

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3

Соціально-правові студії

Науково-аналітичний журнал

Випуск 3 (9)

Львів 2020

УДК 33+34+159.9](051)
С69

Соціально-правові студії : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів :
С69 ЛьвДУВС, 2020. Вип. 3 (9). 232 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 30 вересня 2020 року № 3)

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ від 16.10.2018 № 23590-13430Р

Адреса редакції:

вул. Гороδοцька, 26, м. Львів, 79007, Україна

Тел.: +380 (32) 233-20-80

Веб-сайт: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» внесено до:

- Переліку наукових фахових видань України категорії «Б»:
 - з юридичних наук у галузях 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність (наказ МОН від 18.12.2018 № 1412);
 - з економічних наук у галузях 051 Економіка, 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 073 Менеджмент (наказ МОН від 15.10.2019 № 1301);
 - зі соціальних та поведінкових наук у галузі 053 Психологія (наказ МОН від 28.12.2019 № 1643)
- Платформи «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. Вернадського
- Реєстру Агенції організацій Crossref Open Citation Index (COCI) Міжнародної асоціації видавничої цитованості (Publishers International Linking Association – PILA)
- Вільної доступної пошукової системи Google Scholar
- Міжнародного електронного репозитарію (Ranking Web of Repositories)
- Репозитарію Центрально- та Східноєвропейської електронної бібліотеки (Central and Eastern European Online Library – CEEOL)
- Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus Journal Master List

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» співпрацює з Антиплагіатною інтернет-системою Strike-Plagiarism

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Журнал обов'язкове.

Рукописи не повертаються.

УДК 33+34+159.9](051)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2020

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3

Social & Legal Studios

Scientific and Analytical Journal

Issue 3 (9)

Lviv 2020

UDC 33+34+159.9](051)
C69

Social & Legal Studios : scientific and analytical journal / Chief Editor O. Balynska. Lviv : LvSUUA, 2020. Issue 3 (9). 232 p.

It is published four times a year.
The founder is Lviv State University of Internal Affairs.

Recommended for publication and distribution via the Internet
by the Academic Council of Lviv State University of Internal Affairs
(*Minutes of September 30, 2020 No. 3*)

Certificate of state registration from 16.10.2018 № 23590-13430P

Editorial addresses:
Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine
Tel.: +380 (32) 233-20-80
Website: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>
E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

The scientific and analytical magazine «Social & Legal Studios» has been included in:

- In the list of scientific professional publications of Ukraine of category «B»:
 - of juridical sciences in the fields of 081 Law and 262 Law Enforcement (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1412 of December 18, 2018);
 - of economic sciences in the fields of 051 Economics, 072 Finance, Banking and Insurance, 073 Management (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1301 of October 15, 2019);
 - of social and behavioral sciences in the field of 053 Psychology (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of December 28, 2019)
- Platform «Scientific Periodicals of Ukraine» by the National Library of Ukraine named after Vernadsky
- The Register of Agency Organizations Crossref Open Citation Index (COCI) of Publishers International Linking Association – PILA
- Free available Google Scholar search engine
- International Electronic Repository (Ranking Web of Repositories)
- Repository of Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- The International Scientific Center of the Index Copernicus Journal Master List

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» cooperates with anti-plagiarism Internet-system Strike-Plagiarism.

The publications state the position of the authors, which is not always shared by the editorial board. Responsibility for the correctness of facts, statistics, and accuracy of the presented material relies on the authors and reviewers.

During the re-printing of materials reference to the Journal is required.
Manuscripts are not returned.

UDK 33+34+159.9](051)

© Lviv State University
of Internal Affairs, 2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Головний редактор – **Балинська Ольга**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна)

Заступник головного редактора – **Ревак Ірина**, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **Огірко Ольга**, кандидат технічних наук, доцент (Львів, Україна)

Члени редакційної колегії:

Алієв Назім (Əliyev Nazim), доктор юридичних наук, доцент (Баку, Республіка Азербайджан);
Бошкович Александер (Bosković Aleksandar), доктор філософії, доцент (Белград, Республіка Сербія);

Радович-Стоянович Єлена (Radović-Stojanović Jelena), доктор філософії, доцент, член Наукового товариства економістів Сербії (Белград, Республіка Сербія);

Пітер Магдалена (Pyter Magdalena), доктор габілітований, доцент, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Чепіль Марія (Czepil Maria), доктор габілітований, професор, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Вішнівські Бернад (Wiśniewski Bernard), доктор габілітований, професор, інженер (Щитно, Республіка Польща);

Фалдовські Марек (Faldowski Marek), доктор габілітований, член Польського товариства наук безпеки, член Ради з питань науки і технологій Національного начальника поліції, член наукової ради Центральної лабораторії криміналістики (Щитно, Республіка Польща);

Бліхар В'ячеслав, доктор філософських наук, професор (Львів, Україна);

Гришук Віктор, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Львів, Україна);

Живко Зінаїда, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна);

Ковальчук Зоряна, доктор психологічних наук, професор (Львів, Україна);

Копитко Марта, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Мовчан Анатолій, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Пушак Ярослав, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Сковронська Ірина, кандидат філологічних наук, доцент (Львів, Україна);

Шопіна Ірина, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Ващенко Ірина, доктор психологічних наук, професор (Київ, Україна);

Галян Ігор, доктор психологічних наук, професор (Дрогобич, Україна);

Лефтеров Василь, доктор психологічних наук, професор (Одеса, Україна);

Флейчук Марія, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України (Львів, Україна).

EDITORIAL BOARD
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studies»

Editor-in-Chief – **Balynska Olha**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Full Member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief – **Revak Iryna**, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine)

Executive Secretary – **Ohirko Olha**, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Members of the editorial board:

Aliyev Nazim, Doctor of Law, Associate Professor (Baku, the Republic of Azerbaijan);

Boshkovych Aleksander, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Belgrade, the Republic of Serbia);

Radovych-Stoianovych Yelena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Member of the Scientific Society of Economists of Serbia (Belgrade, the Republic of Serbia);

Pyter Magdalena, Habilitated Doctor, Associate Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Chepil Maria, Habilitated Doctor, Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Vishnievski Bernard, Habilitated Doctor, Professor, Engineer, (Shchytyno, the Republic of Poland);

Faldovski Marek, Habilitated Doctor, member of the Polish Society of Security Sciences, member of Council of Sciences and Technologies of the National Police Chief, member of the Scientific Council of the Central Forensic Laboratory (Shchytyno, the Republic of Poland);

Blikhar Viacheslav, Doctor of Philosophy, Professor (Lviv, Ukraine);

Hryshchuk Viktor, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Associate Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Lviv, Ukraine);

Zhyvko Zinaida, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine and the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, active member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine);

Kovalchuk Zoriana, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Kopytko Marta, Professor of Management Department of Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Movchan Anatoliy, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Pushak Yaroslav, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Skovronska Iryna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine);

Shopina Iryna, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Vashchenko Iryna, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Kyiv, Ukraine);

Halyan Ihor, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Drohobych, Ukraine);

Lefterov Vasyl, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Odessa, Ukraine);

Fleischuk Maria, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Lviv, Ukraine).

Розділ 1

Проблеми реалізації права: теорія та історія

Chapter 1

Problems of Realization of Law: Theory and History

UDC (УДК) 343.2 (477)
JEL Classification: H 57, K 14

Луценко Юрій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Національної академії СБУ
(Київ, Україна)
e-mail: yuriy_lutsenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8731-2941

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ
ПРОТИ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЯКІ ВІДНЕСЕНІ ДО РОЗДІЛУ I
ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ (ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ)
(Частина 1)**

Анотація. Проаналізовано правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які розміщені у Розділі I Особливої частини КК України, а також з'ясовано, які саме склади злочинів проти основ національної безпеки України належать до суспільно небезпечних діянь, що посягають на воєнну безпеку України.

Аргументовано, що суспільно небезпечні діяння, які посягають на життя державного чи громадського діяча, або терористичний акт не входять до злочинів проти воєнної безпеки України, оскільки загальноновизнано є актами «політичного тероризму».

Ключові поняття: воєнна безпека, державна зрада, диверсія, шпигунство, класифікація злочинів.

Lutsenko Yurii,
PhD (Law), Associate Professor,
Senior Scientific Researcher,
National Academy of the Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: yuriy_lutsenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8731-2941

**LEGAL ASPECTS OF CLASSIFICATION OF CRIMES AGAINST MILITARY
SECURITY OF UKRAINE ASSOCIATED WITH SECTION I OF THE SPECIAL
PART OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (CRIMES AGAINST
THE FUNDAMENTALS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE)
(Part 1)**

Abstract. The purpose of the article is to analyze the legal aspects of the classification of crimes against the military security of Ukraine, which are placed in Section I of the Special part of the Criminal Code of Ukraine, as well as to clarify what bodies of crimes against the fundamentals of national security of Ukraine relate to socially dangerous acts that affect the military security of Ukraine.

Scientific novelty. Scientific and theoretical issues related to the legal aspects of the classification of crimes against military security of Ukraine and which are placed in Section I of the Special part of the Criminal Code of Ukraine are investigated. According to the results of the research, it is found out the bodies of crimes against the fundamentals of Ukraine's national security that relate to socially dangerous acts affecting Ukraine's military security.

It is emphasized that a common feature that unites crimes affecting Ukraine's military security is that they are committed in favor of a country with which Ukraine is in a state of war, military or other rivalry, or committing a crime creates threats and risks of occurrence of war or armed conflict with another state.

Attention is drawn to the fact that crimes affecting Ukraine's military security are detrimental to the protection of state sovereignty, territorial integrity, constitutional order and other vital national interests, since this is directly in line with the definition of military security.

The study argues that socially dangerous acts that encroach on the life of a state or public figure or terrorist act are not considered crimes against Ukraine's military security, as they are generally recognized as acts of «political terrorism».

Conclusions. Considering the legal aspects of the classification of crimes against the military security of Ukraine, which are contained in Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (Crimes against the fundamentals of national security of Ukraine), it is proved that the crimes affecting the military security of Ukraine include: treason, sabotage, espionage, obstruction of the lawful activity of the Armed Forces of Ukraine and other military formations.

Key concepts: military security, treason, sabotage, espionage, classification of crimes.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-8-17

Вступ

Зважаючи на положення ч. 1 ст. 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності за посягання на воєнну безпеку України є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Це означає, що теоретичне дослідження цієї підстави повинно охоплювати: 1) аналіз обов'язкових юридичних ознак та елементів складів злочинів проти воєнної безпеки України і 2) з'ясування тих критеріїв, які визначають характер і ступінь суспільної небезпечності цих злочинів.

Загальновідомо, що склад злочину становить правову модель, джерелами формування якої виступають закон про кримінальну відповідальність, практика його застосування та теорія кримінального права [1, с. 49]. Він виконує фундаментальну, розмежувальну, гарантійну, процесуальну, інтегративну, кваліфікаційну, дескриптивну та інші функції [2, с. 106].

Визнання воєнної безпеки соціальною цінністю, що підлягає охороні кримінально-правовими засобами, обумовлює вирішення питання про те, які саме посягання не неї є кримінально караними, на якій підставі та в яких розділах КК України вони знаходяться. Проте, перш ніж вирішувати окреслені питання, необхідно принципово з'ясувати, які злочини можуть бути віднесені до тих, які посягають на воєнну безпеку України та які їх склади передбачені в КК України.

У теорії кримінального права питанню класифікації злочинів проти воєнної безпеки України у різні часи було приділено багато уваги. Нещодавно класифікація злочинів, які посягають на воєнну безпеку, висвітлюються у працях Н. В. Акулова, В. І. Борисова, Д. О. Олейнікова, В. Я. Тація, Р. Л. Чорного та ін. Водночас, попри актуальність і чималий науковий інтерес до цієї проблематики, потребують подальших наукових розвідок питання, які стосуються правових аспектів класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які розміщені у Розділі I Особливої частини КК України.

Метою статті є аналіз правових аспектів класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які розміщені у Розділі I Особливої частини КК України, а також з'ясування, які саме склади злочинів проти основ національної безпеки України входять до суспільно небезпечних діянь, що посягають на воєнну безпеку України.

1. Теоретико-правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України

Досліджуючи питання, які стосуються правових аспектів класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які розміщені у Розділі I Особливої частини КК України, необхідно звернути увагу на те, що серед актуальних проблем удосконалення кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за злочини, які посягають на воєнну безпеку, як і злочини проти інших охоронюваних законом об'єктів, є такі: місце цієї категорії складів злочинів у системі КК України; межі і визначеність об'єкта кримінально-правової охорони; структура (наповнення) відповідних складів злочинів і їх класифікація; техніко-юридичні і змістовні компоненти окремих складів злочинів, із позицій виявлення прогалин правового регулювання, колізій правових норм; кваліфікація цих діянь.

З огляду на зазначене, необхідно підтримати точку зору С. Я. Лихової, яка наголошує, що внутрішня узгодженість галузі права (його системність) означає точне групування норм за єдиним класифікаційним критерієм, науково обґрунтоване визначення місця і послідовності їх розташування в системі кодифікаційного акта [3, с. 150]. Як зазначалось, системоутворювальною ознакою віднесення тих або інших видів злочинів до злочинів, які посягають на воєнну безпеку, є їхня здатність завдавати безпосередньої шкоди воєнній безпеці України. Попри те, необхідно враховувати, що Особлива частина КК України містить низку норм, які є суміжними з окресленою категорією злочинів. Однак ці склади не можна віднести до категорії злочинів, які посягають на воєнну безпеку України, з причин, що будуть наведені далі.

Найперше повернемо до змісту воєнної безпеки України та визначимо критерії розмежування злочинів, які на неї посягають, від злочинів, що завдають шкоди національній безпеці України загалом чи іншим охоронюваним законом інтересам.

Закон України «Про оборону України» [4] визначає обороноздатність держави як її здатність до захисту у випадку збройної агресії або збройного конфлікту.

Зміст воєнної безпеки взаємопов'язаний із воєнним станом, оскільки останній фактично є першочерговим і найбільш ефективним комплексом заходів щодо підтримання воєнної безпеки України у функціональному режимі. Так, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5], воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 2).

Це є визначальним критерієм, хоча воєнна безпека і є частиною національної безпеки України, вона обумовлена комплексом заходів, спрямованих на протидію зовнішній збройній агресії з боку інших держав.

Законом України «Про національну безпеку України» передбачено, що воєнна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз. Це найперше відрізняє її від інших складових національної безпеки України та визначає характер загроз і ризиків (п. 2 ч. 1 ст. 1).

Визначення «воєнна безпека» об'єднує сукупність відповідних ознак, які в подальшому дозволять обрати з усього масиву законодавчих конструкцій складів злочинів саме ті, які цими ознаками охоплюються, без уточнень і застережень. Так, відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України, злочином є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Не

вдаючись до детального розгляду складів злочинів, які посягають на воєнну безпеку України, одразу акцентуємо на тому, що, по-перше, вони завдають шкоди визначеному колу об'єктів, та, по-друге, загрози цим об'єктам мають винятково воєнний характер.

Перелік воєнних загроз наразі міститься у Воєнній доктрині, затвердженій Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. Їх визначення пропонують О. В. Левченко, В. В. Троцько та І. С. Василенко, які зазначають, що, «виходячи з положень нової редакції Воєнної доктрини України, під загрозою, в розумінні застосування воєнної сили, пропонується розуміти дії протилежної воєнно-політичної сили, які свідчать про безпосередню підготовку або готовність до застосування воєнної сили проти України» [6, с. 18].

Так, основними воєнними загрозами для України є:

- збройна агресія і порушення територіальної цілісності України, нарощування військової потужності РФ в безпосередній близькості до державного кордону України, зокрема потенційна можливість розгортання тактичної ядерної зброї на території АР Крим;

- мілітаризація РФ тимчасово окупованої території шляхом формування нових військових з'єднань і частин, а також постачання бойовиків, військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення;

- присутність військового контингенту РФ у Придністровському регіоні Республіки Молдова, який може бути використаний для дестабілізації ситуації у південних регіонах України;

- територіальні претензії РФ до України і посягання на її суверенітет і територіальну цілісність та чимало інших чинників та ін.

З уваги на реалії сьогодення, анексію АР Крим і наявний збройний конфлікт на окремих територіях Донецької та Луганської областей, цілком очевидно, що найбільш актуальні військові загрози наразі надходять із боку РФ, проте склади злочинів, які посягають на воєнну безпеку України, формувались не з огляду на конкретного військового супротивника, а з абстрактною перспективою.

Аналізуючи окремі аспекти державної зради, Н. С. Кончук наголошує: «Очевидно, що однією з основних причин порушення територіальної цілісності України стало зниження рівня обороноздатності держави, яке відбулося не раптово, а системно, протягом тривалого часу. Її підґрунтям стало ядерне роззброєння України, продаж та приватизація об'єктів, які є стратегічно значущими для її боєздатності, скорочення чисельності армії, економія на розвитку озброєння та військової техніки, що

привело до занепаду військового потенціалу» [7, с. 61–62]. Означена точка зору цілком відповідає результатам нашого аналізу.

Отже, загальною ознакою, яка об'єднує злочини, які посягають на воєнну безпеку України, є те, що вони вчиняються на користь держави, з якою Україна знаходиться у стані війни, військового чи іншого суперництва, або вчинення злочину створює загрози і ризики виникнення війни або збройного конфлікту з іншою державою. Так, приміром, відповідно до класифікації О. А. Чувакова, всі злочини, що вчиняються у сфері національної безпеки, поділяються на: 1) злочини, які пов'язані із зовнішньою безпекою держави; 2) злочини, які пов'язані з внутрішньою безпекою держави [8, с. 15].

Задля зручності такого поділу вказаний науковець запропонував систему ознак, які дозволяють відмежувати злочини цих двох груп. Такими ознаками є: а) вектор загрози, який може бути внутрішнім або зовнішнім; б) присутність іноземного елемента в посяганні або його відсутність; в) наявність видового об'єкта посягання [8, с. 15].

На нашу ж думку, відсутність іноземного адресата, який створює воєнну загрозу нашій державі, і на користь якого чи представниками якого вчиняється суспільно небезпечне діяння, виключає кваліфікацію скоєного як злочину проти воєнної безпеки України.

Окремим критерієм, який, на нашу думку, не є обов'язковим для всіх злочинів проти воєнної безпеки України, є вчинення злочину для провокації війни, військового конфлікту чи збройної агресії. Характеризуючи цю ознаку, Н. В. Акулова стверджує, що «провокація війни об'єктивується у вигляді загрози війни, вторгнення, провокації, нападу, агресії, завдання ударів тощо. До практичних завдань реалізації провокації війни належить: захоплення ініціативи і досягнення воєнно-політичної переваги над супротивною стороною, посягання на суверенітет, територіальну цілісність; дестабілізація та внутрішньої обстановки, примус до зміни політичного курсу або економічної політики тощо» [9, с. 159].

Деяко випереджаючи результати аналізу складів злочинів, які посягають на воєнну безпеку України, визначимо склад злочину, який, хоча конструктивно й містить серед інших цілей мету провокації воєнного конфлікту, проте за іншими критеріями не може бути віднесений до категорії вказаних злочинів. Йдеться про терористичний акт (ст. 258 КК України), метою якого законодавець визначив порушення громадської безпеки, залякування населення, провокацію воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або вплив

на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Незважаючи на формальну ознаку, яка мала б свідчити про приналежність складу злочину, передбаченого ст. 258 КК України, до злочинів, які посягають на воєнну безпеку України, терористичний акт не можна визнати таким, оскільки фактично невідповідність зазначеної мети в частині провокації воєнного конфлікту ознакам об'єктивної сторони значно ускладнює завдання шкоди саме воєнній безпеці України, а робить мету злочину в цій частині декларативною. В терористичному акті відсутня така складова як іноземний адресат, в інтересах якого діє суб'єкт, оскільки наявність такого адресата тягне за собою кваліфікацію за іншими статтями Особливої частини КК України, зокрема ч. 1 ст. 111. До того ж, основний та безпосередній об'єкти не мають зв'язку ні з обороноздатністю, ні з військовою міццю. Отже, в подальшому терористичний акт не розглядатимемо як злочин, який посягає на воєнну безпеку України.

2. До окремих аспектів суспільних правовідносин, які посягають на воєнну безпеку України

Конкретизації суспільних відносин, що виступають об'єктом злочинів, які посягають на воєнну безпеку України, логічно передуює вирішення питання про види об'єктів цих злочинів, які необхідно виділяти. У кримінальному праві традиційно переважає триступенева (або трирівнева) класифікація об'єктів злочину «за вертикаллю», залежно від ступеня узагальненості суспільних відносин, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність [10, с. 78]. Вона передбачає виділення загального, родового та безпосереднього об'єктів злочину. Головна перевага такої класифікації полягає в тому, що вона відповідає потребам практики, є логічною, оскільки ґрунтується на співвідношенні філософських категорій «загального», «особливого» та «окремого», а також відображає діалектичний взаємозв'язок і системний характер суспільних відносин [11, с. 61–62]. На нашу думку, такий підхід цілком відповідає інтересам цього дослідження, із огляду на це буде застосований в подальшому.

Так, якщо дотримуватися логіки формування Особливої частини КК України, то саме Розділ I дає підстави виділяти з групи таких злочинів суспільно небезпечні діяння,

які посягають на воєнну безпеку України, оскільки воєнна безпека держави є складовою національної безпеки України. Так, наприклад, М. А. Рубашенко, характеризуючи об'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 110 КК України, зазначає, що «... при вирішенні питання про родовий об'єкт розглядуваного злочину ми виходимо з того, що вирішальне значення має його законодавче формулювання у назві Розділу I, яке є частиною системи кримінально-правових понять, що утворюють систему Особливої частини КК. При визначенні змісту основ національної безпеки, як родового об'єкта розглядуваного злочину, насамперед необхідно звертатись до інших нормативно-правових актів» [12, с. 20].

Так, згідно з п. 17 ст. 92 Конституції України, основи національної безпеки визначаються виключно законами України. Водночас, оскільки національну безпеку утворюють також інші види безпеки, то не всі злочини, передбачені Розділом I Особливої частини КК України, безпосередньо посягають на воєнну безпеку.

Досліджуючи питання державного суверенітету, необхідно погодитись із В. В. Белєвцевою, яка зазначає, що суверенітет – це одна з істотних ознак держави, її можливість повноправно здійснювати внутрішньо- та зовнішньополітичні справи, не допускати втручання у свою діяльність іноземних держав та інших внутрішньодержавних сил (організацій). Невіддільними юридичними ознаками суверенітету є єдність, верховенство, незалежність державної влади [13, с. 7].

Незалежність у внутрішніх справах означає самостійність держави у вирішенні основних питань суспільно-політичного й економічного розвитку. Незалежність держави у зовнішніх (міжнародних) відносинах – це її непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, владі інших держав, що виявляється у праві вільно провадити свою внутрішню і зовнішню політику, приймати самостійні рішення, передусім у політико-правовій сфері. Відповідно до норм міжнародного права, кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших держав і діяти у вирішенні зовнішніх справ не на шкоду їхньої незалежності [14, с. 16].

Так, В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко наполягають, що «конституційний лад України є системою суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією України та законами, прийнятими на її основі й відповідно до неї» [15, с. 100; 16, с. 167–168]. За суттю конституційний лад – це певний тип конституційно-правових відносин, зумовлений рівнем розвитку суспільства й держави [17, с. 13].

Що стосується змісту об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 109 КК України, то в цьому питанні підтримуємо точку зору М. І. Хавронюка, який зазначає, що ним є «... встановлений Конституцією і законами України порядок створення і діяльності вищих органів державної влади, порушення якого створює загрозу національній безпеці у політичній сфері. Його додатковим факультативним об'єктом може бути встановлений порядок виконання представниками влади своїх службових повноважень».

Конституційний лад включає встановлені Конституцією України основні засади життєдіяльності суспільства, держави і людини в Україні, складовими яких є: 1) суверенітет держави; 2) форма правління; 3) державний устрій та цілісність території; 4) державний режим» [18, с. 237].

Отже, якщо вирішувати питання щодо належності складу злочину, передбаченого ст. 109 КК України, до складів злочинів проти воєнної безпеки України, то необхідно враховувати, що всі форми об'єктивної сторони, передбачені зазначеною статтею, не посягають на воєнну безпеку, незважаючи на те, що захищеність суверенітету держави та демократичного конституційного ладу є умовою воєнної безпеки України. Загрози суспільним відносинам у зазначених сферах надходять від внутрішніх суб'єктів та мають характер політичної боротьби, а не збройної агресії. Відповідно, вважаємо, що склад злочину, передбаченого ст. 109 КК України, не можна віднести до категорії злочинів, які посягають на воєнну безпеку України.

Аналогічно має вирішуватись питання щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України) та фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України), оскільки загроза в цих злочинах надходить не від зовнішнього суб'єкта, а від внутрішнього. Безперечно, злочини, передбачені ст.ст. 109–110-2 КК України, можуть учинитись також іноземним суб'єктом у контексті підривної чи навіть військової операції, проте це не дає підстав відокремлено відносити вказані склади злочинів до злочинів, які посягають на воєнну безпеку України.

3. Окремі аспекти концептуальних засад щодо класифікації злочинів проти воєнної безпеки України

Не вдаючись до докладного аналізу позицій науковців щодо об'єктів складів перелічених злочинів, зауважимо, що у кримінально-пра-

вовій науці немає обґрунтованих поглядів щодо посягання осіб, які вчинили наведені злочини, саме на військову безпеку України. Навпаки, як буде звернено увагу далі, серед злочинів проти основ національної безпеки України є окремі склади, які завдають шкоди саме військовій безпеці.

Досліджуючи об'єкт складу злочину, який передбачає кримінальну відповідальність за державну зраду, необхідно зважити на те, що у наукових джерелах можна натрапити на різні визначення основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 111 КК України. Однак найбільш поширеними можна вирізнити три підходи. Зокрема, представники першого підходу безпосереднім об'єктом державної зради визначають державну безпеку у будь-якій сфері [19, с. 47]. Натомість, представники другого підходу – суспільні відносини щодо забезпечення безпеки конституційного ладу (ст.ст. 109–111, 114 КК України). На обґрунтування своєї позиції вказують, що безпека конституційного ладу передбачає захищеність державного ладу та інших його складових: організації і діяльності державної влади; здійснення владних повноважень органами державної влади; суверенітету і незалежності, територіальної цілісності та недоторканності України [20, с. 268]. Зрештою, представники третього підходу вважають, що основним безпосереднім об'єктом злочину є національна безпека переважно у сфері державної безпеки, воєнній, інформаційній, економічній і науково-технологічній сферах [21, с. 57].

Н. С. Кончук, аналізуючи наведені підходи, зробив такий висновок: «...найбільш вдалою, на наш погляд, є позиція вчених, яка висвітлена у третьому підході, оскільки він безпосередньо впливає зі змісту диспозиції ст. 111 КК України. Однак, видається, що об'єктом складу злочину державна зрада слід визнавати не національну безпеку у сфері державної безпеки, воєнній, інформаційній, економічній і науково-технологічній сферах, а скоріш за все, суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку, оскільки злочин завжди спрямований на зміну суспільних відносин, а не на заподіяння шкоди чомусь іншому» [22, с. 93].

Безперечно, державна зрада є злочином, який посягає на військову безпеку України.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» [23], державна таємниця (далі також – секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які

визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

На думку Н. С. Кончук, «...ознаки, які притаманні юридичній конструкції «відомості, що становлять державну таємницю», безпосередньо випливають з аналізу зазначеного Закону. Розглянемо їх детальніше. По-перше, відомості, що становлять державну таємницю, є інформацією, яка підлягає засекречуванню, тобто наявна обмеженість на поширення та доступ до конкретних секретних даних. По-друге, відомості, що становлять державну таємницю, є значущими й важливими для інтересів держави. Ступінь важливості інформації визначається ймовірною шкодою, що може спричинитися внаслідок її розголошення чи передачі іноземній організації. По-третє, щодо цієї інформації встановлюється особливий порядок обігу. Доступ до неї, за рішенням державного органу, має лише обмежене коло суб'єктів. Вона має особливе значення для держави, а тому щодо неї встановлений спеціальний правовий режим, а її передача чи збирання громадянином України з метою передачі іноземній державі утворюють склад злочину «державна зрада» [7, с. 67].

У ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» наведено перелік даних, що належать до державної таємниці. Це, зокрема, інформація у сфері: оборони; економіки, науки і техніки; зовнішніх відносин; державної безпеки та охорони правопорядку.

Що стосується злочину, передбаченого ст. 112 КК України, то, на нашу думку, він не входить до злочинів проти військової безпеки України, оскільки загально визнано є актом «політичного тероризму». Кримінально караним за цією статтею є посягання на керівництво держави та представників органів влади: Президента України, Голову Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю та ін. Цілком очевидно, що вчинення такого посягання, безперечно, завдає шкоди національній безпеці України в політичній сфері, проте воєнна безпека не зазнає значної шкоди.

Характеризуючи безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 113 КК України (диверсія), А. С. Климосюк вважає, що безпосереднім об'єктом диверсії «слід вважати: 1) при вчиненні дій, спрямованих на масове знищення людей, – суспільні відносини у сфері безпеки життя багатьох людей; 2) при вчиненні дій, спрямованих на масове заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю

людей, – суспільні відносини у сфері безпеки здоров'я багатьох людей; 3) при вчиненні дій, спрямованих на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, – суспільні відносини, які забезпечують охорону таких об'єктів в економічній, воєнній та інформаційній сферах; 4) при вчиненні дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, – суспільні відносини у сфері безпеки території як особливої соціальної макроматеріальної цінності; 5) при вчиненні дій, спрямованих на масове отруєння, – суспільні відносини у сфері безпеки життя та здоров'я багатьох людей чи тварин...» [24, с. 109].

Як бачимо, у п. 3 свого поділу зазначений науковець вирізняє такий безпосередній об'єкт однієї з форм диверсії, як суспільні відносини, що забезпечують охорону об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, в економічній, воєнній та інформаційній сферах. Загалом, не оцінюючи окремі категоріальні висновки, погодимось із ученим.

Зокрема, М. І. Хавронюк основним безпосереднім об'єктом диверсії вважає національну безпеку «... в економічній, екологічній і воєнній сферах відповідно до спрямованості конкретного акту диверсії. Крім того, – зазначає автор, – для цього злочину характерним є обов'язковий додатковий об'єкт, який є альтернативним і має різний зміст у різних формах цього злочину: це життя та здоров'я особи, власність, довкілля» [18, с. 254].

Саме собою важливе оборонне значення об'єкта, на який здійснюється посягання суб'єктом злочину, свідчить про його належність до системи оборони, а, отже, цей об'єкт є складовою воєнної безпеки України.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» Розділ І Особливої частини доповнений ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» [25]. В умовах стрімкого збільшення кількості злочинів проти основ національної безпеки України та злочинів терористичного характеру держава зіткнулася із новим видом злочинної діяльності, яка, на жаль, упродовж тривалого часу дозволяла істотно знижувати ефективність застосування ЗС України та інших військових формувань. З метою розроблення механізму та правових підстав притягнення до

кримінальної відповідальності осіб, які перешкоджають законній діяльності ЗС України та інших військових формувань, Розділ І Особливої частини КК України доповнений відповідною нормою – ст. 114-1.

Логіка віднесення ст. 114-1 КК України до Розділу І КК України, як зазначає Д. О. Олейніков, полягає у тому, що, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України», Збройні Сили України – це військове формування, на яке, відповідно до Конституції України, покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Суспільна небезпека злочину, що розглядається, полягає у тому, що в результаті незаконного втручання осіб у законну діяльність ЗС України та інших військових формувань створюються перешкоди в механізмі, спрямованому на забезпечення безпеки нашої держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [26, с. 54].

Як вказує далі зазначений автор, родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України, виступають суспільні відносини, які забезпечують державну безпеку, конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, тобто основи національної безпеки України. ЗС України є відповідним засобом забезпечення національної безпеки України, тому перешкоджання їх діяльності створює загрозу спричинення шкоди національній безпеці України внаслідок блокування передбаченого законом механізму нейтралізації чи усунення загроз національній безпеці України [26, с. 55]. Загалом погоджуючись із такою точкою зору, віднесемо злочин, передбачений ст. 114-1 КК України, до злочинів, які посягають на воєнну безпеку України.

Висновки

Досліджуючи правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які розміщені у Розділі І Особливої частини КК України, зауважимо, що до злочинів, які посягають на воєнну безпеку України, входять: державна зрада; диверсія; шпигунство; перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.

Склади інших злочинів, які посягають на воєнну безпеку України, розглянемо у другій частині нашого дослідження.

Список використаних джерел

1. Борисов В. І. Склад злочину як правова модель. *Адвокат*. 2008. № 2 (89). С. 48–49.
2. Бажанов М. І. К вопросу о функциях состава преступления. *Сб. кратких тез. докл. и науч. сообщ. научно-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, выполненных проф.-препод. составом УЮА в 1992 г.* (г. Харьков, 4–5 марта 1993 г.). Харьков : Укр. юрид. акад., 1993. С. 105–107.

3. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.
4. Про оборону України : Закон України від 06 грудня 1991 р. № 1932-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
6. Левченко О. В., Троцько В. В., Василенко І. С. Уточнення понятійного апарату з питань оцінювання рівня воєнної загрози національній безпеці України. *Наука і оборона*. 2014. № 2. С. 16–19.
7. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2019. 218 с.
8. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України : теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук : 12.00.08 / Інст-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 33 с.
9. Акулова Н. В. Кримінально-правова характеристика посягання на життя представника іноземної держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Вищий навчальний заклад «Національна академія управління». Київ, 2018. 239 с.
10. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харків : Вища шк., 1988. 198 с.
11. Тацій В. Я. Объект і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посібник. Харків : Україн. юрид. акад., 1994. 75 с.
12. Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : монографія. Харків : Право, 2016. 286 с.
13. Белевцева В. В. Державний суверенітет, його ознаки та властивості. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 7–10.
14. Кузенко У. І. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: загальнотеоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 14–19.
15. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка; Прецедент, 2007. 344 с.
16. Конституційне право України : підручник. 3-є вид., перероб. і доопр. / за заг. ред. В. Л. Федоренка. Київ : КНТ; Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.
17. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. Т. 2. 800 с.
18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2007. 1184 с.
19. Анашкин Г. З. Ответственность за измену Родине и шпионаж. Москва : Юрид. лит. 1964. 230 с.
20. Чорний Р. Л. Система злочинів проти безпеки держави за Кримінальним кодексом України. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1 (45). С. 261–272.
21. Дудоров О. О., Письменний Є. О. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник. Т. 1. Луганськ : Вид-во «Елтон-2», 2012. 780 с.
22. Кончук Н. С. Об'єкт складу злочину «Державна зрада». *Європейські перспективи*. 2015. Вип. 4. С. 89–95.
23. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.
24. Климосюк А. С. Безпосередній об'єкт диверсії (стаття 113 КК України). *Проблеми законності*. 2017. Вип. 137. С. 101–112.
25. Про внесення змін до Кримінального кодексу України : Закон України від 08.04.2014 р. № 1183-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 867.
26. Олейніков Д. О. Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27 (3). С. 54–58.

References

1. Borysov, V. I. (2008). Sklad zlochyну yak pravova model' [The composition of the crime as a legal model]. *Advokat (Advocate)*, 2 (89), 48–49 [in Ukr.].
2. Bazhanov, M. I. (1993). K voprosu o funktsiyakh sostava prestupleniya [On the issue of the functions of the bodies of crime]. Sb. kratkikh tezisov. dokl. i nauch. soobshch. nauchno-prakticheskoy. konf. po Itogam

- nauch.-issled. rabot, vypolnennykh prof.-prepod. sostavom UYUA v 1992 g. (Proceedings of the Scient.-pract. conf.). Khar'kov: Ukrainian Law Academy [in Russ.].
3. Lykhova, S. Ya. (2006). Zlochyny u sferi realizatsiyi hromadyans'kykh, politychnykh ta sotsial'nykh prav i svobod lyudyny i hromadyanyna (rozdil V Osoblyvoyi chastyny KK Ukrainy) [Crimes in the sphere of implementation of civil, political and social rights and freedoms of man and citizen (Section V of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine)]. Kyiv: VPTS «Kyyivs'kyi universytet» [in Ukr.].
 4. Pro oboronu Ukrainy [On defense of Ukraine]: Zakon Ukrainy № 1932-XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 9, Art. 106 [in Ukr.].
 5. Pro pravoviy rezhim voyennogo stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy № 389-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 28, Art. 250 [in Ukr.].
 6. Levchenko, O. V., Trots'ko, V. V., & Vasilenko, I. C. (2014). Utochnennya ponyatiynogo aparatu z pytan' otsinyuvannya rivnya voyennoyi zahrozy natsional'niy bezpetsi Ukrayiny [Clarification of the conceptual apparatus for assessing the level of military threat to the national security of Ukraine]. *Nauka i oborona (Science and defense)*, 2, 16–19 [in Ukr.].
 7. Konchuk, N. S. (2019). Kryminal'na vidpovidal'nist' za derzhavnu zradu [Criminal liability for high treason]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukr.].
 8. Chuvakov, O. A. (2017). Kryminal'no-pravova protydiya zlochynam proty osnov natsional'noyi bezpeky Ukrainy: teoriya i praktyka [Criminal counteraction to crimes against the foundations of national security of Ukraine: theory and practice]. Kyiv: V. M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukr.].
 9. Akulova, N. V. (2018). Kryminal'no-pravova kharakterystyka posyahan' na zhyttya predstavnyka inozemnoyi derzhavy [Criminal characteristics of encroachment on the life of a representative of a foreign state]. Kyiv: Higher educational institution "National Academy of Management" [in Ukr.].
 10. Tatsiy, V. Ya. (1998). Ob'yekt i predmet prestupleniya v sovet'skom ugolovnom prave [The object and subject of the crime in Soviet criminal law]. Khar'kov: Vysshaya shk [in Russ.].
 11. Tatsii, V. Ya. (1994). Ob'yekt i predmet zlochynu v kryminal'nomu pravi Ukrayiny [The object and subject of the crime in criminal law of Ukraine]. Kharkiv: Ukrainian Law Academy [in Ukr.].
 12. Rubashchenko, M. A. (2016). Kryminal'na vidpovidal'nist' za posyahannya na terytorial'nu tsilisnist' i nedotorkannist' Ukrayiny [Criminal liability for encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukr.].
 13. Byelyevtseva, V. V. (2009). Derzhavniy suverenitet, yoho oznaky ta vlastyvosti [State sovereignty, its features and properties]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 10, 7–10 [in Ukr.].
 14. Kuzenko, U. I. (2016). Transformatsiya derzhavnoho suverenitetu v umovakh hlobalizatsiyi: zahal'noteoretychnyy aspekt [Transformation of state sovereignty in the context of globalization: general theoretical aspect]. *Pravo i suspil'stvo (Law and society)*, 6, 14–19 [in Ukr.].
 15. Pohorilka, V. F. (2007). Konstytutsiyne pravo Ukrayiny [Constitutional law of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka; Pretsedent [in Ukr.].
 16. Fedorenka, V. L. (2011). Konstytutsiyne pravo Ukrayiny [Constitutional law of Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukr.].
 17. Shemshuchenko, Yu. S. (2008). Konstytutsiyne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs [Constitutional law of Ukraine. Academic course]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka» [in Ukr.].
 18. Mel'nyka, M. I. , & Khavronyuka M. I. (Ed) (2007). Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukr.].
 19. Anashkin, G. Z. (1964). Otvetstvennost' za izmenu Rodine i shpionazh [Responsibility for high treason and espionage]. Moscow: Yurid. lit. [in Russ.].
 20. Chornii, R. L. (2013). Systema zlochyniv proty bezpeky derzhavy za Kryminal'nym kodeksom Ukrainy [The system of crimes against state security under the Criminal Code of Ukraine]. *Universytet-s'ki naukovi zapysky (University scientific notes)*, 1 (45), 261–272 [in Ukr.].
 21. Dudorov, O. O., & Pys'menny, Ye. O. (2012). Kryminal'ne pravo (Osoblyva chastyna) [Criminal law (Special part)], 1. Luhans'k: Vydavnytstvo «Elton-2» [in Ukr.].
 22. Konchuk, N. S. (2015). Ob'yekt skladu zlochinu «Derzhavna zrada» [The object of the crime "Treason"]. *Yevropeys'ki perspektyvy (European perspectives)*, 4, 89–95 [in Ukr.].
 23. Pro derzhavnu tayemnytsyu [On state secret]. Zakon Ukrainy № 3855-XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 16, Art. 93 [in Ukr.].

24. Klymosiuk, A. S. (2017). Bezposeredniy ob'yekt dyversiyi (stattia 113 KK Ukrayiny) [Direct object of sabotage (Article 113 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Problemy zakonnosti (Issues of legality)*, 137, 101–112 [in Ukr.].
25. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy [On modification of the Criminal code of Ukraine]: Zakon Ukrainy № 1183–VII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 23, Art. 867 [in Ukr.].
26. Olieinikov, D. O. (2014). Kryminal'no-pravova kharakterystyka zlochynu, peredbachenoho st. 114-1 KK Ukrainy [Criminal characteristics of the crime provided by Art. 114-1 of the Criminal Code of Ukraine]. *Naukoviy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo (Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series)*, 27 (3), 54–58 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 27.06.2020

прийнята до друку 22.09.2020

The article: is received 27.06.2020

is accepted 22.09.2020

UDC (УДК) 004.056.53:351.746.2
JEL Classification: K 30

Живко Зінаїда Богданівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: professor2007@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4045-669X

Рудий Тарас Володимирович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного та аналітичного забезпечення
діяльності правоохоронних органів
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: tarasrudyy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4106-4313

Сеник Володимир Васильович,

кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційного та аналітичного забезпечення
діяльності правоохоронних органів
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: v.v.senyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0428-6443

Родченко Світлана Сергіївна,

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри
фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту
Харківського національного університету міського господарства
імені О. М. Бекетова
(Харків, Україна)
e-mail: svrodchenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8611-2796

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Проаналізовано сучасний стан забезпечення кібербезпеки в Україні, акцентовано на основних аспектах нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки держави. Встановлено основні задекларовані заходи протидії загрозам інформаційній безпеці держави загалом та за окремими її видами. Зазначено про відсутність практичного виконання цих заходів.

Визначено основні проблеми у забезпеченні кібербезпеки: неефективність нормативно-правової бази та системи управління; відсутність єдиної стратегії кіберзахисту; незадовільний рівень державного управління у сфері кіберзахисту; відсутність трансформаційного підходу до управління національною кібербезпекою з боку держави; розмитість вимог до систем захисту інформації; використання застарілих стандартів.

Ключові поняття: кібербезпека, інформаційна безпека держави, нормативно-правове забезпечення, кіберзахист.

Zhyvko Zinaida,

Doctor of Economic, Professor,
Professor of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: professor2007@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4045-669X

Rudyi Taras,

PhD (Technical), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Information and Analytical Support of Law Enforcement Agencies activity,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: tarasrudyy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4106-4313

Senyk Volodymyr,

PhD (Technical), Associate Professor,
Head of the Department of
Information and Analytical Support of Law Enforcement Agencies activity,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: v.v.senyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0428-6443
(Lviv, Ukraine)

Rodchenko Svitlana,

PhD (Economics), Senior Lecturer of the Department of
Financial and Economic Security, Accounting and Audit,
O. M. Beketov National University of Urban Economy
(Kharkiv, Ukraine)
e-mail: svrodchenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8611-2796

PROBLEMS OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR PROVIDING CYBER SECURITY IN UKRAINE: CURRENT SITUATION AND PROSPECTS

Abstract. The lack of comprehensible legal and regulatory instruments ensuring cyber security of Ukraine and protecting the information space of the State, systematic, effective and efficient responses to cyber threats require further research on the subject.

The mentioned problems cannot be solved without the introduction of modern laws, regulations and new State policy in the sphere of digital security.

The aim of the study, on the basis of the mentioned problems, is to analyze the reasons for the inadequate providing of cyber security of the State in general and the problems of the inefficiency of the regulatory framework in particular.

The authors' idea of strengthening the response to cybercrime, including its organized forms, updates the processing and public discussion of amendments and additions to existing legislation, in particular the expansion of chapter XVI of the Criminal Code of Ukraine "Crimes in the sphere of electronic computers (computers), systems and computer networks".

The vulnerability of Ukraine's cyberspace stems from the absence of a single unified cyber security strategy, which requires the transformation of the State governance in the area of cyber security. All these initiatives should form a single programme for transforming cyber security. This approach is based on the development of the legal system for cyber security in Ukraine, which should be implemented in the legal and regulatory framework.

In contrast to ISO / IEC 27000 series, which focus on information security management, the security criterion of RD TSI 2.5-004-99, which isn't corresponding to current requirements, has accordance with the architecture and parameters of the software and hardware of IS regulation - the integrated comprehensive information security system (CISS).

On distinction to CISS, the organizational and legal structure of IS system should harmonize and implement modern international standards, primarily the ISO/IEC 27000 series of international standards.

A separate problem area is audits of IS systems. In the RD TSI coordinate system, only state-accredited organizations are allowed to conduct audits.

International certificates on information security and IT-audit aren't currently recognized, which negatively affects to the audit quality.

Key concepts: cyber security, State information security, regulation, cyber threats, computer systems, certification, security management, strategy of cyber security, security information system(SIS), information security management system (ISMS).

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-18-25

Вступ

Шлях України у розбудові власної кібербезпеки потребує докорінних і невідкладних змін. Це не лише позиція лідерів вітчизняного кіберзахисту. Необхідність змін підтверджена атаками на об'єкти критичної інфраструктури, багатьма іншими інцидентами, які створили Україні сумнівну репутацію одного з головних кіберполігонів [1].

Законодавча база – важлива складова у забезпеченні інформаційної безпеки (ІБ) та кібербезпеки держави, однак, урахувавши основні недоліки чинного законодавства у безпековій сфері, його пасивний характер, декларування теоретичних аспектів забезпечення ІБ, безпеки кіберпростору та протидії кіберзлочинності на рівні доктрин, указів, рішень тощо, потрібно розробити механізм практичного впровадження захисту інформації в кіберпросторі. Тобто задається «напряму», якого необхідно дотримуватися за відсутності правового, фінансового та кадрового забезпечення і без жодної відповідальності посадових осіб [2].

Безпека інформаційного і кіберпростору, запровадження диджиталізації процесів управління, гарантування безпеки й сталого функціонування національної критичної інфраструктури, інформаційних систем (ІС) повинні стати не тільки складовими державної політики у сфері розвитку кіберпростору та становлення інформаційного суспільства в Україні, а також включення цих чинників у сферу політичних пріоритетів держави [3].

Вагомий внесок у розв'язання згаданих проблем на теоретичному рівні зробили такі науковці: В. Л. Бурячок, В. О. Хорошко, В. Б. Толубко, А. І. Марущак, М. В. Гуцалюк, К. В. Пестов, В. В. Кравчук. Особливостям організаційно-правового забезпечення протидії кіберзлочинності присвячено праці В. А. Ліпкана, Б. Д. Леонова, В. С. Серьогіна, О. Д. Довганя, Т. Ю. Ткачука, В. С. Демедюка, І. В. Красницького.

З огляду на результати аналізу літературних джерел чітких і зрозумілих нормативно-правових документів та організаційно-правових заходів щодо забезпечення національної системи кібербезпеки, констатуємо, що захист інформаційного простору держави незадовільний. Поділяємо думку д. т. н., проф. Ю. І. Грицюка, що наразі відсутні ефективні та дієві заходи запобігання та протидії кіберзагрозам, а наявні є несистемними, не конкретизованими, відтак – марними. Ці чинники зумовлюють потребу подальших досліджень цієї тематики.

Більшість публікацій стосуються авторського розуміння проблем у системі кібербезпеки, які не можуть бути вирішені без упровадження нових законодавчих, нормативно-правових актів і нової політики держави у сфері безпеки цифрового простору, тобто без розгляду інформаційних відносин із пункту бачення об'єкта правового регулювання [3].

Метою цієї публікації є аналіз причин незадовільного забезпечення інформаційної і кібербезпеки держави взагалі та проблем неефективності нормативно-правової бази зокрема, низки системних проблем у галузі кібербезпеки, ігнорувати які дедалі важче.

Тобто однією з головних проблем залишається неефективна нормативна база та, найголовніше, – відсутнє регламентування системи менеджменту у сфері нормативно-правового забезпечення інформаційних відносин, що повинно забезпечувати динаміку процесів правового забезпечення інформаційної і кібербезпеки в Україні [4].

Таке становище має зумовити глибинні зміни у ставленні нашої держави до безпеки власного інформаційного та кіберпростору, а отже, і до захисту інформації (ЗІ), засобів її оброблення та кіберсередовища, в якому ця інформація циркулює, визначення об'єктів впливу, тобто до вжиття заходів із забезпечення інформаційної та кібербезпеки.

1. Неєфективна нормативно-правова база та система управління

На міжнародному і національному рівнях кіберзлочинність є однією з найгостріших проблем, яка постала сьогодні перед правоохоронними органами усіх держав. Досі не вироблений системний підхід у протидії кіберзлочинності з урахуванням сучасних викликів і загроз інформаційній безпеці [5].

У національній системі права першими та єдиними законодавчими актами у сфері протидії кіберзлочинності, як стратегічної позиції на найвищому політичному рівні, є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та Указ Президента України № 47/2017 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Вони законодавчо закріпили кібербезпеку як пріоритет роботи для державних органів і уряду.

Підпунктом 2 пункту 3 статті 8 Закону визначено, що функціонування національної системи кібербезпеки забезпечується шляхом створення нормативно-правової і термінологічної бази у сфері кібербезпеки, гармонізації нормативних документів у сфері електронних комунікацій, захисту інформації, інформаційної безпеки та кібербезпеки відповідно до міжнародних стандартів, зокрема стандартів Європейського Союзу і НАТО [4].

Неоправданими виявилися очікування, що ці документи стануть основою для розроблення в короткостроковій перспективі ефективною, сучасною нормативно-правовою базою, низки інших нормативно-правових актів, які повинні виконувати ключову роль у забезпеченні інформаційної і кібербезпеки в Україні. Проте, зважаючи на продовження агресії РФ, прихід нового уряду, зрушень у сфері забезпечення кібербезпеки, на превеликий жаль, немає.

У чинному законодавстві України ще досі немає наукового обґрунтування концептуальних визначень і формулювань стосовно інформаційних відносин. До тепер немає законодавчого визначення такого базового терміна, як «безпека інформації», хоча таке термінологічне сполучення вживається. Термінологія, що застосовується у сфері інформаційних технологій (ІТ), демонструє брак єдності, неоднозначні тлумачення багатьох понять, зокрема ключових (це стосується і Розділу XVI Кримінального кодексу України, за якими розслідуються кіберзлочини в Україні). Це створює поважні перешкоди як для правотворчої діяльності в інформаційній сфері, так і для правозастосовної, а також зайвий раз засвідчує від-

сутність системності у розв'язанні вказаних проблем [6].

Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначено термін «кіберзлочин». Цей термін зовсім не узгоджений із Кримінальним кодексом України (ККУ), який містить окремий розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», де використовується термін «комп'ютерний злочин».

Доречно зазначити, що завдяки поширенню так званих «комунікаторів» і «смартфонів», які поєднують властивості мобільних телефонів і комп'ютерів, кіберзлочинність набула значного розвитку, сутність якої охоплює весь спектр суспільно небезпечних діянь у сфері використання ІТ [4]. Закріплені нормативні визначення обчислювальної машини та електронної обчислювальної машини не дозволяють тлумачити сучасні терміни і поняття сфери ІТ, які відповідають їх фізичному змісту, або тлумачити їх надто обмежено.

Поділяємо ідею, викладену в [7], щодо посилення протидії кіберзлочинності, зокрема її організованим формам, яка передбачає: враховуючи тяжкі наслідки, які можуть бути завдані вчиненням кіберзлочинів, ініціювати питання щодо посилення санкцій за вчинення злочинів, передбачених статтями 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 ККУ, доповнивши ці статті відповідними частинами. Це дасть змогу перевести їх у розряд тяжких злочинів, що посилить кримінальну відповідальність за їх учинення, а також розширить перелік негласних слідчих (розшукових) заходів, що можуть бути проведені для їх припинення або документування; посилити державно-приватне партнерство у протидії кіберзлочинності, зокрема у підготовці нормативно-правових документів у цій сфері.

Тобто нині актуальне питання щодо опрацювання та публічного обговорення проблеми внесення змін і доповнень до кримінального і адміністративного законодавства, зокрема розширення Розділу XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» ККУ [6].

В Україні, на жаль, немає офіційної державної статистики, яка б об'єктивно відображала відомості про кіберзлочини на основі методів кримінального аналізу (звітність про вчинення кіберзлочинів розпорошена серед різних підрозділів правоохоронних органів). Це негативно впливає на запобіжні заходи, які мають фрагментарний характер, зумовлю-

ючи труднощі у протидії та боротьбі з таким видом суспільно небезпечних діянь [4]. Це безпосередньо зачіпає сферу менеджменту у розробленні і супроводі нормативно-правового забезпечення протидії кіберзлочинності та забезпеченні інформаційної безпеки (ІБ).

Однак, необхідно враховувати, що важливою особливістю функціонування інформаційного простору держави є його висока динамічність і мінливість загроз кібербезпеці. Це обумовлює неможливість створення ефективного організаційно-правового забезпечення у сфері ІБ на період більший, ніж 3–5 років, а реально – до двох років. Тому, щонайменше, щодва роки чинне законодавство у цій сфері потребує корегування відповідно до нових викликів і загроз, а також змін у геополітичному безпековому середовищі, що у нашій державі просто ігнорується.

Отже, однією з головних проблем залишається неефективна нормативно-правова база та, найголовніше, – відсутнє регламентування системи менеджменту у сфері нормативно-правового забезпечення інформаційних відносин, що повинно забезпечувати динаміку процесів правового забезпечення інформаційної і кібербезпеки в Україні.

Необхідно враховувати і те, що розвиток ІТ, систем телекомунікацій відбувається швидше, ніж приймаються нормативно-правові акти, якими вони регулюються.

2. Трансформація державного управління у сфері кібербезпеки

Кіберпростір України є дуже вразливим, бо не існує єдиної об'єднаної стратегії кіберзахисту. Основні завдання в сфері кіберзахисту, які повинні формуватися і реалізовуватися на державному рівні, полягають у такому:

- захисті суверенітету кіберпростору та забезпеченні базової кібербезпеки;
- захисті об'єктів критичної інфраструктури;
- розвитку і запровадженні диджиталізації процесів державного управління та on-line культури;
- протидії кіберзлочинності, шпигунству і тероризму;
- розвитку кіберменеджменту;
- зміцненні міжнародного співробітництва шляхом імплементації у національне законодавство окремих норм нормативно-правових актів, прийнятих в країнах ЄС та НАТО у сфері захисту інформації, які на державному рівні визнаються усіма країнами.

Усі ініціативи з кібербезпеки мають бути сформовані в єдину програму трансформації кібербезпеки. Такий підхід утверджено у розвитку системи права для сфери кібербезпеки в

Україні, яка повинна реалізуватися у нормативно-правовому супроводі нинішніх процесів та очікувань.

Щоби система кібербезпеки почала працювати на мінімально необхідному рівні, потрібно внести зміни у чинне законодавство, зокрема закони України «Про захист інформації» та «Про основні засади кібербезпеки».

Регулятори в Україні явно запізнюються з розробленням правової бази для регулювання питань захищеності об'єктів критичної інфраструктури, а також із наповненням змістом і підзаконними актами рамкових законів щодо кіберзахисту та кібербезпеки. На часі розроблення та прийняття низки нормативних документів, зокрема [8]:

– вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури та оцінка кіберзагроз;

– порядку аудіювання інформаційної безпеки.

Роль держави у розбудові вітчизняної системи кіберзахисту також потребує трансформації. Очевидно, це має бути не функція контролю (як зараз), а більше фасилітації (організація процесу колективного розв'язання проблем) і допомоги у вирішенні проблем кібербезпеки державним і недержавним структурам [8].

Загалом управління кібербезпекою в Україні на державному рівні важко назвати ефективним. Національна система кібербезпеки обмежується переважно участю в ній правоохоронних органів. Приватний бізнес і кіберспільнота до розв'язання важливих питань майже не залучаються.

Як зазначено, немає трансформаційного підходу до управління національною кібербезпекою з боку держави, що передбачає наявність організації, яка візьме на себе функції управління впровадженням програми з кібербезпеки та регулярного контролю за процесом впровадження. Тобто функції регулярного контролю за виконанням програми повинні належати неурядовій структурі, уповноваженій впроваджувати реформи у сфері кібербезпеки.

Державні структури, обмежені поточними вимогами законодавства та нормативних документів, не зможуть провести таку трансформацію.

Окрім того, вкрай небажаним і, можливо, буде шкідливим, якщо держава обере шлях, коли для впровадження відповідних вимог щодо кіберзахисту необхідно буде здійснювати затвердження проекту технічних умов у державній інституції. Другим негативним сценарієм у цьому процесі може стати відсилання для сертифікування до процедур безнадійно застарілих комплексних систем захисту інформації (КСЗІ) [8].

3. Проблеми сертифікування систем захисту інформації

Спробуємо пояснити ситуацію. В Україні чинний Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» і розроблено серію нормативних документів системи технічного захисту інформації (ТЗІ), основним із яких є НД ТЗІ 2.5-004-99 «Критерії оцінки захищеності інформації комп'ютерних систем від несанкціонованого доступу». Цей документ використовується у проектуванні та створенні КСЗІ державних інформаційних ресурсів, а також спеціалізованих ІС, в яких обробляється інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої визначено законом.

Зараз через брак підзаконних актів вимоги до систем захисту спеціалізованих ІС практично не конкретизовані. Чинною сьогодні є і норма Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» (ст. 7), відповідно до положень якого державні інформаційні ресурси або інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, повинні оброблятися в системі із застосуванням комплексної системи захисту інформації з підтвердженою відповідністю.

Тобто під дію цієї норми потрапляють усі системи ЗІ у ІС, їх інформаційна інфраструктура, що вимагає дотримуватись вимог старого стандарту КСЗІ НД ТЗІ 2.5-004-99.

Концепція, внутрішня структура і модель впровадження КСЗІ не відповідають сучасним вимогам до забезпечення ІБ і те, що ця норма досі не вилучена з чинного законодавства, зазнає гострої критики [3]. Це відповідає чинному законодавству, але є дуже суперечливим підходом з урахуванням фундаментальних недоліків і застарілості концептуальної ідеї КСЗІ. Крім того, вони зобов'язують органи державної влади, об'єкти критичної інфраструктури та приватні компанії, які хочуть надавати послуги державним органам (скажімо, інтернет-провайдери), впроваджувати КСЗІ. Вона, окрім того, що морально застаріла, впродовж багатьох років довела свою неефективність [9].

Найнагальнішим кроком є заміна НД ТЗІ більш ефективним і сучасним базовим стандартом і запровадження галузевих стандартів систем ЗІ.

Ця пропозиція не є новою і креативною. Є низка міжнародних стандартів, які зарекомендували себе у розвинених країнах світу та пройшли перевірку часом. Тобто потрібен перехід на міжнародні стандарти безпеки, зокрема галузеві.

Для цього необхідно або адаптувати сучасні міжнародні стандарти систем ЗІ, або

розробити та впровадити власні, якісно нові стандарти безпеки для правоохоронних органів, недержавних структур, що є неприйнятним з часових обмежень і матеріальних витрат.

На відміну від найпоширенішої у світі серії стандартів ISO/IEC 27000, яка сфокусована на менеджменті інформаційної безпеки, критерієм захищеності інформації в НД ТЗІ 2.5-004-99 є відповідність архітектури та параметрів програмно-апаратних засобів ІС регламенту – КСЗІ.

На противагу КСЗІ в організаційно-правову структуру системи ЗІ повинні гармонізуватися та впроваджуватися в дію сучасні міжнародні стандарти, насамперед – серія міжнародних стандартів ISO/IEC 27000.

Необхідно внести зміни до Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» і передбачити новий підхід до реалізації способу підтвердження відповідності ІС вимогам із ЗІ шляхом усталення відповідних критеріїв. Мета такого заходу полягає у прийнятті на території України вимог сімейства стандартів систем менеджменту інформаційною безпекою (СМІБ) для окремих категорій інформації, захист якої забезпечується законодавством України.

Сертифікація за стандартами також вимагає проведення регулярних аудиторських перевірок із метою забезпечення відповідності виконання вимог та належного функціонування процесу управління безпекою. Це скорочує розрив, який є зараз між різними нормативними актами та законодавством, допомагає переконати регулюючі органи, що організація постійно дотримується вимог законодавства.

Сертифікацію за стандартом серії ISO/IEC 270XX проводять органи сертифікування, які акредитовані національними організаціями з акредитації. В Україні такою державною організацією є Національне агентство з акредитації України (НААУ).

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 11 Закону України «Про стандартизацію», розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 1163-р «Про визначення державного підприємства, яке виконує функції національного органу стандартизації» та на виконання Програми робіт з національної стандартизації на 2019 рік прийняті національні стандарти, гармонізовані є європейськими та міжнародними стандартами, методом підтвердження з наданням чинності з 01 листопада 2019 року (див. табл.).

Ще один проблемний сегмент – аудит систем ЗІ. У системі координат НД ТЗІ дозвіл на проведення аудиту мають лише акредитовані державною організацією. Міжнародні сертифікати

Таблиця

Державні стандарти України для сертифікування систем захисту інформації

1.	ДСТУ ISO/IEC 27000:2019 (ISO/IEC 27000:2018, IDT)	Інформаційні технології. Методи захисту. Системи керування інформаційною безпекою. Огляд і словник термінів – на заміну ДСТУ ISO/IEC 27000:2017 (ISO/IEC 27000:2016, IDT)
2.	ДСТУ ISO/IEC 27001:2015 (ISO/IEC 27001:2013; Cor 1:2014, IDT) / Поправка N 2:2019 (ISO/IEC 27001:2013/Cor 2:2015, IDT)	Інформаційні технології. Методи захисту. Системи управління інформаційною безпекою. Вимоги
3.	ДСТУ ISO/IEC 27002:2015 (ISO/IEC 27002:2013; Cor 1:2014, IDT) / Поправка N 2:2019 ISO/IEC 27002:2013/Cor 2:2015, IDT)	Інформаційні технології. Методи захисту. Звід практик щодо заходів інформаційної безпеки
4.	ДСТУ ISO/IEC 27005:2019 (ISO/IEC 27005:2018, IDT)	Інформаційні технології. Методи захисту. Управління ризиками інформаційної безпеки – на заміну ДСТУ ISO/IEC 27005:2015 (ISO/IEC 27005:2011, IDT)
5.	ДСТУ ISO/IEC 27008:2019 (ISO/IEC TS 27008:2019, IDT)	Інформаційні технології. Методи захисту. Настанова щодо оцінювання захисту інформаційної безпеки (Настанова для аудиторів) – на заміну ДСТУ ISO/IEC TR 27008:2018 (ISO/IEC TR 27008:2011, IDT)
6.	ДСТУ ISO/IEC 27011:2018 (ISO/IEC 27011:2016, IDT) / Поправка N 1:2019 (ISO/IEC 27011:2016/Cor 1:2018, IDT)	Інформаційні технології. Методи захисту. Настанова для телекомунікаційних організацій щодо керування

* Згруповано авторами.

з ІБ та ІТ-аудиту наразі не визнаються, що негативно впливає на якість аудиту.

Тому для дотримання законодавства України у сфері ІБ доцільним є запровадити і, у подальшому пройшовши попередній аудит третьою стороною, сертифікувати СМІБ відповідно до вимог ISO/IEC 27001. Оскільки власне цей стандарт охоплює найкращі світові практики і методики, використовується і визнається у світі, його впровадження є запорукою системності, підтримання процесів у актуальному ефективному стані.

Висновки

1. Вважаємо, що наявна нормативно-правова база, яка, крім іншого, не охоплює всього спектра сучасних загроз кібернетичній безпеці дер-

жави, повинна бути істотно доповненою. На організаційно-правовому рівні необхідно чітко ідентифікувати проблему забезпечення кібербезпеки та своєчасно надавати нові, сучасні правові інструменти для протидії цим загрозам.

2. Пропонуємо внести зміни до Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» і передбачити новий підхід до реалізації способу підтвердження відповідності інформаційної системи вимогам із захисту інформації шляхом установлення відповідних критеріїв. Мета такого заходу полягає у законодавчому закріпленні вимог стандартів сімейства систем менеджменту інформаційною безпекою для окремих категорій інформації, захист якої забезпечується законодавством України.

Список використаних джерел

1. Янковський О. Україні потрібна нова кіберстратегія. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/09/14/7226291/>
2. Проблеми чинної вітчизняної нормативно-правової бази у сфері боротьби з кіберзлочинністю: основні напрями реформування. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/454/>
3. Рудий Т. В., Сенник В. В., Рудий А. Т., Сенник С. В. Організаційно-правові, криміналістичні та технічні аспекти протидії кіберзлочинності в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична* / гол. ред. Р. І. Благута. Львів: ЛьвДУВС, 2018. Вип. 1. С. 283–301.
4. Леонов Б. Д., Серьогін В. С. Проблеми правового та експертного забезпечення правоохоронної діяльності у сфері протидії кіберзлочинності. URL: http://academy.ssu.gov.ua/ua/page/page_1581430420.htm

5. Костенко О. В. Проблеми правового регулювання та розвиток кібернетичної безпеки України на сучасному етапі. *Інформація і право*. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Київ, 2019. № 3 (30). С. 96–104.
6. Тарасюк А. В. Співвідношення інформаційної та кібернетичної безпеки. *Інформація і право*. 2019. № 4 (31). С. 73–82.
7. Гуцалюк М. В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. *Інформація і право*. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Київ, 2019. № 1 (28). С. 118–128.
8. Котляров Ю. Архітектура права сфери кібербезпеки в Україні. URL: <https://www.pressreader.com/ukraine/yurydychna-gazeta/20180515/>
9. Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю. Концептуальні засади законодавчого забезпечення інформаційної безпеки України. *Інформація і право*. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. 2019. № 1 (28). С. 86–99.

References

1. Yankovskyy, O. (2019). Ukrayini potribna nova kiberstrategiya [Ukraine needs a new Cyber Strategy]. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/09/14/7226291/> [in Ukr.].
2. Problem chynnoji vittsyznianoji normatyvno-pravovoji bazy u sferi borotby z kiberzlochynnistiu: osnovni napriamy reformuvannya. Analitychna zapyska. Natsionalnyj instytut strahichnyh dislidzen [Problems of the Current Domestic legal Framework in the fight against Cybercrime: the main Directions of Reform. Analytical note. National Institute for Strategic Studies]. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/454/> [in Ukr.].
3. Rudyy, T. V., Senyk, V. V., Rudyj, A. T., & Senyk, S. V. (2018). Organizatsijno-pravovi, kryminalistychni ta tehnicni aspekty protydiji kiberzlochynnosti v Ukrajinі [Organizational, legal, forensic and technical Aspects of Combating Cybercrime in Ukraine]. *Naukovyj visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnih sprav: Serija jurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal)*, 1. Lviv: LvDUVS [in Ukr.].
4. Leonov, B. D., & Seriohin, V. S. Problemy pravovoho ta ekspertnoho zabezpechennia pravoohoronnoji dijalnosti u sferi protydiji kiberzlochynnosti [Problems of legal and expert support of law enforcement in the field of combating cybercrime]. Retrieved from http://academy.ssu.gov.ua/ua/page/page_1581430420.htm [in Ukr.].
5. Kostenko, O. V. (2019). Problemy pravovoho rehuliuвання ta rozvytok kibernetichnoji bezpeky Ukrajinі na suchasnomu etapi [Problems of legal regulation and development of cyber security of Ukraine at the present stage]. *Informatsija i pravo (Information and Law)*. Naukovo-doslidnyj instytut informatyky i prava natsionalnoji akademiji pravovyh nauk Ukrajinі. Kyjiv, 3 (30), 96–104 [in Ukr.].
6. Tarasiuk, A. V. (2019). Spivvidnoshennia informatsijnoji ta kibernetichnoji bezpeky [The ratio of information and cyber security]. *Informatsija i pravo (Information and Law)*. Naukovo-doslidnyj instytut informatyky i prava natsionalnoji akademiji pravovyh nauk Ukrajinі. Kyjiv, 4 (31), 73–82 [in Ukr.].
7. Hutsaliuk, M. V. (2019). Suchasni tendentsiji organizovanoji kiberzlochynnosti [Current trends in organized cybercrime]. *Informatsija i pravo (Information and Law)*. Naukovo-doslidnyj instytut informatyky i prava natsionalnoji akademiji pravovyh nauk Ukrajinі. Kyjiv, 1 (28), 118–128 [in Ukr.].
8. Kotliarov, Yu. Arhitektura prava sfery kiberbezpeky v Ukrajinі [Architecture of cybersecurity law in Ukraine]. Retrieved from <https://www.pressreader.com/ukraine/yurydychna-gazeta/20180515/> [in Ukr.].
9. Dovhan, O. D., & Tkachuk, T. Y. Kontseptualni zasady zakonodavchoho zabezpechennia informatsijnoji bezpeky Ukrajinі [Conceptual bases of legislative maintenance of information security of Ukraine]. *Informatsija i pravo (Information and Law)*. Naukovo-doslidnyj instytut informatyky i prava natsionalnoji akademiji pravovyh nauk Ukrajinі. Kyjiv, 1 (28), 86–99 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 17.07.2020
прийнята до друку 10.09.2020

The article: is received 17.07.2020
is accepted 10.09.2020

UDC (УДК) 343 3/7

Пелешак Олег Романович,

здобувач освітнього ступеня доктора філософії у галузі права
кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: pelsh79@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2785-7464

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КІБЕРДИВЕРСІЙ

Анотація. Йдеться про кібердиверсію в окремій статті Кримінального кодексу України (КК України) як таку новітню форму диверсії (стаття 113 КК України), яка була створена на основі статей 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 КК України, що передбачають покарання за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж.

Ключові поняття: диверсія, кібердиверсія, безпосередній об'єкт злочину, предмет злочину, суб'єктивна сторона злочину, механізм учинення злочину, кваліфікація злочину.

Peleshchak Oleh,

Postgraduate Student of the Department
of Criminal Procedure and Criminalistics,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: pelsh79@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2785-7464

SOME ASPECTS OF CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF CYBER DIVERSION

Abstract. The article deals with cyber diversion issues as a separate article of the Criminal Code of Ukraine as a new form of diversion (article 113 of the Criminal Code), which was created on the basis of articles 361, 361-1, 361-2, 363, 363-1 of Criminal Code, providing punishment for crimes in the sphere of using computers, systems and computer networks.

The author considers that the way, that allows assuming higher social safety in such crimes is their qualification according to the rules of a set of articles from other chapters of CC of Ukraine. In this particular case the link of art.113 CC of UA "Diversion" with art. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 of CC of UA that provide punishment for crimes in the sphere of computer applying, systems, and computer networks is substantiated.

Unlawful interference in analog-to-digital computers applying, their systems or computer networks, distorted computer information, destruction of computer information, the spread of the virus, software are suggested to define as determination of the latest forms of diversion that is the ways of committing cyber diversion.

The article points out that in the process of norms of criminal liability of crimes committing on the objects of critical informational infrastructure or objects that are essential for state viability there is the necessity of considering the mechanism of committing such infringements. In the case of committing cyber diversity with the aim of the destruction of information or focused attack of a particular control unit, the mentioned mechanism is characterized by applying particular computer information (tool-virus) for influencing other computer information (subject – critical informational structure). The absence of at least one of the elements of the mechanism must be testified as a lack of characteristics of such forms of crime as a cyber diversion.

Key concepts: diversion, cyber diversion, the direct object of the crime, the subject of the crime, subjective side of the crime, mechanism of the crime, qualification of the crime.

Вступ

Удосконалення кримінального законодавства щодо відповідальності за злочини проти основ національної безпеки передбачає: визначеність об'єкта кримінально-правової охорони; класифікацію злочинів проти основ національної безпеки України; визначення техніко-юридичних і змістовних компонентів окремих складів злочинів; кваліфікацію цих діянь; наповнення відповідного розділу КК України з позицій виявлення прогалів правового регулювання, колізій правових норм.

У теорії кримінального процесуального, кримінального права і правозастосовної діяльності важливо з'ясувати зміст понять *родового об'єкта* і *системи злочинів* проти основ національної безпеки України та *форм прояву* об'єктивної сторони складу цих злочинів, зокрема такого, як **кібердиверсія**, в контексті визначення цього суспільно небезпечного діяння – **диверсія** – у ст. 113 та їх взаємозв'язку зі ст.ст. 361–363-1 КК України.

Кібердиверсії в поточних операціях із контролю над ресурсами, що здійснюються з метою встановлення контролю і перехоплення управління або виведення з ладу промислового обладнання, автоматизованих систем управління, об'єктів військової інфраструктури, – найбільш ефективний інструмент технології ураження систем життєзабезпечення і критичної інформаційної інфраструктури.

Які обставини зумовлюють необхідність виокремлення «комп'ютерних» злочинів у самостійну групу? Чому є недоцільним розширення меж традиційних складів злочинів, аби вони охоплювали й аналізовані діяння? Чи відповідає чинний КК України в частині встановлення відповідальності за сучасні форми диверсійної діяльності у кіберпросторі? Чи охоплюються поняттям «диверсія» кримінально карні діяння – кібердиверсії – відповідно до змісту цього злочину?

Форми сучасних диверсій мало досліджені у сфері кримінального права України, наслідком чого виявляється практична складність доведення факту диверсійної діяльності, яка охоплюється диспозицією ст. 113 КК України, та розслідування скоєних диверсійних діянь за іншими статтями чинного КК України.

Диверсія та основні форми її здійснення стали об'єктом наукових досліджень таких науковців, як О. О. Климчук [7], О. Д. Довгань [5], В. С. Картавцев [6], О. О. Черноног [15], О. А. Чуваков [16]. Слід зазначити, що дослідження диверсійної діяльності з позицій кримінально-правової науки переважно зосереджені на загальній характеристиці елементів складу цього злочину й лише деякі серед них

(О. А. Чуваков) аналізують об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 113 КК України. Окремі питання притягнення до кримінальної відповідальності за диверсії проти здоров'я громадян досліджені у дисертації Є. В. Фесенка [12]. Частково відповідальність за диверсійну діяльність досліджено у наукових працях В. С. Картавцева, О. Ф. Бантишева й О. В. Шамари [3], Ю. А. Луценка [8]. Проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за диверсійну діяльність розглянуто у роботі О. Климчука, у якій проведено юридичний аналіз складу злочину, передбаченого ст. 113 КК України, досліджено особливості притягнення та звільнення від кримінальної відповідальності за диверсійну діяльність, розмежовано поняття об'єктів, що мають важливе народногосподарське й оборонне значення. Під предметом складу цього злочину вчений розуміє об'єкти матеріального світу (зокрема інформацію), незалежно від форми власності, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, шляхом знищення яких винний намагається спричинити шкоду економічній або воєнній безпеці держави. Однак, зважаючи на кардинальну зміну політичної та економічної ситуацій в країні, чинної нормативно-правової бази в сфері захисту національної безпеки, це дослідження певною мірою не відповідає реаліям сьогодення у кваліфікації таких злочинних дій, як диверсія, та її новітніх форм.

Мета статті – з'ясування сутності кібердиверсій та обґрунтування взаємозв'язку ст. 113 КК України (*диверсія*) зі ст.ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 КК України, які передбачають покарання за злочини у сфері використання ЕОМ (*комп'ютерів*), *систем та комп'ютерних мереж*, що забезпечить повне визначення об'єкта, предмета, об'єктивної сторони злочину «кібердиверсія» та кваліфікацію його ознак.

1. Особливості кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України

Загалом під родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки розуміють *суспільні відносини*, що забезпечують стабільність у функціонуванні державної влади, її окремих інститутів і органів. У системі Особливої частини КК України розділ щодо злочинів проти основ національної безпеки містить ст.ст. 109–114-1.

М. І. Хавронюк *родовим об'єктом* злочинів проти основ національної безпеки визначає національну безпеку України в різних її сферах [14, с. 25]. Його класифікація злочинів у цій сфері і є наслідком такого визначення [13, с. 243–271]:

– проти основ національної безпеки у *політичній* сфері: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);

– проти основ національної безпеки в *інформаційній, економічній, науково-технологічній і воєнній* сферах: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК);

– проти основ національної безпеки в *економічній і воєнній* сферах (ст. 114 КК).

На думку В. К. Матвійчука [9], залежно від сфер суспільних відносин із основ національної безпеки України всі злочини, що входять до цього розділу, необхідно класифікувати так:

– злочини, котрі посягають на відносини, що забезпечують охорону основ національної безпеки у *політичній* сфері: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);

– злочини, що посягають на відносини, котрі забезпечують охорону основ національної безпеки України у сфері *державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості, обороноздатності, державної, економічної, науково-технічної та інформаційної* безпеки України: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК);

– злочини, які посягають на відносини, що забезпечують охорону основ національної безпеки в *економічній, екологічній сферах і сфері обороноздатності*: диверсія (ст. 113 КК).

Отже, єдиною підставою для класифікації злочинів проти основ національної безпеки є суспільні відносини, що охороняються кримінальним законодавством. Під злочинами проти основ національної безпеки України необхідно розуміти передбачені КК України вчинені з прямим умислом і спеціальною метою суспільно небезпечні такі діяння (злочини): дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК); державна зрада (ст. 111 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК); диверсія (ст. 113 КК) шпигунство (ст. 114 КК); перешкоджання закон-

ній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1).

Суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути фізичні осудні особи, які до моменту вчинення злочину досягли 16-річного віку (суб'єктами злочинів, як передбачено ст.ст. 112 і 113 КК України, можуть бути особи, які до моменту вчинення злочину досягли 14-річного віку).

Зовнішня сторона злочинів має істотні дискусійні моменти, які впливають на застосування норм і законотворчу діяльність. Слід зазначити про відсутність єдності поглядів у юридичній літературі й щодо поняття об'єктивної сторони складу злочину, її складових і змісту. Вивчення об'єктивної сторони складу злочину у сучасних умовах зумовлене тим, що в цій сфері замість традиційних уявлень з'явилося багато нових підходів до удосконалення судової та слідчої практики. У з'ясуванні об'єктивної сторони складу злочину, її складових та змісту доцільно проаналізувати дослідження В. К. Матвійчука [10]. Його аналіз точок зору щодо форм прояву об'єктивної сторони складу злочину засвідчує, що всі автори визначають діяння (дію або бездіяльність), злочинний результат (наслідки, злочинний результат), причинний зв'язок, спосіб, час і місце вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони складу злочину. У науці кримінального права ці ознаки традиційно розділяють на обов'язкові та факультативні. Єдиної точки зору щодо обсягу перших, а також їх назви немає. Деякі вчені зараховують до них діяння, його наслідки і причинний зв'язок. Інші ж – лише діяння, бо наслідки і причинний зв'язок властиві тільки злочинам із матеріальним складом. Іще інші зараховують причинний зв'язок до факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину [10].

На підставі аналізу автор робить висновок, що об'єктивну сторону складу злочину становлять такі ознаки: діяння (дія або бездіяльність); наслідки; причинний зв'язок; спосіб учинення злочину; місце і час учинення злочину; обстановка вчинення злочину; засоби вчинення злочину; зняття злочину; джерела вчинення злочину.

2. Пропозиції щодо удосконалення норм про кримінальну відповідальність за злочини, які здійснюються на об'єктах критичної інформаційної інфраструктури

У процесі вдосконалення кримінального законодавства необхідно враховувати положення Конвенції про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. Відповідно до цієї Конвенції, держава-учасник (зокрема Україна) має криміналізувати декілька груп посягань: 1) злочини проти конфіденційності,

цілісності і доступності комп'ютерної інформації та комп'ютерних систем (незаконний доступ до комп'ютерної системи; незаконне перехоплення закритої інформації; незаконний вплив на комп'ютерну інформацію; втручання в роботу комп'ютерної системи; зловживання пристроями та пароллями); 2) злочини, що пов'язані з комп'ютерами (підроблення, пов'язане з комп'ютерами; шахрайство, пов'язане з комп'ютерами); 3) злочини, пов'язані зі змістом комп'ютерної інформації (володіння, придбання, пропонування, виготовлення з метою розповсюдження або розповсюдження дитячої порнографії в межах комп'ютерних систем); 4) злочини, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав.

Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації – диспозиція ст. 360 КК України, на підставі якої визначено [10, с. 25–31]: *основний безпосередній об'єкт* цього злочину – суспільні відносини у сфері комп'ютерної інформації та у сфері електрозв'язку. *Додатковим безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини власності щодо певної інформації. *Факультативний безпосередній об'єкт* – відносини у сфері забезпечення режиму обмеженого доступу до певної інформації. Зазначеним відносинам може заподіюватися шкода в разі витоку інформації.

Предметом злочину є інформація, форма представлення або фіксація якої у законі не конкретизована. Очевидно, що насамперед йдеться про *комп'ютерну інформацію та інформацію, що передається мережами електрозв'язку* («Загальні положення до розділу XVI Особливої частини Кримінального кодексу України»).

З об'єктивної сторони злочин характеризується:

- дією у вигляді несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку;
- наслідками, що можуть проявлятися у формі витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації;
- причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідками.

Суб'єкт злочину – загальний. *Суб'єктивна сторона* характеризується виною у формі тільки прямого умислу. У кримінальному законі відсутня пряма вказівка на те, з якою формою вини може бути вчинене несанкціоноване втру-

чання у роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. Проте зміст поняття «втручання» обумовлює висновок: цей злочин необхідно вважати умисним.

Кваліфікуючими ознаками злочину є заподіяння ним *значної шкоди*, вчинення його *повторно* чи *за попередньою змовою групою осіб* («Загальні положення до розділу XVI Особливої частини Кримінального кодексу України»).

Слід зазначити, що несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку може використовуватися як спосіб вчинення інших злочинів, ознаки яких визначені у ст.ст. 111, 113, 114, 163, 182, 231, 256, 330 КК України. У таких випадках скоєне потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених однією чи декількома з цих статей та ст. 361 КК України. У разі, коли зазначені дії призвели до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації, порушення встановленого порядку її маршрутизації, вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 361 та ст. 190 або ст. 200 КК України. Окремі суспільно небезпечні діяння, передбачені ч. 3 ст. 190 та ст. 200, а також їх співвідношення із посяганнями, виписані у ст.ст. 361–363-1 КК України.

Вивчення матеріалів слідчої та судової практики підтверджує, що є багато труднощів у застосуванні норм про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні» злочини. Удосконалення вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за аналізовані злочини повинне здійснюватися з урахуванням досвіду, накопиченого в інших країнах. Крім того, міжнародний характер цих посягань зумовлює необхідність уніфікації відповідних кримінально-правових норм.

Серед трьох способів установлення кримінальної відповідальності за «комп'ютерні» злочини (створення нових кримінально-правових норм, які спеціально передбачають відповідальність за ці посягання; розширення меж складів «некомп'ютерних», більш традиційних злочинів; за окремі посягання відповідальність встановлена спеціально створеними нормами, а частина злочинів охоплюється складами, що існували раніше) українське законодавство, на думку А. Музики, повинне використати останній, змішаний спосіб. Нові норми потрібно створювати лише в тому випадку, коли певне суспільно небезпечне діяння не може охоплюватися вже існуючим складом, або розширення меж таких складів призведе до порушення внутрішньої структури відповідної кримінально-правової норми [10, с. 85–86]. «Криміналізація суспільно небезпечних діянь і внесення змін до будь-яких чин-

них кримінально-правових норм має здійснюватися з використанням системного підходу. В процесі удосконалення норм про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні» злочини така системність може бути досягнута лише за умови врахування **механізму вчинення цих посягань**. Зазначений механізм характеризується використанням однієї комп'ютерної інформації (знаряддя) для здійснення впливу на іншу комп'ютерну інформацію (предмет). Відсутність хоча б одного з елементів цього механізму має свідчити про відсутність ознак «комп'ютерного» злочину. Посягання, лише предметом яких або лише знаряддям вчинення яких є комп'ютерна інформація, не мають якихось суттєвих особливостей, що зумовлювали б необхідність установлення кримінальної відповідальності за їх вчинення в окремих нормах» [11, с. 87].

Окрім механізму вчинення аналізованих посягань у створенні доктринальної моделі системи норм про відповідальність за їх учинення необхідно:

– зважити на відповідний родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері здійснення їх суб'єктами правомірної інформаційної діяльності щодо комп'ютерної інформації;

– визначити аналізовані злочини як умисні суспільно небезпечні діяння, що посягають на відносини у сфері здійснення інформаційної діяльності стосовно комп'ютерної інформації, предметом і знаряддям вчинення яких є така інформація;

– врахувати вимоги до спеціалізованої термінології, яка вживатиметься у цих формулюваннях.

На цих підставах запропоновано логічну послідовність суспільно небезпечних діянь: 1) незаконний вплив на процес обробки комп'ютерної інформації; 2) комп'ютерний саботаж; 3) незаконні зміна, пошкодження чи знищення комп'ютерної інформації; 4) незаконний доступ до комп'ютерної інформації; 5) незаконне заволодіння комп'ютерною інформацією; 6) незаконні дії із шкідливими комп'ютерними програмами; 7) незаконне розповсюдження даних, які призначені для отримання доступу до комп'ютерної інформації.

У формулюванні складу суспільно небезпечного діяння слід ураховувати мету, з якою діє суб'єкт, визначити відповідну кваліфікуючу обставину. Втім, недоцільно у зв'язку з цим створювати окрему статтю, якщо ознаки об'єктивної сторони вчиненого не змінюються.

Згідно з Коментарем до ст. 113 КК України [2], *основний безпосередній об'єкт диверсії* – безпека держави в економічній, екологічній, воєнній або будь-якій іншій сфері відповідно до спрямованості конкретного акту диверсії.

Предметом диверсії можуть бути об'єкти, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління (електростанції, водо-, нафто-, газо-, нафтопродуктопроводи, мости, дамби, греблі, системи інформаційних комунікацій, вокзали, аеропорти, морські чи річкові порти, метрополітени, підприємства по виробництву грошових знаків України чи інші важливі підприємства, незалежно від форми власності, військові частини тощо).

Об'єктивна сторона диверсії проявляється в семи формах, кожна із яких передбачає вчинення суспільно небезпечних дій: 1) масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю; 2) зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 3) радіоактивне забруднення; 4) масове отруєння; 5) поширення епідемій; 6) поширення епізоотій; 7) поширення епіфітотій.

До дій, спрямованих на масове знищення людей, на зруйнування або пошкодження об'єктів, належить також внесення вірусів у комп'ютерні системи з метою утруднення їхньої роботи або знищення накопиченої на магнітних носіях важливої інформації тощо.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у виді прямого умислу і спеціальною метою. Характерною ознакою диверсії є те, що вчинення зазначених дій не є самоціллю, а використовується винним як засіб досягнення його головної мети – ослаблення держави. Склад злочину побудований як формальний, а тому на перший план виступає не фактичний результат (ослаблення держави чи принаймні реальна загроза такого ослаблення), а саме вороже ставлення особи до держави.

Кібердиверсії (а також хактивізм і кібершпигунство) – це злочини, що входять до групи геополітичних. Найнебезпечнішим є потенціал кібердиверсій, які здійснюються на об'єктах *критичної інформаційної інфраструктури* або об'єктах, важливих для життєдіяльності держави. Небезпеку становлять *віруси*, призначенням яких є не збирання інформації, а її знищення або цілеспрямоване атакування певних вузлів управління, що може не тільки зупинити їх роботу, а й призвести до людських жертв.

Визначення категорій, що подаються в науково-практичному Коментарі КК України до ст. 361 [2], а саме: *незаконне втручання в роботу АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж, комп'ютерна інформація, носії комп'ютерної інформації, перекручення комп'ютерної інформації, знищення комп'ютерної інформації*,

ції, розповсюдження комп'ютерного вірусу, програмні засоби, на нашу думку, слід тлумачити як дефініції новітніх форм диверсії, тобто як способів учинення кібердиверсії.

Об'єктом цього злочину є методи обробки інформації, робота та порядок використання комп'ютерів та комп'ютерних мереж, які набули міжнародного характеру. Предметом злочину є: автоматизовані електронно-обчислювальні машини (комп'ютери, АЕОМ), зокрема персональні; їх системи; комп'ютерні мережі. Об'єктивна сторона злочину проявляється у формі: 1) незаконного втручання у роботу АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж, що призвело до перекручення чи знищення комп'ютерної інформації або носіїв такої інформації; 2) розповсюдження комп'ютерного вірусу.

Суб'єкт злочину загальний. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною. Злочинні дії можуть бути вчинені лише з прямим умислом, тоді як ставлення винного до наслідків злочину може характеризуватись як прямим, так і непрямым умислом. Кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 361) злочину є вчинення його: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) заподіяння ним істотної шкоди.

Частиною 1 ст. 361 охоплюються як випадки проникнення (впливу) у працюючу АЕОМ, систему чи мережу (як-от проникнення до системи одного працюючого персонального комп'ютера з іншого персонального комп'ютера), так і несанкціоноване увімкнення непрацюючої машини і проникнення до її системи (вплив на її роботу), якщо воно здійснюється за допомогою зазначених у цій статті знарядь. Закон передбачає обов'язкову відповідність застосовуваних для вчинення цього злочину програмних і технічних засобів: їх здатність спричинити перекручення або знищення комп'ютерної інформації чи носіїв такої інформації. Злочин у першій його формі вважається закінченим з моменту настання хоча б одного із зазначених наслідків.

У статті 363 КК України розкрито зміст порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем [1; 2].

Об'єктом злочину є встановлений порядок експлуатації АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж. Об'єктивна сторона злочину полягає у порушенні правил експлуатації АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж. Порушення правил вважається злочинним у разі, коли його наслідком було: 1) викрадення; 2) перекручення чи знищення комп'ютерної інформації, засобів її захисту; 3) незаконне копіювання комп'ютерної інформації; 4) істотне порушення роботи АЕОМ, їх систем чи комп'ютер-

них мереж. Під істотним порушенням роботи АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж слід розуміти, зокрема, вихід з ладу на тривалий час інформаційної системи, що обслуговує значну кількість машин, припинення на тривалий час роботи комп'ютерної мережі, втрату інформації, що має важливе значення, блокування на тривалий час доступу до такої інформації тощо.

Суб'єкт злочину спеціальний. Це особа, яка відповідає за експлуатацію АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж. Суб'єктивна сторона злочину визначається його наслідками і характеризується необережною формою вини. Кваліфікуючою ознакою цього злочину (ч. 2 ст. 363 КК України) є заподіяння істотної шкоди, яка може бути як безпосереднім результатом діяння винного, так і наслідком протиправних дій інших осіб.

Висновки

Характер суспільної небезпеки комп'ютерних злочинів обумовлюється специфікою їхнього об'єкта – суспільних відносин у сфері комп'ютерної інформації, які містять сегменти інших галузей життєдіяльності. Проблеми кваліфікації цих злочинів пов'язані із порушенням у їх вчиненні не тільки щодо свого безпосереднього об'єкта, а й інших об'єктів кримінально-правової охорони. Способом, що дозволить урахувати підвищену суспільну небезпеку таких злочинів, є їх кваліфікація за правилами сукупності зі статтями інших розділів КК України. У цьому випадку обґрунтовано взаємозв'язок ст. 113 КК України «Диверсія» зі ст.ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 КК України, які передбачають покарання за злочини у сфері використання АЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж.

Категорії, зміст яких визначено в Коментарі ККУ до ст. 361 [2], а саме: незаконне втручання в роботу АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж, комп'ютерна інформація, носії комп'ютерної інформації, перекручення комп'ютерної інформації, знищення комп'ютерної інформації, розповсюдження комп'ютерного вірусу, програмні засоби, слід тлумачити як дефініції новітніх форм диверсії, тобто як способів учинення кібердиверсії.

У процесі удосконалення норм про кримінальну відповідальність за злочини, які здійснюються на об'єктах *критичної інформаційної інфраструктури* або об'єктах, важливих для життєдіяльності держави, необхідно врахувати механізм учинення цих посягань. У випадку вчинення кібердиверсії з метою знищення інформації або цілеспрямованого атакування певних вузлів управління зазначений механізм характеризується використанням

однієї комп'ютерної інформації (знаряддя – вірус) для здійснення впливу на іншу комп'ютерну інформацію (предмет – критична інформаційна структура). Відсутність хоча б одного з елементів цього механізму має свідчити про відсутність ознак такої форми злочину, як кібердиверсія.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами і доповненнями в редакції станом на 01.05.2016р.). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 07.07.2020).
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
3. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. 168 с.
4. Відповідь СБУ на депутатський запит Сюмар В. І. URL: <http://nacburo.org/wp-content/uploads/2015/04/SBU-separ1.jpg> (дата звернення: 07.07.2020).
5. Довгань О. Д., Хлань В. Г. Кібертероризм як загроза інформаційному суверенітету держави. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2011. № 3 (7). С. 49–53.
6. Картавцев В. С. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (наукові засади кваліфікації) : навч. посібник. Київ : Вид-во Національної академії СБ України, 2004. 57 с.
7. Климчук О. О. Кримінальна відповідальність за диверсію по законодавству України : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08. НА СБ України. Київ, 2003. 269 с.
8. Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України : монографія. Харків : Право, 2015. 200 с.
9. Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. *Кримінальне право. Юридична наука*. 2013. № 9. С. 80–87.
10. Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину: її складові та зміст. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2013. № 1 (39). С. 163–168.
11. Музика А. А., Азаров Д. С. Законодавство України про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні» злочини: науково-практичний коментар і шляхи вдосконалення. Київ : Вид. Паливода А. В., 2005. 120 с.
12. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.
13. Хавронюк М. І. Злочини проти основ національної безпеки. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон, 2001. С. 243–271.
14. Хавронюк М. І. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юридична думка, 2004. С. 25–36.
15. Черноног О. О. Напрями підвищення ефективності забезпечення кібербезпеки інформаційних технологій в системі публічного управління. *Междисциплинарные исследования в науке и образовании*. 2015. URL: mino.esrae.ru/178-1484 (дата звернення: 07.07.2020).
16. Чуваков О. А. Деякі види диверсійних актів у сучасних умовах. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юрид. літ., 2010. Вип. 55. С. 222.
17. SCADA OS: первая в мире защищённая операционная система. URL: <http://www.xakep.ru/post/59488/12-mino.esrae.ru/178-1484> (дата звернення: 07.07.2020).

References

1. Kryminalnyy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III (zi zminamy i dopovnennyamy v redaktsiyi stanom na 01.05.2016 r.) [Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukr.].
2. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary of Criminal Code of Ukraine]. Za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 9-te vyd., pererob. ta dopov. K.: Yurydychna dumka [in Ukr.].
3. Bantyshev, O. F., & Shamara, O. V. (2010). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsiyi) [Criminal liability for crimes against foundations of national safety of Ukraine (problems of qualification)]. K.: Nauk.-vyd. viddil NA SB Ukrainy [in Ukr.].

4. Vidpovid SBU na deputatskyi zapyt Syumar V. I. [Reply of SSU on deputy record Syumar V. I.]. Retrieved from <http://nacbuo.org/wp-content/uploads/2015/04/SBU-separ1.jpg> [in Ukr.].
5. Dovhan, O. D., & Khlan, V. H. (2011). Kiberteroryzm yak zahroza informatsiinomu suverenitetu derzhavy [Cyber terrorism as a threat of informational sovereignty of a state]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy (Informational safety of an individual, society, a state)*, 3 (7), 49–53 [in Ukr.].
6. Kartavtsev, B. C. (2004). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoyi bezpeky Ukrainy (naukovi zasady kvalifikatsiyi) [Criminal liability for crimes against basics of national safety of Ukraine (scientific principles of qualification)]. K.: Vyd-vo Natsionalnoyi akademiyi SB Ukrainy [in Ukr.].
7. Klymchuk, O. O. (2003). Kryminalna vidpovidalnist za dyversiyu po zakonodavstvu Ukrainy [Criminal liability for diversion according to the legislature of Ukraine]. K. [in Ukr.].
8. Lutsenko, Yu. V. (2015). Zviltнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України [Release from criminal liability for crimes against basics of national safety of Ukraine]. Kh.: Pravo [in Ukr.].
9. Matvychuk, V. K. (2013). Zlochyny proty osnov natsionalnoyi bezpeky: poniattia ta zahalna kharakterystyka [Crimes against basics of national safety: notion and general characteristics]. *Kryminalne pravo. Yurydychna nauka (Criminal law. Judicial science)*, 9, 80–87 [in Ukr.].
10. Matvychuk, V. K. (2013). Obyektyvna storona zlochyynu: yiyi skladovi ta zmist [Objective part of a crime: its components and content]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo (State and regions. Issue: Law)*, 1 (39), 163–168 [in Ukr.].
11. Muzyka, A. A., & Azarov, D. S. (2005). Zakonodavstvo Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist za «kompyuterni» zlochyny: naukovo-praktychnyi komentar i shlyakhy vdoskonalennia [Legislature of Ukraine concerning criminal liability for "computer" crimes: scientific and practical commentary and its ways of improvement]. K.: Vyd. Palyvoda A. V. [in Ukr.].
12. Fesenko, Ye. V. (2004). Zlochyny proty zdorovia naseleння ta systemy zakhodiv z yoho okhorony [Crimes against population health and system of measures of its safety]. K.: Atika [in Ukr.].
13. Khavroniuk, M. I. (2001). Zlochyny proty osnov natsionalnoyi bezpeky. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. [Crimes against basics of national safety. Scientific and practical commentary of Criminal Code of Ukraine]. K.: Kannon [in Ukr.].
14. Khavroniuk, M. I. (2004). Zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Crimes against basics of national safety of Ukraine. Criminal Law of Ukraine. Special Part]. K.: Yurydychna dumka [in Ukr.].
15. Chemonoh, O. O. (2015). Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti zabezpechennia kiberbezpeky informatsiinykh tekhnolohii v systemi publichnoho upravlinnia [Directions of increase efficiency of the providing cyber safety of informational technologies in the system of public administration]. *Mezhdystsyplynarnye yssledovanyia v nauke y obrazovanyy (Multidisciplinary research in science and education)*. Retrieved from mino.esrae.ru/178-1484 [in Ukr.].
16. Chuvakov, O. A. (2010). Deyaki vydy dyversiiynykh aktiv u suchasnykh umovakh [Some types of subversive acts in current conditions]. *Aktualni problemy derzhavy i prava (Actual problems of a state and law)*. O.: Yuryd. Lit., 55, 222 [in Ukr.].
17. SCADA OS: pervaya v mire zashchyschyonnaia operatsyonnaia sistema [SCADA OS: one of the first secure operating system in the world]. Retrieved from <http://www.xakep.ru/post/59488/> 12 mino.esrae.ru/178-1484 [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 03.08.2020
прийнята до друку 23.09.2020

The article: is received 03.08.2020
is accepted 23.09.2020

UDC (УДК) 343.1

Матоліч Віта Василівна,
здобувач освітнього ступеня доктора філософії у галузі права
кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: vitavmat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6512-3189

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ТА УНІФІКАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ ВИДІВ ІНФОРМАЦІЇ, ЗА ПОРЯДКОМ ДОСТУПУ ДО НЕЇ

Анотація. Висвітлено ознаки різних видів інформації за порядком доступу. Запропоновано на законодавчому рівні визначити вичерпний перелік інформації, яка є таємною. Висловлено думку щодо необхідності чіткого розмежування конфіденційної та таємної інформації, таємної та службової інформації для того, щоб одну і ту ж інформацію можна було однозначно класифікувати за порядком доступу. Виявлено невідповідність у термінології, яка вживається у Кримінальному процесуальному кодексі України та у законодавстві про інформацію.

Ключові поняття: інформація з обмеженим доступом, конфіденційна інформація, таємна інформація, службова інформація, таємниця, що охороняється законом.

Matolych Vita,
Postgraduate Student
of the Department of Criminal Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: vitavmat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6512-3189

PROBLEMS OF CONCEPTS DEFINITION AND TERMINOLOGY UNIFICATION REGARDING TYPES OF INFORMATION BY ORDER OF ACCESS

Abstract. The classification of information in conformity to the order of access is of great practical importance for the subjects of law enforcement in criminal proceedings. Despite the fact that the law establishes each of the types of information with limited access definition, it is difficult to distinguish it without highlighting their specific features. That's why the features of different types of information in conformity to the order of access are elucidated. There is also the need for a clear distinction between confidential and secret information, secret and official information in order to one and the same information to be unambiguously classified in conformity to the order of access.

There is the collision between the legal norm settled in part seven of Article 6 and the legal norm settled in part two of Article 9 of the Law of Ukraine "On Access to Public Information". In particular, the stamp "for official use only" is assigned not to official information (as it is stated in part seven of Article 6), but to the document that contains such information (as it is stated in part seven of Article 9). As a result, the access to the whole document is limited. So, the need to eliminate this collision of legal norms is substantiated.

A discrepancy in the terminology used in the Criminal Procedural Code of Ukraine and in the legislation on information is emphasized. Due to the discrepancy in the terminology used in the Criminal Procedural Code of Ukraine and other legislative acts, the procedural rights of participants in criminal proceedings may be wrongfully restricted. Therefore, the term "law-protected secret" used in the Criminal Procedural Code of Ukraine should be replaced by the term "information with limited access" in order to prevent the procedural rights restriction.

Key concepts: information with limited access, confidential information, secret information, official information, law-protected secret

Вступ

Важливе практичне значення для суб'єктів правозастосування у кримінальному провадженні має класифікація інформації за порядком доступу до неї. Оскільки у Кримінальному процесуальному кодексі України усі норми, які стосуються інформації з обмеженим доступом, є бланкетними, для визначення виду інформації та порядку доступу до неї слід використовувати відповідні норми законодавства про інформацію. Незважаючи на те, що чинне законодавство про інформацію закріплює визначення кожного з видів інформації з обмеженим доступом, відмежувати інформацію одного виду від іншого складно без виокремлення їх специфічних ознак.

З метою вдосконалення наявних чи створення нових правових процедур для регулювання тих чи інших суспільних відносин безперервно здійснюється законотворча діяльність держави. Закони та нормативно-правові акти в межах однієї галузі права в основному характеризуються єдністю права в основному характеризуються єдністю вжитої у них термінології. Однак, це майже не властиво законодавчим актам різних галузей права. Так, у них часто простежується невідповідність термінології через вживання близьких за значенням юридичних термінів, що не відповідає вимозі чіткості закону.

Через невідповідність термінології, яка вживається у Кримінальному процесуальному кодексі України та у законодавчих актах інших галузей права, процесуальні права учасників кримінального провадження можуть бути неправомірно звужені. Через це виникає необхідність визначення обсягу понять, ужитих у Кримінальному процесуальному кодексі України, для того, щоб уніфікувати термінологію з тією, яка вживається у інших законодавчих актах, що врегульовують режим доступу до інформації.

1. Проблеми визначення понять і класифікації інформації за порядком доступу

Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [1]. Це положення відображено у статті 302 Цивільного кодексу України, у якій зазначено, що фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [2].

Таке регулювання права особи на інформацію узгоджується із Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Загальною декларацією прав людини та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод.

Відповідно до частини третьої статті 34 Конституції України, здійснення права на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [1]. Ця норма Конституції України за змістом відповідає змісту частини другої статті 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Зазначений перелік підстав, за наявності яких закони України можуть передбачати обмеження прав особи та вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації, є вичерпним.

Закон України «Про інформацію» деталізує положення частини першої статті 34 Конституції України. Зокрема, цей закон урегулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [3]. Крім цього, у ньому наведено класифікацію інформації за порядком доступу до неї, яка має важливе практичне значення.

Так, відповідно до статті 20 Закону України «Про інформацію», інформація за порядком доступу до неї поділяється на відкриту та з обмеженим доступом [3].

Інформація з обмеженим доступом, своєю чергою, поділяється на: конфіденційну, таємну та службову.

Практичне значення такої класифікації полягає у тому, що для кожного виду інформації закон передбачає конкретний режим доступу. Зокрема, у Кримінальному процесуальному кодексі України часто для позначення певного виду інформації вживають термін «таємниця», що охороняється законом» або «охоронювана законом таємниця», хоча інформація, про яку йдеться згідно з наведеною у законі класифікацією, може і не належати до таємної.

Така невідповідність створює перешкоди у правозастосуванні, тому для початку необхідно визначити ознаки, які відрізняють інформацію одного виду від іншого, використовуючи визначення, закріплені у законодавстві.

Згідно зі статтею 21 Закону України «Про інформацію», конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюва-

тися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також у інших випадках, визначених законом [3].

Стаття 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» містить дещо вужче визначення конфіденційної інформації, а саме: конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. Розпорядники, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності такої згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [4].

Таким чином, до конфіденційної законодавець зараховує інформацію, яка відповідає таким ознакам:

1) інформація визначеного законом змісту:

– уся інформація про фізичну особу (персональні дані). Відповідно до статті 11 Закону України «Про інформацію», до інформації про фізичну особу належать відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, зокрема це дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження [3];

– інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень;

2) спеціальний режим поширення інформації:

– за згодою відповідної особи і тільки у визначеному нею порядку та відповідно до передбачених нею умов;

– без згоди відповідної особи у випадках, передбачених законом, зі спеціальною метою в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

У статті 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» закріплено визначення таємної інформації. Так, таємною є інформація, доступ до якої обмежується відповідно до частини другої статті 6 цього Закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі [4].

Відповідно до частини другої статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», законодавець вирішив такі три вимоги до інформації, за сукупності яких доступ до інформації має бути обмежено, як до таємної:

1) спеціальна мета обмеження доступу (винятково в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя);

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди особі, суспільству і державі;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

З наведеного встановлено, що інформація априорі не може бути класифікована як таємна. Статус таємної інформації вона отримує тільки після того, як у порядку, визначеному спеціальним законом, уповноважена особа обмежить доступ до такої інформації як до таємної, після встановлення сукупності вимог, визначених частиною другою статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Тільки після цього таємна інформація отримує статус такої, що має спеціальний режим доступу і відповідну законодавчу охорону.

У статті 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» також закріплено перелік видів інформації, яка визнається таємною. Це інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю [4].

Те, що перелік інформації, яка визнається таємною, не є вичерпним, створює певну правову невизначеність. Зокрема, законодавець ужив словосполучення «та іншу передбачену законом таємницю». Однак, у законодавстві вживається термін «таємниця» для позначення виду інформації, яка, відповідно до встановлених законом ознак, не може бути класифікована як таємна. Тому видається доцільним закріпити у статті 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» вичерпний перелік видів інформації, які мають отримати підвищену законодавчу охорону та бути класифіковані як таємна інформація.

До службової, відповідно до статті 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації», входить інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішньовідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; а також інформація, яка зібрана в процесі опера-

тивно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці [4].

Цією статтею також визначено, що таким документам присвоюють гриф «для службового користування» і доступ до них надається відповідно до частини другої статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Однак, частиною другою статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» не передбачено порядку надання доступу до документів, що містять службову інформацію. Цією нормою права врегульовано порядок обмеження доступу до інформації, а саме: закріплено низку вимог, за сукупності яких доступ до інформації повинен бути обмежений. Тому або відсилочна норма частини другої статті 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» містить некоректне посилання на частину другу статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», або законодавець у другому реченні частини другої статті 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» вжив некоректний термін «надається» замість «обмежується», що видається більш вірогідним.

Крім цього, частиною сьомою статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» встановлено заборону обмеження доступу до документів, які містять інформацію з обмеженим доступом загалом. Зокрема, йдеться про те, що доступ може бути обмежений до інформації, а не до документа, який містить таку інформацію. Якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, то для ознайомлення надається та його частина, яка містить інформацію, доступ до якої необхідний. Отож наявна правова колізія, а саме: норми права, передбачені частиною сьомою статті 6, та норми права, передбачені частиною другою статті 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації», де зазначено, що гриф «для службового користування» присвоюється не службовій інформації, а документу, який її містить, і доступ до таких документів надається як до документів, що містять інформацію з обмеженим доступом.

Аналізуючи наведене, зауважимо, що Закон України «Про інформацію» взагалі не закріплює ознак понять «таємна інформація» та «службова інформація», а тільки містить бланкетну норму, якою визначено, що порядок класифікації інформації на таємну або службову, а також порядок надання доступу до неї регулюються відповідними законами.

З прийняттям Закону України «Про доступ до публічної інформації» визначення понять «таємна інформація» та «службова інформа-

ція» набули законодавчого закріплення. Однак, визначення, наведені у цьому законі, не дозволяють провести чітке розмежування цих понять, а наведені у частині другій статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» вимоги, за сукупності яких інформація може отримати певну правову охорону, є однаковими для цих двох видів інформації і чітко відмежувати таємну інформацію від службової можна лише, коли йдеться про інформацію, що становить державну таємницю. Крім того, зазначені у цій нормі права вимоги є оціночними поняттями. Тож у здійсненні класифікації інформації за порядком доступу до неї саме уповноважена особа вирішує питання про відповідність інформації цим вимогам, що може мати наслідком неоднакове застосування закону різними суб'єктами.

Правильне застосування наведених норм права неможливе без чіткого визначення ознак, які однозначно розмежовують інформацію одного виду від іншого та визначають порядок доступу до неї. Наукове дослідження щодо забезпечення права на доступ до інформації було проведене О. В. Нестеренко, за результатами здійснення якого автор зробила висновок, що обмеження доступу до інформації можливе лише на підставі закону, і воно повинно бути чітким, описуватися вузько і відповідати контролю згідно з трискладовим тестом [5, с. 11]. Утім, чіткого законодавчого врегулювання набули тільки інформаційні правовідносини, що стосуються інформації, яка становить державну таємницю.

Річ у тому, що закріплення у законодавстві норм, що регулюють поділ інформації з обмеженим доступом на види, здійснювалося шляхом калькування відповідних понять із різних іноземних джерел. Тому вони не узгоджуються між собою за змістом і, зрештою, з наведених у законі визначень не можна зробити однозначний висновок: до якого виду належить та чи інша інформація, а, отже, не можна визначити правовий режим доступу до неї.

Ускладнює ситуацію також і те, що норми законодавства про інформацію не є систематизовані у одному чи кількох нормативно-правових актах. Так, з аналізу змісту наведених загальних норм законодавства про інформацію можна зробити висновок, що тільки після прийняття рішення уповноваженою особою інформація певного виду отримує правову охорону. Однак, відповідно до спеціальних правових норм, що регулюють правовий режим доступу до певного виду інформації за змістом, інформація отримує правову охорону відповідно до закону, незалежно від наявності відповідного рішення.

2. Проблеми неузгодженості термінології, вжитої у Кримінальному процесуальному кодексі України й інших нормативно-правових актах, що регулюють порядок доступу до інформації

Особлива чіткість у визначенні ознак інформації для віднесення її до певного виду необхідна у галузях кримінального права та кримінального процесу. Крім цього, правильне застосування кримінально-процесуальних норм неможливе без уніфікації термінології, яку вжив законодавець у Кримінальному процесуальному кодексі України, та термінології, що вживається в актах законодавства про інформацію.

Так, у статті 162 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що до «охоронюваної законом таємниці», яка міститься у речах і документах, належить:

- 1) інформація, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;
- 2) відомості, які можуть становити лікарську таємницю;
- 3) відомості, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій;
- 4) конфіденційна інформація, зокрема така, що містить комерційну таємницю;
- 5) відомості, які можуть становити банківську таємницю;
- 6) особисте листування особи та інші записи особистого характеру;
- 7) інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, зокрема отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо;
- 8) персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних;
- 9) державна таємниця;
- 10) таємниця фінансового моніторингу [6].

Застосувавши системний спосіб тлумачення норми права, можна вирізнити зв'язки норми, що міститься в зазначеній статті, з нормами Кримінального процесуального кодексу України та іншими нормами, які містяться у законодавстві про інформацію. Це допоможе локалізувати межі дії норми права та виявити можливі проблеми у правозастосуванні.

Стаття 162 міститься у Главі 15 «Тимчасовий доступ до речей і документів» Розділу II «Заходи забезпечення кримінального провадження» Кримінального процесуального кодексу України і розкриває зміст поняття «речі і документи, які містять охоронювану законом таємницю», а також конкретизує випадки

надання тимчасового доступу до речей і документів за спеціальною процедурою.

Утім, норму права, закріплену у статті 162 Кримінального процесуального кодексу України, не можна застосовувати для тлумачення змісту інших норм права, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі України, з метою визначення змісту поняття «таємниця, що охороняється законом», оскільки внаслідок цього зміст процесуальних прав особи може бути звужено.

Так, приміром, відповідно до частини другої статті 27 Кримінального процесуального кодексу України, слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі: 1) якщо обвинувачений є неповнолітнім; 2) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставини, які принижують гідність особи; 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні [6].

Якщо тлумачити пункт четвертий частини другої цієї статті з урахуванням положень статті 162 Кримінального процесуального кодексу України, то це суттєво звузить його зміст, оскільки у статті 162 визначено вичерпний перелік інформації та відомостей, що містять охоронювану законом таємницю, але який не охоплює всі види інформації з обмеженим доступом, яка охороняється законом, а у пункті четвертому частини другої статті 27 немає обмежень щодо видів такої інформації за змістом.

Крім цього, термін «таємниця, що охороняється законом», вжитий у Кримінальному процесуальному кодексі України, не відповідає термінології, яка використовується у законодавстві про інформацію. Зокрема, термін «таємниця, що охороняється законом», з уваги на комплексний аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України, охоплює конфіденційну, таємну та службову інформацію. Відповідником цього терміна є «інформація з обмеженим доступом», що вживається у Законі України «Про інформацію» та у Законі України «Про доступ до публічної інформації». Однак, згідно з семантичним змістом слова «таємниця», термін «таємниця, що охороняється законом» слід логічно вживати тільки для позначення такого виду інформації з обмеженим доступом, як таємна інформація.

Як зазначає Т. О. Кузубова, від виду інформації, до якої планується отримати тимчасовий

доступ, залежать: обсяг дій, які слід виконати стороною кримінального провадження до звернення з клопотанням, зміст клопотання та обсяг долучених до нього документів, а також процедура надання тимчасового доступу [7, с. 54–55]. Отож невідповідність у термінології негативно впливає і на правозастосовну діяльність.

Тому слід уніфікувати терміни, вжиті для позначення понять у Кримінальному процесуальному кодексі України та у законах України «Про інформацію» і «Про доступ до публічної інформації».

Висновки

У законодавчих актах, що врегульовують правовий режим доступу до інформації, слід закріпити чіткі ознаки, за якими певну інформацію

можна було б однозначно класифікувати як конфіденційну, таємну або службову. Для того, щоб у законодавчих актах термін «таємниця» було вжито винятково для позначення таємної інформації, у статті 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» слід закріпити вичерпний перелік інформації, яка належить до таємної. Слід також унести зміни у частину другу статті 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» з метою уніфікації її положень із частиною сьомою статті 6 цього Закону. Термін «таємниця, що охороняється законом», який вжитий у Кримінальному процесуальному кодексі України, варто замінити терміном «інформація з обмеженим доступом» з метою недопущення звуження обсягу процесуальних прав учасників кримінального процесу.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-к/96-вр/print>
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>
3. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print>
4. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/print>
5. Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Харків, 2008. 22 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>
7. Кузубова Т. О. Правові засади інституту тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. нац. ун-т внутр. справ, Харків, 2019. 270 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine: The Law of Ukraine of June 28, 1996]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-к/96-вр/print> [in Ukr.].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine: The Law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print> [in Ukr.].
3. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 r. № 2657-XII [On Information: The Law of Ukraine of October 2, 1992 № 2657-XII]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print> [in Ukr.].
4. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13 sichnia 2011 r. № 2939-VI [On Access to Public Information: The Law of Ukraine of January 13, 2011 № 2939-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/print> [in Ukr.].
5. Nesterenko, O. V. (2008). Pravo na dostup do informatsii v Ukraini: konstytutsiino-pravovyi aspekt [The right of access to information in Ukraine (constitutional legal aspect)]. Kharkiv [in Ukr.].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine: The Law of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-VI]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print> [in Ukr.].
7. Kuzubova, T. O. (2019). Pravovi zasady instytutu tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv u kryminalnomu provadzhenni [Legal Principles of the Institution of Temporary Access to Items and Documents within Criminal Proceedings]. Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Kharkiv [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 23.06.2020
прийнята до друку 09.09.2020*

*The article: is received 23.06.2020
is accepted 09.09.2020*

UDC (УДК) 342.241 (477)
JEL Classification: K 10; K 23

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

ПРЕВЕНТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Розкрито теоретичні аспекти превентивного регулювання. Охарактеризовано підходи до розуміння категорії юридичної науки «правове регулювання» у контексті реалізації регулятивної функції права. На загальнотеоретичному та методологічному рівнях виокремлено та охарактеризовано поняття і особливості нормативно-правового регулювання. Розглянуто механізм детермінації соціальних явищ, що охоплює комплекс чинників: природні, соціальні тощо, що детермінують обставини, способи впливу на право і його функції (вплив соціального життя на зміни в праві), масштаб впливу, силу та енергійність детермінації, носіїв детермінації (учасники правовідносин), результати впливу (сприятливий чи ні, стійкий або нестійкий). Простежено взаємозв'язок чинників-детермінант і правового регулювання превенції. Зазначено, що превентивне регулювання здійснюється з метою запобігання негативним соціально-правовим явищам, формування правомірної поведінки, а правовідносини виступають необхідним чинником превентивного регулювання. Ефективність превентивного регулювання безпосередньо пов'язана з ефективністю норм інституту превенції. Випереджальний вплив права в галузі забезпечення правомірного запобігання протиправній поведінці лежить у площині інституту превенції. Норми інституту превенції здатні випереджально впливати на модель поведінки суб'єктів права.

Ключові поняття: правове регулювання, випереджальний вплив, превентивне регулювання, превенція, чинники-детермінанти.

Yesimov Serhii,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

PREVENTIVE REGULATION: THEORETICAL ASPECTS

Abstract. Theoretical aspects of preventive regulation are revealed. Approaches to understanding the categories of legal science "legal regulation" in the context of the implementation of the regulatory function of law are characterized. At the theoretical and methodological level, the concepts and features of normative and legal regulation are distinguished. The mechanism of determination of social phenomena, including a complex of factors, is considered: natural, social, etc., determining circumstances, ways of influencing law and its functions (influence of social life on changes in law), scale of influence, power and vigor of determination, entities of determination (participants in legal relations), impact results (favorable or not, persistent or unstable). The relationship between the determinants and the legal regulation of prevention is demonstrated. It is stated that preventive regulation is carried out in order to prevent negative social and legal phenomena, to form legitimate behavior, and legal relations are a necessary factor of preventive regulation. The effectiveness of preventive regulation is directly related to the effectiveness of the standards of the prevention institution. The proactive influence of law in the field of ensuring the lawful prevention of wrongful conduct lies within the institution

of prevention. The norms of the prevention institution are able to influence the behavior of the subjects of law in an advanced manner. Legal prevention is a complex legal phenomenon, the understanding of which must be implemented in two main aspects: institutional and functional. Being a comprehensive inter-branch institution of national law, prevention is a relatively independent normative unity that combines behavioral (substantive and procedural) and specialized legal norms (definitions, goals, principles) in their totality, which are subordinated to a common goal – the legal regulation of the preventive process. In the functional aspect, prevention is a direction of legal influence on social relations, within which prevention of unlawful behavior, prediction of probable risks of prospective challenges and threats with the development of model standards of optimal behavior in problem situations are provided.

Key concepts: legal regulation, proactive influence, preventive regulation, prevention, factors-determinants.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-40-47

Вступ

Інтеграція України в європейський соціально-правовий простір зумовлює необхідність переосмислення низки ключових понять і принципів, покладених в основу теоретичного моделювання та практичного здійснення правового регулювання. Одним із таких понять є інститут правової превенції. Розмежування в системі функцій правового регулювання двох основних напрямів – регулятивного і охоронного – зумовлює залучення двох презумпцій. З огляду на них держава здійснює правозастосовну діяльність. У межах регулятивного напрямку правового впливу особа, яка застосовує право, орієнтується на презумпцію правомірної свідомості та поведінки суб'єктів регулятивних правовідносин, спрямованих на забезпечення стабільності сформованого правопорядку і його позитивну корекцію. Юридична превенція задіяна в сфері регулятивного і охоронного впливу права.

Питання правового регулювання досліджували такі науковці: В. Авер'янов, А. Вітченко, Т. Кашаніна, В. Копейчиков, А. Колодій, А. Піголкін, М. Козюбра, С. Лисенко, М. Орзіх, В. Пастухов, Ю. Решетов, П. Рабінович, В. Самігулін, В. Сумін, О. Тихомиров та інші. Відзначаючи ґрунтовне наукове опрацювання галузевих аспектів розуміння та реалізації юридичної превенції, слід зазначити відсутність в юридичній літературі комплексних теоретико-правових робіт, присвячених розумінню превенції як міжгалузевого інституту національного права, вивчення загальнотеоретичних і галузевих аспектів превентивного правового регулювання.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів превентивного регулювання.

1. Поняття превентивного регулювання

Державно-правові явища детерміновані умовами життя суспільства. Норми інституту превенції виникають, змінюються і функціонують за певних умов. Що гостріше постає проблема стосовно формування правомірної та запобі-

гання протиправної поведінки в різних сферах життя суспільства, то значніше виявляється інтерес держави та суспільства до ефективного превентивного регулювання. Норми інституту превенції впливають на суспільні відносини з метою формування правомірної поведінки, попередження протиправної поведінки, інших негативних соціальних явищ.

Вплив норм права полягає в інформаційному, ціннісно-мотиваційному та регулятивному впливах на суспільні відносини. Інформаційний вплив норм інституту превенції полягає в інформуванні суб'єктів права про зміст превентивних норм. Ціннісно-мотиваційний вплив норм інституту превенції спонукає до правомірної поведінки та дотримання приписів превентивних норм. Регулятивний вплив норм інституту превенції полягає в превентивній регламентації поведінки суб'єктів права.

Категорія «правовий вплив» ширша порівняно з правовим регулюванням. Предметом правового впливу можуть стати практично всі суспільні відносини (економічні, політичні, культурні, соціальні тощо), які правом не регулюються, але на які воно впливає. Предмет правового регулювання вужче предмета правового впливу: ним охоплюються суспільні відносини або їх сукупність, які потрапляють під регламентацію юридичних норм [1, с. 12].

Якщо правове регулювання пов'язане з установленням конкретних прав і обов'язків суб'єктів права, з приписами про належну та можливу поведінку, то правовий вплив не завжди. Перше означає здійснення правових норм через правовідносини, інше – не обов'язково.

Правове регулювання завжди означає правовий вплив, але правовий вплив не завжди означає правове регулювання. Стосовно поняття правового регулювання є безліч точок зору.

На думку А. Андрєєва, правове регулювання – це забезпечення за допомогою сукупності правових засобів правового впливу на суспільні відносини. Отже, забезпечення ефективності правового впливу [2, с. 125].

Автори підручника «Загальна теорія держави та права» за редакцією В. Копейчикова під правовим регулюванням розуміють дію права на суспільні відносини за допомогою юридичних засобів – норм права [3, с. 20].

Р. Демків зазначає, що правове регулювання як юридичне явище (нормативно-юридичне регулювання) – це система дій та операцій, які здійснюються органами державної влади у встановлених процесуальних формах за допомогою певних методів та з використанням юридичних засобів, спрямованих на встановлення і реалізацію певних моделей суспільного розвитку [3, с. 22].

Правове регулювання – це здійснюваний за допомогою правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою упорядкування, охорони, розвитку щодо суспільних потреб [4, с. 402].

О. Петришин під правовим регулюванням розуміє процес дії за допомогою правових норм та інших юридичних засобів на поведінку людей з метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин [5, с. 211].

О. Куракін запропонував функціональний підхід до правового регулювання. Відповідно до цього підходу, у правовому регулюванні важливі якісні характеристики, в яких відображається його соціальна сутність і призначення, закріплюються цілі та завдання [6, с. 57].

Безпосередня діяльність щодо реалізації регулятивної функції права є частиною механізму реалізації цієї функції. Поряд із активною фазою реалізації права є пасивна, коли існування права достатньо, щоб забезпечити правомірну поведінку. Активна фаза реалізації права має епізодичний характер, коли є потреба внесення змін до наявного правопорядку.

Пасивна фаза реалізації права проявляється в ситуації оформлення поліса страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів на випадок заподіяння шкоди внаслідок можливої дорожньо-транспортної пригоди або викрадення, інших випадків, коли впродовж періоду страхування не було звернення щодо страхового випадку (попередження діє, але не реалізується). У ситуації, коли звернення за страховим випадком було, то це правове відношення можна характеризувати активною фазою, оскільки виникає кілька правовідносин щодо єдиного предмета. Тому превентивним правовідносинам властива активна та пасивна фаза (попередження діє, реалізується та продовжує діяти далі). На нашу думку, такий підхід є прийнятним для вивчення превентивного регулювання.

Якщо правове регулювання у функціональному значенні – це орієнтир для суб'єктів права на нормативні приписи у межах правовідносин, а діяльність щодо здійснення регулятивної функції має епізодичний корекційний характер, то на підставі цього підходу можна мовити про чинники, що визначають виникнення превентивного регулювання.

Держава не породжує злочинність і не здатна її ліквідувати, але зводить її в юридичну форму, визнаючи факт існування злочинності, формує негативне ставлення. Це означає, що держава, право та злочинність – явища, які визначають виникнення та взаємодію. Юридичне визнання існування негативних соціально-правових явищ породжує превентивні норми.

Я. Лакійчук, досліджуючи адміністративно-правове забезпечення превентивної діяльності Національної поліції, вважає, що існує складний механізм детермінації превентивного впливу права щодо механізму детермінації правової системи суспільства [7, с. 42–44].

Механізм детермінації охоплює комплекс чинників: природні, соціальні тощо, що детермінують обставини, способи впливу на право і його функції (вплив соціального життя на зміни в праві), масштаб впливу, силу та енергійність детермінації, носіїв детермінації (учасники правовідносин), результати впливу (сприятливий чи ні, стійкий або ні).

Сукупність чинників детермінації допоможе пояснити виникнення, функціонування та розвитку превентивного регулювання. Вважаємо, що існує система чинників детермінації (чинників-детермінантів) превентивного регулювання, яка охоплює кілька типів чинників.

2. Детермінанти, які визначають превентивне регулювання

До чинників-детермінантів можуть належати чинники виникнення, дії та розвитку. Чинник-детермінант виникнення передбачає причину появи попереджувальних норм. До чинників виникнення можна віднести негативні соціально-правові явища.

Негативні соціально-правові явища зумовлюють наявність у праві цілей попередження правопорушень, природних і техногенних надзвичайних ситуацій, забезпечення правомірної поведінки в суспільстві, усунення прогалин у праві, колізій, недосконалості законодавства.

Превентивне регулювання як випереджальний правовий вплив зумовлений негативними явищами. Превентивне регулювання здійснюється з метою запобігання негативним соціально-правовим явищам, формування правомірної поведінки. За відсутності правопору-

шень не було необхідності в створенні та здійсненні правових заходів попередження.

У сфері реалізації охоронної функції права превентивне регулювання виникає з того моменту, коли з'являється норма права, яка містить або допускає можливі настання негативних наслідків неправомірної поведінки або поведінку, що оцінюється суспільством або державою негативно. Є відповідний елемент впливу, примусу, готовий в разі порушення або відхилення від заданої моделі суспільних відносин виконати встановлені заходи. Під час здійснення регулятивної діяльності превентивне регулювання виникає з того моменту, коли з'являється норма права, яка містить дозволи про застосування способів і засобів захисту прав і законних інтересів, які суб'єкти права можуть використовувати у межах правовідносин.

Виникнення нових негативних явищ, що завдають шкоди суспільству, повинно ініціювати діяльність законодавця щодо вироблення дієвих превентивних норм. Під час створення превентивних норм повинні враховуватися положення юридичної техніки. Щоби превентивне регулювання здійснювалося, відповідні ідеї та цінності повинні бути письмово закріплені в офіційних джерелах. Мистецтво законодавця полягає в тому, щоб правильно означити соціальні потреби мовою права.

На думку Ю. Орлова, механізм детермінації має подвійну природу, в якій поєднуються іманентні соціальні якості нормативного акта, а також формально-технічні особливості конструювання правових норм [8, с. 179].

Юридична техніка, що враховується під час створення превентивних норм, може виконувати роль обставин детермінації ефективності превентивного регулювання, оскільки законодавець формулює правила поведінки, попереджувальні елементи права.

Чинник-детермінант дії може бути представлений правовідносинами щодо попередження. У межах правовідносин виявляється потреба в превентивних нормах, використовуються юридична техніка з метою забезпечення ефективності превентивних норм, реалізуються превентивні заходи, втілюються в реальність права і обов'язки, функціонують суб'єкти превенції тощо. З моменту, коли з'являються юридичні права і обов'язки між суб'єктами права у межах правовідносин, устанавлюється правовий зв'язок, з'являється правова можливість у певних суб'єктів правовідносин виконувати превентивні дії. Ця правова можливість може бути здійснена у формі юридичних дій превентивного характеру.

Правовідносини виступають необхідним чинником превентивного регулювання. До

фактичних підстав виникнення правовідносин щодо попередження належать події та дії. Події виникають незалежно від волі людей, можуть мати причиною вольові вчинки, іноді події виходять із-під контролю: трапляються природні, техногенні катастрофи, епідемії і епізоотії.

Загроза епідемії зумовлює правовідносини щодо вжиття заходів, пов'язаних із недопущенням нових випадків заражень [9]. Правовідносини можуть слугувати чинником попередження негативних явищ.

Здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами превенції дають змогу досягти цілей превентивного регулювання. Превентивні цілі норм найбільш успішно реалізуються лише тоді, коли суб'єкти юридичної превенції у межах правовідносин використовують всі надані можливості. Дії суб'єктів превенції є превентивними за суттю, тільки вони дають змогу досягти цілей превенції.

Чинник-детермінант розвитку передбачає результат, який може бути виражений у правомірній пасивній або активній правомірній поведінці. Результат безпосередньо впливає на суспільні відносини. Негативний результат (недотримання норм, їх неефективність) – це чинник суспільного розвитку, оновлення законодавства, поштовх до вдосконалення превентивних заходів.

Ефективність превентивного регулювання безпосередньо пов'язана з ефективністю норм інституту превенції. Осмислення ефективності превентивних норм дає змогу розробити заходи з удосконалення законодавства. Це позитивно вплине на якість регулювання суспільних відносин, формування якісного превентивного впливу права. Юридична мета – вимога точного виконання та дотримання правових норм.

Впливаючи на поведінку людей, законодавець в одних випадках має на увазі тільки настання змін у поведінці людей, а в інших – настання таких наслідків, які уможливають створення певного матеріального результату. Коли досягається юридична мета законодавства, досягаються одночасно цілі превентивного регулювання – максимально можливе запобігання новим порушенням закону, стимулювання правомірної поведінки.

З аналізу чинників-детермінантів превентивного регулювання очевидно, що норми інституту превенції повинні працювати на випередження негативних соціально-правових явищ, зберігати значення не тільки сьогодні, але й в майбутньому – під час регулювання суспільних відносин, маючи властивість визначення варіантів поведінки суб'єктів права заздалегідь.

Випереджальний момент у праві для сучасної юридичної науки не є новацією. Право має загальнопревентивну дію, оскільки попереджає осіб про те, що приписи є обов'язковими та забезпечені примусовою силою держави або мають позитивні наслідки в разі правового стимулювання поведінки.

Випереджальний правовий вплив як результат правового прогнозування має сприяти ефективності, стійкості соціального, економічного та політичного розвитку. Йдеться про випереджальний правовий вплив, який тісно пов'язаний з правовим прогнозуванням, коли враховуються прогнозні варіанти реалізації юридичних норм.

В. Шульгін зазначає, що у змісті правового чиннику впливу встановлені превентивні правові засоби, які не тільки обґрунтовують, зумовлюють і гарантують ефективність, але наскрізь пронизують функціонування складових і механізмів процесу реалізації нормативних приписів. До них належать наукове поточно-перспективне планування та механізми удосконалення правотворчості [10, с. 222].

Під правовим прогнозуванням можна розуміти ситуацію, коли посадова особа місцевого органу державної влади реалізує право на прийняття правового акта до вступу у чинність відповідного законодавчого правового акта. Наявність такого права на випередження є превенцією нестійкого розвитку та низької ефективності правотворчості, сприяючи динамічному розвитку держави.

Превентивна мета законодавця, спрямована проти низької ефективності діяльності органів державної влади, сприяє виникненню відповідного закону, який впливає на діяльність суб'єктів. Випереджальний вплив права в галузі забезпечення правомірності попередження протиправної поведінки лежить у площині інституту превенції. Норми інституту превенції здатні випереджально впливати на модель поведінки суб'єктів права.

Превентивне регулювання є частиною випереджального впливу. Випереджальний превентивний характер має законодавство про надзвичайний стан, запобігання корупції, забезпечення екологічної та санітарно-епідеміологічної безпеки, стратегії, доктрини, військові статuti, страхування тощо.

Доцільно запропонувати модель превентивного регулювання як самостійного напрямку реалізації охоронної та регулятивної функцій права. Охоронна функція заснована на об'єктивації протиправної поведінки, співвідноситься з позитивною правовою реальністю.

Метою юридичної превенції в охоронній сфері є попередження правопорушень, вибу-

довування достовірних версій перспективного розвитку протиправних відносин у доступному майбутньому, щоби на основі наявних прогнозів пропонувати засоби та методи протидії цим правовим відхиленням. Імовірність негативного явища, здатного завдати шкоди особі, суспільству та державі, зумовлює діяльність щодо з'ясування причин і умов.

Якісне розроблення дієвих способів ліквідації причин і умов негативних явищ, відтак подальше нормативне оформлення має визначальне значення для здійснення успішної попереджувальної діяльності в майбутньому. В умовах реалізації регулятивної функції превентивні норми мають на меті недопущення деструктивних змін сформованого правопорядку, з одночасним прогнозуванням перспективних цілей, що визначають спрямованість і результативні наслідки внесених у правопорядок позитивних змін.

Аргументуючи запропоновану модель превентивного регулювання, слід зазначити про таке. Превентивне регулювання як процес випереджального правового впливу виникає в сфері реалізації охоронної функції права та під час здійснення регулятивної діяльності, спрямованої на забезпечення стабільності сформованого правопорядку та внесення позитивних змін. Відповідно, є превентивне регулювання, що ґрунтується на охоронних і регулятивних нормах інституту превенції.

В основу застосування охоронних норм інституту превенції покладена презумпція потенційної протиправної свідомості та поведінки суб'єктів права, до яких адресовані охоронні правові норми, виражені в формі заборон і зобов'язань. Зобов'язання – це система ціннісних установок, які спонукають суб'єкта до певного типу поведінки.

О. Остапенко у контексті дослідження домашнього насильства зазначає, що в причинно-наслідковому відношенні (правова презумпція) правопорушення є передумовою і юридичною підставою для виникнення правовідносин охоронної спрямованості [9, с. 159].

Є дві категорії суб'єктів права: для першої достатньо існування норми права, щоб її дотримуватися; для іншої – щоб вимоги права були виконані, необхідна наявність санкцій і заборон. Саме друга категорія суб'єктів права спонукає органи правотворчості розробляти нормативно-правові приписи, що входять до інституту превенції, які містять негативні санкції, контрольно-наглядові заходи. Презумпція протиправної поведінки дозволяє суб'єктам юридичної превенції оперативно реагувати на можливі загрози, не порушуючи прав і законних інтересів осіб.

Скажімо, в законодавстві містяться заходи особистого огляду та огляду речей. Особистий огляд, огляд речей, житла, транспортних засобів передбачений у Законі України від 16 березня 2000 року № 1550-III «Про правовий режим надзвичайного стану»; особистий огляд, огляд речей, що знаходяться при фізичній особі, передбачений Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Інструкція з організації та здійснення контролю на безпеку в аеропортах України передбачає проведення огляду екіпажу, пасажирів та інших осіб проходити огляд речей екіпажу, пасажирів, що знаходяться при них, одягу, багажу [11]. Я. Баган зазначає, що як превентивний захід на авіаційному транспорті застосовуються огляди. Метою є забезпечення безпеки повітряного судна і осіб, які перевозяться. Ці заходи дозволяють забезпечити громадську та авіаційну безпеку [12, с. 102].

Реалізація охоронної функції права передбачає правозастосовну діяльність, яка пов'язана з цілями зовнішнього контролю та покарання правопорушників. У правовій державі правова охорона є завданням усього суспільства, а не лише держави [13, с. 168].

Це більшою мірою характерно для превентивного впливу в публічному праві, де головно вживаються превентивні заходи охоронного характеру. В охоронних і регулятивних правовідносинах значущі такі поняття, як правовий ризик, несприятливі та шкідливі наслідки. Правовий ризик – загроза (презумпція) небезпеки виникнення несприятливих або шкідливих наслідків. Несприятливі наслідки – результат, який не є для зацікавленої особи сприятливим. Шкідливі наслідки – результат, пов'язаний з примусовим обмеженням суб'єктивного права, заподіянням шкоди майновим і особистим немайновим інтересам суб'єкта.

Дія права в часі теоретично повинна сприяти зниженню ступеня правових ризиків, адже право є середовищем юридично значущої діяльності, спрямованої на мінімізацію правових ризиків. Водночас право є інструментом створення ризиків.

У межах регулятивного напряму правового впливу особа, яка застосовує право, орієнтується на презумпцію правомірної свідомості та поведінки суб'єктів регулятивних правовідносин, спрямованих на забезпечення стабільності правопорядку, його позитивну корекцію.

Треба зазначити, що дослідники чітко не розмежовують охоронну та превентивну функції права [14, с. 38]. На думку О. Мироненка, видами охоронної функції адміністративного права можна назвати превентивну та захисну,

яка, своєю чергою, може бути поділена на каральну та відновлювальну [14, с. 42].

На наш погляд, з одного боку, охоронна функція права містить не тільки попереджувальний аспект, а цілі, крім попередження, – реалізація діяльності з виявлення та розслідування правопорушень, притягнення осіб до відповідальності та їх ізоляція, коли саме попередження стає другорядним аспектом. Першорядним буде каральний аспект.

З іншого боку, превентивна функція права виявляється не тільки у межах охоронної функції, але в регулятивній функції права в розрізі правових стимулів, свободи вибору використання способів забезпечення та захисту прав, правового інформування. Превентивна функція може сягати за межі розуміння охоронної функції права, оскільки превентивна мета може бути закріплена в охоронних і регулятивних нормах.

Превентивне регулювання – це процес випереджального правового впливу, що виникає в сфері реалізації охоронної функції права та за здійснення регулятивної діяльності, спрямованої на забезпечення стабільності сформованого правопорядку та внесення в нього позитивних змін.

Підвищення ефективності функціонування адміністративного права в умовах адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу може стимулюватися завдяки об'єктивному врахуванню особливостей суспільних відносин, що регулюються, і еволюціонуванню апарату держави [15, с. 141]. Це, своєю чергою, зумовить виникнення права нового типу, яке забезпечить оптимізацію системи державного управління.

Висновки

Юридична превенція – це комплексне правове явище, яке треба розуміти в двох основних аспектах: інституційному та функціональному. Як комплексний міжгалузевий інститут національного права превенція є порівняно самостійною нормативною єдністю, що об'єднує поведінкові (матеріальні та процесуальні) та спеціалізовані правові норми (дефініції, цілі, принципи), які сукупно підпорядковані спільній меті – юридичній регламентації процесу випереджального правового регулювання. У функціональному аспекті превенція розглядається як напрям правового впливу на суспільні відносини, у межах якого забезпечується профілактика протиправної поведінки, прогнозування імовірнісних ризиків перспективних викликів і загроз, із розробленням модельних стандартів оптимальної поведінки в проблемних ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра юрид. наук : спец.: 12.00.01. Харків, 2016. 40 с.
2. Андрєєв А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 125–128.
3. Демків Р. Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 19–23.
4. Burris S. *Regulatory theory foundations and applications*. Melbourne/ANU Press. The Australian National University, 2017. 783 p.
5. Кузьмін Е. Е. Щодо уточнення поняття та сутності термінів «правове регулювання» та «правова регламентація» в дослідженнях збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 210–213.
6. Куракін О. М. Аналіз функцій правового регулювання в аспекті його ефективності. *Держава і регіони*. 2015. № 3. С. 53–58.
7. Лакійчук Я. О. Адміністративно-правове забезпечення превентивної діяльності поліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 219 с.
8. Орлов Ю. В. Механізм нормативно-правової детермінації злочинності. *Право і безпека*. 2012. № 46. С. 173–179.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17.03.2020 р. № 530-IX. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20>
10. Остапенко О. Домашнє насильство та його адміністративно-деліктна характеристика. *Науковий вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2019. Вип. 22. С. 154–162.
11. Про затвердження Авіаційних правил України «Інструкція з організації та здійснення контролю на безпеку в аеропортах України» : Наказ Державної авіаційної служби України від 15.03.2019 р. № 322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0991-19>
12. Баган Я. Й. Адміністративно-правове забезпечення функціонування авіаційного транспорту України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 224 с.
13. Ковалів М. В. Адміністративно-правове регулювання діяльності правоохоронних органів у демократичній державі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 1. С. 166–173.
14. Миронець О. М. Теоретико-правовий аналіз охоронної функції адміністративного права. *Юридичний вісник*. 2019. № 1 (50). С. 37–45.
15. Бондаренко В. А. Окремі аспекти підвищення ефективності норм адміністративного права у період адаптації законодавства до вимог Європейського Союзу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 3. С. 134–142.

References

1. Kurakin, O. M. (2016). Mekhanizm pravovoho rehulivannia: teoretyko-pravova model [The mechanism of legal regulation: theoretical and legal model]. Kharkiv [in Ukr.].
2. Andrieiev, A. (2019). Mekhanizm pravovoho rehulivannia suspilnykh vidnosyn: okremi aspekty shchodo vyznachennia poniattia ta osoblyvosti [The mechanism of legal regulation of social relations: some aspects of the definition of concepts and features]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 6, 125–128 [in Ukr.].
3. Demkiv, R. Ya. (2015). Pravove rehulivannia yak yurydychne yavyshe: okremi aspekty [Legal regulation as a legal phenomenon: some aspects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia pravo (Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Law Series)*, 34 (1), 19–23 [in Ukr.].
4. Burris, S. (2017). *Regulatory theory foundations and applications*. Melbourne / ANU Press. The Australian National University.
5. Kuzmin, E. E. (2016). Shchodo utochnennia poniattia ta sutnosti terminiv «pravove rehulivannia» ta «pravova rehlementatsiia» v doslidzhenniakh zbroinykh konfliktiv [On clarification of the concept and essence of the terms "legal control" and "legal regulation" in studies of armed conflict]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia pravo (Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Law Series)*, 41 (2), 210–213 [in Ukr.].
6. Kurakin, O. M. (2015). Analiz funktsii pravovoho rehulivannia v aspekti yoho efektyvnosti [Analysis of legal regulation functions in the aspect of its effectiveness]. *Derzhava i rehiony (State and regions)*, 3, 53–58 [in Ukr.].

7. Lakiichuk, Ya. O. (2019). Administratyvno-pravove zabezpechennia preventyvnoi diialnosti politsii [Administrative and legal provision of preventive police activities]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukr.].
8. Orlov, Yu. V. (2012). Mekhanizm normatyvno-pravovyi determinatsii zlochynnosti [The mechanism of normative and legal determination of crime]. *Pravo i bezpeka (Law and security)*, 46, 173–179 [in Ukr.].
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 17.03.2020 r. № 530-Ikh [On amendments to some legislative acts of Ukraine aimed at preventing the emergence and spread of coronavirus disease (COVID-19): Law of Ukraine No. 530-IX of March 17, 2020]. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy (The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20> [in Ukr.].
10. Ostapenko, O. (2019). Domashnie nasylstvo ta yoho administratyvno-deliktna kharakterystyka [Domestic violence and its administrative and tort description]. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Yurydychni nauky (Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Juridical Sciences)*, 22, 154–162 [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennia Aviatsiinykh pravyl Ukrainy «Instruktsiia z orhanizatsii ta zdiisnennia kontroliu na bezpeku v aeroportakh Ukrainy: Nakaz Derzhavnoi aviatsiinoi sluzhby Ukrainy vid 15.03.2019 r. № 322 [On approval of the Aviation Rules of Ukraine "Instruction on the organization and implementation of security control at airports of Ukraine : Order of the State Aviation Service of Ukraine No. 322 of March 15, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0991-19> [in Ukr.].
12. Bahan, Ya. Y. (2018). Administratyvno-pravove zabezpechennia funktsionuvannia aviatsiinoho transportu Ukrainy [Administrative and legal support of functioning of aviation transport of Ukraine]. Dnipro [in Ukr.].
13. Kovaliv, M. V. (2018). Administratyvno-pravove rehuliuвання diialnosti pravookhoronnykh orhaniv u demokratychnii derzhavi [Administrative and legal regulation of law enforcement in a democratic state]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law Series)*, 1, 166–173 [in Ukr.].
14. Myronets, O. M. (2019). Teoretyko-pravovyi analiz okhoronnoi funktsii administratyvnoho prava [Theoretical and legal analysis of the protective function of administrative law]. *Yurydychnyi visnyk (Law Herald)*, 1 (50), 37–45 [in Ukr.].
15. Bondarenko, V. A. (2016). Okremi aspekty pidvysshchennia efektyvnosti norm administratyvnoho prava u period adaptatsii zakonodavstva do vymoh Yevropeiskoho Soiuzu [Some aspects of increasing the effectiveness of administrative law in the period of adaptation of legislation to the requirements of the European Union]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law Series)*, 3, 134–142 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 24.04.2020
прийнята до друку 02.09.2020

The article: is received 24.04.2020
is accepted 02.09.2020

UDC (УДК) 342.351.74: 922
JEL Classification: K 10; K 23

Луців Іванна Іванівна,

здобувач освітнього ступеня доктора філософії у галузі права
кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: lucivivanka9@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3628-8272

ЯКІСТЬ І ДОСТУПНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Анотація. Розглянуто якість і доступність публічних послуг як елемент правової характеристики. На підставі комплексного системного аналізу чинного національного законодавства у контексті адаптації нормативно-правових актів щодо надання публічних послуг до вимог Європейського Союзу проаналізовано поняття «якість публічних послуг» і «доступність публічних послуг». Визначено вплив низки критеріїв визначення якості та доступності на надання публічних послуг. Зазначено, що якість публічних послуг – це міра відповідності наданої послуги сукупності обов'язкових вимог, закріплених в інформаційній та технологічній картах за допомогою встановлення системи критеріїв оцінки, що дозволяють вимірювати, враховувати та контролювати процес надання публічної послуги.

Ключові поняття: адміністративна послуга, доступність, якість, критерії, інформаційна карта, технологічна карта.

Lutsiv Ivanna,

Postgraduate Student

of the Department of Administrative and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: lucivivanka9@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3628-8272

QUALITY AND AVAILABILITY OF ADMINISTRATIVE SERVICES AS AN ELEMENT OF LEGAL CHARACTERISTICS

Abstract. The article deals with the quality and availability of public services as an element of legal characteristics. Based on a comprehensive system analysis of the current national legislation in the context of adaptation of the normative and legal acts on the provision of public services to the requirements of the European Union, the concepts of "quality of public services" and "availability of public services" are analyzed. The influence of a number of criteria for determining the quality and availability on the provision of public services is determined. It is noted that the quality of public services is a measure of compliance with the set of mandatory requirements established in the information and technology maps by means of a system of evaluation criteria to measure, take into account and control the process of providing public services. The quality of public service includes a set of characteristics of the process: the conditions of service provision that meet the needs of the recipient for the process of service provision. The quality and availability of services can be determined by methods of expert and sociological assessment. The difficulty of defining quality criteria is due to the fact that the quality of services in legal acts is established either by formal criteria, or legal constructions, which are based on negative binding. At present, there are a number of methods for monitoring the quality of public services. It is stated that public (administrative) service is a service of proper quality, if it meets the established requirements in the information and technology maps. The availability of public services is a state-guaranteed and state-provided opportunity for all applicants to apply for public services.

Key concepts: administrative service, availability, quality, criteria, information map, technology map.

Вступ

У зв'язку з реалізацією Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, розвиток соціально-економічних відносин об'єктивно породжує необхідність пошуку нових форм взаємодії держави та суспільства [1]. Ефективність державного апарату значною мірою залежить від упровадження відповідних новим реаліям технологій управління. Публічна послуга є там, де в задоволенні інтересу приватного є інтерес суспільний. Поєднуючи особисті, громадські та державні інтереси, ця категорія спирається на діалектичну єдність особи, суспільства та держави. Розуміння публічних послуг охоплює всі види діяльності в інтересах суспільства під егідою державної влади. Надання публічних послуг повинно розглядатися як функція сучасної соціальної держави. Публічну послугу можна аналізувати як правовідносини між державою або іншими структурами як аутсорсинг і громадянами або юридичними особами. Її специфічними ознаками є: сукупність дій або діяльність, спрямована на задоволення потреб особи, що становлять суспільний інтерес; наявність певного результату, що не має матеріального вираження, але що становить споживчу цінність. Публічна послуга – це виражена в нормах права, гарантована державою цілеспрямована діяльність із дотримання прав і законних інтересів, виконання обов'язків фізичної або юридичної особи, які її ініціюють.

Сучасний ринок публічних послуг характеризується тенденцією до зростання та стрімкою диверсифікацією, відтак потрібно поліпшити якість і доступність означених послуг. У Законі України «Про адміністративні послуги» цей термін згадується один раз, де йдеться про показники якості та доступності публічних послуг [2].

Питання щодо реалізації публічних послуг розглядали такі вітчизняні вчені: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, А. І. Берлач, О. Г. Братко, М. М. Бурбика, І. П. Голосніченко, Н. В. Камінська, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Я. В. Лазур, Ю. А. Лапутіна, К. Б. Левченко, В. А. Ліпкан, В. Я. Малиновський, Р. С. Мельник, О. І. Миколенко, П. В. Онопенко, Т. О. Проценко, В. Л. Синчук, Л. П. Сушко, І. М. Шопіна, Ю. С. Шемшученко та ін. Учені зробили значний внесок у розвиток теоретичних засад правового регулювання публічних послуг. Але через зростання обсягів надання публічних послуг і потребу в їх адаптації до вимог Європейського Союзу актуальні дослідження щодо якості та доступності публічних послуг.

Метою статті є вивчення якості та доступності публічних послуг як елемента правової характеристики.

1. Загальні підходи до визначення якості публічних послуг

Важливим напрямом процесу реформування державного управління є формування та розвиток цілісної системи надання публічних послуг.

Пошук нових організаційно-правових форм надання публічних послуг і механізмів взаємодії зацікавлених сторін є основною проблемою для підвищення ефективності використання державних ресурсів, якості та доступності публічних послуг, професіоналізму учасників процесу. В управлінні якістю публічної послуги окреслено завдання щодо: визначення істотних характеристик послуг; установлення в законодавчому порядку властивостей; забезпечення надання якісних публічних послуг і припинення надання послуг неналежної якості.

Метою юридичного підходу до визначення поняття якості є розроблення дієвого правового механізму, здатного забезпечити надання публічних послуг належної якості. Тому науково обґрунтованим і практично доцільним є формулювання адміністративно-правового поняття «якість публічної послуги».

В. П. Тимошук, А. В. Кірмач 2005 року у статті «Оцінка якості адміністративних послуг» уперше порушили питання, що досліджується [3].

В. О. Занфіров, розглядаючи у 2009 році критерії якості управлінських послуг публічної сфери, звернув увагу на необхідність нормативного визначення поняття «якість управлінських (адміністративних або публічних) послуг» [4]. О. О. Попова 2013 року запропонувала критерії оцінювання якості надання публічних послуг [5].

Пункт 10 Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади передбачав створення переліку послуг, що надаються органами виконавчої влади, та процесів з їх надання, що, відповідно, передбачало визначення критеріїв оцінки якості [6].

Поки що загальноприйнятого визначення стандарту якості публічної послуги немає. Необхідно закріпити дефініцію поняття «якість публічних послуг» на рівні нормативно-правового акта, оскільки показники якості, що встановлюються, не завжди адекватно відображають реальні обставини надання публічних послуг. Проблема визначення поняття «якість публічних послуг» має не тільки теоретичне значення, а й безпосередньо впливає на практичну діяльність органів публічної влади.

Проблема пов'язана з вирішенням низки питань публічного управління, як-от вимір якісної продуктивності функціонування апарату, ефективності витрачання бюджетних коштів, забезпечення належного рівня реалізації прав і свобод громадян і вдосконалення правового регулювання цієї сфери. Вирішення цієї проблеми стає важливим чинником у створенні механізму управління якістю публічних послуг.

Якість публічних послуг – явище складне, має специфічні виміри, елементи, вплив на які вимагає використання різних інформаційно-технічних, правових, економічних способів і методів.

В юридичній літературі запропоновано різні визначення цього терміна. У дослідженні застосування терміна «якість публічних послуг» проглядається широке тлумачення та обсяжність поняття. У юридичній літературі є кілька підходів до його розкриття: ступінь відповідності послуг вимогам інформаційним і технологічним картам; сукупність якісних і кількісних властивостей послуги, здатних задовольняти потреби громадян; відповідність послуги очікуванням споживачів; відповідність послуг, що надаються, їхній вартості [7–9].

Автор практичного посібника «Діяльність ЦНАП (центр надання публічних послуг) та оцінка якості надання адміністративних послуг» І. М. Бригілевич розглянув якість послуг через ефективність публічного управління [10, с. 7–8].

Зокрема, оцінка відбувається за такими критеріями: час надання публічних послуг; час очікування в черзі під час отримання публічних послуг; ввічливість і компетентність працівника, який взаємодіє із заявником у наданні публічних послуг; комфортність умов у приміщенні, в якому надані адміністративні послуги; доступність інформації про порядок надання публічних послуг.

Поняття «якість» характеризує публічну послугу з точки зору множинності властивостей та співвідношенні між ними. Ці властивості в сукупності утворюють ієрархічну систему. Вони розрізняються за ступенем важливості та можуть визначатися кількісними і якісними параметрами.

Для того, щоби зробити висновки про якість публічної послуги, необхідно враховувати закріплені в інформаційних і технологічних картах показники якості, тобто встановлені кількісні та якісні параметри, результат взаємодії громадянина і органу, який надає публічну послугу. Вони повинні відображати всі значущі

для заявників у процесі отримання послуги властивості (наприклад, тривалість очікування в черзі, рівень інформування громадян про послугу та порядок надання).

Необхідна теоретична розробка системи показників якості публічних послуг. Інформаційні та технологічні карти розробляються органами виконавчої влади, які надають державну послугу. Тому про єдиний підхід до розроблення основних показників якості публічних послуг не йдеться.

2. Критерії якості надання публічних послуг як елемент правової характеристики

Відповідно до принципу універсальності публічних послуг, повинні бути встановлені основні, загальні критерії визначення якості публічних послуг, які застосовуються щодо всіх послуг, незалежно від сфери надання та уповноваженого органу. До них можна віднести: тривалість очікування в чергах; рівень інформування громадян про порядок надання послуги та результат; комфортність перебування в місцях очікування; професіоналізм персоналу та етика взаємодії із заявниками; своєчасність і оперативність надання публічної послуги в повному розмірі; юридично грамотне оформлення комплектів документів і різних довідок; задоволеність громадян отриманою послугою.

А. В. Мілевський у дослідженні «Характеристика принципів адміністративних послуг, що надаються підрозділами Міністерства юстиції України» відносить до загальних принципів доступність, до спеціальних – якість публічних послуг [11, с. 174]. Перша група принципів, на його думку, є обов'язковою для всіх видів послуг, характеризує основні проблемні аспекти надання послуг. Друга група, як вважає дослідник, є додатковою, покликана відображати специфічні складності у наданні публічної послуги певного виду.

Забезпечення належної якості публічних послуг є однією з вузлових проблем, для урегулювання якої проводиться реформа державного управління в Україні. Підтвердженням цього можуть слугувати положення Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, де передбачено підвищення ефективності у наданні послуг [12].

Така увага до означеного інституту не випадкова. Від якості надаваних публічних послуг певною мірою залежить рівень життя населення. Якість публічних послуг пов'язують із відповідністю інформаційним і технологічним картам, при цьому враховується здатність задовольняти потреби громадян, які

є динамічними та змінюються відповідно до інформаційно-технічних умов життя.

У поняття «якість публічних послуг» входять дві частини: якість змісту кінцевого результату (своєчасне та повне надання послуги, наприклад, отримання комплексу документів) і якість процесу отримання послуги (доступність і комфортність).

На думку вчених, якісна публічна (адміністративна) послуга повинна сприяти отриманню заявником максимального позитивного ефекту. Це пов'язано з тим, що в більшості випадків публічна послуга є попередньою умовою отримання інших благ. Тому в такій ситуації громадянин бажає не тільки мінімізувати витрати, але щоб отримані документи не треба було змінювати або доповнювати, щоб вони не могли бути оскаржені в суді.

Під час звернення до уповноваженого органу першочергова мета заявника – це отримання повного і юридично оформленого комплексу документів. Для послуг, що мають інформаційно-консультаційний характер, важливий процес комунікаційної взаємодії сторін. На нашу думку, правильним є включення в поняття «якість публічної послуги» двох складових: якості кінцевого результату та якості надання публічної послуги загалом, як комплексу послідовних дій.

У проведенні оцінки якості публічних послуг використовувати такий критерій, як результати соціологічних опитувань громадян, необхідно обережно, бо висновки про отриману послугу заявник робить, головню зважаючи на такі аспекти: попередній досвід, що охоплює отримання аналогічних послуг, досвід інших послуг; повідомлення з інших джерел, ніж органи надання послуг, – від членів сім'ї, друзів, колег, із засобів масової інформації; інформацію, пов'язану з послугами, що надходить від керівників або працівників установ, які надають послуги, або міститься в рекламних матеріалах. Світогляд і сприйняття суспільства, неявно пов'язані з послугами: ставлення до уряду або приватного сектора, який надає послуги, зовнішній вигляд будівлі або персоналу. Незважаючи на це, система потреб заявників слугує головним показником належної якості послуг, що надаються.

Ці ознаки відображені у визначенні якості, закріпленому в Міждержавному стандарті системи менеджменту якості ISO 9000: 2015 року [13]. Зазначений документ визначає якість як ступінь відповідності сукупності властивих характеристик встановленим обов'язковим потребам або очікуванням. Але, своєю чер-

гою, дане визначення, закріплене в стандарті ISO 9000: 2015 року, не надає правової характеристики якості послуги.

На практиці необхідно визначення зі всієї кількості властивостей, якими може характеризуватися публічна послуга, тільки тих, які найбільш об'єктивно та точно відображають якість послуги та задоволеність заявників після взаємодії з органом публічної влади. Тому доцільно формувати поняття «якість публічних послуг» із відображенням критеріїв, що дають змогу вирізнити значущі властивості.

Можна запропонувати таке визначення якості публічних послуг: міра відповідності наданої послуги сукупності обов'язкових вимог, закріплених в інформаційній та технологічній картах за допомогою встановлення системи критеріїв оцінки, що дозволяють вимірювати, враховувати та контролювати процес надання публічної послуги.

Робити висновок про якість публічної послуги можна з урахуванням закріплення в інформаційній та технологічній картах показників її якості. Необхідно встановити, що конкретна адміністративна послуга за рівнем якості відповідає встановленим вимогам і є якісною послугою. Вирішення питання про належну якість публічної послуги передбачає закріплення характеристик, сукупність яких визначає якість послуги.

Якщо публічна (адміністративна) послуга відповідає вимогам інформаційної та технологічної карт, то вона належної якості, якщо ні – неякісна. Якість публічних послуг можна розглядати в широкому та вузькому сенсах. У першому випадку під якістю слід розуміти всю сукупність дій, здійснюваних надавачом послуги і отримувачем послуги: від реєстрації заяви на надання послуги до безпосереднього отримання результату публічної послуги. Це поняття характеризує весь процес надання публічної послуги. У вузькому тлумаченні якість публічної послуги полягає у відповідності кінцевого результату встановленим в інформаційній та технологічній картах вимогам.

Рівень якості, як критерій реалізації прав і свобод громадян у наданні публічних послуг, закріплюється в інформаційній та технологічній картах надання публічних послуг.

3. Критерій доступності публічних послуг

Закріплення в законодавстві можливості для юридичних і фізичних осіб, без труднощів отримати доступ до необхідної публічної послуги є важливою ознакою. За допомогою звернення по публічну послугу громадяни реалізують права та свободи, гарантовані Конституцією України.

Тому важливо виокремлення у межах правової характеристики категорії «якість публічних послуг» такої властивості як доступність публічних послуг. Цей критерій дає змогу оцінити ступінь демократичності наданих державою послуг, гарантованість доступу до отримання незалежно від національності, раси, віросповідання, статі та матеріального достатку, рівень розвитку правової держави, реалізацію принципу верховенства права.

Рівень доступності публічних послуг, що фактично надаються безпосередньо, впливає на ступінь задоволеності потреб громадян, тому доступність є елементом якості публічної послуги.

О. М. Берназюк зазначає, що основними якостями публічної послуги є оперативність, якість, доступність і зручність її надання, що залежить від декількох чинників: з одного боку, від повноти та достовірності вхідної інформації, необхідної для прийняття рішення про надання послуги, з іншого – від навантаження надавача послуг, установленого законодавством допустимого граничного терміну надання послуги (відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону України «Про адміністративні послуги» – не більше 30 календарних днів) [14, с. 196–197].

В юридичній літературі вирізняють кілька видів доступності: фізичну – фізичну можливість для різних категорій громадян, зокрема для людей похилого віку, інвалідів, отримати послугу, якою визначається наявність ліфтів, пандусів тощо. Часову – обумовлену зручністю для споживача розкладу роботи органу, який надає послугу; територіальну – транспортну доступність; інформаційну – достатність і доступність інформації про послугу, способи та умови отримання; фінансову – обсяг фінансових витрат, пов'язаних із отриманням послуги.

Ця класифікація є умовною, адже доступність публічних послуг – сукупність перелічених характеристик. Для поліпшення доступності та зручності процесу надання публічних послуг створені центри надання адміністративних послуг (ЦНАП). Під час звернення по публічну послугу для заявника важливо територіальне розташування публічного органу або установи, транспортна розв'язка, адекватний графік роботи. Ці характеристики мають організаційний характер, спрямовані на підвищення доступності та зручності публічних послуг.

Якщо говорити про доступність як частину правової характеристики публічних послуг, то вона визначається якістю нормативно-правових актів, що регламентують хід надання. Це стосується простоти та зрозумілості мови

викладу інформаційних і технологічних карт надання публічних послуг, доступності ознайомлення з їхнім змістом для громадян, де важливу роль виконують засоби масової комунікації, особливо Інтернет.

Для забезпечення доступності публічної послуги в інформаційних і технологічних картах повинні бути закріплені: конкретний державний орган, відповідальний за надання публічної послуги із зазначенням повної адреси, графіка прийому громадян; повний перелік підстав для відмови в наданні публічної послуги; список необхідних документів для отримання публічної послуги; сума в разі платної основи надання публічної послуги із зазначенням посилення на нормативно-правовий акт, який передбачає стягування; опис послідовності дій за надання публічної послуги із зазначенням термінів здійснення; конкретний результат взаємодії заявника з державним органом; детальна інформація про графік роботи органу. Це відображено у інформаційній та технологічній картах. Але в умовах застосування аутсорсингу ці питання інформаційно не закріплені у відповідних документах.

Це неможливо без істотних фінансових вкладень. У цьому полягає ще одна проблема. Необхідно законодавчо регламентувати порядок фінансування з трьох рівнів бюджетів: державного, регіонального, місцевого, адже центри надання публічних послуг надають послуги всіх рівнів.

Важливою умовою забезпечення надання якісних і доступних публічних послуг є наявність дієвого та короткого за термінами механізму досудового відновлення порушених прав у наданні послуг. Головною характеристикою досудового вирішення спорів із приводу надання публічних послуг повинна бути оперативність цього процесу і ефективність, що виключало б подальше звернення громадян до судових органів. Закон «Про адміністративні послуги» не передбачає досудового порядку розгляду скарг на якість публічної послуги. Терміни, встановлені у законі «Про звернення громадян», не вирішують оперативно проблем, що виникають.

Вирішення цього питання, як зазначає Міністр юстиції України Д. Л. Малюська, можливе, хоча в Україні практика вирішення конфліктів і спорів шляхом медіації поступово розвивається, однак досі законодавством України процедура медіації не врегульована. Водночас підготовка відповідного проекту закону ґрунтується також на необхідності ратифікації та імплементації Сінгапурської конвенції про медіацію [15].

Установлення в нормативному порядку поняття «якість публічних послуг» необхідно з потреб практики. Воно повинно містити сукупність притаманних суб'єктивних і об'єктивних характеристик, що дозволяють виявити слабкі аспекти процесу надання публічних послуг для подальшого впливу на них. Можна зробити висновок, що публічна (адміністративна) послуга належної якості, якщо вона відповідає встановленим вимогам в інформаційній і технологічній картах. Доступність публічних послуг – це гарантована та забезпечена державою можливість для всіх заявників звертатися по отримання публічних послуг.

Висновки

Підвищення якості публічних послуг характеризує головну мету реформування державного управління. Якість і доступність публічної

послуги – це частина її правової характеристики. За допомогою публічних послуг реалізуються гарантовані в законодавстві права громадян і забезпечується виконання обов'язків, що ґрунтуються на потребах суспільства та держави. Завдання з підвищення якості та доступності публічних послуг поетапно вирішуються органами державної влади. Недосконалість і прогалини законодавства у сфері публічних послуг на цьому етапі розвитку держави є причиною неоднорідної та розрізненої практичної діяльності органів публічної влади щодо затвердження критеріїв якості та доступності публічних послуг. Під якістю як частиною правової характеристики публічної послуги розуміють сукупність характеристик послуги, що визначає здатність задовольняти потреби одержувача щодо змісту (результату) послуги.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
2. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
3. Тимошук В. П., Кірмач А. В. Оцінка якості адміністративних послуг. Київ : Факт, 2005. 88 с.
4. Занфіров В. А. Критерії якості управлінських послуг публічної сфери. *Держава та регіони. Серія: державне управління*. 2009. № 4. С. 35–40.
5. Попова О. О. Щодо критеріїв оцінювання якості надання адміністративних послуг (на прикладі адміністративних послуг, що надаються органами внутрішніх справ у сфері обігу зброї). *Форум права*. 2013. № 3. С. 490–495.
6. Про затвердження Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. № 614. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2006-%D0%BF#Text>
7. Єсімов С. С. Нормативно-правове забезпечення інформаційних адміністративних послуг, що надаються МВС України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. № 2. С. 163–174.
8. Єсімов С. С. Розвиток системи надання електронних адміністративних послуг: нормативно-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 263–271.
9. Ковалів М., Малець М. Теоретичні аспекти надання пріоритетних послуг у контексті розвитку системи електронних послуг в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія юридична*. 2018. № 906. С. 77–87.
10. Бригілевич І. Діяльність ЦНАП та оцінка якості надання публічних послуг: практ. посіб. Київ : ПРОМІС, 2017. 40 с.
11. Мілевський А. Характеристика принципів адміністративних послуг, що надаються підрозділами міністерства юстиції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 173–177.
12. Про внесення змін до плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.2019 р. № 1005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1005-2019-%D0%BF#n8>
13. ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Видання офіційне. Київ : ДП УкрНДНЦ, 2016. 49 с.
14. Берназюк О. Адміністративні електронні послуги: поняття та умови впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 196–199.

15. Малюська Д. Схвалений Урядом законопроект про медіацію дозволить розвантажити судову систему. *Урядовий портал*. 22.04.2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-shvalenij-uryadom-zakonoproekt-pro-mediacyu-dozvolit-rozvantazhiti-sudovu-sistemu>

References

1. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 r. № 1678-VII VII [On ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand: Law of Ukraine No. 1678-VII of September 16, 2014]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 40, Art. 2021 [in Ukr.].
2. Pro administratyvni posluhy: Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 r. № 5203-VI [On administrative services: Law of Ukraine No. 5203-VI of September 6, 2012]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 32, Art. 409 [in Ukr.].
3. Tymoshchuk, V. P., & Kirmach, A. V. (2005). Otsinka yakosti administratyvnykh posluh [Evaluation of the quality of administrative services]. Kyiv: Fakt [in Ukr.].
4. Zanfirov, V. A. (2009). Kryterii yakosti upravlynskykh posluh publichnoi sfery [Criteria for the quality of management services in the public sphere]. *Derzhava ta rehiony. Serii: derzhavne upravlinnia (State and regions. Series: public administration)*, 4, 35–40 [in Ukr.].
5. Popova, O. O. (2013). Shchodo kryteriiv otsiniuvannia yakosti nadannia administratyvnykh posluh (na prykladni administratyvnykh posluh, shcho nadaiutsia orhanamy vnutrishnikh sprav u sferi obihu zbroi) [As for criteria of quality assessment of the administrative services (on the example of administrative services provided by law enforcement agencies in the weapons sphere)]. *Forum prava (Forum of Law)*, 3, 490–495 [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennia Prohramy zaprovadzhennia systemy upravlinnia yakistiu v orhanakh vykonavchoi vlady: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.05.2006 r. № 614 [On approval of the Program for introduction of the quality management system in executive bodies: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 614 of May 11, 2006]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2006-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
7. Yesimov, S. S. (2017). Normatyvno-pravove zabezpechennia informatsiinykh administratyvnykh posluh, shcho nadaiutsia MVS Ukrainy [Normative and legal ensuring of information administrative services provided by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law Series)*, 2, 163–174 [in Ukr.].
8. Yesimov, S. S. (2017). Rozvytok systemy nadannia elektronnykh administratyvnykh posluh: normatyvno-pravovyi aspekt [Development of the system of electronic administrative services: regulatory and legal aspect]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska Politehnika». Yurydychni nauky (Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Juridical Sciences)*, 861, 263–271 [in Ukr.].
9. Kovaliv, M., & Malets, M. (2018). Teoretychni aspekty nadannia priorytetnykh posluh u konteksti rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukraini [Theoretical aspects of providing priority services in the context of the development of electronic services in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Serii yurydychna (Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Juridical Sciences)*, 906, 77–87 [in Ukr.].
10. Bryhilevych, I. (2017). Diialnist TsNAP ta otsinka yakosti nadannia publichnykh posluh [TsNAP activities and quality assessment of public services]. Kyiv: PROMIS [in Ukr.].
11. Milevskiy, A. (2019). Kharakterystyka pryntsyypiv administratyvnykh posluh, shcho nadaiutsia pidrozdilamy ministerstva yustytzii Ukrainy [Characteristics of the principles of administrative services provided by units of the Ministry of Justice of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 6, 173–177 [in Ukr.].
12. Pro vnesennia zmin do planu zakhodiv z vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.11.2019 r. № 1005 [On amendments to the action plan for the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1005 of November 20, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1005-2019-%D0%BF#n8> [in Ukr.].
13. DSTU ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) Systemy upravlinnia yakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv. Vydannia ofitsiine [DSTU ISO 9000: 2015 (ISO 9000: 2015, IDT) Quality management systems. Basic provisions and glossary of terms. The publication is official]. Kyiv: DP UkrNDNTs [in Ukr.].

14. Bernaziuk, O. (2019). Administratyvni elektronni posluhy: poniattia ta umovy vprovadzhennia v Ukraini [Administrative electronic services: concepts and conditions of implementation in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 5, 196–199 [in Ukr.].
15. Maliuska, D. (2020). Shkvalenyi Uriadom zakonoproekt pro mediatsiiu dozvolyt rozvantazhyty sudovu systemu [The draft law on mediation approved by the Government will relieve the judiciary]. *Uriadovyi portal (Government portal)*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-shvalenij-uryadom-zakonoproekt-pro-mediacyu-dozvolit-rozvantazhiti-sudovu-sistemu> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 10.07.2020
прийнята до друку 28.08.2020*

*The article: is received 10.07.2020
is accepted 28.08.2020*

UDC (УДК) 342.727.23(477)
JEL Classification: K 10; K 23

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. Розглянуто теоретичні аспекти звернення громадян України у контексті інтеграції України в європейський соціально-політичний простір з огляду на участь громадян в управлінні справами держави. Здійснено аналіз Закону України «Про звернення громадян» із позицій норм Конституції України. Визначено основні особливості права на звернення у контексті політичних і суб'єктивних прав. Розглянуто правові можливості іноземців та осіб без громадянства щодо права на звернення у розрізі конституційних прав і свобод, гарантованих Конституцією України. Запропоновано зміни та доповнення до чинного законодавства з метою підвищення ефективності правового регулювання звернень громадян до органів державної влади.

Ключові поняття: звернення, громадяни, конституційні права, гарантії, політичні права, суб'єктивні права, іноземці.

Bondarenko Viktoriia,

PhD (Law), Associate Professor
of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

APPEALS OF CITIZENS OF UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL DIMENSION

Abstract. The article deals with the theoretical aspects of appeals of citizens of Ukraine concerning constitutional and legal dimension in the context of Ukraine's integration into the European socio-political space, taking into consideration the participation of citizens in the management of state affairs. An analysis of the Law of Ukraine "On Citizens' Appeals" from the standpoint of the Constitution of Ukraine is carried out. The right of citizens to appeal is described as political and subjective phenomena. The main features of the right to appeal in the context of political and subjective rights are identified. The legal possibilities of foreigners and stateless persons regarding the right to appeal in the context of constitutional rights and freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine are considered. Amendments and additions to the current legislation are proposed in order to increase the effectiveness of legal regulation of citizens' appeals to public authorities. In the Law "On citizens' appeals", it is expedient to differentiate the rights of citizens of Ukraine and foreigners, stateless persons to appeal and change the name of the legal act. It is necessary to supplement the Law "On citizens' appeals" with the types of appeals contained in other laws and regulations, such as requests, petitions, notifications. In the Law "On appeals of citizens", it is expedient to establish uniform rules of consideration of collective appeals, guarantees of the given right for minors, the persons who are recognized as incapable by court. The constitutional right to appeal is multifaceted; it is part of the legal possibilities of political rights, which in combination with other constitutional rights and freedoms allows implementing the principles of the rule of law and democracy.

Key concepts: appeals, citizens, constitutional rights, guarantees, political rights, subjective rights, foreigners.

Вступ

Звернення громадян є формою безпосереднього управління справами держави і одним із способів контролю над публічним управлінням, здійснюваним державними органами, органами місцевого самоврядування, посадовими особами. Право громадян на звернення закріплює Конституція України. Чинне законодавство, що встановлює порядок розгляду звернень громадян, незважаючи на нещодавно вжиті законодавцем кроки із більш детальної правової регламентації відповідних правовідносин, не утворює чіткої системи правових норм, які б усебічно, комплексно та повно охоплювали процедурні елементи. Звернення громадянина як конституційно-правовий інститут – це законна дія з відновлення, захисту або реалізації конституційних прав, реалізується в формі повідомлення органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ця дія вимагає законодавчого закріплення; забезпечення реалізації юридичними гарантіями, відповідними міждержавними та національними правовими інститутами; наявності в органах державної влади та органах місцевого самоврядування спеціального апарату для їх розгляду.

Проблематика звернень громадян в адміністративному порядку стала предметом наукового пошуку багатьох учених, у розв'язання якої зробили значний внесок: О. Батанов, М. Баймуратов, О. Бориславська, В. Борденюк, В. Григор'єв, Ю. Делія, О. Євтушенко, Л. Дунаєва, В. Куйбіда, Т. Каменська, Ю. Кішак, І. Ковальчук, К. Конюшко, М. Лациба, О. Мірошніченко, В. Соболюк, В. Тарануха, А. Шевченко, М. Фігель та інші. Однак у процесі реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством із атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, виникає необхідність удосконалювати механізми участі громадян в управлінні державою, що потребує удосконалення порядку звернення громадян.

Метою статті є дослідження права на звернення громадян у контексті конституційного закріплення.

1. Право на звернення у контексті політичних прав громадян

Послідовне здійснення конституційного оформлення правових відносин, що виникають у різних сферах життя суспільства, сприяє зміцненню правопорядку, зумовлює та пов'язує ефективність реалізації законодавства та діяльність органів публічної влади, які мають бути орієнтовані на своєчасне виявлення та продуктивне усунення конституційних ризиків. Такий підхід сприяє повноцінній реалізації положень

Конституції України, забезпеченню верховенства та прямої дії [1, с. 56]. Можливість громадян країни звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування є важливою умовою демократичної держави. Тому аналізу інституту звернень ученими приділяється значна увага. В юридичній літературі звернення розглядається як суб'єктивне право, як частина правового та конституційного статусу особи, як інститут безпосередньої та частина представницької демократії.

Водночас як інститут прямої демократії реалізація цього права залежить від ступеня розвитку громадянського суспільства. Не таємниця, що воно в Україні знаходиться на стадії формування. Період розвитку держави до набуття Незалежності, коли спостерігалось одержавлення всіх сфер життя суспільства, призвів до того, що у громадян України зараз немає бажання брати участь у політичному житті країни, вирішувати важливі політичні питання. Про це свідчить низька явка виборців на виборах. Приміром, у виборах до Верховної Ради України сьомого скликання взяло участь лише 49,9% населення. Це стало найнижчим показником за всю історію України часів Незалежності. Низький рівень розвитку громадянського суспільства засвідчує те, що громадські ради при органах виконавчої влади формуються «зверху», а не з ініціативи громадян. Це зазначалося у Національній стратегії розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки [2].

Доцільно погодитися з авторами, які стверджують, що формування громадянського суспільства не повинно розглядатися тільки як становлення його структур, оскільки громадянське суспільство є не елементом політичної організації суспільства, а його умовою. Елементи громадянського суспільства, що входять до політичної організації суспільства, отримують окремі ознаки державних органів.

Право на звернення як політичне залежить від активності громадян. Необхідно констатувати, що в цьому розумінні воно часто ігнорується органами державної влади, оскільки пропозиції щодо вдосконалення законодавства або роботи відповідних органів мають рекомендаційний характер і розглядаються лише формально. На сайтах органів державної влади такі види звернень навіть не виділені в окрему групу, не наводяться їх огляд і статистика. Такі звернення повинні заохочуватися, не ігноруватися.

В Україні громадяни не мають законодавчої ініціативи. На нашу думку, слід вивчити досвід держав Європейського Союзу та передбачити в законодавстві поправку про те, що громадяни можуть звертатися з петицією до Верховної Ради України, Президента України,

Кабінету Міністрів, зібравши необхідну кількість підписів на підтримку законопроекту. Це реалізовано у Законі «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [3]. Але практика засвідчує, що цей механізм в Україні не працює, оскільки немає жодного реалізованого звернення.

Як інститут права, право на звернення виконує функції: правозахисну, суть якої полягає в тому, що звернення, як юридичний інститут, є одним із засобів захисту прав громадян; інформаційну, яка полягає в тому, що звернення громадян – це важливе джерело відомостей, що дозволяють державі робити висновки про проблеми громадян; комунікаційну, яка виражається в тому, що звернення громадян можуть бути засобом обміну інформацією між державою та громадянами, одночасно виступати каналом впливу, за допомогою якого громадяни мають змогу впливати на прийняття владних рішень, брати безпосередню участь у процесі прийняття.

Конституція України вперше визнала це право за всіма громадянами країни, воно стало частиною правового статусу громадянина України [4].

В. Куйбіда зазначає, що конституційне визнання права громадян на звернення вказує на якісно новий етап у розвитку держави [5, с. 94]. Одночасно таке закріплення дає змогу зауважити про виникнення передумов для реального використання громадянами права на звернення за наявності відповідних механізмів, що забезпечують необхідний рівень взаємодії держави та суспільства. Це положення Конституції України вимагало конкретизації у відповідному законі, що регламентує порядок подання та розгляду звернень, відповідальності суб'єктів правовідносин.

2 жовтня 1996 року був прийнятий Закон «Про звернення громадян», в якому визначені основні поняття та порядок розгляду звернень громадян [5]. Закон «Про звернення громадян» відобразив перехід до побудови демократичної, правової держави, закріпленого Конституцією України.

Звернення громадянина визначено як спрямовану до державного органу, органу місцевого самоврядування або посадовій особі в письмовій формі, або у формі електронного документа пропозицію, заяву або скаргу, усне звернення до державного органу, органу місцевого самоврядування.

У Законі вирізняє такі види звернень: пропозиція, заява, скарга. На відміну від законодавства тоталітарного періоду, це дає змогу не тільки вносити пропозиції щодо поліпшення

роботи державних органів і органів місцевого самоврядування, а й вимагати сприяння в реалізації прав і свобод, їх захисті та відновленні.

З огляду на аналіз Закону, всі звернення можна класифікувати на групи: залежно від виду публічної влади, до якої спрямоване звернення, – звернення до органів державної влади, звернення до органів місцевого самоврядування; за формою: письмові, усні, електронні; за суб'єктом, який направив звернення: індивідуальні, колективні; за суб'єктом, якому направлено звернення: спрямовані в органи законодавчої влади, органи виконавчої влади, правоохоронні органи; за порядком прийняття звернення: індивідуальна ініціатива, прийняті на публічному заході, прийняті з ініціативи членів громадського об'єднання.

У Законі закріплено права громадянина у розгляді звернення, порядок його розгляду. Важливим моментом є те, що Законом встановлено гарантії безпеки громадянина в зв'язку зі зверненням, що виражаються в забороні переслідування, в неприпустимості розголошення відомостей, що містяться в зверненні.

Законом передбачено особистий прийом громадян, на якому усне звернення заноситься до обліку. Якщо особа не в змозі прийти на особистий прийом, скажімо, у результаті захворювання, звернення за телефонним дзвінком підлягає реєстрації. Цей варіант у Законі передбачено, але варіант із представником інтересів особи, яка звертається у зазначеному порядку, не визначено. Правовідносини, що виникають у процесі реалізації права на звернення, передбачають встановлення його суб'єктів.

2. Право на звернення як суб'єктивне право громадян України

Конституція України гарантує право на звернення лише громадянам України. Законом про звернення це коло значно розширено до іноземних громадян і осіб без громадянства, а також юридичних осіб і громадських об'єднань. Право на звернення традиційно відносять до політичних, які здебільшого належать лише громадянам України. Скажімо, право на публічні заходи, обирати і бути обраним до органів державної влади, бути на державній службі, брати участь у здійсненні правосуддя.

Згідно із зазначеною логікою, Закон «Про звернення громадян» суперечить Конституції України. Однак, відповідно до Конституції України, іноземці та особи без громадянства мають особисті права та свободи, що й громадяни України, зокрема право на захист суб'єктивних прав.

Як зазначає А. Коструба, немає сумнівів у тому, що право на звернення до компетентних

державних або громадських органів за захистом порушеного права нерозривно пов'язане з суб'єктивним матеріальним правом принаймні у двох відношеннях: по-перше, воно виникає з порушенням суб'єктивного права або з його оскарженням іншими особами, по-друге, характер вимоги про захист права визначається характером порушеного або оспорюваного матеріального права, зміст і призначення якого в основному визначає і спосіб його захисту [7, с. 99–100].

Якщо розглядати право на звернення з цієї точки зору, то воно є одним із правочинів кожного конституційного права, яким володіють іноземні громадяни та особи без громадянства на території України.

На нашу думку, іноземці та особи без громадянства не зможуть реалізувати право на звернення, предметом якого є, приміром, пропозиція про реформування державної влади або прийняття закону. Це виправдано, оскільки пов'язано з національною безпекою держави. Вони не можуть виступати із законодавчою ініціативою або вносити пропозиції про реформування органу державної влади. Це призведе до порушення конституційного принципу суверенітету народу України.

Вважаємо, що в Законі «Про звернення громадян» необхідно передбачити, що іноземці та особи без громадянства можуть звертатися в органи державної влади України з метою захисту, відновлення або визнання прав і свобод у тому разі, коли право на звернення може розглядатися як приватне, що є реалізацією конституційного права на захист прав і свобод. Однак, коли право на звернення є політичним, воно не може бути надано іноземцям та особам без громадянства.

Іноземці та особи без громадянства можуть створювати громадські об'єднання, метою яких є реалізація законних інтересів, захист прав і свобод. Право на об'єднання в Конституції України надано незалежно від громадянства, але іноземці та особи без громадянства не можуть утворювати і вступати в політичні партії.

Іншою стороною правовідносин можуть бути органи державної влади та місцевого самоврядування, до компетенції яких уходить вирішення питання, зазначеного у зверненні.

На підставі аналізу Конституції України та законодавства можна сказати, що право на звернення є суб'єктивним, оскільки належить кожній конкретній людині та залежить від її особистого бажання і розсуду. Це передбачено Законом «Про звернення громадян», де закріплено, що громадяни реалізують право на звернення вільно та добровільно. Зміст цього права

становлять певні правові можливості, що охоплюють право: критикувати діяльність органів публічної влади; подавати рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності влади; ініціювати зміну нормативно-правової бази; вимагати сприяння органів влади в реалізації прав і свобод; повідомляти порушення законності органами влади.

Однак можна запропонувати інше трактування права на звернення. На думку Н. Чубохи, право є способом і засобом реалізації, досягнення інтересу, саме воно є гарантією отримання тих правових результатів, певної мети в конкретних правовідносинах [8, с. 59]. Право на звернення можна представити як право користування таким соціальним благом, як подавати пропозиції, заяви та скарги до органів публічної влади, отримувати відповіді та брати участь в управлінні справами держави; право вимоги від відповідних органів влади та посадових осіб розглядати дані звернення та вирішувати питання; право на захист порушеного права шляхом нового звернення до компетентних органів.

Необхідно застережити, що у Законі не закріплено, куди громадянин може звернутися в разі порушення, скажімо, терміну розгляду скарги, згадано лише про можливість відшкодування збитків і компенсації моральної шкоди в судовому порядку. Закон «Про звернення громадян» установлює, що контроль за дотриманням порядку розгляду звернень здійснюють органи державної влади, місцевого самоврядування та посадові особи, тобто ці органи повинні себе контролювати.

Суб'єктивному праву на звернення кореспондує обов'язок органів державної влади та місцевого самоврядування, який полягає в прийнятті, реєстрації та відповіді на звернення у встановлені Законом терміни та несення юридичної відповідальності за невиконання обов'язку. У Законі не встановлено заходи відповідальності за порушення права на звернення, лише йдеться про те, що особи, винні в порушенні закону, несуть відповідальність, передбачену законодавством України. Відповідальність настає у межах адміністративного, цивільного, кримінального законодавства, але встановлена лише в Кодексі України про адміністративні правопорушення (стаття 212-3 «Порушення права на інформацію та права на звернення»).

Розглядаючи право на звернення як суб'єктивне, необхідно визначити його місце серед інших конституційних прав і свобод. Право на звернення дослідники відносять до політичних прав і свобод. У цій групі воно міститься в Конституції України. Це не викликає сумні-

вів, оскільки дає змогу встановлювати зворотний зв'язок громадянина з державою, доносити його сподівання і інтереси до державних органів і посадових осіб, впливаючи на прийняті рішення. Право на звернення тісно пов'язане з іншими політичними правами та свободами. Право на звернення в демократичній державі неможливо реалізувати без гарантій права на свободу думки та слова, закріпленого в Конституції України.

На думку Л. Ярмол, в Україні елементами механізму юридичного забезпечення свободи вираження поглядів є національне законодавство (зокрема, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України), в якому проголошується свобода вираження поглядів, а також окремі її можливості (елементи); юридичні засоби реалізації свободи вираження поглядів; юридичні засоби її охорони; юридичні засоби її захисту [9, с. 26]. Однією з форм вираження свободи поглядів може розглядатися право на звернення до органів влади, оскільки право на звернення є формою реалізації оцінки суспільних явищ і процесів, визначаючи позицію з певного питання, громадяни вільно висловлюють особисту думку. Переслідування осіб за це Законом «Про звернення громадян» заборонено. Право на свободу слова є гарантією реалізації права на звернення, а право на звернення є формою реалізації права на свободу слова.

Конституція України гарантує всім особам, які на законних підставах перебувають на території України, право на об'єднання. Відповідно до Закону «Про громадські об'єднання», вони створюються з метою захисту інтересів певної групи осіб. Відповідно до Закону «Про звернення громадян», суб'єктами можуть бути громадяни і об'єднання. Конституція України гарантує право на колективне звернення.

Колективні звернення членів громадських об'єднань виконують роль єдиної ланки між групою громадян і державою. У цьому разі право на звернення можна розглядати як колективне, яке належить не конкретному суб'єкту, а колективу, об'єднаному спільними інтересами.

Конституція України закріплює за громадянами України право на публічні заходи: мітинги, демонстрації, походи, пікетування. Їхня сутність полягає в приверненні уваги влади до нагальних проблем. Однак саме проведення заходу не означає автоматичного звернення до органів публічної влади. Воно може бути складене на закінченні проведення або заздалегідь. Звернення може міститися в усній формі під час зустрічі з представниками органів влади або посадових осіб з учасниками заходів. У цьому разі право на звернення буде частиною

права громадян на проведення публічних заходів, може бути розглянуто як колективне право, оскільки походить від групи осіб, які беруть участь у публічному заході.

Стаття 38 Конституції України гарантує громадянам України право на участь в управлінні справами держави. Це одна з гарантій народовладдя, оскільки дозволяє громадянам шляхом виборів формувати органи державної влади, вирішувати питання стосовно державного значення на референдумі, перебувати на державній службі, брати участь у здійсненні правосуддя.

Реформування в Україні охоплює одночасно всі сфери життєдіяльності суспільства. Послідовне та системне реформування зіткнулося з низкою проблем. Зокрема, коли йдеться про діяльність органів державної влади [10, с. 6002]. Звернення з правотворчою ініціативою до органів місцевого самоврядування, ініціативою проведення референдуму, до виборчої комісії з приводу реєстрації політичної партії або особи як кандидата на виборах і є частиною процесу реалізації права, закріпленого Конституцією України.

Вважається також, що право на звернення є складовою права на управління справами держави. Ця участь здійснюється в процесі зворотного зв'язку громадян з органами державної влади та місцевого самоврядування. У цьому разі звернення – це джерело інформації про процеси в суспільстві, що дає змогу ухвалювати рішення, адекватні соціальним, політичним і економічним потребам громадян, громадських об'єднань.

Право на звернення можна розглядати не тільки як суб'єктивне, а й як невіддільну частину безпосередньої та представницької демократії. Забезпечення права на звернення є гарантією захисту особистих, соціально-економічних і культурних конституційних прав і свобод людини.

Висновки

У державах-членах Європейського Союзу, де влада належить народу, право на звернення розглядається як право, яке дає змогу громадянам безпосередньо впливати на ухвалені в країні політичні рішення. Національне законодавство про звернення громадян відповідає Конституції України, але водночас вимагає упорядкування окремих норм відповідно до вимог європейського законодавства. З метою формування єдиної та узгодженої системи нормативно-правової бази щодо звернень громадян доцільно внести зміни і доповнення до чинного законодавства. У Законі «Про звернення громадян» слід розмежувати права громадян України та іноземців,

осіб без громадянства на звернення та змінити назву нормативно-правового акта. Закон «Про звернення громадян» слід доповнити видами звернень, які містяться в інших законодавчих і підзаконних актах, такими як запит, клопотання, повідомлення. У Законі «Про звернення громадян» доцільно встановити єдині правила розгляду колективних звернень, гарантії цього

права для неповнолітніх, осіб, які визнані судом недієздатними. Конституційне право на звернення входить до складу інших політичних прав як одна з правових можливостей, що в комплексі з іншими конституційними права та свободами дає змогу реалізувати принципи правової та демократичної держави.

Список використаних джерел

1. Єсімов С. С. Реалізація конституційного оформлення правопорядку в умовах наявності конституційних ризиків. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 3 (5). С. 52–57.
2. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>
3. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції : Закон України від 02.07.2015 р. № 577-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 35. Ст. 341.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Куйбіда В. С., Карпенко О. В. Інформаційно-комунікативна діяльність органів публічної влади : монографія. Київ : Компринт, 2018. 363 с.
6. Про звернення громадян : Закон України від 20.02.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
7. Коструба А. В. Теоретичне розуміння системи правових форм захисту корпоративних відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 1. Т. 25. С. 97–119.
8. Чубоха Н. Ф. Співвідношення інтересу та суб'єктивного цивільного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 56–59.
9. Ярмол Л. В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец.: 12.00.01. Львів, 2019. 42 с.
10. Ковалів М., Єсімов С., Крамар Р., Скриньковський Р. Перспективи реформування організаційно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Trajectoriâ Nauki = Path of Science*. 2017. Vol. 3. № 10. Pp. 6001–6008.

References

1. Yesimov, S. S. (2019). Realizatsiia konstytutsiinoho oformlennia pravoporiadku v umovakh naiavnosti konstytutsiinykh ryzykiv [Implementation of constitutionalization of law and order in terms of constitutional risks]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and Legal Studios)*, 3 (5), 52–57 [in Ukr.].
2. Pro sprianniia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.02.2016 r. № 68/2016 [On promoting the development of civil society in Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 68/2016 of February 26, 2016]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text> [in Ukr.].
3. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zvernennia hromadian» shchodo elektronnoho zvernennia ta elektronnoi petytsii: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 577-VIII [On Amendments to the Law of Ukraine “On Citizens' Appeals” concerning Electronic Appeals and Electronic Petitions: Law of Ukraine No. 577-VIII of July 2, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 2015, 35, Art. 341 [in Ukr.].
4. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-VR of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 1996, 30, Art. 141 [in Ukr.].
5. Kuibida, V. S., & Karpenko, O. V. (2018). Informatsiino-komunikatyvna diialnist orhaniv publichnoi vlady [Information and communication activities of public authorities]. Kyiv: Komprynt [in Ukr.].
6. Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 20.02.1996 r. № 393/96-VR [On citizens' appeals: Law of Ukraine No. 393/96-VR of February 20, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 1996, 47, Art. 256 [in Ukr.].

7. Kostruba, A. V. (2018). Teoretychne rozuminnia systemy pravovykh form zakhystu korporatyvnykh vidnosyn [Theoretical understanding of the system of legal forms of protection of corporate relations]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy (Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine)*, 1, 25, 97–119 [in Ukr.].
8. Chubokha, N. F. (2019). Spivvidnoshennia interesu ta subiektyvnoho tsyvilnoho prava [Correlation of interest and subjective civil law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal (Legal scientific electronic journal)*, 4, 56–59 [in Ukr.].
9. Yarmol, L. V. (2019). Svoboda vyrazhennia pohliadiv ta problemy yurydychnoho zabezpechennia yii realizatsii v Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia) [Freedom of expression and problems of legal safeguards for its implementation in Ukraine (general theoretical research)]: Extended abstract of Doctor's thesis. Lviv [in Ukr.].
10. Kovaliv, M., Yesimov, S., Kramar, R., & Skrynkovskyi, R. (2017). Perspektyvy reformuvannia orhanizatsiino-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna [Prospects for reforming the organizational and legal mechanism for ensuring human and civil rights and freedoms]. *Traektorii? Nauki = Path of Science*, 3, 10, 6001–6008 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 07.08.2020
прийнята до друку 24.09.2020*

*The article: is received 07.08.2020
is accepted 24.09.2020*

UDC (УДК) 341
JEL Classification: C12, C 42, K11, K33

Булгакова Дар'я Анатоліївна,
кандидат у доктори наук з міжнародного права,
Університет Міжнародного Бізнесу та Економіки (UIBE),
Юридичний Інститут
(Пекін, Китайська Народна Республіка)
e-mail: dariabulgakova@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-8640-3622

ПРАВОВИЙ СТАТУС 3D-ТЕХНОДРУКОВАНОЇ КОСМІЧНОЇ ЇЖИ

Анотація. Технологія 3D-друку космічної їжі швидко стає ключовим інструментом у задоволенні харчових переваг космічних туристів. Основною правовою проблемою у вирішенні статусу такої харчової продукції є негармонізація правової взаємодії права інтелектуального права власності і космічного права. У статті висунуто твердження про необхідність у перегляді чинного космічного права та інтелектуального права власності, що повинно зайняти пріоритетну позицію у міжнародному законотворенні у зв'язку з різногалузеву модернізацією індустрії космічного туризму.

Для визначення правового статусу 3D-технодрукованої космічної їжі запропоновано її віднесення до статусу космічного об'єкта. Це пов'язано з тим, що вказана продукція та/або її конструктивні елементи та/або біологічні споживні матеріали відправляються у космос державами-розробниками. Однак, на відміну від 3D-їжі, статус космічних об'єктів не містить ознак біологічно гетерогенної природи. Юридичну стурбованість викликає і питання про трактування статусу 3D-їжі через неоднозначність визначення права власності з огляду на результат роздрукування. Перше – це право власності на кінцевий модифікований результат, отриманий під час роздрукування. Друге – слід розрізнити статус такої їжі залежно від авторства на ідейний витвір. Висунуто гіпотезу, що авторське право в цьому випадку слугує підставою для захисту оригінального твору, зокрема права космічного туриста на відтворення такого об'єкта. Окрім того, закон про авторські права захищає дані 3D-їжі за аналогією захисту програмного забезпечення та статус такої інновації може визначатися патентом.

Ключові поняття: 3D-технодрукована космічна їжа, космічний турист, міжнародне право, інтелектуальне право власності, космічне право.

Bulgakova Daria,
Doctor candidate of International Law,
University of International Business and Economics (UIBE),
School of Law
(Beijing, People's Republic of China)
e-mail: dariabulgakova@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-8640-3622

LEGAL STATUS OF 3D TECH PRINT SPACE FOOD

Abstract. A primary legal concern about determination of legal status of 3D tech print space food is interaction of IP Law and Space Law. The present paper makes a variety of noteworthy contributions to determine legal status of point issue through social expertise of empirical study. These results would seem to suggest about developing law in presume of a complex dependence between the needs of space tourists and the needs of the international legal field into enforce of status tech meal.

Key concepts: 3D tech print space food, space tourist, International Law, Intellectual Property Law, Outer of Space Law.

Introduction

3D tech print space food is fast becoming a key instrument in satisfaction of food preference of space tourists. It's release in emerging projects 3D tech design printed space food: a) Space food X Moon vision 2040 with creative 3D personalized food printing tech by Japan Space Agency JAXA [5] ; b) NASA is financing research to feed astronauts in space using 3-D printing [6]; food will be transformed from a powdered form, which has a shelf life of 30 years, into customized and nutritious meals; c) Valesco at al. [7] develop an idea about interface generation of computational food; d) feeding system for Martian mission etc.

Besides, the emergence detected through empirical research by carrying empirical social EARTH-SPACE-EARTH TRIP Questionnaire that have done at December 2019 in the frame of EARTH-SPACE-EARTH TRIP scientific international law research project continually on today at the University of International Business and Economics (Beijing, People's Republic of China). In the course of the survey that conducted through one by one instrument and through Chinese data platform. Thus, respondents considered themselves as a potential client of space tourism. In the course of the questionnaire, the author revealed the following problems of food needs in space that acquire satisfaction. Research develops social problems that may arise during space trip. Hence, the percentage data is approximate from 100 ratio on each column. Therefore, 100% of interviewer indicated on necessary satisfaction on food. (1) The respondents 100% to claim that access on a food satisfaction of space travel is a priority.

(2) The response rate was a 100% about alignment of the quality a space food characteristics and design tech in accordance to international food standards (IFS) are major issue that should meet the law. (3) Approximately 30% of those surveyed did not comment on individual daily diet specifically designed for personal organism. But on another hand, that is should be leveled in law enforcement. (4) A third of those who were responded (30%) indicated about needs on a properly developed service for serving food for consumption. It can be traced on a Figure 1.

With regard to above indicators, a further study of lawmakers is suggested. In further legislative acts the use of presented analyze as a significant social point could be a means of a legal determination and developing of international space food standards as 3D tech print space food as well on focus on it too. A considerable amount of literature on this issue is problematic. There is increasing concern that proposed topic is being disadvantaged and do not study yet by researchers. The author explains this by the fact that the topic is new due to the development of technologies that are ahead of the legal Sciences. Article content is about proposition of the revision of current Space law, IP Law should be a priority in connection with the space tourism.

Likewise, Maxime Le Ster [1] analyze the problems of legal status, legal regime and liability of 3D printed food in Space and highlight that space law is immature and incomplete on legal issues of it. Researcher proposes to specify legal status of 3D print food in Outer of Space on next future treaties. Elsa Malaty & Guilda Rostama [2] seek to remedy 3D printing & IP Law on a nut-

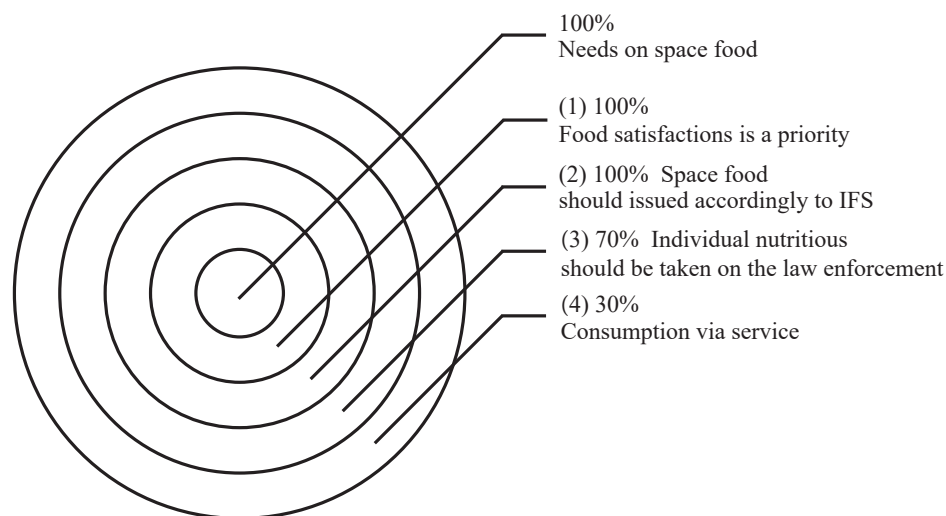

Figure 1. Priority of potential space tourists on space food

shell, carb unauthorized etc. with current IP Law has a handles gap of 3D printing. Obrist et al. [3] presented conceptualization based on empirically identified factors about space travel eating experience through research on space food design interaction, tech innovations. Michael Leslie Blakeney [4] investigated the role of World Trade Organization in protection of trademarks, highlight the Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights. However, previous studies haven't reported about specific of legal status of 3D tech print space food in unified IP Space Law.

The main aim of this research is to assess the social physiological necessity in food satisfaction during space journey and legal standardization of it of international law related to the space issues. This article examines 3D space food that serve up to compensate physiological prior and the issue on understanding of the legal status of 3D tech print space food compatible through IP Law & Space Law. The reader should have in mind that the study is based on a point up and overview claim. Throughout this article, the term 3D tech print space food will be used to refer to design nutritious hedonic meal in the frame of innovative approach of eating experience in a space produced by tech in real form. On another hand, research states that without a reliable and developed legal regulation, further use of the proposed food contributes to legal fluctuations.

1. Launch status of 3D tech print space food

Research has shown that importantly to highlight the legal status of such accordingly to the cover regime of 3D meal. Study proposes to analyze whether such food will be classified as a space object. Thus of applicable legislation shall be considered. According to the UN General Assembly Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies [8, 3–9] considers a space object as an object that is launched by the state into Outer Space or procures such launching (Art.7). Besides, Art. 8 require the registration of space objects.

The discussion whether 3D tech printing design space food is related to space objects or not consists mainly in the nature of the results of production a 3D tech food. After all, unlike all space objects referred to above Treaty, which relate specifically to industrial productivity, the discussion is that space objects don't have the characteristic of biologically heterogeneous inventions or another words, the biological nature of space objects. Due to the fact that the Treaty refers to characterize the space objects as were

launched or controlled launching from Earth into Space, the work suggests starting from the original definition of the launch food. In order to answer legal questions, research proposes to determine the status due to the nature of the appearance and creation of meal. It is offered to hypothesize three launch status of 3D tech design printed space food.

The first hypothesis and first possible status is that the launch state sends the manufactured complete fully tech printer to Outer Space, as well as its component parts with biological material for further printing of such 3D designed food in Space. The second hypothesis and second possible status is that the launch state sends a robotic tech machine and / or an instrument with instructions for the further completion of the 3D printer manufacturing process and its installation in Outer space. The third hypothesis and third possible status is sending technical and biological material from different launch States for further design, production and installation of the printer directly in Space.

With the proposed three hypotheses research makes the assumption that all materials, both technical and biological, tools fall into Space from the launch States. That means that all materials will be a space object according to the above mentioned Treaty. If we consider the question of biologically prepared manufactured material as for recognition by machine, then study makes the following assumption about the nature of 3D food. Due to the fact that food is printed according to the principle of operation of tech machine as printer by using ink as a corresponding substance of a biological nature in 3D design, its mean that printing method is analogy method in general sense meaning. In this case, although the ink has a biological food nature, so it is also a material for printer technology. It can be assumed that the biological substance for obtaining the final result in the form of food belongs to the printer's ink, which is also launched into Space by the State.

This case study following next that 3D tech design print space food we may consider with legal status of a space object in connection with its nature of origin. Since all components of tech, including both – bio and materialistic components are a space object, because they were launched into Space by the corresponding state. This paper attempts to show that food also may be treated to the space object.

2. Copyright and patent criteria

There is increasing concern of assignments tech meal as a space object is being disadvantaged in IP Law. After wards, who will own the right on

the final result of such a meal if the idea originally formed by one person, modeled on the result by second person and printed by third person? Will the designer of the model of 3D space food and the creator of the digital model of tech be co-authors under copyright law? How to be with space tourist rights on a 3D space food? IP Law shall answer in various modification processes of 3D tech. Since the task of Space law is to attribute such food to space objects.

According to the Agreement on trade-related aspects of intellectual property [9] and article 5 of the EU Directive 2008/95/CE [10], the protection and use of such goods is restricted. Article 30 of the Agreement stating that member countries 'may provide for limited exceptions to the exclusive rights granted by the patent'. Thus, the right of the patent owner isn't protected if such products are used only for private and / or non-commercial purposes. That means, any time as a space tourist will print out a piece of steak while creating a food product, it will not be considered a violation of IP rights and encroachment on such, and such a space tourist can't have ownership rights to such an object, since the printer was used for purely personal purposes for eating needs satisfaction and replenishing space tourist organism with necessary minerals.

The problem with 3D printing is the ability to copy a space food via technology and the permission of the owners of the rights to space object such as 3D tech print space food and \ or without owner permission. The article is based on the hypothesis that copyright in this case serves as the basis for protecting the original work, including the right of the author to reproduce such an object. Therefore, if food is released in outer space using 3D technologies without permission, then the creator has an exemption under copyright law, since acted on the rights to reproduce it. By analogy, the right to a sample object is protected by the design of such products, decorative, aesthetically acceptable type of object as 3D space food.

Also, the technical side of the released 3D print space food shall operate under the protection of the patent, and the product label acts as a distinctive category and falls under the protection of trademark law, which in turn allows space tourist to identify the space object as a source. The author of the article also refers to the hypothesis that the copyright law protects the 3D food database by analogy in the same way as any software. That is because 'the author of the 3D file must make individual intellectual efforts so that the object conceived by the author of the original prototype can lead to a printed object', says French lawyer Naima Alahyane Rogeon. For this reason, space tourist

reproducing 3D space food through print tech without permission, is guided by the moral right to the product, if the authorship is not clearly defined. The Berne Convention for the protection of literary and artistic works in Art. 6 is guided by the fact that the author of product has 'the right to claim authorship of the work and object to any distortion, distortion or other modification or other humiliating action in respect of the said work that would damage its reputation' [2].

However, domestic law differentiates about the printed object, space food including, because it is protected by a patent. The French Law in article L 613-4 of the intellectual property Code prohibits offering to produce and directly supply such an object for the use of the invention without the author's permission. That is, all those States that launch 3D tech should follow the requirements for the presence of a corresponding author's individual permission on printing food in Space. The patent holders of 3D space food have the right to demand compensation from the States that launch them inventions into Space, but also compensation from third parties that have effect on violation of 3D food products in Space, because it's covered by the patent. Berne Convention on the Protection of Literary and Artistic Works [12] declared in Article 6bis has tended to focus that the inventor has 'the right to claim authorship of the work and object to any distortion mutilation or other modification of, or other derogatory action in relation to, the said work, which would be prejudicial to his honor or reputation'.

3. Registration criteria

Art. 2 of the Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space [11] require on registration of any space object. Author seeks to determine the article requiring registration as can't be executed, and consequently there may be violations and non-compliance with such requirements in the following variations. Variation 1: displays that the finished version of the space object as 3D tech print food is not sent by the launching state, but is assembled and designed into original directly in Space. In this case, all materialistic and biological materials of such an object will be registered, and the finished object itself will not have proper priority registration when it is created. Variation 2: the nature of food printed in Space is only temporary and intended for quick use and is not intended in its function and nature to be sent into orbit as implied by space objects of a material nature and does not serve for work as understood by the etymology of the space object as such. Variation 3: whenever a space tourist or any astronaut wants to eat and prints out a steak, pota-

toes, or any other food from the print tech, then the finished product will be created, which means that it requires registration. That means that each of space tourist, each of time on print space food shall apply for registration due to the fact that such 3D tech print space food is a space object. This leads to a different dilemma in mass character, especially for a long space trips.

A new legal document in above arising area is need to address, as well as the controversial issue of whether or not 3D space food is classified directly in Space is a space object due to its biological nature. After all, the registration of its food likewise potato, sausage, carrot etc. can't be avoided. Registration is necessary, an example, for cases where damage was caused through eating 3D space food, because it is a necessary element for identification responsible party. The harm raised in Space by such a food invokes applying UN commonly knowing Convention Liability entered into force in 1972. Then under that convention states should apply for international liability. Due to the fact of 3D tech print space food cover Outer Space Treaty. We may predict difficulties if that object was made and send by different states and on different process variation that mentioned above. In addition, such food has properties to decompose quickly. Therefore, it will be difficult to determine by what means the space tourist was harmed and whether the state should be responsible for this, or maybe several States, nations, if, for example, such technology or its designs were sent from different sources.

In addition, the author suggests raising the issue of responsibility of inventors, since harm is possible through low-quality innovation. There can be no liability if the space tourist did not follow the instructions before printing out the food and then eating it. Then there must be a problem of the need for such an instruction and responsibility for its failure or \ and to explain properly.

All these issues should be unified in one act which the author suggests as IP Space Law, since it's cover as IP tech and further rights, conditions, obligations, liability and Space Law, because it's conduct thru space activity.

Conclusions

Due to the huge volume of international acts in the field of IP Law and the lack of interpretation in Outer of Space law of the legal status of space objects with the characteristics of food technologies and biological components of such, it serves for discussions of unclear legal understanding about legal status of 3D print space food. It is proposed to consider launch status, copyright and patent criteria, registration characteristics as the basis for legal status determination and create a unified IP Space Law act that would a) determine the nature, b) legal regime, c) ownership of inventors at different stages of the invention of 3D tech print space food, d) space tourists ' rights to such 3D print space food; e) liability in case of harm by 3D tech print space food caused to a space tourist.

References

1. Maxime, L. S. (2020). The legal status of 3D printed food in Outer Space. Paris–Saclay, Space Legal Issues. Retrieved from <https://www.spacelegalissues.com/the-legal-status-of-3d-printed-food- in-outer-space/>
2. Malaty, E. & Rostama G. (2017). 3D printing and IP Law. WIPO Magazine.1. Retrieved from https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/ 2017/01/article_0006.html
3. Obrist, M., Tu, Y., Yao, L. & Velasco C. (2019). Space Food Experiences: Designing Passenger's Eating Experiences for Future Space Travel Scenarios. *Front. Comput. Sci.* 1:3. DOI: 10.3389/fcomp.2019.00003.
4. Blakeney, M. L. (2016). Intellectual Property and Food Labelling: Trademarks and Geographical Indications. *International Food Law and Policy*, 101–143. DOI:10.1007/978-3-319-07542-6_5.
5. Space Food X. (2020). Creating the future of food, humanity and mother earth from Space. Retrieved from <https://www.spacefood- x.com/?lang=en>
6. Mueller, S. & Peek, N. (2016). Digital fabrication, XRDS Crossroads, *ACM. Mag. Students*, 22, 9–10. DOI: 10.1145/2909106.
7. Velasco, C., Tu Y. & Obrist, M. (2018). Towards multisensory storytelling with taste and flavor in Proceedings of the 3rd International Workshop on Multisensory Approaches to Human-Food Interaction. ACM Press New York, NY: ACM Press. DOI: 10.1145/3279954.3279956.
8. Treaty on Principles Governing the Activities of States in the exploration and Use of Outer Space, including the Moon and other Celestial Bodies of 27 January 1967 (2017) *International space law: United Nations instruments*. New York, UN Document ST, SPACE. 61, Rev. 2, 3–9.
9. Agreement on trade – related aspects of intellectual property rights signed at Marrakesh on April 15, 1994. Retrieved from https://www.wto.org/ENGLISH/DOCS_E/legal_e/27-trips.pdf

10. Directive 2008/95/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 (2008). Official Journal of the European Union, L 299/28 – L 299/29. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0095&rid=1>
11. Convention on the registration of objects launched into outer space of 14 January 1975 (entered into force on 15 September 1976). Retrieved from <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/registration-convention.html>
12. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works of September 9, 1886. Retrieved from <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20828/volume-828-I-11850-English.pdf>

*Стаття: надійшла до редакції 19.06.2020
прийнята до друку 29.09.2020*

*The article: is received 19.06.2020
is accepted 29.09.2020*

UDC (УДК) 347.672(438)/1918-1939 pp./

Онишко Оксана Богданівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: caramelka2013cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПОЗАШЛЮБНИХ ДІТЕЙ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ (1918–1939 pp.)

Анотація. Розглянуто правове становище позашлюбних дітей на території Польщі у міжвоєнний період під час дії кількох правових систем у сфері шлюбно-сімейного права. Проаналізовано права та обов'язки кожного з батьків щодо позашлюбних дітей, права дітей на спадщину кожного з батьків. Розглянуто основні підстави, за якими дозволялося урівняти в правах шлюбних і позашлюбних дітей. Охарактеризовано межі поширення батьківської влади*, а також відповідальність за ухилення від виконання батьківських обов'язків стосовно позашлюбних дітей.

Ключові поняття: позашлюбні діти, правовий захист, виховання, право на утримання, батьківська влада, метричні книги, визнання дитини законною.

Onyshko Oksana,
PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of the Theory
and History of State and Law, Constitutional and International law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: caramelka2013cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

THE LEGAL STATUS OF NONMARITAL CHILDREN IN POLAND (1918–1939)

Abstract. The legal status of children born outside marriage in Poland during the interwar period is analyzed in the article. The main problem of legal regulation of that kind of relationships was the validity of several legal systems in the field of family law, examines the rights and obligations of each parent in relation to nonmarital children, the right of children to have the inheritance of each parent. The basic reasons for equalizing the rights of married and children born outside marriage are considered. The limits of the distribution of parental authority and the responsibility for evading parental responsibilities towards nonmarital children are characterized.

All regulations which were in force at that time had not contained any rules that would protect the rights of nonmarital children and their mothers. Both of them depended on the male of mother's family (grandfather, brother, curator) and from the recognition or non-recognition of their birth by a biological father. The state did not help such children in any way, and quite often, in the absence of proper care and money, such children did not survive even after birth.

In the western and southern parts of Poland were providing of the possibility of recognizing the father of an illegitimate child in a court way. It was difficult for the child or his mother to achieve this in court, as filing

* Батьківська влада – засіб реалізації батьківських прав стосовно дитини. Батьківською владою, за польським законодавством, наділялися обоє батьків, але у разі відмінності думок перевага надавалася думці батька (§ 91 Австрійського цивільного кодексу 1811 р., ст. 337 Польського цивільного кодексу 1825 р.). Відповідно до австрійського законодавства, батьківською владою був наділений лише батько, а після його смерті чи позбавлення батьківських прав така влада ні до кого не переходила (§ 147 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.) або переходила до матері за рішенням суду. Після смерті батьків опікуни не володіли правом батьківської влади (ст. 364 Польського цивільного кодексу 1825 р.) [1, с. 145–147].

a complaint and litigation required significant costs. For a long time it was impossible in the central parts of Poland until 1913 r., when the law of the improving the fate of extramarital children was passing. The said law not only limited parental authority by imposing parental responsibilities, but also determined responsibility for the father's willful acts against his child.

Key concepts: children born outside marriage, legal protection, education, right to maintenance, parental authority, metric registers, recognition of a child as legal.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-69-75

Вступ

Історія розвитку шлюбно-сімейних відносин загалом і правового становища позашлюбних дітей зокрема на території України має багатовіковий досвід і сумні приклади. Так, у міжвоєнний період Польща, куди входили і західноукраїнські землі, не відзначалася особливою опікою та захистом одиноких матерів і позашлюбних дітей. Однак розмаїття чинного у міжвоєнній Польщі законодавства дає можливість проаналізувати, у яких воєводствах ті чи інші закони були більш лояльні до цієї проблеми, а в окремих випадках і підтримували одиноких матерів з їхніми позашлюбними дітьми, а в інших архаїчні устрої, традиції та релігія надалі висвітлювали таке явище як негативне. Дослідження цієї проблеми у розвитку науки історії права має неабияке наукове та практичне значення.

Мета статті – охарактеризувати правове становище позашлюбних дітей на території Польщі (1918–1919 рр.), виділити основні умови узаконення позашлюбних дітей згідно з нормами чинного законодавства, яке на різних територіях міжвоєнної Польщі мало свої особливості.

1. Чинне законодавство

Перша половина ХХ століття характеризується не лише збереженням архаїчних устроїв у шлюбно-сімейних відносинах, а й повною відсутністю захисту з боку держави одиноких матерів, які народили позашлюбних дітей. Суспільний осуд, відсутність належної медичної допомоги, домінування чоловічого впливу у всіх сферах життєдіяльності суспільства наклали на таких матерів та їхні родини пожиттєву ганьбу, а позашлюбним дітям надавало мізерні шанси на гідне виховання, освіту та правове становище в суспільстві.

Для сімейного права міжвоєнної Польщі характерним є розмаїття законодавства у цій сфері. Загалом сімейні відносини та правове становище дітей, зокрема, врегульовувалося кількома нормативно-правовими актами, а саме: на півдні Польщі був чинним Німецький цивільний кодекс 1986 р., у центральних воєводствах діяв Цивільний кодекс Наполеона 1804 р. (далі – кодекс Наполеона) та Польський

цивільний кодекс 1825 р., у північних воєводствах – т. Х Зводу законів Російської імперії 1832 р. (далі – Звід законів), у західних воєводствах, куди входили і західноукраїнські землі (Східна Галичина та Західна Волинь), а також на території Спіжа і Орави (колишні території Австро-Угорської імперії) – Австрійський цивільний кодекс 1811 р. [2, с. 8].

Уніфікація польським законодавцем сімейного права у міжвоєнний період, тобто прийняття єдиного нормативно-правового акта, натрапила на суспільний резонанс і супротив із боку католицької церкви. Це було зумовлене тим, що на більшості території Польщі законним вважався лише церковний шлюб, а з ним і неможливість повноцінного розлучення серед римо-католиків. Отож урегулювати суспільні колізії на законодавчому рівні та поряд із укладенням, розірванням шлюбу, правовим регулюванням прав та обов'язків подружжя, правового становища дітей, зокрема народжених одинокими матерями, польському законодавцю вдалося лише після Другої світової війни, із прийняттям Кодексу родини і опіки (Kodeks rodzinny i opiekuńczy) 1964 р. та Цивільного кодексу Польщі (Kodeks cywilny) 1964 р.

2. Становище позашлюбних дітей на колишніх австрійських землях

Згідно з нормами Австрійського цивільного кодексу, діти, народжені на сьомому місяці після укладення шлюбу, або на десятому місяці після смерті чоловіка чи після розлучення подружжя, вважалися народженими у шлюбі та мали однакові права як стосовно батька, так і матері. Якщо мати народила дитину, перебуваючи у відносинах сепарації з чоловіком* і минуло десять місяців із моменту повідомлення про це до церковного суду, дитина не вважалася позашлюбною лише тоді, коли мати надала судові вагомі докази, що у вказаний момент зачаття обоє з батьків спільно проживали.

Оскільки і шлюб, і родинні відносини

* Сепарація – варіант розлучення подружжя для осіб римо-католицького віросповідання, за яким припинялися особисті та майнові відносини подружжя. Дружині, від чоловіка належало утримання, однак було заборонено кожному з подружжя вступати у новий шлюб.

міжвоєнного періоду ґрунтувалися на віросповіданні, то і законодавством було передбачено для позашлюбних дітем сповідувати релігію матері. За зміни віросповідання матері позашлюбна дитина змінювала віросповідання автоматично до досягнення нею семи років. Лише по досягненні 14 років дитина мала право сама вирішувати питання про зміну віросповідання чи дотримуватися атеїстичних поглядів. В обох випадках і мати, і дитина повідомляли про свої рішення адміністративну владу регіону.

На територіях, де чинним був Австрійський цивільний кодекс 1811 р. та супроводжуючі його нормативно-правові акти у сфері шлюбно-сімейного права, становище позашлюбних дітей було складне. Так, позашлюбна дитина, крім суспільного осуду, позбавлялася будь-яких прав і привілеїв, пов'язаних із родиною та власністю батька. Однак дитина мала усі привілеї, пов'язані з родиною матері (прізвище, титул, право на спадщину тощо). Це відбувалося лише у тому випадку, коли родина матері прийняла таку дитину у свою родину, що теж траплялося вкрай рідко.

Свідчення матері про те, що дитина народилася поза шлюбом, було недостатньо для вказівки на батьківство. Єдиним доказом того, що чоловік матері не був батьком дитини, була нездатність чоловіка вступати у взаємини з дружиною з двох причин: фізична неспроможність до продовження роду або перебування далеко від дружини. Недостатнім доказом була і заява подружжя про те, що вони проживають у різних будинках. Цей факт скасовував можливість батьківства лише в тому випадку, якщо у чоловіка був документ, що підтверджував його перебування в ув'язненні або в медичній установі для психічно хворих [3, с. 120–125].

Законодавство запроваджувало потрійне право позашлюбної дитини, яке містило три складові: забезпечення їжею, надання початкової освіти та засобів для проживання. Обов'язок забезпечення їжею починався з народження дитини і закінчувався тоді, коли дитина могла забезпечувати себе самостійно. Цей обов'язок належав до батька. Якщо батько був невідомий – до матері, за нею – до бабусі та дідуся з родини матері.

Наприклад, у Галичині від 1830 р. записи про батьків, бабусів і дідусів новонародженої дитини вносилися у метричні книги. Хоча австрійський закон просто зазначав, що незаконне народження не могло обмежити громадянські права або бути перешкодою для вивчення професії, найближче соціальне середовище часто знущалося над так званими «байстрюками».

Установлення батьківства могло бути результатом добровільного визнання дитини чоловіком або шляхом судового позову. Австрійський цивільний кодекс визнавав батьком чоловіка, який вступав в інтимні стосунки з матір'ю дитини впродовж періоду, зазначеного як зачаття. Легітимність позашлюбної дитини виникала лише внаслідок шлюбу його батьків [4, с. 9–10].

Хоча церковні канони і суперечили інтимним стосункам без укладення шлюбу, діти з позашлюбних стосунків становили значну частину з-поміж хрещених дітей, записи про які вносилися в метричні книги. Зазвичай такі діти народжувалися внаслідок згвалтування під час маршу військ або від швидкоплинних зв'язків служниці з молодим господарем. Ярмо «байстрюк» приклеювалося до сім'ї упродовж трьох поколінь.

Аналізуючи записи в галицьких метричних книгах, не важко знайти хрещення позашлюбної дитини. Хоча католицька церква робила всі спроби збільшення маргіналізації таких явищ, однак вони траплялися доволі часто. Так, у сільській місцевості, в невеликому суспільстві, де всі знали один одного, народження позашлюбної дитини не було незвичним.

Сім'я, в якій народилася позашлюбна дитина, отримувала суспільне тавро ганьби. Особливо в невеликих населених пунктах і селах, де сусіди зневажали та засуджували батьків, які не піклувались про доньку, яка, своєю чергою, народила байстрюка [5, с. 56–59].

3. Правове становище позашлюбних дітей на колишніх німецьких територіях

Найбільшим правовим захистом позашлюбні діти користувалися відповідно до норм Німецького цивільного кодексу. Так, правовий статус позашлюбних дітей характеризувався такими чинниками:

1) вони були повноцінними членами родини матері, а саме: отримували прізвище матері, навіть якщо мати, перебуваючи у шлюбі, мала інше прізвище, дитина отримувала дівоче прізвище матері;

2) позашлюбні діти мали право на утримання (щоквартальної ренти) від біологічного батька до досягнення ними 16 років, розмір якого відповідав соціальному становищу матері і охоплював витрати на життєві потреби, кошти на виховання і навчання;

3) у випадку смерті біологічного батька обов'язок утримання позашлюбних дітей покладався на його законних спадкоємців;

4) біологічний батько міг укласти угоду щодо утримання в майбутньому. Така угода потребувала затвердження Судом опіки регі-

ону. Добровільна відмова від такого утримання вважалася нікчемною.

Мати позашлюбної дитини не володіла батьківською владою, вона несла відповідальність лише за фізичний розвиток і виховання. Представляти інтереси дитини мав право опікун чоловічої статі (зазвичай хтось із членів родини матері, або нотаріус чи інший повірений).

Батько був зобов'язаний повернути матері своєї позашлюбної дитини витрати на пологи (зокрема ускладнення від них) і перші шість тижнів перебування з дитиною. Компенсація, яка виплачувалася родиною батька, належала матері і у випадку його смерті. Позовна давність указаної вимоги на повернення коштів становила чотири роки та шість місяців із дня народження дитини [6, с. 19–21].

Позашлюбним батьком Німецький цивільний кодекс міг визнати чоловіка, який мав інтимні стосунки з матір'ю дитини у момент зачаття (181–302 дні перед народженням дитини), якщо хтось інший в той же період не мав із матір'ю аналогічних відносин [7, с. 230–232]. Для визнання батьківства чоловікові потрібно було подати відповідну заяву до адміністративних органів регіону. В інших випадках факт батьківства встановлював місцевий суд.

Позашлюбна дитина вважалася законною тоді, коли її батьки одружилися. У випадку народження у шлюбі, визнаному недійсним, дитина вважалася законною, коли батьки не знали про незаконність укладення шлюбу.

На вимогу батька та за дозволом дитини і матері (до досягнення дитиною 21 року) місцевий суд міг винести рішення про визнання дитини законною. Якщо батько був одружений, потрібно було отримати і дозвіл його дружини. Дозволу матері та дружини не було потрібно у випадку, коли тривалий час їх місцезнаходження було невідомим.

Мати могла відмовити у наданні дозволу, і тоді на вимогу дитини чи її опікуна такий дозвіл міг надати місцевий Суд опіки, якщо це не суперечило інтересам дитини.

4. Правовий статус позашлюбних дітей на колишніх російських територіях

Відповідно до т. X Зводу законів Російської імперії, позашлюбними вважалися діти: народжені незаміжньою жінкою, народжені внаслідок перелюбу, народжені після смерті чоловіка матері, після розлучення чи визнання шлюбу недійсним, якщо до дня народження дитини минуло більше ніж 306 днів.

Мати стосовно позашлюбної дитини володіла батьківською владою, якою у випадку народження законної дитини володів батько.

Прізвище та по батькові позашлюбна дитина отримувала материнське (за згодою матері батька). Доказом народження позашлюбної дитини від матері було наявність запису в метричних книгах народження і хрещення або визнання матір'ю своєї позашлюбної дитини [8].

Як визначалося і в попередніх нормативно-правових актах, Звід законів не передбачав права позашлюбних дітей на власність, титул чи місце в родині батька, однак щодо родини матері була особлива норма, яка дозволяла урівняти в правах законних доньок матері та позашлюбних дітей (право на власність, спадщину, достойне утримання).

У випадку визнання шлюбу недійсним той з подружжя, якого ввели в оману, мав право звернутися до світського суду* щодо визнання дітей, народжених у недійсному шлюбі, законними.

У випадку, коли діти були народжені у законному шлюбі, а шлюб був визнаний недійсним із причини фізичної неспроможності чоловіка до зачаття, діти у такому шлюбі визнавалися позашлюбними.

Якщо діти були народжені у законному шлюбі, який підлягав розірванню з причини подружньої зради дружини, діти в такому шлюбі визнавалися законними, якщо чоловік не заперечував проти цього та не було інших доказів щодо зміни їх правового статусу.

Статус законних діти отримували після одруження їхніх батьків. Навіть після визнання шлюбу батьків незаконним чи недійсним правовий статус таких дітей не змінювався, і вони користувалися усіма привілеями, як і всі інші законні діти.

5. Правове становище позашлюбних дітей у центральних воєводствах

Дещо іншими були норми кодексу Наполеона. Так, у статус законних позашлюбні діти могли перейти внаслідок укладення шлюбу їхніх батьків, про що вказувалося в шлюбному акті, або батьки визнали їх законними до укладення

* Справи про розлучення та визнання шлюбу недійсним розглядав церковний суд, оскільки укладення шлюбу відбувалося за церковними канонами та засвідчувалося церковною метрикою про одруження (вінчання). На території Волинського, Поліського і Новгородського воєводств (колишні підросійські території) більшість населення становили православні, а отже і шлюби та розлучення відбувалися за православним обрядом. Шлюби інших осіб віросповідань укладалися згідно з канонічними нормами відповідного віросповідання, а шлюби старовірів, іудеїв чи атеїстів фіксувалися у метричних книгах муніципалітетів. Отож розлучення, визнання шлюбу недійсним, установлення та визнання батьківства чи інші сімейні справи вирішувалися відповідними церковними чи місцевими судами.

шлюбу (наприклад, запис у метричній книзі) [9, с. 113–115]. Як і в попередніх нормативних актах, такі діти набували усіх прав і привілеїв своїх батьків. Однак, чітко зазначалася норма, де вказувалося, що не могли бути узаконеними діти, які народилися внаслідок перелюбу чи інтимного зв'язку між членами родини (внаслідок кровозмішування).

Натомість нормативно-правові акти, які діяли в інших частинах міжвоєнної Польщі, останньої норми не містили. Заборонялося лише укладення шлюбу між членами родини, щоби не допустити кровозмішування.

Кодекс Наполеона містив норми і щодо можливого визнання позашлюбних дітей, однак останні не могли набувати прав і привілеїв дітей, народжених у шлюбі. Пошук батька та встановлення батьківства заборонялося, однак дозволений був пошук матері та встановлення материнства. Лише внаслідок викрадення жінки, якщо час викрадення збігався із часом зачаття, на вимогу заінтересованих осіб (зазвичай це були представники родини матері) батьківство могло бути встановлене за рішенням місцевого суду чи місцевої влади [10, с. 383–391].

Щодо правил спадкування за законом, то жодного права на спадщину батька чи матері позашлюбні діти не мали (ст. 756 кодексу Наполеона). Відповідно до ст. 759 кодексу Наполеона, дитина, батько та мати якої на момент зачаття були у шлюбах з іншими особами та мали від попередніх шлюбів законних дітей, могла успадкувати лише половину тієї частини, яка могла б їм належати, якщо б вона народилася у законному шлюбі. Це була лише єдина можливість позашлюбної дитини отримати від одного чи двох батьків певну спадкову частку, оскільки на підставі заповіту чи дарування жодного права така дитина не набувала [2, с. 221–225].

Ситуацію змінило прийняття польським урядом Конгресового королівства у 1913 р. закону про покращення долі позашлюбних дітей, який продовжував діяти і до кінця існування II Речі Посполитої. Так, позашлюбним дітям було надано право в судовому порядку домагатися визнання батьківства та отримання від батька аліментів на утримання (кодекс Наполеона прямо забороняв таку можливість). Визначався навіть механізм виплати аліментів та інших коштів на виховання та освіту. Також у статус законної дитини переходила внаслідок укладення шлюбу між батьками. Дозвіл на шлюб надавався Верховним судом.

У раніше чинному законодавстві батько стосовно навіть законно народжених дітей не

мав жодних обов'язків, а лише права, оскільки володів батьківською владою. Вказаний закон не лише обмежував батьківську владу, встановлюючи батьківські обов'язки, а й визначав відповідальність за свавільні дії батька щодо своєї дитини.

6. Статистика та наслідки

Як доводить практика, народження позашлюбної дитини не завжди було плодом любові. Цьому загалом передували численні військові марші та близькість казарм, які значно збільшували кількість статевих контактів, нерідко і проти волі дівчат. Відтак Перша світова війна та революційні рухи на території Польщі у міжвоєнний період спричинили велику кількість народження позашлюбних дітей. Доволі часто їхні матері навіть не мали даних про імена, прізвища та походження таких батьків. Це вже не було приводом для суспільства, щоби посміятися з сім'ї. Часто це були сімейні трагедії і народження дитини було травматичним досвідом для молодої матері і негативно впливало на її подальшу долю.

Внаслідок суспільних змін і недосконалої медицини смертність новонароджених законних дітей у тогочасній Польщі становила близько 10%, а позашлюбних немовлят – 50% від усіх незаконно народжених [11]. Як засвідчує практика, доля позашлюбних дітей була вкрай важкою. Навіть якщо законодавство (у західних і південних воєводствах) і передбачало можливість визнання батьком позашлюбної дитини, в судовому порядку дитині чи її матері цього домогтися було важко, оскільки подання скарги та судовий процес потребували значних витрат.

Після народження позашлюбної дитини жінки зверталися до сиротинців, щоби залишити там немовля. Такі сиротинці були здебільшого переповнені. Їхній персонал надавав їм адресу інших сиротинців, які теж були переповнені, і молоді жінки часто ходили колом та поверталися вже з мертвим немовлям [12, с. 130–139].

Для міжвоєнної Польщі були характерними і явища дітовбивства. Здебільшо це стосувалося позашлюбних дітей. Так, наприклад, у м. Лодзь листопаді 1931 р. служниця боялася, що з приводу вагітності та новонародженої дитини може втратити роботу, і залишила новонародженого у вигрібній ямі. На щастя, сусіди вчасно почули дитячий плач, і немовля вдалося врятувати. Однак покарання за такий злочин не було суворим, новоспечена мити відбулася позбавленням волі на 3 місяці, а дитина потрапила до притулку [11].

Утім, кількість таких щасливих випадків була мізерною. Часто поліція навіть не знаходила жінок, які здійснювали дітовбивство, а вбивства новонароджених траплялися доволі часто. Міжвоєнна польська преса оприлюднювала лише факти, коли винні матері були покарані. Так, у жовтні 1935 р. у лісі на території Познанського воєводства було знайдено понівечене тіло немовляти, залишене у мурашнику. Мати була засуджена на 4 роки позбавлення волі [13, с. 45–46].

Статистичні дані на 1929 рік визначають кількість народжень позашлюбних дітей у міжвоєнній Польщі. Так, у центральних воєводствах – 4,52%, східних – 4,2%, західних – 8,35% і південних – 7,65%. У 1931–1932 рр. це не дуже змінилося. У центральних воєводствах налічувалося 5% народжень позашлюбних дітей, у східних – 4,5%, західних – 8,4% і південних – 7,6%. Найбільший відсоток позашлюбних дітей був у великих містах. За статистикою 1929 р., у містах із населенням понад 100 тис. осіб налічувалося 11,14% позашлюбних дітей,

25–100 тис. осіб – 10,14%, нижче 25 тис. осіб – 8,07%, у селах – 4, 89% [4, с. 9–10].

Висновки

Попри те, що на території міжвоєнної Польщі не було єдиного кодифікованого законодавства у сфері регулювання правового становища позашлюбних дітей, однак усі чинні на той час нормативно-правові акти не містили норм, які би захищали права позашлюбних дітей та їхніх матерів. І одні, й інші були залежними від осіб чоловічої статі з родини матері (дідуся, брата, опікуна) та від визнання чи невизнання їх народження біологічним батьком. Держава жодним чином не допомагала таким дітям, і часто за відсутності належного догляду та піклування такі діти не доживали і до року після народження.

Суспільні зміни міжвоєнного періоду теж вносили свої корективи, оскільки суспільство засуджувало жінок за народження позашлюбних дітей, здебільшого незважаючи на життєві обставини та тогочасні події.

Список використаних джерел

1. Muszalski E. Kodeksy cywilne obowiązujące na ziemiach centralnych Polski włącznie z kodeksem zobowiązań wraz z ustawami, rozporządzeniami i dekretami Prezydenta Rzeczypospolitej. Warszawa : Drukprasa, 1936. 1610 s.
2. Lutostański K. Ustawodawstwo cywilne w pierwszym dziesięcioleciu niepodległej Polski (1918–1929). Warszawa : Drukarnia Społeczno-prawna, 1928. 14 s.
3. Kodeks cywilny z roku 1811 obowiązujący u Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim oraz ustawy dodatkowe. Tłumaczenie: J. Basseczes, J. Korkis. Lwów : Ewet, 1936. 384 s.
4. Szukalski Piotr. Płodność i urodzenia pozamalżeńskie w Polsce. URL: http://dSPACE.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/4100/es_c.9-10
5. Sopoćko M. Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich : Studium etychno-prawne. Wilno : Skład główny w księgarni Św. Wojciecha, 1926. 77 s.
6. Gołąb S. Projekt działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci. Warszawa : Wydawnictwo Urzędników Komisji Kodyfikacyjnej. Drukarnia Mazowiecka, 1934. 43 s.
7. Damm H, Jorschel K. Kodeks niemiecki cywilny wraz z ustawą wprowadzącą. Bydgoszcz: Biblioteka Polska. 1922–1923. T. 2. 409 s.
8. Свод Законов Российской Империи. Т. X. Ч. 1. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_tom10/e_dzherela_tom10.pdf
9. Pelcztach J. Prawo malżeńskie katolickie z uzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, w Prusach i w Królestwie Polskim. Kraków : Nakładem autora. Druk W.L. Anczyca i spółki, 1882. 687, CXXXIX s.
10. Teleszewska Magdalena. Status prawny dzieci nieszlubnych na ziemiach polskich w dobie zaborów w świetle Kodeksu Cywilnego Napoleona. Czasopismo Prawno-Historyczne. Tom LXVI. 2014. S. 383–391.
11. Lutostański K., Konic H. Prawo cywilne obowiązujące w b. Królestwie Polskim. Wydanie 4. Warszawa : Wydawnictwo Towarzystwa «Bratnia pomoc S.U.M.», 1935. 312 s.
12. Los nieślubnych matek i dzieci w II RP. Okrucieństwo tłumy NIE do uwierzenia. URL: <https://naszahistoria.pl/los-nieslubnych-matek-i-dzieci-w-ii-rp>
13. Łozińska M., Łoziński J. Życie codzienne i niecodzienne w II RP. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. 288 s.
14. Mały rocznik statystyczny 1939. Pod red. S. Szulca. Warszawa, 1939. 160 s.

References

1. Muszalski, E. (1936). Kodeksy cywilne obowiązujące na ziemiach centralnych Polski włącznie z kodeksem zobowiązań wraz z ustawami, rozporządzeniami i dekrety Prezydenta Rzeczypospolitej [Civil codes in force in the central areas of Poland, including the Code of Obligations, together with laws, ordinances and decrees of the President of the Republic of Poland]. Warszawa: Drukprasa [in Pol.].
2. Lutostański, K. (1928). Ustawodawstwo cywilne w pierwszym dziesięcioleciu niepodległej Polski (1918–1929) [Civil legislation in the first decade of independent Poland (1918–1929)]. Warszawa: Drukarnia Społeczno-prawna [in Pol.].
3. Kodeks cywilny z roku 1811 obowiązujący u Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim oraz ustawy dodatkowe [The Civil Code of 1811 in force in Malopolska and Cieszyn Silesia as well as additional acts]. Tłumaczenie: J. Basseczes, J. Korkis. Lwów: Ewet [in Pol.].
4. Szukalski Piotr. Płodność i urodzenia pozamalżeńskie w Polsce [Fertility and births outside of Poland in Poland]. Retrieved from [http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/4100/es c. 9–10](http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/4100/es_c.9-10) [in Pol.].
5. Sopoćko, M. (1926). Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich: Studium etyczno-prawne [Family in legislation in Poland: an ethical and legal study]. Wilno: Skład główny w księgarni Św. Wojciecha [in Pol.].
6. Gołąb, S. (1934). Projekt działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci [Project of the section of the Polish Civil Code on legal relations of parents and children]. Warszawa: Wydawnictwo Urzędników Komisji Kodyfikacyjnej. Drukarnia Mazowiecka [in Pol.].
7. Damm, H., & Jorschel, K. (1922–1923). Kodeks niemiecki cywilny wraz z ustawą wprowadzającą [German Civil Code including of the Introductory Act]. Bydgoszcz: Biblioteka Polska [in Pol.].
8. Свод Законов Российской Империи [Swod zakonow Rosyjskoj Imperiji], 10, 1. Retrieved from http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_tom10/e_dzherela_tom10.pdf [in Russ.].
9. Pelcztach, J. (1882). Prawo malżeńskie katolickie z uzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, w Prusach i w Królestwie Polskim [Catholic marital law, including civil law in Austria, Prussia and the Kingdom of Poland]. Kraków: Nakładem autora. Druk W. L. Anczyca i spółki [in Pol.].
10. Teleszewska, M. (2014). Status prawny dzieci nieszlubnych na ziemiach polskich w dobie zaborów w świetle Kodeksu Cywilnego Napoleona [Legal status of illegitimate children in Poland during the partitions in the light of Napoleon's Civil Code]. Czasopismo Prawno-Historyczne [in Pol.].
11. Lutostański, K., & Konic, H. (1935). Prawo cywilne obowiązujące w b. Królestwie Polskim [Civil law in force in the ex-Polish Kingdom]. Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa «Bratnia pomoc S.U.M.» [in Pol.].
12. Los nieślubnych matek i dzieci w II RP. Okrucieństwo tłumu NIE do uwierzenia [The fate of illegitimate mothers and children in the Second Polish Republic. Crowd cruelty beyond belief]. Retrieved from <https://naszahistoria.pl/los-nieslubnych-matek-i-dzieci-w-ii-rp-> [in Pol.].
13. Łozińska, M., Łoziński, J. (2011). Życie codzienne i niecodzienne w II RP [Everyday and unusual life in the Second Polish Republic]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Pol.].
14. Szulca, S. (Ed.) (1939). Mały rocznik statystyczny 1939 [Small statistical year 1939]. Warszawa [in Pol.].

Стаття: надійшла до редакції 06.05.2020

прийнята до друку 03.09.2020

The article: is received 06.05.2020

is accepted 03.09.2020

Розділ 2

Проблеми правоохоронної діяльності

Chapter 2

Problems of Law Enforcement

UDC (УДК) 342.951:35.078.3
JEL Classification: K 10; K 23

Гурковський Мар'ян Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
проректор
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

Сидор Маркіян Ярославович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: sudormarick@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5615-7766

ПРИНЦИПИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕЖИМУ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ

Анотація. Здійснено теоретико-правове дослідження принципів процесуального режиму державного нагляду (контролю) у сфері діяльності МВС України у контексті адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Проаналізовано підходи до визначення загальнопроцесуальних принципів нагляду (контролю) та спеціалізованих принципів нагляду (контролю) в діяльності органів МВС України і їх реалізації у практичній діяльності. Визначено, що формування спеціалізованих принципів державного нагляду (контролю) залежить від закономірностей, які впливають на систему державного нагляду (контролю), їх зміст є відображенням соціально-економічної та політичної ситуацій в країні. На кожному етапі адміністративної реформи принципи державного нагляду (контролю) вбирають найбільш важливі прогресивні ідеї, необхідні для реформування системи державного нагляду (контролю) з метою її вдосконалення та підвищення ефективності контрольної-наглядової діяльності.

Ключові поняття: принцип права, принципи процесуального права, державний нагляд, державний контроль.

Hurkovskiy Marian,

PhD (Law), Associate Professor,
Vice-rector,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

Sydor Markiiian,

PhD (Law),
Associate Professor of the Department
of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: sudormarick@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5615-7766

PRINCIPLES OF THE PROCEDURAL REGIME OF STATE SUPERVISION (CONTROL) IN THE FIELD OF ACTIVITY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Abstract. The article deals with the theoretical and legal study of the principles of the procedural regime of state supervision (control) in the field of activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the context of

adaptation of the national legislation to the requirements of the European Union. The analysis of approaches to definition of the general procedural principles of supervision (control) and specialized principles of supervision (control) in the activity of bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and their implementation in practical activity is carried out. Supervision (control), their content is a reflection of the socio-economic and political situation in the country. At each stage of administrative reform, the principles of state supervision (control) absorb the most important progressive ideas needed to reform the system of state supervision (control). It is proved that the administrative and procedural regulation of state supervision (control) in the field of activity of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, its current state are characterized by certain negative features that require improvement. The legislation on state supervision (control) consists of a large number of contradictory normative and legal acts and other legal documents, the rules of which include issues that give rise to legal conflicts in the legal field. The imperfection of the current system of principles of state supervision (control), on which the entire system of state supervision (control) is built and operates, does not allow forming an optimal model of the relationship between controlling and controlled entities. The practical implementation of the means of control and supervision is due to the presence of a wide set of discretionary powers of officials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; as a result, the rights of controlled entities are violated.

Key concepts: principle of law, principles of procedural law, state supervision, state control.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-77-83

Вступ

Підвищення ефективності та результативності контрольно-наглядової діяльності досі є одним із основних напрямів державної політики в Україні. Під час реалізації повноважень органи МВС України використовують широкий комплекс правових засобів державного нагляду (контролю), спрямованих на регулювання контрольно-наглядових правовідносин, що виникають у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності. Підвищення ефективності застосовуваних засобів залишається об'єктом постійної уваги в адміністративно-правових дослідженнях. Зазначимо, що сьогодні доволі широко вивчені проблеми видової класифікації, систематизації, змісту і структури окремих методів адміністративного впливу, проте логічний розвиток наявних досліджень вимагає розгляду процесуальної форми реалізації засобів державного нагляду (контролю), що застосовуються органами МВС України.

Важливе значення для розробки проблеми мали також праці таких учених-правознавців: В. Авер'янова, О. Андрійко, В. Бевзенка, А. Берлача, Ю. Битяка, І. Бородіна, П. Діхтієвського, І. Гриценка, Є. Додіна, Р. Калюжного, Л. Кисіль, А. Козловського, М. Козюбри, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Кузьменко, В. Курила, Є. Курінного, Р. Мельника, В. Настюка, Н. Оніщенко, О. Остапенка, В. Рубаника, А. Селіванова, В. Цветкова, Ю. Шемчушенка та інших.

Метою статті є дослідження принципів процесуального режиму державного нагляду (контролю) у сфері діяльності МВС України.

1. Загальнопроцесуальні принципи нагляду (контролю) у сфері діяльності органів МВС України

Процесуальну форму державного нагляду (контролю) в сфері внутрішніх справ (визна-

чено Положенням про МВС України [1]), розуміють як характеристику контрольного процесу, за допомогою якого реалізується контрольно-наглядова діяльність посадових осіб МВС України, забезпечується досягнення законного та справедливого результату, захист прав, свобод, законних інтересів учасників контрольно-наглядових правовідносин, встановлюються гарантії реалізації таких прав і свобод; забезпечується законність і правопорядок у суспільстві та державі.

Процесуальна контрольно-наглядова діяльність органів МВС України – це регламентована процесуальними нормами законодавства про державний нагляд (контроль) система процесуальних дій і процедур, що послідовно змінюються та здійснюються в певному порядку, реалізуються посадовими особами системи МВС України, з метою реалізації контрольно-наглядової функції в межах установленної компетенції за допомогою комплексу заходів: адміністративно-попереджувальних, адміністративно-правового обмеження, примусу.

Характеристику принципів контрольно-наглядової діяльності органів МВС України необхідно розпочати з визначення процесуального режиму, під яким слід розуміти встановлений процесуально-процедурним законодавством порядок регулювання матеріально-правових відносин, що здійснюється за допомогою комплексу процесуально-правових засобів і дозволяє, з урахуванням стимулів і обмежень, формувати необхідний ступінь сприятливості для реалізації суб'єктами своїх інтересів. Це сукупність вимог, що забезпечують рух усього процесу.

Контрольно-процесуальний режим, який виражає сукупність вимог, забезпечує ство-

рення найбільш ефективною та доцільною, сприятливою обстановки контрольного процесу з метою надання можливості суб'єктам контрольного процесу реалізовувати права і обов'язки для досягнення мети контрольно-наглядової діяльності та вирішення необхідних завдань. До контрольно-процесуального режиму входять елементи – принципи, способи, гарантії контрольно-наглядової процесуальної діяльності, кожен із яких узагальнює сукупність характеристик окремих ланок контрольно-наглядової діяльності. Реалізація зазначених елементів визначає сутність контрольно-процесуального режиму.

Основоположним елементом контрольно-процесуального режиму є принципи або основні правові ідеї, норми загального керівного характеру, що передбачають наявність системи гарантій прав осіб, які беруть участь у справі, та виконання завдань процесуального права.

Принципи процесуального режиму – це чинники спонукального характеру, своєрідні розпорядчі вимоги діяти у визначеному напрямі та певним чином. Як загальнообов'язкові вимоги, принципи містять основоположні ідеї та положення, що лежать в основі функціонування системи державного нагляду (контролю), становлять її ідеологічну основу.

Є. Когутич зазначає, що принципи контролю – це керівні засади, основоположні ідеї, в яких відображені доктринальні та концептуальні досягнення суспільства, які є фундаментом та орієнтиром для здійснення контрольної діяльності з боку компетентних суб'єктів, що характеризуються універсальністю й імперативністю [2, с. 100].

Для посадових осіб органів державного контролю принципи – це правові орієнтири, спрямовані на формування правового мислення і правової культури. На нашу думку, систему принципів контрольно-процесуальної діяльності утворюють: конституційні принципи; загальнопроцесуальні принципи; спеціалізовані принципи.

Конституційні принципи контрольно-наглядової діяльності, закріплені в Конституції України, посідають важливе місце в системі ідеологічних засад державного нагляду (контролю). Вони виконують функцію джерела, на якому ґрунтуються всі інші принципи державного нагляду (контролю).

Такі основні конституційні принципи, як законності, пропорційності, незалежності та стабільності, гласності, рівноправності, добровільності, доволі повно та докладно розкрито в роботах учених-конституціоналістів. Тому доцільно приділити увагу розгляду загальнопроцесуальних і спеціалізованих принципів.

За основу загальнопроцесуальних принципів візьмемо такі: істинність результату розгляду контрольної справи, професіоналізм, науковість, контрольно-процесуальної економії. У них сформульовані якісні особливості та загальна спрямованість контрольно-наглядової діяльності.

Принцип істинності результату державного нагляду (контролю) або об'єктивності. Він нерозривно пов'язаний і ґрунтується на конституційному принципі презумпції невинуватості. Він орієнтує посадових осіб контрольно-наглядових органів на достовірний збір інформації про діяльність підконтрольних суб'єктів, щоби результати і висновки контрольно-наглядової діяльності були обґрунтованими, відповідали об'єктивній дійсності та відображали реальне становище підконтрольного суб'єкта.

Ужиття контрольно-наглядових заходів повинно охоплювати упереджене ставлення до підконтрольного суб'єкта та ґрунтуватися винятково у межах правового поля. Встановлення істини необхідно здійснювати за допомогою контрольно-процесуальних дій і процедур, що дозволяють отримати незаперечні докази наявності (відсутності) в діях підконтрольного суб'єкта порушень обов'язкових вимог. Виявом цього принципу слід вважати сумлінність суб'єктів контрольно-наглядової діяльності, яка має значення, оскільки відступ від сумлінності відображається в необґрунтованому та несправедливому рішенні.

Найбільш значущим є принцип професіоналізму: контролюючий суб'єкт як провідний суб'єкт у контрольному процесі для успішного виконання завдань повинен мати відповідну кваліфікацію, володіти професійними навичками та практичним досвідом роботи. Рівень професіоналізму контролюючого суб'єкта повинен бути вище рівня підконтрольного, що зумовлює якість контрольно-наглядової діяльності, її ефективність, престиж посадової особи контрольно-наглядового органу. Високий професіоналізм контролюючого суб'єкта необхідно постійно підтримувати. Контролюючий суб'єкт повинен підвищувати рівень кваліфікації за допомогою додаткової професійної освіти та інших заходів (стажування, курси перепідготовки, семінари).

Важливим для забезпечення можливості підвищення рівня кваліфікації контролюючими суб'єктами є наявність загальнодоступного блоку інформації (різних бібліотек) в електронних ресурсах. Про важливість, необхідність і підтримку у дотриманні цього принципу зазначено у Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) [3].

Принцип науковості передбачає необхідність наукової обґрунтованості здійснення контрольно-наглядової діяльності та шляхів її вдосконалення. Для цього потрібно узагальнення значного обсягу даних про результати контрольно-наглядової діяльності, їх подальший науковий аналіз.

У щорічних доповідях про здійснення державного нагляду (контролю), підготовлених МВС України, фахівці і науковці розкривають основні напрями реформування системи державного нагляду (контролю), розвитку нормативно-правового регулювання контрольно-наглядової діяльності, підводять підсумки контрольно-наглядової діяльності, розглядають фінансове та кадрове забезпечення, результативність і ефективність контрольно-наглядової діяльності, роблять висновки та пропозиції [4].

Це дає змогу оцінити стан системи державного нагляду (контролю), виявити недоліки та позитиви її функціонування, з урахуванням досягнень науки внести корективи в подальше здійснення контрольно-наглядової діяльності та запропонувати шляхи розвитку системи державного нагляду (контролю), відтак поліпшити контрольно-наглядову діяльність і підвищити її ефективність. Щоби забезпечити надійність контрольного процесу та впевненість у правильності результатів, необхідне теоретичне наукове обґрунтування реалізації контрольно-наглядової діяльності.

2. Спеціалізовані принципи нагляду (контролю) в діяльності органів МВС України

Важливу роль виконує принцип контрольно-процесуальної економії. Його суть зводиться до того, щоб орієнтувати посадових осіб контрольно-наглядових органів на виконання обов'язків оперативно, без допущення тяганини, і щоб вона здійснювалася з меншими затратами сил і часу учасників контрольного процесу. Рациональне використання процесуальних засобів контрольно-наглядової діяльності забезпечує оптимізацію контрольного процесу, дозволяє пришвидшити та спростити процедури контрольно-наглядової діяльності. Дотримання принципу контрольно-процесуальної економії уможливує шлях від формалізму та бюрократизму, дає змогу зменшити витрати на проведення контрольно-наглядових заходів, здешевити контрольно-наглядове провадження, зберегти час учасників контрольного процесу, полегшити працю контролерів.

У визначенні спеціалізованих принципів контрольно-процесуальної діяльності у наукових дослідженнях до 2010 року вчені обмежуються розглядом принципу невідворотності юридичної відповідальності, принципу зво-

ротної дії закону і заборони повороту до гіршого, принципу тягара доведення [5]. Такий перелік принципів треба доповнити принципами, закріпленими в Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Ст. 3 цього Закону містить десять принципів захисту прав підконтрольних суб'єктів при здійсненні державного нагляду (контролю) [6]. Теоретична класифікація досліджуваного явища має важливе наукове та практичне значення для встановлення сутнісних ознак, оскільки виділення підвидів і груп складного явища сприяє встановленню логічних взаємозв'язків між різними елементами предмета дослідження [7, с. 106].

Повідомний порядок початку здійснення окремих видів підприємницької діяльності як принцип не закріплює базових ідей державного контролю, тому навряд чи можна говорити про нього як про принцип. Повідомний порядок – це форма врегулювання початку здійснення деяких видів підприємницької діяльності, що дозволяє спростити процедуру ведення бізнесу. Судова практика свідчить про те, що цей принцип не реалізується як принцип захисту прав підконтрольних суб'єктів. Є поодинокі випадки перешкоджання з боку посадових осіб органів державного нагляду (контролю) у його реалізації. Своєю чергою, введення спрощеної моделі стало причиною зловживань з боку підконтрольних суб'єктів, які порушують установлений порядок подання повідомлень.

Реалізація ще одного принципу – презумпції сумлінності фізичних осіб-підприємців і юридичних осіб – свідчить про порушення контролюючими та підконтрольними суб'єктами. Є приклади необґрунтованого винесення на адресу підконтрольних суб'єктів приписів про усунення порушень обов'язкових вимог і необґрунтованого ініціювання позапланових перевірок.

З іншого боку, трапляються випадки недобросовісної поведінки підконтрольних суб'єктів, які не забезпечують доступ контролерам для проведення позапланової виїзної перевірки, не забезпечують присутність представників, ухиляючись від перевірки, не надають документи.

Принцип відкритості та доступності реалізується з порушенням прав піднаглядних суб'єктів. Не виконується вимога щодо завчасного направлення повідомлення особи, що перевіряється, про майбутні контрольно-наглядні заходи, перевірки проводяться за відсутності розпорядження, необхідного для проведення, підконтрольні суб'єкти вводяться в оману щодо результатів проведеної перевірки.

Ще один принцип передбачає проведення контрольно-наглядових заходів відповідно до повноважень, наявність яких охоплює ще й підстави для реалізації. Порушення цього принципу виражається в проведенні перевірок за відсутності правових підстав, що спричиняє відсутність повноважень на винесення припису. Посадовими особами контрольно-наглядових органів порушується заборона на проведення перевірок за однаковими підставами декількома контрольно-наглядовими органами одного підконтрольного суб'єкта. В результаті суди визнають недійсними наказ контрольно-наглядового органу про проведення перевірки, результати перевірок і приписи, видані за їх результату.

Принцип неприпустимості вимоги про отримання підконтрольними суб'єктами дозволів, висновків та інших документів, що видаються органами державної влади для початку здійснення підприємницької діяльності, за винятком випадків, передбачених законами, фактично накладають заборону на певні ситуації. Порушень вимог зазначеного принципу в судовій практиці практично немає, виявляються лише поодинокі випадки.

Відповідно до принципу відповідальності, посадові особи контрольно-наглядових органів несуть відповідальність за порушення законодавства, що передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Принцип неприпустимості стягування плати за проведення заходів із контролю зумовлений фінансуванням таких заходів за рахунок коштів відповідних бюджетів контрольно-наглядових органів, які проводять перевірки. У судовій практиці часто трапляються випадки, коли контролери допускали пред'явлення вимог до підконтрольних суб'єктів про відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням контрольних заходів.

Останній принцип заснований на позиціях конституційного розмежування повноважень між центральними і місцевими органами у відповідних сферах діяльності. Практика його реалізації свідчить про те, що в певних ситуаціях місцеві органи державної влади у здійсненні державного нагляду (контролю) виходять за межі повноважень, однак система порушень такого принципу не формувалася.

Чинна система спеціалізованих принципів державного нагляду (контролю) демонструє, що частина принципів виробила свій потенціал і втратила актуальність. Це зумовлено тим, що необхідний ідеальний образ правової дійсності закріплений принципом, тобто принцип ефективно реалізував себе, скорегувавши проблемну ситуацію.

Реалізація принципу неприпустимості вимоги про отримання підконтрольними суб'єктами дозволів, висновків та інших документів, що видаються органами державної влади для початку здійснення підприємницької діяльності, дозволила сформувати позитивну стабільну практику, коли контролери отримують необхідні відомості з відомчих ресурсів, не привертаючи підконтрольні суб'єкти, не порушуючи їх прав. Не зафіксовано випадків перешкоджання в реалізації повідомного порядку.

Припинилося стягнення плати з підконтрольних суб'єктів за проведення контрольно-наглядових заходів. Порушень зазначених принципів з 2014 року в судовій практиці немає. Позитивна реалізація перелічених принципів на практиці та досягнення необхідних результатів свідчать про те, що зараз немає необхідності їх закріплення як принципів.

Визнаємо, що не всі принципи реалізуються зі стійким позитивним результатом. Здійснення контрольно-наглядової діяльності супроводжується порушенням принципу відкритості та доступності інформації, недотриманням принципу проведення контрольно-наглядових заходів відповідно до повноважень, а також упередженим ставленням до підконтрольних суб'єктів усупереч презумпції сумлінності. Відкритість і доступність державного управління є умовою стабільності розвитку держави та визначається її інституційним потенціалом для забезпечення високої якості функціонування системи публічного управління та залежить від потоків інформації, які в межах неї функціонують і надходять ззовні [8, с. 44].

Перелічені принципи поки не призвели до позитивних результатів, відповідно, не втратили актуальності, що вказує на необхідність їх зміцнення. Тільки відсутність прикладів порушень зазначених принципів у правозастосовній діяльності в майбутньому дозволить говорити про те, що принципи реалізовано, обрану мету досягнуто. Порушення таких принципів тягне відповідальність для контролюючих суб'єктів, і прикладів судової практики є достатньо.

Незважаючи на те, що принципи спрямовані на захист прав підконтрольних суб'єктів, обов'язок виконання вимог, закріплених принципами, стосується підконтрольних, які також допускають невиконання окреслених принципів. Велика частина порушень пов'язана з недобросовісною поведінкою підконтрольних суб'єктів, які, скажімо, перешкоджають діяльності посадових осіб органів державного нагляду (контролю) під час здійснення діяльності. Необхідно вдосконалювати відповідальність

підконтрольних суб'єктів шляхом посилення відповідальності.

З огляду на те, що формування спеціалізованих принципів державного нагляду (контролю) залежить від закономірностей, що впливають на систему державного нагляду (контролю), їх зміст є відображенням соціально-економічної та політичної ситуацій в країні. Тому на кожному етапі адміністративної реформи принципи державного нагляду (контролю) вибирають найбільш важливі прогресивні ідеї, необхідні для реформування системи державного нагляду (контролю) з метою її вдосконалення.

Формування нових актуальних принципів державного нагляду (контролю) зумовлено подальшим реформуванням контрольно-наглядової діяльності в форматі Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю), Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року та пункту 37 Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [9; 10].

Перелічені документи закріпили ідеальний образ системи державного нагляду (контролю) та кардинально змінили вектор її розвитку,

визначили нові пріоритетні напрями, метою яких є побудова нової ефективної моделі державного нагляду (контролю).

Висновки

Адміністративно-процесуальне регулювання державного нагляду (контролю) в сфері діяльності органів МВС України, його сучасний стан характеризуються певними негативними рисами і вимагають удосконалення. По-перше, законодавство про державний нагляд (контроль) охоплює чималий обсяг суперечливих нормативно-правових актів та інших правових документів, норми яких не включають у правове поле низку питань. Це спричиняє юридичні колізії і ускладнює їх практичне застосування. По-друге, недосконалість чинної системи принципів державного нагляду (контролю), на яких ґрунтується і функціонує вся система державного нагляду (контролю), не дає змоги сформувати оптимальну модель взаємовідносин між контролюючими та підконтрольними суб'єктами. По-третє, практична реалізація засобів контрольно-наглядової діяльності зумовлена наявністю широкого комплексу дискреційних повноважень у посадових осіб органів МВС України, внаслідок чого порушується структура контрольного процесу, відтак – права підконтрольних суб'єктів.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>
2. Когутич Є. Принципи як складовий елемент контролю за діяльністю приватних виконавців в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 95–101.
3. Про схвалення Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2017 р. № 1020-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1020-2017-%D0%BF#Text>
4. Проведення заходів державного нагляду (контролю). *Офіційний сайт МВС України*. 20.06.2020 р. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/751_Provedennya_zahodiv_derzhavnogo_naglyadu_kontrolyu.htm
5. Орехова І. С. Принципи державного контролю господарської діяльності. *Форум права*. 2009. № 2. С. 309–315.
6. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
7. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
8. Єсімов С. С., Бондаренко В. А. Транспарентність як принцип діяльності органів публічного управління в умовах використання інформаційних технологій. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал*. 2018. Вип. 1. С. 42–49.
9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722|2019>
10. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text>

References

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.10.2015 r. № 878 [On approval of the Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 878 of October 28, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
2. Kohutych, Ye. (2019). Pryntsypy yak skladovyi element kontroliu za diialnistiu pryvatnykh vykonavtsiv v Ukraini [Principles as a component of control over the activities of private performers in Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 1, 95–101 [in Ukr.].
3. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy derzhavnogo nahliadu (kontroliu): Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.12.2017 r. № 1020-r [On approval of the Strategy for reforming the system of state supervision (control): Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1020-r of December 18, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1020-2017-r%D0%BF#Text> [in Ukr.].
4. Provedennia zakhodiv derzhavnogo nahliadu (kontroliu) [Carrying out measures of state supervision (control)]. *Ofitsiyni sait MVS Ukrainy (Official site of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)*. June 20, 2020. Retrieved from https://mvs.gov.ua/ua/pages/751_Provedennya_zahodiv_derzhavnogo_naglyadu_kontrolyu.htm [in Ukr.].
5. Orekhova, I. S. (2009). Pryntsypy derzhavnogo kontroliu hospodarskoi diialnosti [Principles of state control of economic activity]. *Forum prava (Forum of Law)*, 2, 309–315 [in Ukr.].
6. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & Lozynskiy, Yu. R. (2018). Pravove rehuliuвання pravookhoronnoi diialnosti [Legal regulation of law-enforcement activity]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukr.].
7. Pro osnovni zasady derzhavnogo nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 05.04.2007 r. № 877-V [On the basic principles of state (control) in the sphere of economic activity: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 2007, 29, St. 389 [in Ukr.].
8. Yesimov, S. S., & Bondarenko, V. A. (2018). Transparentnist yak pryntsyp diialnosti orhaniv publicnogo upravlinnia v umovakh vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii [Transparency as a principle of public government under the conditions of applying information technology]. *Sotsialno-pravovi studii: naukovno-analitychnyi zhurnal (Social and legal studios: scientific-analytical journal)*, 1, 42–49 [in Ukr.].
9. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 r. № 722/2019 [On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030: Decree of the President of Ukraine No. 722/2019 of September 30, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722|2019> [in Ukr.].
10. Pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.10.2017 r. № 1106 [On implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1106 of October 25, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 08.08.2020
прийнята до друку 31.08.2020

The article: is received 08.08.2020
is accepted 31.08.2020

UDC (УДК) 343.85:351.74

Домброван Наталія Василівна,

кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ
(Одеса, Україна)
e-mail: dombrovann@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5997-2080

Ізбаш Катерина Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ
(Одеса, Україна)
e-mail: ekaterinaizbash83@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1855-1383

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ РЕАГУВАННЯ ПОЛІЦІЇ НА ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. Вивчено види превентивних поліцейських заходів, що застосовуються Національною поліцією України. Розглянуто наукові позиції щодо визначення заходів адміністративного попередження (запобігання) та превентивних поліцейських заходів. Визначено мету та ознаки, підстави та фактичні передумови поліцейських заходів. Розкрито сутність профілактичного впливу превентивних поліцейських заходів та основні вимоги до превентивних заходів, які використовуються в діяльності поліції.

Ключові поняття: превенція, превентивна діяльність, Національна поліція, адміністративне попередження, запобігання, поліцейські заходи, правопорушення, профілактика, примус.

Dombrovan Nataliia,

PhD (Law),
Head of the Department of Scientific Work Organization,
Odessa State University of Internal Affairs
(Odessa, Ukraine)
e-mail: dombrovann@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5997-2080

Izbash Kateryna,

PhD (Law),
Associate Professor, Senior Researcher
of the Department of Organization of Scientific Work,
Odessa State University of Internal Affairs
(Odessa, Ukraine)
e-mail: ekaterinaizbash83@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1855-1383

PREVENTIVE MEASURES OF THE POLICE RESPONSE TO OFFENSES

Abstract. The article is devoted to the characteristics of the types of preventive police measures used by the National Police of Ukraine. Scientific positions on the definition of administrative warning (prevention) and preventive police measures have been studied.

The purpose of the police measure is defined, which is proposed to understand the prompt resolution of issues, the situation on the ground by using clearly defined means aimed at the immediate outcome of the protection of human rights and freedoms, crime, public safety and order.

Signs of police measures have been established, which should include: 1) applied only to police officers; 2) their implementation is possible only within the limits and on the basis of legal norms defined by the Law of Ukraine "On the National Police" or other normative legal acts; 3) are carried out in the form of certain intellectual and volitional actions and physical actions; their application does not require the issuance of an administrative act, which, however, does not preclude the possibility of their implementation on the basis of and for the implementation of such an act; 4) aimed at the occurrence of the actual result, and not at the occurrence of legal consequences; 5) must have mandatory procedural registration, and in case of a police measure in violation of the legal norms defined by the Law of Ukraine "On the National Police" (or the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Procedure Code of Ukraine and other laws), they can be appealed in court or out of court by appealing to the relevant institutions; 6) may be coercive or preventive.

The grounds for the application of the police measure are determined: legal and factual preconditions. The legal preconditions for the application of a police measure include: 1) consolidation at the level of the Law of Ukraine "On the National Police" of the powers vested in the police with regard to the application of certain police measures; 2) legally established requirements, procedure and procedure for committing and processing police measures; 3) legally established conditions under which a police measure may be applied.

The actual preconditions for the application of police measures are also enshrined in law and are determined taking into account the powers vested in the police.

Key concepts: prevention, preventive activity, National police, administrative warning, prevention, police measures, offenses, prevention, coercion.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-84-90

Вступ

Становлення України як демократичної та правової держави значною мірою залежить від стабільності суспільних відносин, захищеності прав, свобод і інтересів людини та вимагає ефективної роботи органів Національної поліції.

Із 2015 року на території сучасної України діє нова система органів Національної поліції, яка активно запозичує кращі міжнародні практики з метою оптимізації власної діяльності. Законодавець наділив поліцейських, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», можливістю застосовувати дії превентивного та примусового характеру для забезпечення публічної безпеки і порядку, боротьби зі злочинністю та запобігання правопорушенням, а також створення умов для реалізації громадянами своїх прав і законних інтересів.

У роботі національної поліції важливим етапом є впровадження в їхню діяльність європейських принципів і стандартів правоохоронної діяльності, одним із яких є пріоритет у застосуванні превентивних поліцейських заходів. Також важливим аспектом є встановлення партнерських відносин із громадянами як однієї з головних умов забезпечення ефективного застосування превентивних заходів, адже очевидно, що громадяни з більшою відповідальністю виконуватимуть вказівки, настанови та рекомендації органів влади, зокрема органів і посадових осіб поліції, яким вони довіряють та яких поважають.

Однак на рівні практичної реалізації є проблемні питання ефективного та результативного застосування поліцейськими превентивних заходів під час виконання покладених на них повноважень, що і актуалізує необхідність подальшого наукового пошуку з окресленої проблематики.

Різні аспекти діяльності поліцейських щодо запобігання правопорушенням шляхом використання превентивних заходів досліджували такі вчені: С. М. Алфьорова, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, О. І. Безпалова, В. М. Бесчастний, І. П. Голосніченко, В. Л. Грохольський, С. М. Гусаров, В. О. Заросил, І. В. Зозуля, О. М. Ключев, В. В. Коваленко, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, А. М. Куліш, О. М. Музичук, О. Ю. Салманова, І. М. Шопіна та ін.

1. Наукові позиції щодо визначення заходів адміністративного попередження (запобігання) та превентивних поліцейських заходів
Перш ніж дослідити превентивні поліцейські заходи, проаналізуємо визначення терміна «превенція», який ще не закріплений в українському законодавстві, однак застосовується в теорії права. В англійській мові термін «prevent» означає «запобігати, охороняти, попереджати, не допускати, оберігати», а відповідно «prevention» – «запобігання, попередження». Слово «превенція» є іншомовним, із етимологічної точки зору має латинське походження: «Prae» означає «поперед, уперед, перед, бути раніше», а «Verto» – «повертати,

обертати, звертати, перевертати, спрямовувати, бути зверненим кудись»; «Praevenio» – «випереджати, передчасно приходити» [12, с. 296].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови превенція розглядається як запобігання злочинам, а термін «превентивний» трактується як попередження чогось або запобігання чомусь [10, с.1367].

Спробуємо здійснити аналіз та охарактеризувати таку складову частину адміністративного примусу, як заходи адміністративного попередження (превенції) або адміністративно-запобіжні заходи.

Зауважено, що заходи адміністративного попередження характеризуються загальними ознаками, притаманними заходам адміністративного примусу. Проте через свою профілактичну спрямованість наділені спектром специфічних характерних лише для них ознак. Визначення таких ознак надасть нам змогу визначити та охарактеризувати механізм їх дії, нормативно-правові підстави їх застосування, необхідність і значення дотримання прав людини в їх застосуванні.

У теорії адміністративного права під заходами адміністративного попередження або адміністративного запобігання розуміють дії повноважних органів або посадових осіб, спрямовані на примусове забезпечення виконання громадянами обов'язків перед суспільством, забезпечення суспільної безпеки і громадського порядку, недопущення і боротьбу зі стихійним лихом [8, с. 293].

Доволі ґрунтовно зміст та особливості превентивних заходів визначено у наукових працях О. М. Бандурки та О. І. Безпалової, які зазначають, що превентивні поліцейські заходи – це дія або комплекс дій, що обмежують певні права і свободи людини, використання яких не завжди пов'язане з протиправною поведінкою конкретних осіб, застосовуються відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень із дотриманням установлених законом вимог. Застосування превентивних заходів поліцією не є самоціллю, воно доповнює проведення виховних, інформаційних та роз'яснювальних заходів і здійснюється на засадах законності, необхідності, пропорційності, ефективності та дотримання прав і свобод людини. Превентивні поліцейські заходи передбачають у встановлених законом випадках застосування обмежень певних прав і свобод до людей та організацій, і в цьому виявляється їх примусовий характер, хоча правопорушення у цьому відсутні. Тобто ці заходи мають чітку профілактичну спрямованість, орієнтовані на захист інтересів публічної безпеки та порядку, на недопущення вчинення правопорушень [5, с. 109].

На думку сучасних учених О. В. Когут, В. А. Глуховері, Р. В. Миронюк, Т. П. Мінки, превентивні заходи мають адміністративно-попереджувальний характер або належить до заходів припинення загального призначення. В діяльності поліції вони застосовуються переважно з метою попередження та недопущення вчинення громадянами правопорушень [4, с. 103; 13, с. 245].

Як зазначає Е. О. Безсмертний, адміністративно-запобіжні заходи не пов'язані з учиненням правопорушень. Вони їх відвертають. І в цьому розумінні, як влучно зазначалося в літературі, передують застосуванню заходів примусу, спрямованих уже проти винних осіб у вчиненні певних порушень. Проте, попри превентивний характер, мають специфічну ознаку, яка виражається в тому, що їх здійснення все одно відбувається в примусовому порядку, шляхом одноособової реалізації повноважень уповноваженим органом. Це вкотре доводить їхню безпосередньо пов'язаність із заходами адміністративного примусу [9, с. 79].

На думку А. Т. Комзюка, в літературі практично немає одностайності щодо визначення адміністративно-запобіжних заходів. У кожній із праць наголошується на різних аспектах цього правового явища: в одному випадку підкреслюється мета заходів, в іншому – відсутність проступку, як специфіка підстав їх застосування [14, с. 137].

Ю. П. Битяк вважає, що, незважаючи на яскраво виражений профілактичний характер, такі заходи здійснюються у примусовому порядку, тобто в процесі односторонньої реалізації владних повноважень, і тому безпідставними є спроби представити їх як заходи, позбавлені елементів адміністративного примусу. Зазвичай такі заходи виражаються у вигляді певних обмежень і заборон, що показово характеризує їхню примусову природу [7, с. 376].

У Академічному курсі «Адміністративне право України» за загальною редакцією В. Б. Авер'янова заходи адміністративного попередження (запобігання) визначено як способи офіційного фізичного та психологічного впливу уповноважених державних органів, а у деяких випадках і громадських організацій, фізичних та юридичних осіб у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів задля попередження, виявлення протиправних діянь, забезпечення та локалізації наслідків надзвичайних ситуацій, які охороняються нормами адміністративного права [6, с. 142].

Отож характерною особливістю групи заходів адміністративного попередження (запобігання) є їх профілактичний (попереджу-

вальний) характер. Вони застосовуються для попередження, профілактики правопорушень, для підтримки правопорядку за надзвичайних обставин, оскільки загроза суспільним і особистим інтересам, заподіяння їм шкоди можуть виникнути не тільки внаслідок учинення правопорушення, а й внаслідок стихійного лиха. В більшості випадків їх застосування протиправне діяння відсутнє, однак свобода дій правопорушника обмежується, адміністративно-примусові заходи застосовуються незалежно від його волі та бажання.

Отже, особливістю адміністративно-запобіжних заходів є те, що вони:

– застосовуються за умови відсутності протиправного діяння;

– застосовуються з метою попередження, виявлення протиправних діянь, забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, а також попередження надзвичайних ситуацій [6, с. 142].

2. Загальна характеристика поліцейських превентивних заходів

Поліцейські превентивні заходи посідають одне із ключових місць у загальній системі заходів адміністративного примусу через свою превентивну спрямованість.

Правовою основою, яка регламентує діяльність поліції щодо застосування превентивних поліцейських заходів, є: Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України, Закон України «Про Національну поліцію», Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та Правила дорожнього руху та ін. [1; 3].

Відповідно до положень Закону України «Про Національну поліцію», поліція здійснює превентивну діяльність, яка спрямована на: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення; забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських і річкових портах, інших публічних місцях; контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі; контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими

батьківського піклування, вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі; запобігання та припинення насильства в сім'ї; контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ тощо [3].

Законодавство України чітко визначає та закріплює адміністративно-запобіжні заходи у своїх нормах, зокрема ст. 6 КУпАП визначає їх як заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх учиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого дотримання законів України. Тлумачення такого виду превентивної діяльності полягає у недопущенні випадків протиправної поведінки певних осіб (які схильні до порушень норм права); у виявленні основних причин та умов, які сприяють виникненню різних правопорушень і забезпеченні необхідних умов, які в подальшому унеможливають учинення протиправних дій [2].

Як зазначає А. Т. Комзюк, застосування превентивних заходів працівниками поліції пов'язане з виконанням ними специфічних обов'язків профілактичного характеру, і саме ця обставина відрізняє зазначені заходи від заходів примусу [14, с. 138].

На думку Я. О. Лакійчук, превентивні заходи – це комплекс дій реактивного, контролюю-наглядового, реєстраційного, дозвільно-облікового, інформаційно-аналітичного, обмежувального характеру, метою яких є попередження, профілактика та запобігання вчиненню правопорушень у всіх галузях життєдіяльності суспільства [15, с. 123].

У ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» визначено, що поліцейський захід – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень [3].

Метою поліцейського заходу є оперативне вирішення питань, ситуації на місці шляхом використання чітко визначених законом засобів, спрямоване на негайне настання фактичного результату щодо охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

До ознак поліцейського заходу слід віднести: 1) застосовується лише поліцейським; 2) їх реалізація можлива винятково у межах і на підставі правових норм, що визначені законом України «Про Національну поліцію» або іншими нормативно-правовими актами; 3) здійснюються у формі певних інтелектуально-вольових дій та фізичних дій; їх застосування не потребує видання адміністративного акта, що, однак, не виключає можливості їх реалізації на підставі та на виконання такого акта; 4) спрямований на настання фактичного результату, а не правових наслідків; 5) повинен мати обов'язкове процесуальне оформлення, а у випадку вчинення заходу з порушенням правових норм, визначених законом України «Про Національну поліцію» (або Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним процесуальним кодексом України та іншими законами), вони можуть бути оскаржені у судовому або позасудовому порядку шляхом звернення громадян до відповідних інституцій; 6) можуть мати примусовий або превентивний характер.

Підставами для застосування поліцейського заходу є юридичні та фактичні передумови. До юридичних передумов застосування поліцейського заходу слід віднести: 1) закріплення на рівні Закону України «Про Національну поліцію» покладених на поліцію повноважень щодо застосування певних поліцейських заходів; 2) законодавчо закріплені вимоги, порядок і процедура вчинення та оформлення поліцейських заходів; 3) законодавчо закріплені умови, за яких може застосовуватися той чи інший поліцейський захід.

Фактичні передумови застосування поліцейських заходів також нормативно закріплені та визначаються із урахуванням покладених на поліцію повноважень. Тільки за наявності фактичних та юридичних умов поліцейські можуть учиняти відповідні дії або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини, із дотриманням нормативно закріплених вимог до їх учинення.

Чіткий перелік превентивних поліцейських заходів надається у ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію». До превентивних поліцейських заходів належать: перевірка документів особи (ст. 32); опитування особи (ст. 33); поверхнева перевірка (ст. 34); зупинення транспортного засобу (ст. 35); вимога залишити місце і обмеження доступу на визначену територію (ст. 36); обмеження пересування особи чи транспортного засобу або фактичного володіння річчю (ст. 37); проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 38); перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ (ст. 39); застосування технічних приладів

та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису (ст. 40); перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; поліцейське піклування (ст. 41) [3]. Під час проведення превентивних поліцейських заходів поліція зобов'язана повідомити особі про причини застосування щодо неї превентивних заходів, а також довести до її відома нормативно-правові акти, на підставі яких застосовуються такі заходи.

Сутність профілактичного впливу превентивних поліцейських заходів полягає, по-перше, в тому, щоби не допустити протиправної поведінки з боку конкретних осіб, які до такої поведінки схильні, а по-друге, в усуненні причин, які сприяють учиненню правопорушень, і створенні умов, які виключають протиправну поведінку. На відміну від заходів поліцейського примусу, які є реакцією на протиправні діяння людини, превентивні поліцейські заходи використовуються для попередження, профілактики правопорушень, а також для забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Виявлення правопорушень забезпечується застосуванням превентивних поліцейських заходів, завдяки чому також здійснюється профілактичний вплив. Превентивні поліцейські заходи не містять елементу покарання особи, до якої вони застосовуються. Крім того, їх використання часто зовсім не пов'язане з протиправною поведінкою конкретних осіб. Превентивні поліцейські заходи, не маючи карального характеру, не потребують установлення вини порушника як обов'язкової умови застосування, а також інших обов'язкових ознак протиправного діяння. Застосовуючи превентивні поліцейські заходи, поліцейські створюють необхідні умови для неухильного додержання законів, виявлення і припинення різних правопорушень, відвертають можливі посягання на інтереси суспільства і держави, які охороняються правом.

Підставами для застосування превентивних поліцейських заходів можуть бути: 1) реальне припущення про намір особи вчинити правопорушення (поверхнева перевірка, зупинення транспортного заходу); 2) виникнення обставин, що загрожують публічній безпеці та порядку (вимога залишити місце і обмеження доступу на визначену територію, обмеження пересування особи чи транспортного засобу або фактичного володіння річчю), тощо.

Для одних випадків підстави об'єктивно не залежать від суб'єкта і його поведінки. Так, використання поліцейським транспортних засо-

бів підприємств, установ, організацій наявне за виникнення необхідності переслідування злочинця. Для застосування інших превентивних поліцейських заходів такі підстави виникають у зв'язку з настанням умов, що хоча і не є результатом учинення конкретного правопорушення особою, але безпосередньо можуть бути пов'язані з її попередньою антигромадською поведінкою, що вказує на можливість учинення нею правопорушень, наприклад, систематичне порушення публічної безпеки і порядку.

Законодавством передбачено основні вимоги до превентивних заходів, які використовуються в діяльності поліції. Превентивні заходи мають бути: по-перше, законними – тобто визначені законом, адже застосування поліцейських заходів у супереч закону може порушити права та обов'язки інших осіб, що зумовить настання відповідних правових наслідків; по-друге, необхідними – якщо виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший поліцейський захід, або його застосування було неефективним, а також якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам; по-третє, пропорційними – якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди; по-четверте, ефективними – застосування відповідного заходу повинно забезпечувати виконання повноважень поліції [11, с. 134].

У своїй діяльності органи поліції використовують доволі широке коло превентивних заходів, які відрізняються за характером правового впливу, механізмом реалізації та ступенем глибини правового дозволу на їх здійснення.

Висновки

Отож під поліцейськими превентивними заходами необхідно розуміти вимоги морального, психологічного та організаційного характеру та іншого характеру, які дозволяють попереджати та не допускати вчинення правопорушень, забезпечувати публічний порядок і публічну безпеку за різних надзвичайних ситуацій.

Реальне нормативне закріплення широкого кола превентивних заходів, які в своїй діяльності має право використовувати Національна поліція України, підтверджує розвиток та удосконалення діяльності поліції, зокрема, в аспекті превентивного напрямку роботи та відходу від застарілих каральних методів.

Застосовуючи превентивні поліцейські заходи, працівники поліції створюють необхідні умови для неухильного додержання законів, виконання вимог нормативно-правових актів, недопущення вчинення правопорушень, а також виявлення і припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, відвертають і попереджають можливі посягання на суспільні відносини, які охороняються законом.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-ВР> (дата звернення: 03.05.2019).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 02.08.2019).
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. (дата звернення: 08.05.2020).
4. Мінка Т. П. та ін. Поліцейські заходи. *Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію», розділ IV «Повноваження поліції»*. / за заг. ред. Т. С. Мінки. Харків : Право, 2016. С. 103.
5. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.
6. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. / відп. ред. В. Б. Авер'янов. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. Т. 1. 592 с.
7. Битяк Ю. П. та ін. Адміністративне право: підручник; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Харків : Право, 2013. 656 с.
8. Адміністративне право України : підручник; за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ : Істина, 2010. 480 с.
9. Безсмертний Е. О. Адміністративно-запобіжні заходи, що застосовуються органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків : Університет внутрішніх справ, 1997. 155 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : ВТФ Перун, 2007. 1736 с.
11. Іванцов В. О., Чижко К. О. Характеристика поліцейських заходів крізь призму методів адміністративної діяльності поліції. *Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти* : монографія; за заг. ред. А. С. Нестеренко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 158–173.

12. Зайчук О. В. та ін. Сучасна правова енциклопедія; за ред. О. В. Зайчука. Вид. 3-тє, переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 408 с.
13. Когут О. В. Проблемні питання Закону України «Про Національну поліцію». *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 244–258.
14. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
15. Лакійчук Я. О. До характеристики організаційних заходів поліції щодо здійснення нею превентивних заходів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1. Т. 4. С. 121–126.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-VR> [in Ukr.].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07 hrud. 1984 r. № 8073-X [Code of Administrative Offenses: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> [in Ukr.].
3. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII [On the National Police: Law of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua> [in Ukr.].
4. Minka, T. P. ta in. (2016). Politsiyski zakhody. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu», rozdil IV «Povnovazhennia politsii» [Police Measures. Scientific and Practical Commentary on the Law of Ukraine “The National Police”, chapter IV “Powers of the Police”]. Kharkiv: Pravo [in Ukr.].
5. Bandurky, O. M. (Ed.) (2017). Administratyvna diialnist politsii u pytanniakh ta vidpovidiakh [Administrative Activity of Police in Questions and Answers]. Kharkiv: KhNUVS [in Ukr.].
6. Averianov, V. B. (Ed.) (2007). Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: u 2 t. [Administrative Law of Ukraine. Academic Course: 2 vol.]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka», 1 [in Ukr.].
7. Bytiak, Yu. P. ta in. (2013). Administratyvne pravo [Administrative Law]. Kharkiv: Pravo [in Ukr.].
8. Kolomoiets, T. O. (Ed.) (2010). Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law]. Kyiv: Istyna [in Ukr.].
9. Bezsmertnyi, E. O. (1997). Administratyvno-zapobizhni zakhody, shcho zastosovuiutsia orhanamy vnutrishnikh sprav [Administrative and Preventive Measures, Taken by Internal Affairs Bodies]. Kharkiv: Universytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
10. Busel, V. T. (Ed.) (2007). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large Explanatory Dictionary of Contemporary Ukrainian Language]. Kyiv: VTF Perun [in Ukr.].
11. Ivantsov, V. O., & Chyshko, K. O. (2017). Kharakterystyka politseyskykh zakhodiv kriz pryzmu metodiv administratyvnoi diialnosti politsii. Protses modernizatsii systemy derzhavnoho upravlinnia: konstytutsiinyi, administratyvnyi ta finansovyi aspekty [Characteristics of Police Measures Through a Prism of Methods of Police’s Administrative Activity. The Process of Modernization of the System of State Government: Constitutional, Administrative and Financial Aspects]. Odesa: Vydavnychi dim «Helvetyka» [in Ukr.].
12. Zaichuk, O. V. ta in. (2015). Suchasna pravova entsyklopediia [Modern Law Encyclopedia]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukr.].
13. Komziuk, A. T. (2002). Zakhody administratyvnoho prymusu v pravookhoronni diialnosti militsii: poniattia, vydy ta orhanizatsiino-pravovi pytannia realizatsii [Measures of Administrative Compulsion in Police’s Law-enforcement Activity: notion, types and organizing and law issues of realization]. Kharkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav [in Ukr.].
14. Lakiichuk, Ya. O. (2018). Do kharakterystyky orhanizatsiinykh zakhodiv politsii shchodo zdiisnennia neiu preventyvykh zakhodiv [The Characteristics of Organizational Measures of Police Concerning Implementation of Preventive Measures]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk (Subcarpathian Law Herald)*, 1, 4, 121–126 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 01.06.2020
прийнята до друку 04.09.2020*

*The article: is received 01.06.2020
is accepted 04.09.2020*

UDC (УДК) 342.95
JEL Classification: K10; K23

Ковалів Мирослав Володимирович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри
адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Кузьо Любов Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: Kuzo_Lyubov@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

Боровікова Віталіна Станіславівна,

науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4401-4562

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Анотація. Розглянуто питання заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення в системі заходів адміністративного примусу. Проаналізовано адміністративний примус як різновид державного примусу. Розкрито класифікацію заходів адміністративного примусу в певні періоди розвитку адміністративного законодавства та їх місце в системі адміністративного примусу. Обґрунтовано необхідність у дослідженні заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони державного кордону, розробленні пропозицій, спрямованих на вдосконалення правозастосовної діяльності. Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення специфічні. Виокремлено ознаки, що дають змогу вирізнити їх у самостійній групі, зокрема: функції, що виконуються заходами забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, підстави – нормативні та процесуальні, цілі та правові наслідки застосування, порядок оскарження актів застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Ключові поняття: адміністративне правопорушення, адміністративний примус, державний примус, заходи забезпечення, правопорядок.

Kovaliv Myroslav,

PhD (Law), Professor,
Head of the Department of Administrative-Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Kuzo Liubov,

PhD (Psychology), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: Kuzo_Lyubov@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

Borovikova Vitalina,

Scientific Researcher
The Department of the Organization of Scientific Work,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4401-4562

MEASURES TO ENSURE PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE SYSTEM OF MEASURES OF ADMINISTRATIVE COERCION

Abstract. The article considers the issue of measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses in the system of measures of administrative coercion. The administrative coercion as a kind of state coercion is analyzed. The classification of measures of administrative coercion in certain periods of development of administrative legislation, and their place in the system of administrative coercion is revealed. The necessity of researching measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses in the field of state border protection, development of proposals aimed at improving law enforcement activities is substantiated. Measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses are specific. The features that allow them to be separated into an independent group are singled out, including the functions performed by measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses, grounds - regulatory and procedural, purposes and legal consequences of application, the procedure for appealing acts of measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses. State coercion acts as a method of legal influence based on organized force and legal norms, and is carried out to protect state, public or personal interests. In a state governed by the rule of law, state coercion is a necessary and effective means of administration. Cessation of administrative offenses, being a kind of state coercion, is a system consisting of certain elements – measures of administrative coercion.

Key concepts: administrative offense, administrative coercion, state coercion, measures of ensuring, law and order.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-91-97

Introduction

Measures of ensuring proceedings in cases of administrative offenses are an effective public administrative instrument aimed primarily at protecting citizens from unlawful encroachments by offenders. However, in order to prevent excessive intrusion into the constitutional rights of citizens by state bodies, the restriction of these rights

should be as regulated and understandable as possible for those who apply the law.

Due to the implementation of the Agreement on the Association between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, there is a tendency to adapt national legislation to European require-

ments in the field of human and civil rights and freedoms, that for sure, will affect the legal regulation of measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses. Law enforcement practice indicates its insufficient legal regulation. In this regard, there is a need to study measures of ensuring proceedings in cases of administrative offenses in the field of state border protection, development of proposals aimed at improving law enforcement activity.

The issues of administrative coercion and its measures are the subject of research by well-known representatives of the legal science of law, in particular, these issues were considered by: V. B. Averianov, O. F. Andriyko, O. M. Bandurka, Yu. P. Byt'iak, N. P. Bortnyk, V. M. Harashchuk, I. P. Holosnichenko, S. T. Honcharuk, M. P. Hurkovskyi, S. S. Yesimov, R. A. Kalyuzhnyi, A. T. Komzyuk, T. O. Kolomoyets, V. K. Kolpakov, V. Ya. Nastyuk, O. I. Ostapenko, V. L. Ortynskyi, V. K. Shkarupa and others.

The purpose of this article is to reveal the issues of measures to ensure the proceedings in cases of administrative offenses.

1. Administrative coercion as a kind of state coercion

According to the Constitution of Ukraine, the rule of law provides for the recognition, observance, protection of human and civil rights and freedoms. Observance of human and civil rights and freedoms presupposes, in particular, strict regulation of the application of measures of administrative influence to offenders. However, the problem of applying measures of administrative coercion to various types of offenders remains relevant today.

The majority of offenses committed by both citizens and legal entities belong to the sphere of relations governed by administrative law. The state, exercising regulation in the field of administration, has the right to apply to persons who have violated the rules of administrative law, measures of state coercion. Among them are measures of administrative warning, termination, provision and punishment.

As a component of the system of measures of administrative coercion, measures of ensuring proceedings in cases of administrative offenses (hereinafter - measures of ensuring proceedings), however, are specific. Their special role is emphasized by the legislator. Measures of ensuring proceedings are allocated in a separate Chapter 20 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses [1].

Currently, there is no single approach to the interpretation of the definitions of state and administrative coercion in administrative and administrative procedure law. One cannot agree that state coercion is a primary property of law, embodying

stimulating and restrictive potential. Even ancient philosophers justified the need for the use of force by the state to achieve the common good, peace, security of the state, the rule of justice.

Consideration of the of scientists' positions on this issue shows the existence of an ambiguous understanding of state coercion.

According to S. D. Pryputen, coercive measures are statutory methods, techniques and means of influencing personal, property and organizational nature, which allow to force a person to perform legal duties and comply with legal prohibitions which consist of legal restrictions, wanderings, encumbrances, appropriate actions that entail the occurrence of legal damage, causing moral, material and physical harm [2, p. 21].

V. V. Karelin defines state-legal coercion as state-legal influence, regulated by substantive and procedural law and exercised by authorized authorities (officials) by restricting the rights and freedoms of coercive entities in order to organize the absolute compliance with legal requirements [3, p. 91].

These authors believe that state coercion is carried out by force, by restricting the rights and freedoms of citizens.

Proponents of a different approach to the definition of state coercion consider it as a method of legal influence on public relations used to protect human and civil rights and freedoms, ensure law and order and security. There are other approaches to the interpretation of the term state coercion.

We are closer to the position of L. I. Kalienichenko, who defined the concept of state coercion as a method of state influence on the subjects of law, which is to impose legal restrictions through the application of statutory coercive measures in connection with the offense (or effective and illegal act that contains signs of an offense) or in connection with state necessity [4, p. 12].

The analysis of the above definitions shows that, on the one hand, state coercion acts as a method of legal influence based on organized force and legal norms, and on the other - state coercion is carried out to protect state, public or personal interests.

The functioning and development of social relations, the emergence of certain failures in these processes and negative consequences (social conflicts, offenses, exacerbation of terrorism, the spread of coercion in international relations), the need to overcome them, force to resort to coercion not as a means of repression and violence but as one of the effective means of management, along with persuasion and stimulation. Even in a state governed by the rule of law, state coercion is a necessary, reliable, effective means of administration.

An administrative coercion is a type of state coercion, which has its characteristic features, but in contrast to the first, is governed by the rules of administrative and administrative procedure law. Administrative coercion has been analyzed by legal scholars for several decades as a category and as an institution, and during this time, as in the interpretation of the concept of state coercion, many views and opinions have been formed.

Some scholars consider this definition as administrative coercion, and others - as administrative and legal coercion.

A. O. Polishchuk understands administrative coercion as a method of state influence on subjects of law, which consists in imposing legal restrictions in the form of application of measures directly provided by the norms of administrative law in connection with the offense (or objectively illegal act containing signs of the offense) or in connection with another state necessity by imposing on the subjects of law by an individual legal act of management of additional legal obligation or deprivation, restriction on the use of existing rights [5, p. 57].

The definition of administrative coercion proposed by M. I. Kurochka deserves attention. Termination of administrative offences is a set of preventive measures, precautionary measures, measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses and measures of administrative punishment, applied mainly by executive authorities, courts to violators of administrative legislation to maintain proper relations in the field of public administration [6, p. 113].

Such an interpretation is interesting in that it includes four groups of measures of administrative coercion, considered as a set, defining administrative coercion as a system consisting of elements which are represented by measures of administrative coercion. Measures of administrative coercion, taken in unity and interconnectedness, form a holistic system consisting of several separate groups (types). It is very important in the process of departmental rule-making not to allow cases of regulation in departmental regulations of the grounds and procedure for the application of coercive measures, when these issues are not regulated by law. Everything concerning the rights and responsibilities of citizens should be regulated exclusively by law [7, p. 174].

It seems appropriate to consider administrative coercion as a set of means of ensuring public safety and law and order, used by authorized public authorities and their officials in order to prevent and stop administrative offenses.

Agreeing with the statement that the external manifestation of administrative coercion is an administrative coercive measure, it is necessary to

indicate the following. The cessation of administrative offenses, as a system, consists of a set of elements – measures of administrative coercion, which, depending on the situation, can be implemented by authorized state bodies or officials. Despite the diversity, the measures of administrative coercion are interconnected; they have a certain order and integrity. It is important to emphasize that measures of ensuring proceedings in cases of administrative offenses are part of the system of administrative coercion as an independent type of administrative influence.

2. Ensuring proceedings in cases of administrative offenses as a separate type of classification of measures of administrative coercion

The problem of classifying measures of administrative coercion in the legal literature has been discussed for a long time, but not all scholars have included in their classification measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses as a separate type. For example, back in the 1940s-1950s, scientists considered a two-member classification, according to which measures of administrative coercion were divided into: administrative penalties and other measures of administrative coercion [8, p. 175].

Later, M. I. Yeropkin proposed a three-member classification of coercive measures, in which he identified: administrative penalties, measures of administrative termination, administrative precautionary measures [9, p. 122].

Three types of measures of administrative coercion are distinguished by some modern scientists: O. I. Ostapenko, Z. R. Kisil, M. V. Kovaliv, R. V. Kisil, who distinguish between: administrative and preventive measures; measures of administrative termination; administrative and punitive measures [10, p. 98].

Yu. O. Soshnikova proposes to divide the measures of administrative coercion into: administrative-preventive; administrative termination; administrative-procedural coercion, measures of administrative responsibility [11, p. 64].

At the same time, in recent years, many experts have allocated to an independent group of measures to ensure the proceedings in cases of administrative offenses. This position is held by S. L. Dembitska, who classifies measures of administrative coercion into four types: measures of administrative warning; measures of administrative termination; measures of administrative responsibility; measures to ensure proceedings in the case of an administrative offense [12, p. 72–73].

As can be seen, the classification of administrative coercive measures is still controversial. It is quite reasonable to allocate measures of ensuring

the proceedings in cases of administrative offenses in an independent group of measures of administrative coercion. Such measures play a special role in ensuring the proceedings in the case of an administrative offense, as they contribute to the identification and consolidation of evidence.

In order to understand the specifics and place of measures to ensure the proceedings in cases of administrative offenses in the system of administrative coercion, it is necessary to clearly distinguish this type of measures of administrative coercion from others.

Administrative precautionary measures and measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses are similar to precautionary measures in the manner of implementation, form of expression, nature of legal restrictions, measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses are applied on other grounds. This is an offense (actual or presumed). Their use does not prevent violations. These measures may not be applied due to exceptional circumstances and are not intended to prevent harmful effects. The application of these measures only creates conditions for the implementation of other types of administrative coercion, that is limited to procedural purposes.

Measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses have much in common with measures of administrative termination; however, the procedure for their implementation emphasizes the heterogeneity of these categories of administrative influence and allows them to be divided into independent classification groups.

The similarity of these measures is due to the general factual basis of application, which is an offense, or rather, its features (for the application of administrative termination and measures of administrative coercion does not require full establishment of the violation). This similarity of termination measures with enforcement measures leads to Proponents of the traditional three-tier system (distinguish three types of measures of administrative coercion: administrative precautionary measures, measures of administrative termination and measures of administrative responsibility), consider measures to ensure proceedings as part of precautionary measures, and some scholars completely identify these measures.

We believe that measures of administrative termination can be distinguished from measures of ensuring proceedings in cases of administrative offenses on the following grounds.

First, the application of measures to ensure the proceedings in cases of administrative offenses is based on the security function, in contrast to the function of termination of the violation, which is the basis for termination measures. Precautionary

measures help to ensure the normal course of proceedings in cases of administrative offenses that is serve it, and cannot be applied outside the proceedings in cases of administrative offenses.

Secondly, measures to ensure the proceedings are applied only in the presence of an administrative offense; the application is possible during the commission of an administrative offense and after the commission, in contrast to the measures of administrative termination, which can be applied before the commission of an administrative offense.

Third, measures to ensure proceedings, in contrast to precautionary measures and other measures of administrative coercion, are applied in a certain, legally established procedural order. According to the Code of Administrative Offenses, a person who is brought to administrative responsibility may not be subjected to measures to ensure the proceedings in the case of an administrative offense other than on the grounds and in the manner prescribed by law.

Fourth, in contrast to the measures of administrative termination of the application of measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses does not have an independent direct impact on the development of the offense, does not affect its dynamics as significantly and directly as the application of precautionary measures.

The exercise of many of the rights and freedoms proclaimed by the Constitution and other normative acts can be achieved only through the application of the relevant legal norm, during which the police establish the existence of rights and obligations, determine the moment of action or termination of subjective rights and obligations, exercise control over the correctness of the acquisition of rights and responsibilities [13, p. 174].

Conclusions

Examining the measures of ensuring the proceedings in cases of administrative offenses in the system of measures of administrative coercion, it is appropriate to indicate the following.

In the educational and scientific legal literature of recent years there is a point of view, according to which measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses are considered as a system.

It is worth mentioning that a system is a holistic entity that has new qualitative characteristics that are not contained in the constituent components, a set of objects whose interaction causes the emergence of new, integrative qualities that are not inherent in the individual components of the system.

This approach seems rational and reasonable, as it allows to get the most complete and holistic

view of the measures to ensure the proceedings in cases of administrative offenses.

The presence of common features, essential features that are manifested in the whole variety of forms of measures of ensuring proceedings in cases of administrative offenses, determines the specifics of this type of administrative coercion among other groups of coercive measures. The advantages of this approach include the fact that the consideration of security measures from the standpoint of the system makes it possible to develop a single and most rational approach to the application of security measures by different law enforcement agencies.

Analysis of different approaches to understanding state coercion shows that, on the one hand, state coercion acts as a method of legal influence based on organized force and legal norms, and on the other - state coercion is carried out to protect state, public or personal interests. In a state

governed by the rule of law, state coercion is a necessary and effective means of administration. Cessation of administrative offenses, being a kind of state coercion, is a system consisting of certain elements – measures of administrative coercion.

Measures of administrative coercion can be classified into the following groups: measures of administrative warning; measures of administrative termination; measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses; measures of administrative punishment; administrative and restorative measures. Measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses are specific. They have features that allow to distinguish into an independent group, including the functions performed by measures to ensure proceedings in administrative offenses, grounds - regulatory and procedural, purposes and legal consequences of application, the procedure for appealing acts of enforcement measures in administrative offenses.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
2. Припутень Д. С. Примус у службовому праві: теорія, досвід та практика реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 38 с.
3. Карелін В. Заходи адміністративного примусу та особливості їх застосування у сфері організації виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. 90–94.
4. Каленіченко Л. В. Характерні риси державно-правового примусу в змісті юридичної відповідальності. *Держава і регіони*. 2018. № 1 (59). С. 11–16.
5. Поліщук А. О. Забезпечення прав людини під час застосування заходів адміністративного примусу поліцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 178 с.
6. Курочка М. І. Адміністративний примус, обумовлений необхідністю припинення правопорушення. *Форум права*. 2015. № 4. С. 133–138.
7. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Основні принципи діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. № 1. С. 171–184.
8. Ямпольская Ц. А. Об убеждении и принуждении в советском административном праве. *Вопросы советского административного и финансового права: сборник статей*. Москва : Издательство АН СССР, 1952. С. 156–181.
9. Еропкин М. И. Управление в области охраны общественного порядка. Москва : Юридическая литература, 1965. 215 с.
10. Адміністративне право : навч. посіб. / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кісіль. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 533 с.
11. Сошнікова Ю. О. Адміністративний примус як вид державного (публічного) примусу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Т. 2. Вип. 2. С. 61–66.
12. Дембіцька С. Л. Класифікація адміністративних заходів у системі адміністративного примусу. *Держава і регіони*. 2018. № 1 (59). С. 71–76.
13. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Основні форми та методи діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 4. С. 171–186.

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine of December 7, 1984 № 8073-X]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy's'koyi RSR (Information from the Verkhovna Rada of Ukrainian SSR)*. 1984. Dodatok do № 51. St 1122 [in Ukr.].

2. Pryputen', D. S. (2019). Prymus u sluzhbovomu pravi: teoriya, dosvid ta praktyka realizaciyi [Coercion in official law: theory, experience and practice of implementation]. *Zaporizhzhya* [in Ukr.].
3. Karelin, V. (2019). Zakhody administratyvnogo prymusu ta osoblyvosti yix zastosuvannya u sferi organizaciyi vykonannya pokaran' [Measures of administrative coercion and features of their application in the field of organization of execution of punishments]. *Pidpryyemny'ctvo, gospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, Economy and Law)*, 1, 90–94 [in Ukr.].
4. Kalyenichenko, L. V. (2018). Charakterni rysy derzhavno-pravogo prymusu v zmisti yurydychnoyi vidpoval'nosti [Characteristic features of state coercion in the content of legal liability]. *Derzhava i regiony (State and regions)*, 1 (59), 11–16 [in Ukr.].
5. Polishhuk, A. O. (2017). Zabezpechennya prav lyudyny pid chas zastosuvannya zakhodiv administratyvnogo prymusu policiyeyu [Ensuring human rights when applying administrative coercion by the police]. Ky'yiv [in Ukr.].
6. Kurochka, M. I. (2015). Administratyvnyj prymus obumovleny'j neobxidnistyu prypynennya pravoporushennya [Administrative coercion is due to the need to stop the offense]. *Forum prava (Law Forum)*, 4. 133–138 [in Ukr.].
7. Hurkovs'kyi, M. P., & Yesimov, S. S. (2017). Osnovni pryncypy diyal'nosti policiyi shhodo zabezpechennya konstytucijnyx prav i svobod lyudyny ta gromadyanya v Ukraini [Basic principles of police activity to ensure the constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine]. *Naukovyj visnyk L'vivs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav. Seriya yurydychna (Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs. Legal Series)*, 1, 171–184 [in Ukr.].
8. Yampol'skaya, Cz. A. (1952). Ob ubezhdenyy y' pry'nuzhdenyy' v sovetskom admy'ny'straty'vnom prave [On persuasion and coercion in Soviet administrative law]. *Voprosy sovetskogo admy'ny'straty'vnogo y'fy'nansovogo prava. Sborny'k statej (Questions of Soviet administrative and financial law. Articles digest)*. Moskva: Y'zdatel'stvo AN SSSR [in Russ.].
9. Eroky'n, M. Y'. (1965). Upravleny'e v oblasti'oxrany obshhestvennogo porjadka [Administration in Public Order Protection]. Moskva: Yury'dy'cheskaya ly'teratura [in Russ.].
10. Ostapenko, O. I., Kisi'l', Z. R., Kovaliv, M. V., & Kisi'l', R. V. (2008). Administraty'vne pravo [Administrative Law]. Ky'yiv: Vseukrayins'ka asociaciya vy'davciv «Pravova yednist'» [in Ukr.].
11. Soshnikova, Yu. O. (2013). Administraty'vny'j pry'mus yak vy'd derzhavnogo (publicnogo) pry'musu [Administrative coercion as a type of state (public) coercion]. *Naukovyj visny'k Khersons'kogo derzhavnogo universy'tetu (Scientific Bulletin of Kherson State University)*, 2, 2, 61–66 [in Ukr.].
12. Demicz'ka, S. L. (2018). Klasyfikaciya administraty'vny'x zakhodiv u sy'stemi administraty'vnogo pry'musu [Classification of administrative measures in the system of administrative coercion]. *Derzhava i regiony' (State and regions)*, 1 (59), 71–76 [in Ukr.].
13. Hurkovs'kyj, M. P., & Yesimov, S. S. (2016). Osnovni formy' ta metody' diyal'nosti policiyi u sferi zabezpechennya konstytucijny'x prav i svobod lyudy'ny' ta gromadyany'na Ukraini [The main forms and methods of police activity in the field of ensuring the constitutional rights and freedoms of man and citizen of Ukraine]. *Naukovyj visny'k L'vivs'kogo derzhavnogo universy'tetu vnutrishnix sprav. Seriya yury'dy'chna (Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs. Legal Series)*, 4, 171–186 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 16.07.2020
прийнята до друку 01.09.2020

The article: is received 16.07.2020
is accepted 01.09.2020

UDC (УДК) 342.1:347.77(477)
JEL Classification: K 10; K 23

Миджин Галина Євгенівна,
здобувач освітнього ступеня
доктора філософії у галузі права
кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: burohalyna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8351-3615

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Анотація. Розглянуто напрями вдосконалення адміністративно-правового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності у контексті інтеграції в Європейський Союз. Зазначено, що адміністративно-правовий захист прав інтелектуальної власності розвивається та вдосконалюється на наднаціональному рівні, в Європейському Союзі, на національному рівні. Визначено тенденції реформування нормативно-правового регулювання захисту на рівні міждержавної інтеграції. Вказано, що регіональний рівень регулювання домінує, правові норми цього рівня на певному етапі набувають відособленості, самостійності, системності та стійкості. Це сприяє адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Зазначено про напрями вдосконалення адміністративно-правового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Ключові поняття: інтелектуальна власність, захист, адміністративно-правовий захист, Європейський Союз.

Mydzhyn Halyna,
Postgraduate Student
of the Department of Administrative-Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: burohalyna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8351-3615

DIRECTIONS FOR IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The article deals with the directions of improving the administrative and legal protection of intellectual property rights in the context of integration into the European Union. It is noted that the administrative and legal protection of intellectual property rights is developing and improving at the supranational level. The tendencies of reforming the normative and legal regulation of protection at the level of interstate integration are determined. It is stated that the regional level of regulation is dominant; the legal norms of this level at a certain stage acquire a special degree of isolation, independence, system and stability, which contributes to the adaptation of the national legislation to the requirements of the European Union. This fact proves that the functioning of administrative and legal protection of the supranational institution of administrative and legal regulation of protection of intellectual property rights within the adaptation of the national legislation in accordance with the Association Agreement between Ukraine and the European Union is carried out. The basis of this supranational institution in its formation constituted legal norms in the field of protection of intellectual property rights. Later, the rules of this institution were supplemented by the rules of various branches of law, these processes continue. Regarding the institution of protection of intellectual property rights, interdisciplinary and

interstate convergence in administrative law is indicated. Administrative law expands the scope of regulation, obliterating the boundaries between branches of law and national legal systems. This led to the complexity of the institution of administrative and legal protection of intellectual property rights. The directions of improving the administrative and legal protection of intellectual property rights are defined.

Key concepts: intellectual property, protection, administrative and legal protection, European Union.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-98-103

Вступ

Правове регулювання суспільних відносин у галузі створення, використання та захисту інтелектуальних прав сягає наднаціонального рівня. Регламентація цього рівня суспільних відносин пов'язана з формуванням наднаціонального інституту адміністративно-правового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Сучасний розвиток окресленого наднаціонального інституту триває у межах нових викликів національній безпеці України та спрямовано на забезпечення оптимального співвідношення національних інтересів держав-членів ЄС щодо інтелектуальної власності з базовими цілями європейської інтеграції. Зазначене вимагає дослідження напрямів удосконалення адміністративно-правового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності у контексті інтеграції в Європейський Союз. Напрями вдосконалення адміністративного захисту прав інтелектуальної власності у контексті інтеграції в Європейський Союз не припиняють цікавити практиків і науковців. Дослідження цього питання здійснювали вчені: В. Б. Авер'янов, Н. П. Бортник, Н. В. Волкова, В. Д. Гулкевич, М. М. Дімітров, Ю. М. Дьоміна, С. С. Єсімов, М. В. Ковалів, І. М. Коросташова, А. А. Ломакіна, А. С. Нерсесян, О. В. Новіков, О. С. Парамонова, С. М. Тітов, О. М. Тропіна, В. А. Свирида, В. Б. Харченко, О. Ш. Чомахашвілі, А. В. Чукаєва та інші. Водночас підвищення ефективності правового регулювання захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності зумовлює проведення досліджень.

Метою статті є вивчення напрямів удосконалення адміністративно-правового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності у контексті інтеграції в Європейський Союз.

1. Законодавство у сфері захисту інтелектуальної власності

Адміністративно-правовий захист прав на об'єкти інтелектуальної власності в контексті стрімких інтеграційних процесів не може розглядатися в статичному і незмінному стані. Як і будь-яка інша функціонуюча правова конструкція, він змінюється, розвивається, вдосконалюється. Метою цих процесів є забезпечення оптимального балансу інтересів усіх учасників правовідносин у сфері створення та викори-

стання результатів інтелектуальної діяльності і засобів індивідуалізації. Пропоновані напрями вдосконалення можна розділити на три групи: нормативно-правові, організаційні та технічні.

Нормативно-правовий напрям удосконалення адміністративно-правового механізму захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності є основним і охоплює заходи щодо зміни законодавства у цій сфері в Європейському Союзі. Такі зміни повинні відбутися головню на рівні наддержавного правового регулювання, тобто Європейського Союзу.

Йдеться про розвиток наднаціонального інституту адміністративно-правового захисту прав інтелектуальної власності загалом, урахувавши його комплексний характер. Не можна повністю виключати можливості впливу на нього тенденцій у реформуванні національних законодавств держав-членів Європейського Союзу.

В умовах зростаючого впливу результатів інтелектуальної діяльності на розвиток економічних відносин в умовах міждержавної інтеграції питання захисту прав інтелектуальної власності відображено у Договорі про Європейський Союз.

Співпраця держав-членів ЄС у цій сфері здійснюється для вирішення таких основних завдань: гармонізація законодавства держав-членів щодо інтелектуальної власності; захист інтересів власників інтелектуальної власності держав-членів. Таке співробітництво здійснюється за певними напрямами: підтримка наукового та інноваційного розвитку; вдосконалення механізмів комерціалізації об'єктів; створення сприятливих умов для власників інтелектуальних прав держав-членів; забезпечення захисту, зокрема в мережі Інтернет; здійснення скоординованих заходів, спрямованих на запобігання і припинення обігу контрафактної продукції.

У контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом співробітництво здійснюється за такими напрямами:

- обмін інформацією щодо митних процедур і співпраця щодо їх автоматизації;
- розробка спільних ініціатив, спрямованих на забезпечення ефективного обслуговування бізнес-спільноти;
- консультації щодо спільних позицій в міжнародних організаціях з митної справи,

таких як СОТ, ВМО, ООН, Конференція ООН з торгівлі та розвитку і Економічна комісія ООН для Європи;

– обмін досвідом з митних операцій, особливо щодо контрафактної продукції [1].

Регулювання відносин у сфері, що досліджується, містить визначення особливостей правового режиму стосовно окремих видів об'єктів інтелектуальної власності.

Договором про Європейський Союз передбачено, що держави-члени Європейського Союзу можуть передбачати у національному законодавстві норми, які забезпечують більший рівень охорони та захисту прав на об'єкти певні об'єкти, ніж це передбачається в міжнародних правових актах, які можна застосувати щодо держав-членів Європейського Союзу.

Директиви Європейського Союзу на наднаціональному рівні встановлюють правила та процедури, які мають застосовуватися державами-членами Світової організації торгівлі СОТ та які є членами ЄС для виконання зобов'язань за Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – ТРІПС) [2]. Такі правила та процедури доповнюють зміст Угоди ТРІПС та дозволяють уникати несистемного трактування Угоди державами-членами ЄС. Утім, на відміну від Угоди ТРІПС, яка комплексно ввібрала правила і стандарти охорони всіх об'єктів інтелектуальної власності, ініціативи ЄС мають секторальний характер і закріплені в різних документах різної правової сили.

Компетенція держав-членів ЄС щодо трактування вимог ТРІПС обмежується компетенцією ЄС, тими нормативними актами, які в той чи інший спосіб урегулювали питання охорони інтелектуальної власності, передбачене ТРІПС. Це означає, що сьгодні компетенція ЄС щодо трактування та доповнення Угоди ТРІПС на рівні Європейського Союзу стосується торгових марок, патентів на комп'ютерні програми, біотехнологій, літературних творів і топографії інтегральних мікросхем [3].

Можна зробити висновок про те, що нормативно-правові документи Європейського Союзу в галузі правового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності встановлено певний рівень охорони та захисту, а держави-члени ЄС можуть у національному законодавстві розширити сферу захисту. Держави-члени Європейського Союзу реалізують діяльність у сфері охорони та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності відповідно до норм основоположних міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності. До них належать універсальні багатосторонні документи: конвенції, договори [4, с. 11].

У нормативних актах Європейського Союзу об'єкти інтелектуальної власності розуміються як твори науки, літератури та мистецтва, програми для електронних обчислювальних машин (комп'ютерні програми), фонограми, виконання, товарні знаки і знаки обслуговування, географічні зазначення, зазначення походження товарів, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, селекційні досягнення, топології інтегральних мікросхем, секрети виробництва (ноу-хау), інші об'єкти інтелектуальної власності, яким надається правова охорона міжнародними договорами та актами, складовими права Європейського Союзу і законодавством держав-членів.

Стаття 230 Частини 3 «Захист прав інтелектуальної власності» Угоди про асоціацію уточнює поняття «права інтелектуальної власності» [1].

Можна зробити висновок про те, що уніфікація адміністративно-правового захисту інтелектуальних прав активно триває в умовах ЄС. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом закладає основи єдиних правових конструкцій у галузі створення, використання та захисту інтелектуальних прав у контексті адаптації національного законодавства з урахуванням змін, пов'язаних із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій.

Плавний розвиток такого наднаціонального рівня регулювання питань щодо створення, використання захисту інтелектуальних прав уможливить створення комплексної ефективної системи правової охорони та захисту результатів інтелектуальної діяльності

2. Напрями удосконалення правового регулювання захисту інтелектуальної власності

У контексті розвитку системи правового захисту зміни охоплюють декілька напрямів. У межах нормативно-правового напрямку вдосконалення адміністративно-правового захисту потрібна уніфікація нормативно-правової бази щодо інших галузей законодавства: цивільного, адміністративного, кримінального та інших.

Тільки узгодження правового регулювання правовідносин у сфері, що досліджується, здатне забезпечити повноцінне та ефективне функціонування єдиної економічної території України та ЄС і досягнення тих цілей, на реалізацію яких спрямовано інтеграційний процес. Якщо на першому етапі адаптації національного інституту адміністративно-правового регулювання захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності правові норми були спрямовані на митне співробітництво захисту прав інтелектуальної власності, то тепер інтеграційний процес розвивається в

напрямі гармонізації та уніфікації інших галузей законодавства.

Набуття чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС стало важливим кроком у цій галузі, бо закріпило положення про єдині принципи та правила не тільки захисту інтелектуальної власності, а й в таких сферах як: технічне регулювання; застосування санітарних, ветеринарно-санітарних і карантинних фітосанітарних заходів; захист прав споживачів; торгівля послугами; інвестиційна діяльність; регулювання фінансових ринків, у сфері оподаткування, конкуренції; транспортна політика; енергетика і в інших галузях економіки.

Якщо прогрес у сфері встановлення єдиних принципів у галузі регулювання відносин у сфері захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, зокрема визначення особливостей правового режиму стосовно окремих видів інтелектуальної власності, у межах Європейського Союзу очевидний, то проблеми стосовно уніфікації питань залучення до адміністративної відповідальності досі не вирішені.

Інтернет у сучасному світі став важливим ринком збуту. Через посилення боротьби з підробками у мережі Інтернет з року в рік скорочується частка порушень у галузі авторських і суміжних прав. Продажі в режимі поточного часу стали частиною повсякденного життя внаслідок зростаючої доступності Інтернету та безпеки on-line платежів. Використання такої технології захистить інтелектуальну власність у банківському секторі.

Тенденція домашньої купівлі через кіберпростір постійно зростає. Багато товарів, що купуються через Інтернет, є оригінальними продуктами. Однак контрафактні товари теж трапляються. Їх частка постійно зростає внаслідок збільшення обсягу товарів, переміщуваних через цей сектор. Ділова практика є випереджальною щодо правового регулювання процесів, що виникають. Є два варіанти вирішення цієї ситуації: докорінна зміна законодавчої бази, розроблення та введення в дію нового законодавства. Тому важливим питанням, на нашу думку, є саме адаптація наявного законодавства до змінних умов.

На думку С. С. Єсімова, для України, яка адаптує національне законодавство та водночас формує правове регулювання нових суспільних відносин, які виникають одночасно з упровадженням нових технологічних процесів, цей стан переходить в іншу стадію, де потрібно нове регулювання та формування правових наслідків як спосіб випереджального відображення соціальної реальності [5, с. 17].

Деякі вчені вказували на те, що нині первісну форму виготовлення та розповсюдження

контрафактних дисків витісняє інтернет-«піратство», масштаби якого дають змогу мовити про нові, віртуальні аспекти захисту інтелектуальної власності. Ці аспекти стосуються захисту на внутрішньому ринку та захисту за переміщення товарів через кордон. На думку фахівців, відповідні служби добре обізнані про існування та масштаби покупок контрафактних товарів у режимі реального часу.

Ефективності протидії порушень прав інтелектуальної власності у віртуальному просторі, безумовно, сприятимуть зміни в Цивільному кодексі України, спрямовані на регулювання використання результатів інтелектуальної діяльності в мережі Інтернет. На думку О. В. Волощенко, імплементація положень директив ЄС надасть розширені можливості щодо здійснення правової регламентації тих об'єктів права інтелектуальної власності, правовий режим яких не закріплено на законодавчому рівні [6, с. 12]. Такі заходи дозволять удосконалити загальний режим охорони інтелектуальної власності в інтернет-сфері, що, своєю чергою, має вплинути на ефективність адміністративно-правового захисту.

Важливе значення для ефективного функціонування адміністративно-правового захисту має уніфікація процесуального забезпечення реалізації. Погодимось з думкою фахівців про те, що на етапі реформування економіко-правової сфери рівень законності в розглянутій галузі залежить від здатності законодавців і осіб, які застосовують право, вчасно вловити необхідні тенденції та забезпечити своєчасне регулювання та контроль за процесами, що тривають.

Заходи з удосконалення адміністративно-правового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності організаційного характеру найперше спрямовані на зниження кількості та спрощення адміністративних бар'єрів. Вони повинні вживатися на відомчому, на рівні взаємодії державних служб країни, на міждержавному рівні.

Особливе значення у цьому процесі має навчання, підвищення кваліфікації посадових осіб державних органів у напрямі виявлення правопорушень у сфері, що досліджується. Особливу увагу слід приділяти забезпеченню підготовки кадрів.

С. Г. Гордієнко і О. В. Соснін зазначають, що недооцінка в суспільстві значущості захисту прав інтелектуальної власності є його характерною рисою [7, с. 253].

Заходи щодо підвищення кваліфікації співробітників державних органів доцільно проводити на базі *Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПН України*.

Крім стажувань, семінарів, курсів підвищення кваліфікації, доцільне впровадження дистанційного навчання. Загальноукраїнські та регіональні семінари з питань захисту прав інтелектуальної власності організовуються та проводяться регулярно із залученням спеціалізованих відомств іноземних держав, правовласників, державних органів і вчених. На думку О. П. Орлюк, треба підвищити рівень знань з інтелектуальної власності в межах набуття відповідних компетентностей з метою зростання конкурентоспроможного людського капіталу задля високотехнологічного, інноваційного розвитку країни, створення умов для самореалізації й креативності особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці і держави у кваліфікованих кадрах [8, с. 155].

Третій напрям удосконалення адміністративно-правового захисту охоплює низку заходів технічного характеру, які дозволять підвищити рівень митного адміністрування в галузі контролю за переміщенням товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності, за допомогою сучасних інформаційних технологій.

Незважаючи на те, що механізм захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності має адміністративно-правовий характер, розглянути його реалізацію та напрями вдосконалення, не сягаючи за межі адміністративних методів регулювання у контексті адаптації національного законодавства відповідно до вимог ЄС, неможливо. Для вирішення проблем щодо використання і обігу прав інтелектуальної власності необхідний системний, комплексний підхід. У цьому аспекті значущим є застосування адміністративної відповідальності.

Важливим ресурсом розвитку та вдосконалення адміністративно-правового захисту інтелектуальної власності є якісно новий рівень взаємодії всіх суб'єктів, які беруть участь у процесах створення та використання інтелектуальних ресурсів. Ефект у вирішенні будь-якого питання досягається тоді, коли до цієї роботи поряд з органами влади залучаються інститути громадянського суспільства. У сфері інтелектуальної власності вони є. Це низка громадських організацій, які об'єднують фахівців-практиків у сфері інтелектуальної власності. На Парла-

ментських слуханнях: «Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні» зазначалось, що в 2019 році Україна посіла 118 місце у світі за рівнем захисту прав інтелектуальної власності [9].

Тільки комплексна реалізація всіх зазначених напрямів удосконалення адміністративно-правового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності допоможе забезпечити повноцінне та ефективне функціонування в умовах інтеграції в європейський економічний простір.

Висновки

Адміністративно-правовий захист прав інтелектуальної власності розвивається та вдосконалюється на наднаціональному рівні, в умовах Європейського Союзу, удосконалюється правозастосовна практика. Нормативно-правове регулювання захисту здійснюється на рівні національного законодавства, наднаціональних (регіональних) актів і міжнародних стандартів. Найявна тенденція до реформування нормативно-правового регулювання захисту на рівні міждержавної інтеграції. Наднаціональний (регіональний) рівень регулювання домінує. Правові норми такого рівня на певному етапі набувають відособленості, самостійності, системності та стійкості. Все це дозволяє говорити про функціонування адміністративно-правового захисту наднаціонального інституту адміністративно-правового регулювання захисту прав інтелектуальної власності у межах адаптації національного законодавства відповідно до Угоди про асоціацію України і Європейського Союзу. Основою цього наднаціонального інституту в його становленні є правові норми у сфері захисту інтелектуальних прав. Пізніше норми інституту поповнилися нормами з різних галузей права. Ці процеси тривають. Окреслене дає змогу стверджувати про міжгалузеву та міждержавну конвергенцію в адміністративному праві. Адміністративне право розширює сферу регулювання, стираючи межі між галузями права та національними законодавчими системами. Це надало комплексності інституту адміністративно-правового захисту прав інтелектуальної власності.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
2. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018
3. Директива № 2004/48/ЄС Європейського парламенту и Совета ЕС об обеспечении прав на интеллектуальную собственность. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b39

4. Ортинська М. Ю. Захист прав інтелектуальної власності українських підприємств при виході на ринки ЄС. URL: <http://www.chamber.kr.ua/images/exp-imp/Zaxist%20prav%20intelektualnoji%20vlasnosti%20na%20rinkax%20JeS.pdf>
5. Єсімов С. С. Вплив інформаційного права на процес реформування суспільних відносин в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 15–21.
6. Волощенко О. Проблеми удосконалення права інтелектуальної власності в умовах євроінтеграції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 10–14.
7. Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку : колективна монографія. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 284 с.
8. Орлюк О. Освіта з інтелектуальної власності у системі вищої освіти України: проблеми та завдання. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. № 6. С. 148–159.
9. Парламентські слухання на тему: «Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні». 16 грудня 2019 року. Верховна Рада України. URL: <https://rada.gov.ua/news/Novyny/186120.html>

References

1. Pro ratyfikatsiyu Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony: Zakon Ukrayiny vid 16.09.2014 r. № 1678-VII [On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part: Law of Ukraine No. 1678-VII of September 16, 2014]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 40, St. 2021 [in Ukr.].
2. Uhoda pro torhovel'ni aspekty prav intelektual'noyi vlasnosti. Zakonodavstvo Ukrayiny [Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 [in Ukr.].
3. Dyrektyva № 2004/48/ES Evropeyskoho parlamenta y Soveta ES ob obespechenyy prav na yntellektual'nyuy sobstvennost'. Zakonodavstvo Ukrayiny [Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. Legislation of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b39 [in Ukr.].
4. Ortyn's'ka, M. Yu. Zakhyst prav intelektual'noyi vlasnosti ukraïns'kykh pidpryyemstv pry vykhodi na rynky YES [Protection of intellectual property rights of Ukrainian enterprises when entering EU markets]. Retrieved from <http://www.chamber.kr.ua/images/exp-imp/Zaxist%20prav%20intelektualnoji%20vlasnosti%20na%20rinkax%20JeS.pdf> [in Ukr.].
5. Yesimov, S. S. (2016). Vplyv informatsiynoho prava na protses reformuvannya suspil'nykh vidnosyn v Ukrayini [The influence of information law on the process of reforming public relations in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika», seriia «Iurydychni nauky» (Bulletin of Lviv Polytechnic National University, series "Legal Sciences")*, 850, 15–21 [in Ukr.].
6. Voloshchenko, O. (2019). Problemy udoskonalennya prava intelektual'noyi vlasnosti v umovakh yevrointehratsiyi [Problems of improving intellectual property rights in the context of European integration]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 4, 10–14 [in Ukr.].
7. Informatsiyne suspil'stvo v sviti ta Ukrayini: problemy stanovlennya ta zakonornosti rozvytku [Information society in the world and in Ukraine: problems of formation and patterns of development]. Zaporizhzhya: ZDIA [in Ukr.].
8. Orlyuk, O. (2019). Osvita z intelektual'noyi vlasnosti u systemi vyshchoyi osvity Ukrayiny: problemy ta zavdannya [Intellectual property education in the system of higher education of Ukraine: problems and tasks]. *Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti (Theory and practice of intellectual property)*, 6, 148–159 [in Ukr.].
9. Parlament's'ki slukhannyakh na temu: «Pobudova efektyvnoyi systemy okhorony intelektual'noyi vlasnosti v Ukrayini». 16 hrudnya 2019 roku. Verkhovna Rada Ukrayiny [Parliamentary hearings on the topic: "Building an effective system of intellectual property protection in Ukraine". December 16, 2019. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://rada.gov.ua/news/Novyny/186120.html> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 15.07.2020
прийнята до друку 25.09.2020

The article: is received 15.07.2020
is accepted 25.09.2020

UDC (УДК) 343.982.3:004.93

Мовчан Анатолій Васильович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: movchan.anatol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6997-6517

Мовчан Максим Анатолійович,

кандидат юридичних наук,
старший інспектор з особливих доручень
сектору спеціального вибухотехнічного обладнання
Управління вибухотехнічної служби
Національної поліції України
(Київ, Україна)
e-mail: mak.movchan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2099-3981

ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. Розглянуто організаційно-правові засади використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів. Зазначено, що основними завданнями використання безпілотних літальних апаратів є: виявлення злочинів та адміністративних правопорушень; відеодокументування правопорушень; забезпечення оперативного зв'язку; управління наземними нарядами поліції. Проаналізовано окремі аспекти використання сучасних дронів під час переслідування та затримання небезпечних злочинців, пошуку вибухових речовин і пристроїв із безпечної відстані. Визначено особливості боротьби правоохоронних органів із дронами-порушниками.

Ключові поняття: безпілотні літальні апарати, новітні технології, системи відеоспостереження, переслідування злочинців, вибухові пристрої, дрони-порушники.

Movchan Anatoliy,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Operative-Search Activities,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: movchan.anatol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6997-6517

Movchan Maksym,

PhD (Law),
Special Senior Inspector
of the Special Equipment Section
of the EOD Service of the National Police of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: mak.movchan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2099-3981

USE OF UNLIMITED AERIAL VEHICLES IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Abstract. The article deals with the organizational and legal basis for the use of unmanned aerial vehicles in the activities of law enforcement agencies. It is noted that an unmanned aerial vehicle is an aircraft designed

to fly without a pilot on board, the flight control of which is controlled by a special control station located outside the aircraft.

The purpose of the study is to consider the organizational and legal basis for the use of unmanned aerial vehicles in law enforcement, the analysis of the use of modern drones in the pursuit and detention of dangerous criminals, search for explosives and explosive devices from a safe distance, and features of law enforcement drones .

It is emphasized that the flights of unmanned aerial vehicles are carried out in accordance with the legislation in the field of state aviation of Ukraine. The main tasks of using unmanned aerial vehicles are: detection of crimes and administrative offenses; video documentation of offenses; providing operational communication; management of ground police patrols. The National Police of Ukraine has set up an air reconnaissance unit, which should help not only to identify the facts of crimes, but also to detain criminals. Some aspects of the use of modern drones in the pursuit and detention of dangerous criminals, the search for explosives and explosive devices from a safe distance are analyzed. It is claimed that the capabilities of the police with the involvement of unmanned aerial vehicles will increase many times over. Peculiarities of law enforcement bodies' struggle with violating drones are determined. It is noted that intruder drones detect or determine their location using cameras, radars and frequency sensors.

It is emphasized that law enforcement and legislative bodies have not yet resolved legal issues related to the use of drones. However, it is already obvious that the capabilities of the police with the involvement of UAVs will increase many times over. Promising opportunities for the use of drones by law enforcement agencies have been identified.

Key concepts: unmanned aerial vehicles, the latest technologies, video surveillance systems, the pursuit of criminals, explosive devices, intruder drones.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-104-110

Вступ

Розвиток сфери застосування безпілотних літальних апаратів (БПЛА, дрони) стрімко зростає в усьому світі. На ринок цього сегмента новітньої техніки виходять країни, які раніше не здійснювали наукової розробки і виробництва дронів, а саме: Іран, Норвегія, Пакистан, Польща, Сирія, Чехія. Безперечними ж лідерами у цій сфері залишаються США, Ізраїль, Німеччина.

Одними з перших розпочали використовувати безпілотні літальні апарати у правоохоронній діяльності поліцейські США. Зокрема, Федеральне управління цивільної авіації (FAA) авторизувало вже 74 урядові агентства з використання БПЛА у повітряному просторі країни, 17 з яких – правоохоронні. Найбільш відомі серед них такі: Montgomery County в Техасі, Mesa County Sheriff's Department в Колорадо і Grand Forks в Північній Дакоті. Дозвіл FAA надав можливість правоохоронним органам США використовувати дрони для детального обстеження місць скоєння злочину і пошуку потерпілих [1].

Поліція США використовує БПЛА і в більш складних операціях, як-от відеоспостереження за небезпечними злочинцями. Зокрема, у червні 2018 року компанія Ахон оголосила, що разом з DJI поставлятиме поліції патрульних дронів за програмою Ахон Air. Усі дрони будуть з'єднані з «хмарною» системою управління даними Evidence.com, куди має надходити вся інформація з камер дронів. Ахон Air пропонує підрозділам поліції функції, які можуть виконувати

БПЛА: розшукувати і рятувати людей, проводити реконструкцію автомобільних аварій, спостерігати за великими скупченнями людей, здійснювати переслідування правопорушників і моніторинг будівель, реагувати на природні катастрофи, аналізувати місця злочинів [2].

Деякі питання щодо використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів розглядалися в статтях А. Александрова [3], А. Бецова [4], В. Білоуса [5], В. Глотова [6], А. Гуніна [6], М. Кобця [7], С. Котарева [3], О. Котаревої [3], М. Ковальова [8], В. Коносевича [8], Є. Кузьменка [9], О. Луньова [10], М. Матросова [10], М. Микитюка [11], К. Споришева [10], Ю. Телешука [6] та інших авторів.

Метою статті є розгляд організаційно-правових засад використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів, аналіз використання сучасних дронів під час переслідування та затримання небезпечних злочинців, пошуку вибухових речовин і пристроїв із безпечної відстані, а також особливостей боротьби правоохоронних органів із дронами-порушниками.

1. Організаційно-правові засади використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів

Відповідно до Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, затвердже-

ної наказом МВС України від 18.12.2018 р. № 1026 та зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 11 січня 2019 р. за № 28/32999, безпілотний літальний апарат – це «повітряне судно, призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном» [12].

Польоти БпЛА здійснюються відповідно до законодавства у галузі державної авіації України. БпЛА можуть бути обладнані системами фото- і відеозапису залежно від технічних характеристик повітряного судна. Кількість відеокamer і порядок їх використання на БпЛА (умови польотів, погодні умови, час доби тощо) визначаються згідно з керівництвом з льотної експлуатації БпЛА або відповідно до інструкції виробника. Підготовка та розроблення польотного завдання, у якому визначається початок та кінець роботи систем фото- і відеозапису, розміщених на БпЛА, здійснюються у порядку, визначеному законодавством, із дотриманням відповідних вимог, польотне завдання затверджує керівник підрозділу поліції. Після виконання польотного завдання інформація з карти пам'яті або флеш-карти БпЛА експортується (переноситься) на носій інформації (карту пам'яті або флеш-карту) працівника поліції, який ставив завдання, про що робиться позначка в польотному завданні [12].

Системи відеоспостереження на базі БпЛА є сучасними засобами контролю, виявлення, спостереження і фіксації інформації. Зазначені комплекси є мобільними, простими в управлінні. Тактико-технічні характеристики дронів дозволяють розгортати їх як на відкритій місцевості, так і в населених пунктах. Експлуатація дронів можлива в денний і нічний час, цілодобово або в змінному режимі. БпЛА можуть ефективно застосовуватися у проведенні культурно-масових, суспільно-політичних і спортивних заходів, а також для припинення масових заворушень. Висотний відеоконтроль дає змогу одночасно охопити площу розміром до 15 км, своєчасно виявляти місця виникнення конфліктів, вчинення протиправних дій і оперативно управляти наземними нарядами поліції. Це надає можливість керівнику операції об'єктивно оцінювати ситуацію і оперативно приймати рішення щодо управління силами і засобами поліції для припинення правопорушень.

Основними завданнями використання БпЛА є: виявлення злочинів та адміністративних правопорушень; відеодокументування правопорушень; забезпечення оперативного зв'язку; управління наземними нарядами поліції. За допомогою дронів може здійснюватись

огляд території спочатку з максимальною площею, а за виникнення конфліктних ситуацій або адміністративних правопорушень територія огляду звужується.

Так, приміром, нещодавно компанія Amazon оформила патент на мініатюрні дрони для патрульних поліцейських, які отримали назву UAVA (Unmanned Aerial Vehicle Assistant – безпілотний літальний апарат-асистент). Зважаючи на опис, дрон-коп сидітиме на плечі патрульного поліцейського, за командою «злетіти» БпЛА підніматиметься в повітря для виконання команд поліцейського. Оснащений відеокamerом дрон зможе зазирнути у важкодоступні місця, позбавивши працівників поліції невинуватого ризику. Крім того, дрон зможе брати участь у переслідуванні злочинців. Маючи підтримку з повітря, наздогнати правопорушника буде набагато легше. Перебуваючи в полі зору безпілотника, у нього буде менше шансів утекти [13].

У деяких країнах дрони вже протидіють бракон'єрам і контрабандистам. Зокрема, уряд США і корпорація Google за надання гуманітарної допомоги африканським країнам, які особливо потерпають від бракон'єрства, передали підрозділ патрульних і бойових БпЛА і навчили місцевий персонал правилам поводження з цією грізною зброєю. На дронах, що використовуються проти бракон'єрів, були зняті бойові установки, а замість них установлені липучі сітки і вражаючі дротики зі снодійним. У 2013–2014 роках в Африці на 80 відсотків скоротився бракон'єрський відстріл слонів і носорогів [1].

Поліцейські Великобританії розпочали використовувати практично безшумні мультикоптери Black Hawk. Вони дають змогу здійснювати відеозапис зі звуком. Крім того, планується використовувати БпЛА в операціях із переслідування злочинців. За оцінками експертів, це обійдеться поліції набагато дешевше і буде безпечніше, ніж застосування мотоциклів, автомобілів і вертольотів. Придбання дрона і його експлуатація обійдуться британській поліції в суму меншу, ніж одна погоня з використанням вертольота і двох поліцейських автомобілів. До того ж, застосування БпЛА не загрожує життю і здоров'ю поліцейських [14].

Перше успішне застосування БпЛА британською поліцією було проведено ще в лютому 2010 року, коли за допомогою апарату AirRobot AR100B, оснащеного системою відеоспостереження і тепловізійною камерою, поліцейські графства Мерсісайд в Англії змогли розшукати в густому тумані злочинця, який викрав автомобіль [15].

У квітні 2016 року мерія міста Дубай почала використовувати дронів-поліцейських

з метою спостереження за дотриманням екологічних правил у місцях відпочинку і пустелі. Поліцейські Китаю також використовують дрони для контролю ситуації на заходах із великою кількістю людей [15].

На виставці HLS&Cyber Expo в Тель-Авіві ізраїльська компанія Laser Detect Systems (LDS) показала перший в світі безпілотний літальний апарат SpectroDrone, оснащений датчиками для пошуку вибухових речовин і вибухових пристроїв з безпечної відстані, який використовує лазерну систему виявлення вибухових та інших небезпечних матеріалів у газах, рідинах, порошках із відстані до трьох кілометрів. Передбачається застосовувати БпЛА SpectroDrone для пошуку баз і складів терористів, а також для виявлення мін і фугасів у зонах локальних конфліктів. Нині для цього використовують системи виявлення вибухових речовин, які встановлені на транспортних засобах, переносні комплекти і службових собак [15].

Національна поліція України також опановує сучасні методи боротьби зі злочинністю. Зокрема, створено підрозділ аеророзвідки, який має сприяти не тільки виявленню фактів злочинів, але, можливо, і затриманню зловмисників. Крім виявлення незаконних посівів маку та конопель, дрони зможуть допомогти виявляти браконьєрів, незаконний видобуток бурштину та вугілля, незаконні вирубки лісу, а також моніторити дорожню ситуацію на трасах, допомогати переслідувати злочинців та шукати викрадений транспорт [16].

БпЛА зможуть виявляти осередки лісових пожеж, шукати громадян, які заблукали, а також проводити розвідку з повітря на тих об'єктах, де, скажімо, забарикадувалися злочинці.

Державна прикордонна служба використовує БпЛА для моніторингу обстановки на кордонах України. Зокрема, Держприкордонслужба повідомила, що безпілотники вже взято на озброєння харківськими прикордонниками. Раніше їхні колеги в Закарпатській області почали використовувати дрони для розвідки ситуації в важкодоступних місцях з метою виявлення контрабандистів і нелегальних мігрантів [16].

Як зазначає М. А. Микитюк, Управління державної охорони України використовує БпЛА для забезпечення безпеки вищих посадових осіб під час проведення масових заходів [11].

2. Особливості боротьби правоохоронних органів із дронами-порушниками

Уряди багатьох країн розуміють, що неправомірне застосування дронів зловмисниками може призвести до тяжких наслідків. Адже

безпечні на вигляд БпЛА можуть становити загрозу, наприклад, для авіації, і розробляють методи боротьби з ними.

Приміром, запуск дронів над злітно-посадковою смугою лондонського аеропорту Гатвік призвів до скасування сотень авіарейсів, літакам довелося змінювати маршрут і прямувати до інших аеропортів Великобританії. Ситуація була надзвичайно серйозною, тому для допомоги поліції залучили збройні сили. Зокрема, з метою виявлення дронів-порушників визначають їх місцезнаходження за допомогою камер, радарів і датчиків частот. Подібні технологічні рішення можна інтегрувати в наявну інфраструктуру аеропортів. Відповідні технічні пристрої створюють радіоперешкоди, у результаті чого дрон, втрапивши зв'язок із базою, автоматично повертається до власника. Такий метод розробила компанія Quantum Aviation, якій під час Олімпійських ігор у Лондоні в 2012 році було доручено створити систему захисту від можливих терористичних нападів із використанням дронів [17].

Британська інженерна компанія OpenWorks розробила базуку SkyWall100, обладнану оптичним прицілом, яка стріляє у ціль сіткою з парашутом [17].

На зимовій Олімпіаді в Південній Кореї використовували дронів-перехоплювачів, до яких знизу прикріплювали сітку розміром приблизно 2 на 3 метри. Такий апарат наздоганяв дрібних дронів-порушників і, перехопивши їх сіткою, виносив із забороненої зони. Цю технологію взяли на озброєння також у Франції і Японії [15].

У Китаї розробили спеціальний пістолет, який може вивести з ладу БпЛА на відстані майже в кілометр. Альтернативою вогнепальній зброї стали ручні або наплічні пристрої, за допомогою яких можна вистрілювати в дрона сіткою, що призводить до падіння безпілотника. Ще одним варіантом боротьби з дронами-порушниками є лазерні пристрої, які здатні збивати безпілотники. Над цією технологією працюють у США і Китаї. Зокрема, компанія Boeing розробила пристрій з радіусом дії у кілька кілометрів, який за допомогою лазерного променя виявляє і виводить із ладу невеликі дрони [17].

На виставці зброї в Казахстані Китай продемонстрував лазерну гармату «Тихий мисливець», яку поліція використовує для перехоплення дронів та інших невеликих повітряних цілей [17].

У Нідерландах запропонували нетехнологічний спосіб боротьби з дронами-порушниками. Поліція там займається дресируванням орлів, які своїми кігтями захоплюють пропе-

лери безпілотників й таким чином одразу ж виводять їх з ладу [17].

Влітку 2015 року поліція Далласа вперше в історії за допомогою робота Remotec F-5, озброєного вибухівкою, нейтралізувала Міку Ксав'єра Джонсона, який до цього застрелив п'ятьох поліцейських. Як повідомила The Wall Street Journal, американський виробник нелетальної зброї Taser International готовий надати поліції США безпілотники, оснащені електрошокерами. У поліції вважають, що застосування озброєних електрошокером Taser дронів може зберегти життя працівникам поліції під час проведення небезпечних операцій. Водночас неприйняття суспільством ідеї, що безпілотники можуть бути обладнані якимось видом зброї, є перешкодою, яку треба подолати, – вважають представники поліції [18].

Висновки

Правоохоронним і законодавчим органам різних країн ще потрібно вирішити юридичні

питання, пов'язані з використанням дронів. Однак уже очевидно, що можливості поліції із залученням БпЛА зростають.

Можна виокремити такі можливості використання дронів правоохоронними структурами: запобігання терористичним актам; операції по боротьбі з організованою злочинністю; операції із затримання злочинців і розшуку зниклих людей; обстеження місця злочину; профілактичне відеоспостереження; контроль масових заходів і акцій протесту; забезпечення VIP-зустрічей, зустрічі на найвищому рівні; підтримка оперативного зв'язку; запобігання нелегальній імміграції і контрабанді; спостереження за наземними і морськими лініями регулярних перевезень та транспортними потоками, аналіз причин ДТП; відстеження викрадених автомобілів; боротьба з морськими піратами; запобігання браконьєрству, незаконній розробці надр і вирубці лісів тощо.

Список використаних джерел

1. Овчинский В. Технологии будущего против криминала. Litres, 31 серп. 2019 р. URL: <http://www.books.google.com.ua/>
2. DJI и Ахон начнут выпускать дронов-полицейских. URL: <https://hightech.fm/2018/06/07/axon>
3. Котарев С. Н., Котарева О. В., Александров А. Н. Использование беспилотных летательных аппаратов для обеспечения безопасности на объектах транспорта. *Вестник восточносибирского института МВД России*. URL: <https://goo-gl.su/Y6ZAC>
4. Бецов А. В. Предложения по формированию концепции применения и развития робототехнических комплексов в МВД России. *Труды международного симпозиума, надежность и качество*. 2016. № 1. С. 62–66.
5. Білоус В. В. Особливості впровадження в криміналістичну практику безпілотних літальних технологій, апаратів і систем. *Національний юридический журнал: Теорія і практика*. 2016. № 5. С. 170–175.
6. Глотов В., Гуніна А., Телешук Ю. Аналіз можливостей застосування безпілотних літальних апаратів для військових цілей. *Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва НУ «Львівська політехніка»*. 2017. № 1 (33). С. 139–146.
7. Кобець М. В. Поняття та правові підстави застосування безпілотних летальних апаратів у правоохоронних органах. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукраїнської наук.-практич. конференції (03 берез. 2017 р., м. Хмельницький)*. Хмельницький: Нац. акад. держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2017. С. 796–798.
8. Ковалев Н. А., Коносевиц В. В. Отчет о научно-исследовательской работе «Разработка научно-методических подходов и технологии использования беспилотных летательных аппаратов в лесном хозяйстве». Пушкино: ФГУ «Авиалесоохрана». 106 с. URL: https://aviales.ru/files/documents/2011/08/ot_niokr.pdf
9. Кузьменко Є. В. Проблеми правового регулювання застосування безпілотних літальних апаратів у правоохоронній діяльності Національної поліції України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 82–88.
10. Споришев К. О., Луньов О. Ю., Матросов М. В. Порядок планування раціонального застосування розвідувальних безпілотних літальних апаратів під час виконання завдань із припинення масових заворушень силами Національної гвардії України. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. № 6. С. 100–105.
11. Микитюк М. А. Роль та місце безпілотних літальних апаратів при забезпеченні безпеки осіб під час проведення масових заходів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 18, 41–47. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/33>

12. Інструкція із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : Наказ МВС України від 18.12.2018 р. № 1026, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 11 січня 2019 р. за № 28/32999.
13. Полиция будущего: расследование и предотвращение преступлений. URL: <https://naked-science.ru/article/nakedscience/policiya-budushchego>
14. Беспилотный летательный аппарат БПЛА (дрон). URL: <http://www.tadviser.ru/index.php/>
15. Наша служба и опасна и трудна. Дроны на службе правоохранительных органов. URL: <https://iot.ru/gadzhet/nasha-sluzhba-i-opasna-i-trudna-drony-na-sluzhbe-pravookhranitelnykh-organov>
16. Українська поліція почала ловити злочинців з повітря. Segodnya.ua від 08.09.2017. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/policiya-nachala-lovit-prestupnikov-s-vozduha1053821.html>
17. Лазери, орли і радары: як у світі борються з дронами. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46652017>
18. Полиция США может вооружить дроны электрошокерами. URL: <https://apparat.cc/news/police-drones-armed-with-stun-guns/>

References

1. Ovchinsky, V. (2019). *Tekhnologii budushhogo protiv kriminala* [Technologies of the future against crime]. Litres, August 31. Retrieved from <http://www.books.google.com.ua/> [in Russ].
2. DJI і Axon nachnut vy'puskat' dronov-policzejskikh [DJI and Axon will launch police drones]. Retrieved from <https://hightech.fm/2018/06/07/axon> [in Russ].
3. Kotarev, S. N., Aleksandrov, A. N., & Kotareva, O. V., (2019). Ispol'zovanie bespilotny'kh letatel'ny'kh apparatov dlya obespecheniya bezopasnosti na ob'ektakh transporta [Use of unmanned aerial vehicle for good safety on transport objects]. *Vestnik vostochnosibirskogo instituta MVD Rossii (The Bulletin of Eastern Siberian Institute of Ministry of the Interior Affairs of Russia)*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-bespilotnykh-letatelnykh-apparatov-dlya-obespecheniya-bezopasnosti-na-obektahttransporta> [in Russ].
4. Betskov, A. V. (2016). Predlozheniya po formirovaniyu koncepczii primeneniya i razvitiya robototekhnicheskikh kompleksov v MVD Rossii [Proposals on formation of the conception of application and development of robot complexes in the Ministry of the Interior Affairs of Russia]. *Trudy mezhdunarodnogo simpoziuma, nadezhnost' i kachestvo (Labour of International Symposium Reliability and Quality)*, 1, 62–66 [in Russ].
5. Bilous, V. (2016). Osobly'vosti vprovadzhennya v kry'minalisty'chnu prakty'ku bezpilotny'x lital'ny'x tehnologij, apparativ i sy'stem [Features of introduction to forensic practice of unmanned aerial technologies, devices and systems]. *Nacy'onal'nyj yury'dy'chesky'j zhurnal: Teory'ya y' prakty'ka (Jurnalul juridic național: teorie și practică)*, 5, 170–175 [in Ukr.].
6. Hlotov, V. O., Hunina, A., & Teleshchuk, Yu. (2017). Analiz mozhy'vostej zastosuvannya bezpilotny'x lital'ny'x apparativ dlya vijs'kovy'x cilej [Analysis of the possibilities of using unmanned aerial vehicles for military purposes]. *Suchasni dosyagnennya geodezy'chnoyi nauky' ta vy'robny'cztva NU "L'viv's'ka politexnika" (Contemporary Achievements of Geodesic Science and Production of National University "Lviv Polytechnic")*, 1 (33), 139–146 [in Ukr.].
7. Kobets, M. V. (2017). Ponyattya ta pravovi pidstavy' zastosuvannya bezpilotny'x letal'ny'x apparativ u pravooxorony'x organiv [Concepts and legal grounds for the use of unmanned aerial vehicles by law enforcement agencies]. *Aktual'ni problemy' kry'minal'nogo prava, procesu, kry'minalisty'ky' ta operaty'vno-rozshukovoyi diyal'nosti: tezy' Vseukrayins'koyi nauk.-prakty'ch. konferenciyi (Topical Problems of Criminal Law, Process, Forensics and Operational Investigation: Abstracts of the All-Ukrainian Scientific Practice conferences)* (March 03. 2017, Khmel'nitsky). Khmel'nitsky: Nacz. akad. derzh. pry'kordonnoyi sluzhby' Ukrayiny' im. B.Xmel'ny'cz'kogo (Nat. Acad. state. of the Border Guard Service of Ukraine B. Khmel'nitsky), 796–798 [in Ukr.].
8. Kovalev, N. A., & Konosevych, V. V. (2011). Otchet o nauchno-issledovatel'skoj rabote "Razrabotka nauchno-metodicheskikh podkhodov i tekhnologii ispol'zovaniya bespilotny'kh letatel'ny'kh apparatov v lesnom khoz'yajstve" [Report of research work "Development of scientific-methodical approaches and the technologies of use of pilotless aircrafts in forestry"]. Pushkino: FGU "Avialesookhrana" (Federal Agency of Forestry Avialesookhrana). Retrieved from https://aviales.ru/files/documents/2011/08/ot_niokr.pdf [in Russ].
9. Kuzmenko, Ye. V., (2016). Problemy' pravovogo reguluvannya zastosuvannya bezpilotny'x lital'ny'x apparativ u pravooxoronnij diyal'nosti Nacional'noyi policiyi Ukrayiny' [Problems of legal regulation of the use of unmanned aerial vehicles in law enforcement activities of the National Police of Ukraine]. *Naukovy'j visny'k Nacional'noyi akademiyi vnutrishnix sprav (Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs)*, 4 (101), 82–88 [in Ukr.].

10. Sporyshev, K. O., Lunov, O. Yu., & Matrosov, M. V. (2018). Poryadok planuvannya racional'nogo zastosuvannya rozviduval'ny'x bezpilotny'x lital'ny'x aparativ pid chas vy'konannya zavdan' iz pry'py'nennya masovy'x zavorushen' sy'lamy' Nacional'noyi gvardiyi Ukrayiny' [The order of planning the rational use of reconnaissance unmanned aerial vehicles during the execution of tasks to stop the riot by the forces of the National Guard of Ukraine]. *Vcheni zapy'sky' TNU im. V.I. Vernads'kogo. Seriya: Derzhavne upravlinnya (Scientific Notes TNU Vernadsky Series: Public Administration)*, 6, 100–105 [in Ukr.].
11. Mykytyuk, M. A. (2018). Rol' ta misce bezpilotny'x lital'ny'x aparativ pry' zabezpechenni bezpeky' osib pid chas provedennya masovy'x zaxodiv [The role and place of unmanned aerial vehicles in ensuring the safety of persons during mass events]. *Naukovi zapy'sky' L'vivs'kogo universy'tetu biznesu ta prava (Scientific Notes of Lviv University of Business and Law)*, 18, 41–47. Retrieved from <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/33> [in Ukr.].
12. Instrukciya iz zastosuvannya organamy' ta pidrozdilamy' policiyi texnichny'x pry'ladiv i texnichny'x zasobiv, shho mayut' funkciyi foto- i kinozjomky', videozapy'su, zasobiv foto- i kinozjomky', videozapy'su: nakaz MVS Ukrayiny' vid 18.12.2018 r. № 1026, zareyestrovany'j v Ministerstvi yusty'ciyi Ukrayiny' 11 sichnya 2019 r. za № 28/32999 [Instruction on the use by police bodies and departments of technical devices and equipment having the functions of photo and film, video recording, photo and film means, video: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated December 18, 2018, No. 1026, registered with the Ministry Justice of Ukraine on January 11, 2019 under No. 28/32999] [in Ukr.].
13. Policzija budushhego: rassledovanie i predotvrashhenie prestuplenij [Police of the Future: Investigating and Preventing Crime]. Retrieved from <https://naked-science.ru/article/nakedscience/policiya-budushhego> [in Russ].
14. Bepilotny'j letatel'ny'j aparat BPLA (dron) [UAV unmanned aerial vehicle (drone)]. Retrieved from <http://www.tadviser.ru/index.php/> [in Russ].
15. Nasha sluzhba i opasna i trudna. Drony' na sluzhbe pravookhranitel'ny'kh organov [Our service is both dangerous and difficult. Drones in the service of law enforcement agencies]. Retrieved from <https://iot.ru/gadzhety/nasha-sluzhba-i-opasna-i-trudna-drony-na-sluzhbe-pravookhranitelnykh-organov> [in Russ].
16. Ukrayins'ka policiya pochala lovy'ty' zlochy'nciv z povitrya. Segodnya.ua vid 08.09.2017 [Ukrainian police have started catching criminals from the air. Segodnya.ua from 08.09.2017]. Retrieved from <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/policiya-nachala-lovit-prestupnikov-s-vozduha1053821.html> [in Ukr.].
17. Lazery', orly' i radary': yak u sviti boryut'sya z dronamy' [Lasers, eagles and radars: how the world fights drones]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46652017> [in Ukr.].
18. Policzija SShA mozhet vooruzhit' drony' e'lektroshokerami [US police can equip drones with stun guns]. Retrieved from <https://apparat.cc/news/police-drones-armed-with-stun-guns/> [in Russ].

*Стаття: надійшла до редакції 05.06.2020
прийнята до друку 08.09.2020*

*The article: is received 05.06.2020
is accepted 08.09.2020*

UDC (УДК) 343.102:343.132
JEL Classification: K 40

Климчук Михайло Павлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології
Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ
(Київ, Україна)
e-mail: klymchuk1980@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0488-5470

Кунтій Андрій Ігорович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: kynt@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5076-8358

**ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ
ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЗАСОБІВ СТІЛЬНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ**

Анотація. З'ясовано сутність слідів кримінальних правопорушень, учинених за допомогою засобів стільникового зв'язку. Уточнено окремі організаційно-тактичні та процесуальні аспекти виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням електронних носіїв інформації. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення методики здійснення огляду мобільних пристроїв, зокрема, стосовно залучення до його проведення відповідного фахівця, використання необхідних спеціалізованих технічних засобів збирання слідової інформації тощо.

Ключові поняття: засоби стільникового зв'язку, електронні сліди, слідчі (розшукові) дії, огляд, виявлення доказів, вилучення доказів.

Klymchuk Mykhaylo,

PhD (Law), Associate Professor,
Senior Researcher, Research Laboratory of Forensic Science
and Forensic Expertise of the Institute № 2,
National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: klymchuk1980@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0488-5470

Kuntii Andrii,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Criminal Proceedings and Criminology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: kynt@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5076-8358

**DETECTION AND EXTRACTION OF TRACES OF CRIMINAL OFFENSES
COMMITTED WITH THE USE OF CELLULAR COMMUNICATION MEANS**

Abstract. It has been established that the development of information and telecommunications technologies has produced a large number of traces in various electronic devices, computer networks and elements of

their infrastructure, which must be used to establish the circumstances of the criminal act committed and the person involved. Emphasis has been placed on the fact that the circumstances causing the most significant problems in the detection and investigation of criminal offences committed by cellular means include, first of all, the complex mechanism of investigation, which requires the development of fundamentally different methods and means of their research. The methodological basis of the study is a set of general scientific and special methods and techniques of scientific knowledge, among them logic-semantic, statistical, abstraction, analysis, synthesis, analogy, abstraction and modelling. The nature and content of the traces of criminal offences committed by means of cellular communications have been clarified. The traces of a criminal offences committed by cellular means are classified into two types: traditional traces (physical traces in the form of traces-displays, traces of substances, traces-objects, also ideal traces, are considered by a trace) and non-traditional in the form of electronic (computer) footprints. Electronic copying of information is considered as a cognitive technique that can be used when inspecting a cellular communication means. The study of the possibilities of using electronic footprints, Big-data, technologies of working with them in criminal proceedings opens up new horizons for further development of forensics and its practical application in the light of realities. The specific organizational, tactical and procedural aspects of detecting and recovering traces of criminal offences committed using electronic media have been clarified; As a result, proposals have been formulated to improve the method of conducting inspections of mobile devices, in particular with regard to the involvement of a specialist; The use of the necessary specialized technical means for the collection of intelligence and the like.

Key concepts: means of cellular communication, electronic traces, investigative (search) actions, inspection, detection of evidence, seizure of evidence.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-111-118

Вступ

Нині одним із технічних засобів, які найбільш часто використовуються у протиправних цілях, є засоби стільникового зв'язку. І це не випадково, адже, за даними компанії «Сіско», з 2013 до 2018 рр. світовий обсяг мобільного трафіка зріс майже в 11 раз і становить 15,9 ексабайтів. Окрім того, кількість підключених пристроїв до мережі Інтернет вже у 3,47 рази перевищує кількість населення світу, а у 2020 році прогнозується перевищення у 6,58 рази [1].

Засоби стільникового зв'язку часто є не тільки носіями криміналістично значущої інформації, а й предметами і знаряддями злочинів [2, с. 43]. Почастішали випадки «телефонного тероризму», коли злочинець за допомогою засобів зв'язку здійснює завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Поширені є й так звані «телефонні» шахрайства, коли телефоном повідомляють про необхідність надання фінансової допомоги родичам, які нібито потрапили в складну життєву ситуацію. Зазначені та інші кримінальні правопорушення, учинені за допомогою засобів стільникового зв'язку, завдають значної матеріальної шкоди, а через специфіку їх розслідування злочинцям вдається тривалий час залишатися безкарними [3, с. 85].

Певну проблему в розкритті та розслідуванні таких кримінальних правопорушень викликає така обставина, що механізм їх слідоутворення має свою специфіку, пов'язану з інтеграцією в мобільний телефон функціональних можливостей комп'ютера, і порівняно з

традиційними слідами вимагає розробки принципово інших методів і засобів їх дослідження. Це пов'язано насамперед з тим, що такі сліди не залишають змін у зовнішньому матеріальному середовищі, адже в більшості випадків мають інформаційний характер. У зв'язку з цим вони зазвичай не вивчаються сучасною традиційною трасологією. Негативною обставиною для таких злочинів є легкість знищення слідів підготовки та вчинення протиправних дій. Водночас із використанням комп'ютерної техніки здійснюється вплив комп'ютерної інформації на комп'ютерну інформацію, яка може бути, з одного боку, носієм слідів, а з іншого – слідами вчинених злочинів.

Розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій обумовлює утворення великої кількості слідів у різних електронних пристроях, комп'ютерних мережах і елементах їх інфраструктури, які необхідно використовувати для встановлення обставин учиненого кримінального діяння і причетної до нього особи. Такі сліди пов'язані не тільки з кіберзлочинами, а й з іншими видами злочинних діянь.

Сучасні реалії обумовлюють формування тенденції до збільшення нових методів дослідження зазначених слідів та їх носіїв, що вимагає постійного підвищення кваліфікації слідчих, детективів, дізнавачів, інспекторів-криміналістів та експертів, удосконалення їхніх навичок, безперервного оновлення устаткування і програмного забезпечення, яке ними використовується. Відтак *мета статті* – уточнити окремі організаційно-тактичні та процесуальні аспекти виявлення та вилучення слідів

кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку, сформулювати пропозиції щодо удосконалення методики здійснення огляду означених носіїв слідової інформації.

1. Методи та методики дослідження

Методологічну основу статті становить діалектичний підхід до процедури отримання, вилучення та зберігання інформації з мобільних засобів зв'язку у кримінальному провадженні. Для розв'язання завдань дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів і прийомів наукового пізнання. Застосований у роботі системний підхід надав змогу здійснити комплексне дослідження виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку. Логіко-семантичний метод допоміг ґрунтовно проаналізувати понятійний апарат. Методи абстрагування, аналізу, синтезу, аналогії, абстрагування та моделювання використано для розроблення пропозицій зі вдосконалення процедури вилучення, фіксації та зберігання слідової інформації, яка міститься у засобах стільникового зв'язку. Статистичний метод сприяв з'ясуванню сучасних тенденцій використання мобільного трафіка.

2. Сліди та їх класифікація

За використання засобів стільникового зв'язку у вчиненні кримінального правопорушення можна виявити матеріальні, ідеальні та електронні сліди, однак наразі серед учених немає одностайності у визначенні їх поняття та сутності.

Перший тип охоплює матеріальні сліди (сліди пальців рук, мікрочастинки), які можуть залишитися на корпусі мобільного телефону, SIM-картці та картці-пам'яті, акумуляторній батареї тощо, будь-які документи, рукописи, роздруківки тощо, які свідчать про приготування і вчинення кримінального правопорушення.

Ідеальні сліди, що відображають подію злочину й елементи механізму його вчинення у свідомості та пам'яті людей, мають психофізіологічну природу і виявляються у вигляді уявних образів злочину загалом, окремих його моментів і епізодів діяння [4, с. 56].

Електронні сліди – це інформація, зафіксована в цифровому форматі, що міститься в електронно-обчислювальних машинах та інших цифрових пристроях, створених на основі їхніх технологій, у засобах рухомого радіотелефонного зв'язку і на різних носіях цифрової інформації, причинно пов'язана з подією злочину, що дозволяє встановити обставини вчиненого і злочинця [5].

Пристроями, що містять електронні сліди злочину, які можуть використовуватися для встановлення обставин злочину та розшуку особи, яка його вчинила, зазвичай, є: мобільні телефони без підтримки сучасних додатків і смартфони, які підтримують такі додатки; стаціонарні комп'ютери, ноутбуки, нетбуки, планшети та інші малогабаритні комп'ютери; різні електронні гаджети (як-от, багатофункціональні електронні годинники, пульсоміри, крокоміри тощо); елементи інфраструктури інформаційно-комунікаційних мереж і операторів, що надають послуги зв'язку (сервери тощо); автомобільні відеореєстратори; GPS-навігатори та ін.

Найбільш інформативними є відомості, отримані з мобільних телефонів і смартфонів, що належать потерпілому і злочинцеві: про осіб з кола їх спілкування і зміст листування з ними (в адресній книзі, електронній пошті, соціальних мережах, месенджерах, текстових документах тощо); придбані електронні квитки на різні види транспорту, факти використання сервісів пошуку попутників для поїздок (причому, BlaBlaCar); фінансові транзакції, здійснені за допомогою банківських та електронних платіжних систем, пов'язаних, наприклад, із придбанням туристичних путівок (з метою сховатися від органів слідства), бронюванням готелів, наймом житла (для тимчасового перебування там), орендою автотранспорту (для пересування); файли фотографій, що містять відомості про місце і час здійснення зйомки; інші використані такими особами електронні пристрої, пов'язані і синхронізуються з досліджуваним комп'ютером тощо, які можливо безпосередньо використовувати для встановлення обставин розслідуваної події і місця знаходження злочинця, що переховується; транспортні засоби, обладнані автосигналізацією з функцією супутникового охоронно-моніторингового сервісу та синхронізовані з досліджуваним комп'ютерним пристроєм. Така ж інформація може бути отримана зі смартфонів, які підтримують додатки, що дозволяють здійснювати комунікацію в мережі Інтернет і зберігати потрібну інформацію.

На нашу думку, сліди кримінального правопорушення, учинені за допомогою засобів стільникового зв'язку, варто розділити на два типи. До першого потрібно віднести традиційні сліди (матеріальні сліди у вигляді слідів-відображень, слідівречовин, слідів-предметів, також ідеальні сліди, що розглядаються трасологією) і нетрадиційні у вигляді електронних (комп'ютерно-технічних) слідів.

Механізм слідоутворення таких кримінальних правопорушень безпосередньо пов'язаний

із системою організації стільникового зв'язку. Тому певний інтерес становлять такі її основні елементи:

– апаратно-технічні засоби підтримки системи стільникового зв'язку, до яких можна віднести як базові, так і абонентські рухливі станції, центри комутації, ефірний інтерфейс;

– засоби інформаційної підтримки системи стільникового зв'язку, які містять програмне забезпечення, дані і бази даних, що дозволяють здійснювати свої функціональні можливості системи стільникового зв'язку;

– засоби допоміжної підтримки системи стільникового зв'язку. Це зазвичай центри технічного обслуговування, роботи з клієнтами тощо.

З огляду на розглянуту систему стільникового зв'язку, типовими для кримінальних правопорушень, учинених із використанням указаних засобів, будуть інформаційні сліди на машинних носіях оператора зв'язку. Скажімо, дані первинного номера телефону, який використовується для зв'язку з LOG-файлом реєстрації; дати сеансу зв'язку; інформація про час зв'язку; статичні або динамічні IP-адресні журнали реєстрації провайдера в Інтернеті і відповідні телефонні номери; швидкість передачі повідомлення; вихідних журналів сеансів зв'язку, що містять тип використаних протоколів, протоколи та ін. [6, с. 157]. Ними можуть бути й сліди на самому мобільному телефоні. Скажімо, IMEI-код, SMS-повідомлення, відомості про надіслані повідомлення, телефонні з'єднання, абонентська книга телефону, використовувані телефонні номери, сліди мікрочастинок, пальців рук. Сліди, присутні на SIM-карті і наявні на мобільному телефоні, зазвичай ідентичні.

На нашу думку, посиленню зацікавлених осіб на велику вартість технічних засобів, які підлягають використанню для цього, не повинно надаватися першочергове значення. Адже економічний ефект від припинення і розкриття злочинної діяльності у сфері комп'ютерної інформації буде набагато вищим від витрат, пов'язаних зі зберіганням відомостей про повідомлення, що передаються технічними каналами зв'язку. За статистикою, сьогодні збитки, завдані комп'ютерними злочинами, можна порівняти з прибутками від незаконного обігу наркотиків і зброї. Тільки в США щорічна економічна шкода від таких злочинів становлять близько 100 млрд дол. Однак багато втрат не виявляються або про них не повідомляють [7, с. 49].

3. Вилучення електронних носіїв інформації
Певні процесуальні та організаційно-технічні труднощі у кримінальному провадженні викликає процедура вилучення електронних носіїв інформації (комп'ютерних блоків, серверів,

ноутбуків, карт пам'яті), їх повернення у разі вилучення та (або) копіювання інформації, яка міститься на них.

Спершу дослідимо процесуальні аспекти окресленої проблеми.

У ст. 258 КПК України визначено, що слідчий, прокурор зобов'язані звернутися до слідчого судді відповідного апеляційного суду (ст.ст. 246, 248, 249 КПК) з клопотанням про дозвіл, якщо будь-яка слідча (розшукова) дія охоплюватиме таке втручання [8]. Водночас досі поширеною є практика огляду уповноваженими суб'єктами кримінального провадження засобів стільникового зв'язку із втручанням в приватну переписку осіб без отримання відповідного дозволу. Згодом така інформація, відображена у протоколі огляду, використовується як доказ у кримінальному провадженні.

Такі порушення, допущені під час складання протоколу, є безумовною підставою для його визнання судом недопустимим доказом. Так, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України, суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав і основоположних свобод учинення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу, але проведені без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов [8].

Зауважимо, що Верховний Суд у постанові від 9 квітня 2020 року у справі № 727/6578/17 зазначив, що якщо інформація, яка була наявна в мобільному телефоні, була досліджена органом досудового розслідування шляхом увімкнення телефону та огляду текстових повідомлень, які в ньому знаходились та доступ до яких не був пов'язаний із наданням володільцем відповідного серверу (оператором мобільного зв'язку) доступу до електронних інформаційних систем, то це може бути оформлено як огляд предмета – телефону [9].

У ч. 2 ст. 264 КПК України вказано, що не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту [8]. Тому у разі, коли особа добровільно розблокує засіб стільникового зв'язку, слідчий має підстави безперешкодно здійснити огляд його вмісту, а отриману інформацію використати як доказ у кримінальному провадженні. Інакше судом ознайомлення з інформацією з електронного пристрою суд визнає втручанням у приватне спілкування, а протоколи огляду недопустимими доказами (див., наприклад, Вирок Селидівського міського суду Донецької області від 02 березня 2016 р.) [10].

Отримання та фіксування інформації, яка міститься на електронних пристроях (персо-

нальних комп'ютерах, ноутбуках, смартфонах, телефонах тощо), має здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів (у цьому випадку – документів у електронній формі) [11, с. 172]. Показово, що такий висновок підтверджується й судовою практикою (див., приміром, Ухвалу слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 20 вересня 2017 р.) [12].

У контексті досліджуваного питання слід зазначити, що, на нашу думку, змінами до абз. 2 ч. 2 ст. 159 КПК України законопроект № 2740 від 15.01.2020 р. про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України (щодо вдосконалення порядку застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження) цілком слушно запропоновано вдосконалити процедуру тимчасового доступу до речей і документів. Зокрема, тимчасовий доступ до пристроїв для обробки, передавання та зберігання електронної інформації або їх складових здійснюється без їх вилучення (виймки) шляхом зняття копії інформації, що в них міститься. Результати копіювання інформації фіксуються у відповідному протоколі, що має містити опис усієї знятої інформації. Копія цього протоколу вручається особі, якій належить пристрій, з якого здійснено копіювання інформації, чи його представнику [13].

З огляду на мету статті, зосередимо увагу на тактичних та організаційно-технічних особливостях огляду засобу стільникового зв'язку.

Найпоширенішим способом процесуального оформлення дії, яка полягає в огляді та фіксації електронної інформації, що міститься на вилучених у межах інших процесуальних дій електронних пристроях, є складання слідчим протоколу огляду в порядку ст. 237 КПК України. На нашу думку, складність проведення такого огляду часто зумовлена відсутністю знань, необхідних для опису відповідного апаратного і програмного забезпечення (на базі операційних систем Android, iOS і WindowsPhone), недостатністю навичок із вилучення та збереження криміналістично значущої інформації з використанням апаратно-програмних комплексів (UFED, АДІС «Дакто 2000», Компоратор «Регула» 4305 DMH та ін.).

За проведення слідчої (розшукової) дії варто враховувати, що файли можуть перебувати як у пам'яті телефону, так і на картах пам'яті. У протоколі огляду слід зазначити їх виробника, обсяг і серійний номер карти, за наявності перемикачів захисту від запису (замка) – його положення. Після цього потрібно увімкнути захист від запису, щоби вимкнути модифікацію даних, які зберігаються на карті.

Контакти, СМС-повідомлення і файли в пам'яті телефону повинні бути збережені на зовнішніх носіях за допомогою відповідного апаратного і програмного забезпечення. З цією метою може бути використаний програмно-апаратний комплекс UFED (Universal forensic extraction device), перевагою якого є більш широкі можливості використання, які дають змогу здійснювати повне вилучення таких даних, як телефонна книга, текстові повідомлення, фотографії, відео, журнали дзвінків (вихідні, вхідні, пропущені), звукові файли, ідентифікаційні дані телефону тощо.

З метою збереження інформації, яка міститься у засобі стільникового зв'язку, слід від'єднати його від Інтернет-мережі. Крім того, не рекомендується витягати карти пам'яті, сім-карти та інше апаратне забезпечення, яке знаходиться в телефоні.

Для уникнення знищення, пошкодження та зміни електронних слідів, що містяться на електронних носіях інформації, слідчому необхідно використовувати допомогу відповідного фахівця, який має необхідні знання, навички та обладнання. Фахівець у галузі комп'ютерних технологій може сприяти слідчому у виявленні в програмах для спілкування через Інтернет (Viber, WhatsApp, Telegram та ін.) криміналістично значущої інформації: про контакти; про зміст переписки між суб'єктами злочинної діяльності; про відеофайли; про дані розташування і маршрут руху, згідно з GPS; про найменування мереж Wi-Fi, до яких телефон раніше підключався.

Отже, електронне копіювання інформації слід розглядати як пізнавальний прийом, який може бути використаний під час огляду засобу стільникового зв'язку.

Під час вилучення засобу стільникового зв'язку слід звертати увагу на його стан. Якщо телефон увімкнений, то найкращим способом його ізоляції буде активування в ньому «автономного режиму» або режиму «в літаку». Вимкнення телефону може активувати засоби захисту (наприклад, ПІН-код для сім-карти і / або коди безпеки), які потім будуть потрібні для отримання доступу до пристрою, що може зашкодити проведенню експертизи. У разі наявності активованих засобів захисту (як-от «графічний ключ») варто відразу ж поцікавитися у власника телефону алгоритмом розблокування. Слід звертати увагу на дату і час, зазначені на екрані телефону, якщо він увімкнений, і порівнювати їх із поточним часом і датою на момент огляду, фіксуючи невідповідності.

Процедура вилучення доказів із засобів стільникового зв'язку відрізняється від вилучення інформації з персональних комп'ютерів з

огляду на те, що мобільні електронні пристрої, порівняно з персональними комп'ютерами, мають більш вузькі завдання, різну архітектуру процесора, операційну систему тощо. У зв'язку з цим методи і особливості проведення процесуальних дій повинні бути індивідуальними, залежно від технічних характеристик джерела доказів [14, р. 69].

Британською асоціацією керівників поліцейських служб була розроблена інструкція з вилучення доказів із мобільних пристроїв [15]. Згідно із запропонованими рекомендаціями, у проведенні процесуальних дій необхідно ізолювати пристрій від мобільного з'єднання шляхом вимкнення пристрою або завдяки спеціальним програмам, які глушать зв'язок пристроїв, усі необхідні процедури повинні проводитися в спеціально обладнаному приміщенні. Пристрій повинен бути повністю зарядженим з метою запобігання втрати інформації при проведенні процесуальних дій. Потрібно враховувати особливість оперативної (RAM) пам'яті пристрою, для збереження даних на якій необхідна наявність безперервного живлення на відміну від постійної (ROM) пам'яті. З метою збереження важливої інформації спеціаліст повинен суворо дотримуватися правил, не допускати оновлення програм, позаяк це може спричинити знищення даних. Разом із даними додатків, які знаходяться на мобільному пристрої, необхідно також запросити відомості, що зберігаються на серверах розробників додатків, і дані інтернет-провайдера.

Сучасні смартфони, особливо iPhone, часто синхронізують із комп'ютером або ноутбуком. Відповідно, доцільним буде вилучення у власника смартфона комп'ютера або ноутбука (у разі надання ним такого дозволу). У випадку незгоди власника єдиною правовою підставою для вилучення електронного носія інформації може бути його вилучення у порядку ч. 3 ст. 233 КПК України у разі безпосереднього переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами статті 234 КПК, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді [8].

Наголосимо, що вилучення всіх засобів комп'ютерної техніки пришвидшує процес розслідування, дає можливість спрямувати основні зусилля на пошук інших матеріальних слідів, які стосуються злочину (документи,

технічні засоби тощо), дає змогу в подальшому більш детально, залучаючи необхідних фахівців, вивчити інформацію, що міститься в пам'яті електронного носія інформації. Це практично виключає можливість пропустити навіть професійно приховану інформацію. Доцільність вжиття таких дій визначається слідчим у кожному окремому випадку залежно від слідчої ситуації у кримінальному провадженні.

Упаковка вилученого комп'ютерного засобу або накопичувача інформації повинна забезпечувати насамперед інформаційну цілісність, тобто унеможливити підключення кабелів електроживлення або периферійних пристроїв. Найкращим варіантом упаковки є поміщення вилученого стільникового засобу зв'язку в полімерний пакет. Під час його опису слід вказувати інформацію в тому обсязі, який дозволить однозначно ідентифікувати вилучений засіб. У більшості випадків достатньо вказати марку, модель, індивідуальний заводський номер пристрою. У разі, якщо з певних причин така інформація недоступна, слід указувати інші індивідуальні ознаки: розмір, колір, форму тощо. Бажано здійснювати фіксацію не тільки процесуальним способом, відображаючи вилучення електронного пристрою у протоколі слідчої (розшукової) дії, але й криміналістичним, фотографуючи його [16, с. 84].

Є низка спеціалізованих інструментів веб-аналітики, що дозволяють отримувати корисні для використання в розслідуванні аналітичні дані з відкритих джерел мережі Інтернет. Такі програми (деякі з них безкоштовні) спрямовані на отримання певної інформації у великому масиві даних, зокрема корисної для розслідування: про конкретну особу і її соціально-психологічний портрет: коло спілкування, психологічні особливості, зокрема емоційні, комунікативні, мотиваційні та ціннісно-моральні якості, а також дані про її психологічне благополуччя (наприклад, за профілями в соціальних мережах); про кілька сторінок однієї і тієї ж особи в різних соціальних мережах, і зареєстрованих під вигаданими даними, для його ідентифікації як їх єдиного користувача; про IP-ідентифікатор пристрою, який використовувався для виходу в мережу Інтернет в конкретних випадках (скажімо, для поширення екстремістських матеріалів, дитячої порнографії тощо); про деякі дії особи у разі її активності в мережі Інтернет (наприклад, за використаним ним номером телефону – для реєстрації в соціальних мережах і електронних платіжних системах, у розміщенні оголошень тощо).

Висновки

Отож до обставин, які зумовлюють найбільш істотні проблеми в розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених за допомогою засобів стільникового зв'язку, слід віднести насамперед складний механізм слідоутворення, який вимагає розробки принципово інших методів і засобів їх дослідження. Слідова картина таких кримінальних правопорушень безпосередньо пов'язана з системою організації стільникового зв'язку, що, своєю чергою, визначає сукупність необхідних для дослідження нетрадиційних електронних слідів. Зміст і межі використання спеціальних знань обумовлені специфікою розслідування і можуть бути значно ширшими на основі дослі-

дження питань, що стосуються розвитку сучасних засобів комунікації, комп'ютерних технологій і телекомунікаційних мереж.

Вивчення можливостей використання електронних слідів, зокрема. Big data-даних, технологій роботи з ними у кримінальному провадженні, відкриває нові горизонти для подальшого розвитку криміналістики і її практичного застосування з урахуванням реалій сьогодення. Водночас за проведення огляду засобу стільникового зв'язку необхідно враховувати вимоги чинного КПК України та технічні особливості вказаної слідчої (розшукової) дії (залучення відповідного фахівця, використання необхідних спеціалізованих технічних засобів збирання слідової інформації).

Список використаних джерел

1. Интернет-трафик (мировой рынок). URL: <https://www.tadviser.ru/index.php>
2. Casey E., Turnbull B. Digital Evidence on Mobile Devices. Digital Evidence and Computer Crime. Third Edition. ACADEMIC PRESS, 2011. 44 p.
3. Климчук М. П. Сліди кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку, й особливості їх виявлення. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матер. Міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 19 лют. 2020 р.). редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 84–88.
4. Криминалистика : учебник; отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2005. 781 с.
5. Бессонов А. А. О некоторых возможностях современной криминалистики в работе с электронными следами. DOI: 10.17803/2311-5998.2019.55.3.046-052.
6. Потапов С. А., Потапова И. С. Использование экспертиз при расследовании и раскрытии преступлений, совершенных с применением сотовых телефонов. *Социально-экономические процессы и явления*. 2016. № 11. Т. 11. С. 155–161. DOI: 10.20310/1819-8813-2016-11-11-155-161.
7. Капинус О. С. Криминология. Особенная часть: в 2 т : монография. Москва : Издат. Юрайт. 2016. Т. 2. 311 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.07.2020).
9. Постанова Верховного суду України від 09.04.2020. Справа № 727/6578/17; № 51-4494км19. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/88749345?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05 (дата звернення: 23.07.2020).
10. Вирок Селидівського міського суду Донецької області від 02.03.2016. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56200716> (дата звернення: 23.07.2020).
11. Шило А. В. Отримання інформації з вилученої електронної техніки як спосіб збирання доказів: спірні питання практичного правозастосування. *Науковий юридичний журнал*. № 5/2018. С. 172–179.
12. Ухвала слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 20.09.2017. Справа № 760/12767/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69160909> (дата звернення: 23.07.2020).
13. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України (щодо вдосконалення порядку застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження). Сайт Верховної Ради України від 15.01.2020 р. № 2740. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59333908> (дата звернення: 23.07.2020).
14. Sammons J., Brunty J. Mobile device forensics: threats, challenges and future trends, Digital Forensics: Threatscape and Best Practices, Syngress, 2015. 182 p.
15. Good Practice and Advice Guide for Managers of e-Crime Investigation. URL: <http://www.acpo.police.uk/documents/crime/2011/201103 CRIECI14.pdf> (date of the application: 23.07.2020).
16. Перякина М. П., Унжакова С. В., Шишкина Н. Э. Процессуальные и криминалистические аспекты изъятия электронных носителей информации в свете защиты прав участников уголовного судопроизводства. *Сибирский юридический вестник*. 2019. № 3 (861–2019). С. 81–85.

References

1. Internet-trafik (mirovoy rynek) [Internet traffic (world market)]. Retrieved from <https://www.tadviser.ru/index.php/prevoda> [in Russ.].
2. Casey, E., & Turnbull, B. (2011). *Digital Evidence on Mobile Devices* [Digital Evidence and Computer Crime]. Third Edition. ACADEMIC PRESS.
3. Klymchuk, M. P. (2020). Slidy kryminalnykh pravoporushen, uchynenykh iz vykorystanniam zasobiv stilnykovoho zviazku, y osoblyvosti yikh vyjavlennia. Aktualni pytannia vyjavlennia ta rozkryttia zlochyniv Natsionalnoiu politsiieiu: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu / (m. Kyiv, 19 liut. 2020 r.) [Traces of criminal offenses committed with the use of cellular communications, and features of their detection. Topical issues of detection and detection of crimes by the National Police: domestic and foreign experience: materials of the International scientific-practical round table]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukr.].
4. Yablokov, N. P. (Ed.) (2005). *Kriminalistika* [Kriminology]. M.: Yurist' [in Ukr.].
5. Bessonov, A. A. O nekotorykh vozmozhnostyakh sovremennoy kriminalistiki v rabote s elektronnyimi sledami [On some of the possibilities of modern forensics in working with electronic traces]. DOI: 10.17803/2311-5998.2019.55.3.046-052 [in Ukr.].
6. Potapov, S. A., & Potapova, I. S. (2016). Ispolzovanie ekspertiz pri rassledovanii i raskrytii prestupleniy, sovershennykh s primeneniem sotovykh telefonov [The use of expertise in the investigation and disclosure of crimes committed with the use of cell phones]. *Sotsialno-ekonomicheskie protsessy i yavleniya (Socio-economic processes and phenomena)*, 11, 11, 155–161. DOI: 10.20310/1819-8813-2016-11-11-155-161 [in Ukr.].
7. Kapinus, O. S. (2016). *Kriminalogiya. Osobennaya chast* [Kriminology: Special part]. M., Izdat. Yurayt [in Russ.].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukr.].
9. Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 09.04.2020. Sprava № 727/6578/17; № 51-4494km19 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine of April 9, 2020]. Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/88749345?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05 [in Ukr.].
10. Vyrok Selydivskoho miskoho sudu Donetskoii oblasti vid 02.03.2016. [Judgment of the Selidovo City Court of the Donetsk Region of March 2, 2016]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56200716> [in Ukr.].
11. Shylo, A. B. (2018). Otrymannia informatsii z vyluchenoii elektronnoi tekhniki yak sposib zbyrannia dokaziv: spirni pytannia praktychnoho pravozastosuvannia [Obtaining information on seized electronic equipment as a way to gather evidence: controversial issues of practical law enforcement]. *Naukovyi jurydychnyi zhurnal (Scientific legal journal)*, 5, 172–179 [in Ukr.].
12. Ukhvala slidchoho suddi Solomianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 20.09.2017. Sprava № 760/12767/17 [Decision of the Investigating Judge of the Solomyansky District Court of Kyiv of September 20, 2017]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69160909> [in Ukr.].
13. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (shchodo vdoskonalennia poriadku zastosuvannia okremykh zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia) vid 15.01.2020 r. № 2740 [Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Criminal Code of Ukraine (on improving the procedure for applying certain measures to ensure criminal proceedings)]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59333908> [in Ukr.].
14. Sammons, J., & Brunty, J. (2015). *Mobile device forensics: threats, challenges and future trends*, Digital Forensics: Threatscape and Best Practices, Syngress.
15. Good Practice and Advice Guide for Managers of e-Crime Investigation. Retrieved from <http://www.acpo.police.uk/documents/crime/2011/201103 CRIECI14.pdf>
16. Peryakina, M. P., Unzhakova, S. V., & Shishkina, N. E. (2019). Protssesualnyie i kriminalisticheskie aspekty iz'yatiya elektronnykh nositeley informatsii v svete zaschity prav uchastnikov ugolovnogo sudoproizvodstva [Procedural and forensic aspects of the seizure of electronic media in the light of protecting the rights of participants in criminal proceedings]. *Sibirskiy yuridicheskyy vestnik (Siberian legal bulletin)*, 3, 81–85 [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 14.07.2020
прийнята до друку 21.09.2020

The article: is received 14.07.2020
is accepted 21.09.2020

UDC (УДК) 343.322(477)

Міськів Дмитро Михайлович,

здобувач освітнього ступеня доктора філософії у галузі права
кафедри кримінального права і кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: dimon.miskiv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3710-0374

АНАЛІЗ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. Проаналізовано ознаки об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації за кримінальним законодавством України. Розглянуто найсуттєвіші проблеми, що виникають у теорії кримінального права України, стосовно відповідальності за декларування недостовірної інформації, а також проблем, пов'язаних із встановленням ознак об'єктивної сторони у практиці застосування положень ст. 366-1 Кримінального кодексу України. Здійснено порівняння ознак об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення із суміжними складами кримінальних та адміністративних правопорушень.

Ключові поняття: кримінальна відповідальність, суб'єктивна сторона складу злочину, корупційні злочини, декларація, декларування недостовірної інформації.

Miskiv Dmytro,

Postgraduate Student
of the Department of Criminal Law and Criminology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: dimon.miskiv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3710-0374

ANALYSIS OF THE SIGNS OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE WAREHOUSE DECLARATION

Abstract. The most significant problems that arise in the theory of criminal law of Ukraine regarding the responsibility for declaring unreliable information, as well as problems related to the establishment of features of the objective side in the practice of the provisions of Art. 366-1 of the Criminal Code of Ukraine were considered.

Taking into consideration the theoretical developments in this area, possible ways to solve theoretical problems related to the provisions of Art. 366-1 of the Criminal Code of Ukraine, as well as possible ways to improve the provisions of criminal law to establish liability for declaring unreliable information are identified.

It is established that the similarity in content of this form of the objective side of the criminal offense under Art. 366-1 of the Criminal Code of Ukraine, as an intentional failure to submit a declaration with one of the acts specified in the corpus delicti under Art. 172-6 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (late submission of a declaration), also greatly complicates, and sometimes distorts law enforcement and judicial practice.

It is proved that the establishment of responsibility for declaring unreliable information in the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses in some way violates the unity and quality of legislation, in particular the specified form of the objective side of an administrative offense related to corruption, established under Art. 172-6 actually competes with the provisions of Art. 366 of the Criminal Code of Ukraine.

It is substantiated that for the incurrance of criminal liability under Art. 366 of the Criminal Code of Ukraine are not set any minimum limits, but administrative liability for declaring unreliable information will arise only if the declared information differs from the reliable at least 100 subsistence minimums for able-bodied persons (UAH 210200). It follows that the provisions of Art. 172-6 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses are much more loyal than the provisions of Art. 366 of the Criminal Code of Ukraine.

Key concepts: criminal liability, subjective side of corpus delicti, corruption crimes, declaration, declaration of unreliable information.

Вступ

Теоретичні напрацювання щодо визначення змісту ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-1 КК України, а також практика застосування положень цієї статті, вказують на низку проблем, пов'язаних, зокрема із визначенням ознак об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації, а також наявності у законодавстві України складу адміністративного правопорушення, яке щонайменше в одній із форм об'єктивної сторони фактично збігається з положеннями аналізованої статті.

Окрім того, схожість за своїм змістом такої форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-1 КК України, як умисне неподання декларації із одним з діянь, визначених у складі правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП (несвоєчасне подання декларації), також ускладнює, а подекуди і спотворює правоохоронну та судову практику.

З огляду на це, розгляд ознак об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації набуває неабиякої актуальності.

Зважаючи на чималу кількість публікацій, які присвячені складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-1 КК України, потрібно зазначити, що окремі проблемні аспекти є малодослідженими і надалі викликають низку запитань. Загалом відповідальності за декларування недостовірної інформації присвятили свої праці такі дослідники, як Є. О. Алісова, В. В. Андрієшин, Н. Антонюк, О. С. Бондаренко, О. В. Бульба, О. З. Гладун, О. О. Дудоров, І. В. Єрьоменко, В. В. Мартиновський, І. І. Митрофанов, Д. Г. Михайленко, М. І. Мельник, В. Я. Настюк, В. П. Попович, С. М. Тернецький, М. І. Хавронюк, К. О. Черевко, О. М. Шевчук та інші.

Метою статті є аналіз теоретичних праць, які присвячені складу вказаного кримінального правопорушення, проблемних аспектів об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації у правоохоронній та судовій практиці, а також визначення можливих способів їх вирішення.

1. Подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

Об'єктивна сторона є мабуть найінформативнішим елементом будь-якого складу кримінального правопорушення, оскільки саме вона описує суспільно небезпечне діяння, відображає зовнішню його сторону.

Підтримуючи цю тезу, науковці зазначають, що специфіка кожного складу злочину виражається головним чином в об'єктивній стороні, й що саме у цьому елементі складу злочину найчастіше проходить межа, яка відрізняє один злочин від іншого [1, с. 131].

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-1 КК України, виражається у двох формах: 1) поданні суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) умисному неподанні суб'єктом декларування зазначеної декларації. Водночас кримінальне законодавство не передбачає як обов'язкової умови настання суспільно небезпечних наслідків.

Відповідно першою формою об'єктивної сторони складу цього злочину є подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

У цьому разі слід мати на увазі, що процес подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, регламентується Законом України «Про запобігання корупції».

Тому для правильного розуміння змісту об'єктивної сторони складу аналізованого злочину потрібно розглянути вказані положення.

Подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, безпосередньо регламентовано ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції». Так, у ч. 1 цієї статті вказано, що особи, зазначені у пункті 1, підпунктах «а» і «в» пункту 2, пункті 5 частини першої статті 3 цього Закону, зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному вебсайті Національного агентства декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством.

Відповідно законодавством України чітко визначено, хто, у який строк і як повинен подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Водночас такі відомості мають відповідати дійсності, а отже відображати реальні показники, які повинні бути у декларації.

Так, на думку окремих науковців, подання завідомо недостовірних відомостей у декларації – це внесення суб'єктом декларування неправдивої (невідповідної, такої, що повністю або частково не відповідає дійсності) інформації та подальше її розміщення на офі-

ційному вебсайті Національного агентства (за цих умов, на погляд науковців, ідеться про специфічну форму службового підроблення) [2, с. 872]. Інші дослідники вважають, що подання завідомо недостовірних відомостей означає те, що особа усвідомлює, що інформація, яка вноситься нею до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є неправдивою та не відповідає реальному стану речей [3, с. 59].

Аналіз цієї форми об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації вказує на один дискусійний аспект. Встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації в положеннях КУпАП теж певним способом порушує єдність та зрозумілість законодавства. Йдеться про те, що вказана форма об'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, яке передбачено ст. 172-6, фактично теж конкурує із положеннями ст. 366 КК України.

У наукових публікаціях щодо розглядуваної обставини зазначається, що підставами для відмежування декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України) від порушення вимог щодо фінансового контролю (ст. 172-6 КУпАП) є характер шкоди, об'єктивна та суб'єктивна сторони вказаних протиправних діянь [4, с. 187].

Однак у цьому аспекті слід зазначити, що для настання кримінальної відповідальності за ст. 366 КК України жодних мінімальних меж не встановлено, про що раніше зазначалось, натомість адміністративна відповідальність за декларування недостовірної інформації настає лише у разі, якщо задекларовані відомості відрізняються від достовірних щонайменше на 100 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (210200 грн). З цього вбачається, що положення ст. 172-6 КУпАП є набагато лояльнішими ніж положення ст. 366 КК України.

Окрім того, такий стан речей, як видається, порушує положення ч. 2 ст. 9 КУпАП, де вказано, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть відповідно до закону кримінальної відповідальності.

Саме тому окремі науковці на це акцентують та, ба більше, пропонують конкретні способи усунення вказаної проблеми.

Так, на думку Д. Г. Михайленка, встановлення адміністративної відповідальності за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації суперечить підходу до встановлення відповідальності за різні підроблення документів саме в КК України та не може адекватно відобразити небезпеку такого діяння. Водночас

відновлюється проблема встановлення в межах процедур, передбачених КУпАП, того, що особою було подано саме завідомо недостовірні відомості. Тому для усунення описаної проблеми варто виключити адміністративну відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації з одночасним встановленням за це кримінальної відповідальності, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 20 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Зазначений мінімальний поріг, на його думку, фактично слугуватиме для формалізації в тексті КК України ознак малозначності декларування недостовірної інформації за критерієм різниці між недостовірними й достовірними відомостями [5, с. 31].

На цій підставі виключення з положень ст. 172-6 КУпАП та ст. 366-1 КК України такої форми, як подання в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо недостовірних відомостей, видається виправданим.

Окрім того, на не вельми ефективну практику застосування положень ст. 366-1 КК України у цій формі вказує й судова практика. Так, з проаналізованих 147 вироків об'єктивна сторона складу цього злочину характеризувалась: умисним неподанням декларації – у 138 вироків; поданням завідомо неправдивих відомостей – у 8 вироків; і умисним неподанням декларації, і поданням завідомо неправдивих відомостей – у 1 вирокі.

2. Умисне неподання суб'єктом декларування декларації. Схожість за своїм змістом об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-1 КК України, із одним із діянь, визначених у складі правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП (несвоєчасне подання декларації)

Другою формою об'єктивної сторони аналізованого складу злочину є умисне неподання декларації.

Указана форма об'єктивної сторони полягає у невиконанні суб'єктом декларування покладеного на нього обов'язку – подати у встановлені строки декларацію. Відповідно з об'єктивної сторони ця форма характеризується бездіяльністю.

У наукових джерелах вказується, що неподання декларації полягає в послідовному невиконанні суб'єктом декларування двох обов'язків – передати декларацію до НАЗК в строк, визначений законом та впродовж десяти днів із дня отримання повідомлення НАЗК про неподання декларації. Адже, зазначають науковці, неподання декларації слід відрізнити від її

несвоєчасного подання без поважних причин, відповідальність за що настає за ч. 1 ст. 172-6 КУпАП [6, с. 1148].

З'ясування змісту цієї форми об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації, на перший погляд, не викликає труднощів, однак правильніше зазначити не викликало б, якби в КУпАП не було передбачено відповідальності за несвоєчасне подання декларації. У зв'язку з цим і в теорії, і у практиці застосування виникла дилема, що саме потрібно вважати умисним неподанням декларації, а що несвоєчасним її поданням. Адже, у разі, якщо суб'єкт декларування станом на 1 квітня не подав декларацію фактично у його діянні наявний склад злочину, передбачений ст. 366-1 КК України. Попри це, якщо вказана особа подасть цю декларацію, до прикладу 5 квітня, йдеться про несвоєчасне її подання. Однак варто наголосити, що фактично 1 квітня у разі неподання декларації діяння містить ознаки складу злочину.

Вказана проблема насправді має вагоме значення, оскільки аналіз судової практики застосування положень цих статей свідчить про те, що немає способів її вирішення.

Загалом автори обґрунтовують розмежування складів цих деліктів тим, що основною відмінністю між аналізованими протиправними діяннями є характер шкоди, що для злочину завжди є істотною. Стосовно решти підстав для відмежування, то з огляду на те, що предмет (декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), суб'єкт цих правопорушень (спеціальний суб'єкт) та об'єкт (суспільні відносини у сфері запобігання корупції) – тотожні, вони не можуть бути взяті за основу під час кваліфікації діяння особи. Тобто відмежування необхідно здійснювати, спираючись, по-перше, на об'єктивну сторону діяння, адже для злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 366-1 КК України, – це подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої ЗУ «Про запобігання корупції», або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації, а для адміністративного правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 172-6 КУпАП, – це несвоєчасне подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані. По-друге, підставою

для відмежування є й суб'єктивна сторона, що для злочину характеризується прямим умислом, а для адміністративного правопорушення і прямим умислом, і непрямим [4, с. 186–187].

За відсутності прямої вказівки у законодавстві на розмежування цих двох форм, судова та правоохоронна практика як і теорія керуються положеннями ч. 3 ст. 49 Закону України «Про запобігання корупції», де вказано, що у разі, якщо за результатами контролю встановлено, що суб'єкт декларування не подав декларацію, Національне агентство письмово повідомляє такого суб'єкта про факт неподання декларації, і суб'єкт декларування повинен протягом десяти днів з дня отримання такого повідомлення подати декларацію в порядку, визначеному ч. 1 ст. 45 цього Закону.

Відповідно несвоєчасне подання декларації може мати місце протягом 10 днів з моменту письмового повідомлення НАЗК про факт неподання декларації. Після спливу цього строку особа підлягатиме кримінальній відповідальності за умисне її неподання.

З одного боку, відповідальність за таке діяння повинна бути, з іншого – видається, що не кримінальна. У цьому випадку встановлення адміністративної відповідальності за умисне неподання декларації поряд із вказівкою в Законі «Про запобігання корупції» на те, що складання адміністративного протоколу за правопорушення, пов'язане з корупцією, тягне звільнення із займаної посади, видається достатнім засобом реагування держави на подібні факти.

Така пропозиція: по-перше, забезпечить гуманізацію відповідальності за такі діяння; по-друге, усуне проблему в розмежуванні умисного неподання декларації від її несвоєчасного подання, оскільки не буде потреби в останній формі.

В. П. Попович вважає, що чинне кримінальне законодавство України встановлює доволі суворі санкції за вчинення таких діянь. Так, наприклад, одержання службовою особою неправомірної вигоди з використанням наданої їй влади чи службового становища в особливо великому розмірі, або якщо таке діяння вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, тягне покарання у виді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна та зі спеціальною конфіскацією (ч. 4 ст. 368). З огляду на це, авторка вважає, що додаткова криміналізація ще й, фактично, «способу» приховування раніше вчинених протиправних діянь, є надмірною [7].

Висновки

Аналіз об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 366-1 КК України, свідчить про наявність низки проблем у розмежуванні цього кримінального правопорушення із суміжними складами кримінальних та адміні-

стративних правопорушень, а також підтвердив раніше висловлене у інших публікаціях припущення про недоцільність криміналізації декларування недостовірної інформації в окремому складі кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М. : Госюриздат, 1957. 364 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К. : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
3. Алісова Є. О., Мартиновський В. В., Настюк В. Я., Шевчук О. М. Відповідальність за корупційні правопорушення : навч. посіб. Х. : Юрайт, 2017. 168 с.
4. Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ. К., 2016. 290 с.
5. Михайленко Д. Г. Взаємодія елементів деліктного законодавства для забезпечення антикорупційного фінансового контролю. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. Вип. 4. С. 24–37.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. К. : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
7. Попович В. П. Окремі проблеми встановлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації. 2015. URL: <http://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/13445>

References

1. Trainyn, A. N. (1957). *Obshchee uchenye o sostave prestupleniya* [General doctrine of the corpus delicti]. M.: Hosiuryzdat [in Russ.].
2. Dzhuzhi, O. M., Savchenko, A. V., & Cherniei, V. V. (eds.) (2016). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukr.].
3. Alisova, Ye. O., Martynovskyi, V. V., Nastyiuk, V. Ya., & Shevchuk O. M. (2017). *Vidpovidalnist za koruptsiini pravoporushennia* [Liability for corruption offenses]. Kharkiv: Yurait [in Ukr.].
4. Bondarenko, O. S. (2016). *Predmet zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicznykh posluh* [The subject of crimes in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services]. *Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav*. Kyiv [in Ukr.].
5. Mykhailenko, D. H. (2017). *Vzaiemodiia elementiv deliktneho zakonodavstva dlia zabezpechennia antykoruptsiinoho finansovoho kontroliu* [Interaction of elements of tort legislation to ensure anti-corruption financial control]. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini*, 4, 24–37 [in Ukr.].
6. Melnyk, M. I., & Khavroniuk, M. I. (eds.).(2019). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukr.].
7. Popovych, V. P. (2015). *Okremi problemy vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za deklaruvannia nedostovirnoi informatsii* [Some problems of establishing criminal liability for declaring unreliable information]. Retrieved from <http://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/13445> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 06.08.2020
прийнята до друку 28.09.2020*

*The article: is received 06.08.2020
is accepted 28.09.2020*

UDC (УДК) 341.4
JEL Classification: K 33

Броневицька Оксана Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: oshtangret@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0913-7033

Серкевич Ірина Ростиславівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: ira.serkevich@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7678-0291

**ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ПРИТЯГНЕННЯ
ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ,
У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ**

Анотація. Проаналізовано обставини, відповідно до яких уможлиблюється виключення кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів. Обставини, що виключають притягнення до кримінальної відповідальності, спершу виконували допоміжну роль у практиці міжнародних і національних судових установ. Уперше обставини, що виключають притягнення до кримінальної відповідальності, нормативно визначені у Статуті Міжнародного кримінального суду.

Ключові поняття: міжнародне кримінальне право, обставини, що виключають притягнення до кримінальної відповідальності, необхідна оборона, крайня необхідність, психічне захворювання.

Bronevytska Oksana,

PhD (Law),
Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Criminal and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: oshtangret@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0913-7033

Serkevych Iryna,

PhD (Law),
Associate Professor of the
Department of Criminal and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: ira.serkevich@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7678-0291

DEFENCES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Abstract. The article analyzes the defences (circumstances excluding criminal liability) for the commission of international crimes. With the establishment of the International Criminal Court the first comprehensive

codification of international criminal law was achieved. The strong support of the Court by civil society, academic institutions and more than hundred states quickly turned the Court's Statute and its complimentary norms into the fundamental points in international jurisprudence. As to the "defences", the Statute is still silent, it does not mention this term. Article 31 of the International Criminal Court Statute contains explicit rules regarding "grounds for excluding responsibility" distinguishing between mental disease or defect, intoxication, self-defence and duress/necessity. This list is not exhaustive. Pursuant to the Article 31 (2) the Court may consider other grounds for excluding individual criminal responsibility. These are other defences provided by the Statute, such as mistake of fact and mistake of law (Article 32) and superior orders (Article 33). In addition, other grounds may arise from any other source of law as referred to in Article 21 of the Statute, especially from customary international law and general principles of law (military necessity, reprisals). The case law, especially from the ad-hoc tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda, is an important source in interpretation and application of the defences. Apart from these substantive defences relating to the conduct in question, the Statute of the International Criminal Court provides also defences addressed to the jurisdiction (exclusion from the jurisdiction of persons under 18 years – Article 26) and the right of a court to try an accused (immunities – Article 27). These procedural defences are beyond the scope of this research. The analysis in this work will follow the structure of Articles 31-33 of the Statute.

Key concepts: international criminal law, defences, self-defence, necessity, mental incapacity.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-124-131

Вступ

Обставини, що виключають притягнення до кримінальної відповідальності, найперше виконували допоміжну функцію у практиці міжнародних та національних судових установ. Визначення підстав для індивідуальної кримінальної відповідальності у міжнародному кримінальному праві було найбільш проблемним аспектом практики застосування кримінального права. Статут Нюрнберзького Трибуналу не визнавав жодних обставин, які би виключали притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти миру, воєнних злочинів або злочинів проти людяності. У ч. 4 ст. 7 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії вказано, що особа, яка діяла за наказом уряду або начальника, не звільняється від кримінальної відповідальності, однак це може бути підставою для пом'якшення покарання, якщо Міжнародний трибунал визнає, що це в інтересах правосуддя [1].

Згодом обставини, які виключають притягнення до кримінальної відповідальності, почали привертати увагу захисників. Під час подальших процесів (у Трибуналах щодо Югославії та Руанді) такі обставини почали виконувати більш суттєву роль. Проте, як бачимо, визначення таких обставин було прерогативою Трибуналів, оскільки ні Статут Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, ні Статут Міжнародного трибуналу щодо Руанди не містять переліку обставин, які б виключали притягнення до кримінальної відповідальності. На практиці основною сферою, де мають значення такі обставини, є сфера воєнних злочинів, яка охоплює велику кількість складів злочинів. І навпаки, стосовно злочину геноциду чи злочинів

проти людяності виключення кримінальної відповідальності може презюмуватися лише у виняткових випадках. У практиці міжнародних трибуналів найбільш суттєву роль виконували такі обставини, як виконання наказу та крайня необхідність.

У проекті Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства передбачено (у ст. 14), що обставини, які виключають настання кримінальної відповідальності, повинні визначатися Судом відповідно до загальних принципів права, враховуючи характер кожного злочину [2].

Стаття 31 Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) містить чіткі правила щодо «підстав для виключення кримінальної відповідальності», серед яких є психічне захворювання чи розлад, сп'яніння (інтоксикація), необхідна оборона та крайня необхідність. Цей список не є вичерпним. Відповідно до статті 31 (2), Суд може розглянути інші підстави для виключення індивідуальної кримінальної відповідальності. Серед них: помилка у факті та помилка у праві (стаття 32) та накази керівництва (стаття 33). Проте Суд не обмежується лише переліченими у ньому обставинами, які виключають настання кримінальної відповідальності, але також може застосувати інші, якщо вони впливають із міжнародного звичаєвого права, загальних принципів права чи судових прецедентів інших трибуналів (скажімо, воєнна необхідність і репресалії). Також МКС може врахувати такі обставини, як недосягнення віку відповідальності за міжнародні злочини (18 р. – ст. 26 Статуту).

Отже, метою статті є аналіз основних обставин (передбачених ст. 31 Статуту МКС), що виключають кримінальну відповідальність за вчинення міжнародних злочинів.

Основні результати дослідження

1. Класичною обставиною, що виключає кримінальну відповідальність, є **необхідна оборона** (ст. 31 (І) (с) Статуту МКС). Необхідна оборона визнавалася обставиною, яка виключає притягнення до кримінальної відповідальності, в процесах щодо воєнних злочинів, які проводилися національними судами держав після Другої світової війни. У зв'язку з цим Комісія з воєнних злочинів, дослідивши матеріали понад 2000 таких судових процесів, зробила висновок, що необхідна оборона може визнаватися обставиною, яка виключає притягнення до кримінальної відповідальності, не лише національними законами, але і міжнародним кримінальним правом. Заява про необхідну оборону може бути подана особою, яка обвинувачується у заподіянні тяжких тілесних ушкоджень або насильницької смерті іншій особі [3, с. 586–587]. Право на необхідну оборону передбачено, приміром, Конвенцією про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та пов'язаного із нею персоналу.

Отже, ця норма містить дві вимоги: 1) існування небезпеки відповідного рівня для особи або власності через незаконне застосування сили; 2) пропорційна реакція проти такої сили [4].

Щодо існування небезпеки відповідного рівня, то така небезпека повинна бути об'єктивною (а не лише існувати в уяві особи). Якщо особа за певних обставин вірила, що така небезпека її життю чи майну існує, а її об'єктивно не було, то в цьому разі Суд застосовуватиме як підставу для виключення кримінальної відповідальності помилку у факті або праві замість необхідної оборони [5, с. 156].

Під силою слід розуміти широке поняття, яке охоплює фізичне насильство або погрозу його застосування (психічне насильство); така «сила» повинна бути неминучою, тобто такою, яка от-от розпочнеться, вже розпочалася і ще не закінчилася. Законна необхідна оборона повинна бути ні занадто поспішною, ні запізнілою [5, с. 158].

«Небезпека» повинна характеризуватися ризиком для життя чи фізичної недоторканості особи або недоторканості майна. Однак щодо можливості застосувати необхідну оборону з приводу майна, то така може застосовуватися в умовах учинення лише воєнних злочинів, де майно є вкрай необхідним для виживання особи-власника чи інших осіб або є необхідним для реалізації воєнної операції [6].

Необхідна оборона повинна бути *обґрунтованою*, тобто необхідною та мати на меті відвернути наявну небезпеку. Тобто при обґрунтованій обороні агресору може бути заподіяна

лише така шкода, яка є необхідною для усунення небезпеки, а засоби захисту повинні відповідати засобам агресора. Окрім цього, необхідна оборона повинна бути *пропорційною*, тобто право на необхідну оборону від загрози не передбачає можливості заподіяння будь-якої шкоди. Така шкода повинна бути необхідною і достатньою для відвернення загрози. Скажімо, під час захисту свого чи життя іншої особи правомірним визнається позбавлення життя того, хто здійснює напад.

Відповідно до другого речення п. с ч. 1 ст. 31 Статуту МКС, проводиться розмежування між *індивідуальною* необхідною обороною та *колективною*. Участь у колективній необхідній обороні не є підставою для виключення кримінальної відповідальності, окрім випадку, якщо дії особи охоплюються вимогами індивідуальної необхідної оборони, передбаченими п. с ч. 1 ст. 31 Статуту МКС [2]. Колективна необхідна оборона може існувати у випадку міждержавних або міжнародних конфліктів (де задіяні колективні суб'єкти), а тому право держави (як колективного суб'єкта) захищати свій суверенітет дає змогу застосовувати колективну необхідну оборону. Якщо мовимо про захист окремої особи (чи групи осіб) від нападу кількох осіб, то застосовуються правила індивідуальної необхідної оборони.

Можливість застосування такої обставини, як необхідна оборона, за вчинення воєнних злочинів чимало авторів критикують [7]. Зокрема, вони вказують, що у провадженні у справах про воєнні злочини не може існувати жодних обставин, які виключають притягнення до кримінальної відповідальності, бо це сфера міжнародного гуманітарного права, і тут не може бути жодних виправдань для особи обвинуваченого. Така позиція не є переконливою, адже ми повинні розуміти співвідношення між правами людини та міжнародним гуманітарним правом з однієї сторони та міжнародним кримінальним правом – з іншої. Тут є відмінності у предметі та суб'єктах, до яких застосовуються їх норми (колективна відповідальність держави на протипагу індивідуальній кримінальній відповідальності). Всі забороняючі норми міжнародного гуманітарного права найперше адресуються державам, і не обов'язково – окремим суб'єктам. Звісно, що права людини та міжнародне гуманітарне право тісно поєднані з міжнародним кримінальним правом і впливають на нього, однак не слід забувати і про відмінності. Тому навіть у міжнародному гуманітарному праві повинно існувати право якщо не на колективну, то на індивідуальну необхідну оборону.

2. Як і більшість національних систем законодавства, міжнародне кримінальне право також містить положення про непритягнення до кримінальної відповідальності через психічне захворювання або розлад.

Правова природа **психічного захворювання** або **розладу** як підстави для виключення відповідальності пов'язана із можливістю особи контролювати свої вчинки, враховуючи її психічний стан. Неможливість контролювати обвинуваченим свою поведінку на момент учинення злочину не впливає на законність чи незаконність діяння – діяння є незаконним само собою. Наприклад, психічно хворий комбатант убиває цивільну особу. Таке вбивство є злочином (воєнним), але такий психічний стан комбатанта в момент вбивства є підставою, яка унеможливує притягнення останнього до кримінальної відповідальності. Незважаючи на спроби сторони захисту у багатьох справах, які перебували на розгляді в міжнародних трибуналах, застосувати таку підставу, як психічний розлад або захворювання, для непритягнення особи до кримінальної відповідальності за міжнародні злочини, така підстава не виконає значну роль у міжнародній юриспруденції [6].

Статтю 31 (I) (a) Статуту МКС виключається кримінальна відповідальність, якщо суб'єкт, відповідно до психічного захворювання або розладу, не міг усвідомлювати незаконність свого діяння або керувати ним.

Практика Трибуналів *ad hoc* (до створення МКС) свідчить про те, що коли під час судових процесів виникала необхідність установлення ментального (розумового чи психічного) стану обвинуваченого в момент вчинення ним злочину, то Трибунали не вбачали підстав для звільнення від кримінальної відповідальності на цій підставі. Приміром, у Рішенні Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії у справі «Прокурор проти Мучіча» від 16 листопада 1998 р. Трибунал указав, що сторона захисту не довела належно, що підсудний не міг відрізнити добро від зла. Незважаючи на те, що всі експерти-психіатри вказували, що підсудний страждає розладами психіки, докази стосовно його неспроможності керувати своїми фізичними вчинками (діями) через «розумові аномалії» не є достатніми. Трибунал уважає, що, незважаючи на психічні розлади, підсудний повною мірою був здатний контролювати і розуміти суть своїх учинків (діянь) (пар. 1186) [8]. Аналогічне рішення було прийнято Трибуналом у справі «Прокурор проти Тодоровіча» від 31 липня 2001 р. (пар. 93–95) [9].

Ураховуючи положення пар. 67 Правил Процедури та Доказів МКТЮ, Трибунал про-

водить розмежування між *неосудністю та «зниженою розумовою відповідальністю»* (*diminished mental responsibility*). Відповідно, неосудністю особи є стан, коли особа не усвідомлює, що вона робить, або не здатна сформулювати раціональне розуміння того, чи є її діяння добром або злом. «*Знижена розумова відповідальність»* ґрунтується на тому, що, розуміючи неправильність своїх дій, підсудний, зважаючи на свою «психічну ненормальність», не здатний повною мірою контролювати свої вчинки [6].

Для встановлення психічного захворювання або розладу призначається експертиза. Діяння, вчинені під впливом емоцій, таких як помста, ревність, заздрощі, ненависть, у будь-якому випадку визнаються злочинними. Тобто «*знижена розумова відповідальність»* може впливати лише на пом'якшення відповідальності, але не усуває її настання. І це підтверджується рішенням у МТКЮ у справі «Прокурор проти Мучіча». Тобто можемо говорити також, за аналогією із вітчизняним законом, про відмежування повної неосудності та обмеженої осудності, яка іменується в міжнародному кримінальному праві «зниженою розумовою відповідальністю».

Щодо статті 31 (1) (a) Статуту МКС, то така підстава для звільнення від кримінальної відповідальності повинна відповідати двом вимогам. Перша – в особи повинен бути не одиничний стан розладу і саме психічної, а не фізіологічної чи емоційної діяльності. Друга вимога – відсутність можливості оцінювати незаконність своєї поведінки або контролювати її. Особа не усвідомлює, що чинить, і тому не може обвинувачуватися в вчиненому.

Незважаючи на правові наслідки, доведення наявності «психічного захворювання» чи «зниженої розумової відповідальності» є доволі складним. У Рішенні у справі «Прокурор проти Делаліча» МКТЮ чітко визначив презумпцію, що підсудний вважається осудним доти, доки не буде доведено протилежне (пар. 1172). Це ж стосується і «зниженої розумової відповідальності», і доведення наявності цих підстав покладається на сторону захисту [8].

Трохи іншою є ситуація в МКС, оскільки Прокурор є не просто стороною провадження, а повинен діяти як безсторонній представник правосуддя [9]. Відповідно до ст. 54 (1) Статуту МКС, Прокурор зобов'язаний встановити правду, а тому повинен виявляти як докази, які обвинувачують особу, так і ті, які її виправдовують. Хоча пар. 80 Правил процедури і доказування МКС містить вимогу про те, що якщо сторона захисту має на меті клопотати про застосування такої підстави для виключення кримінальної відповідальності, яка передба-

чена ст. 31 Статуту МКС (психічне захворювання або розлад), то вона зобов'язана про це повідомити прокурора заздалегідь, щоби прокурор мав достатньо часу для підготовки відповіді на таке клопотання.

Виникає також запитання про те, як діяти із особами, які звільнені від кримінальної відповідальності через наявність психічного розладу чи захворювання. Ні Статутом МКС, ні Правилами процедури і доказування не передбачено положень про застосування щодо осіб, які вчинили злочини в стані неосудності, примусових заходів медичного характеру.

Досі МКС ще не розглядав справ, у яких була би заява про психічний розлад або захворювання у суб'єкта злочину, однак це може статися в будь-який момент. На нашу думку, безперечно, ця ситуація потребує виправлення, адже якщо єдиною можливістю для неосудних осіб, згідно зі ст. 31 Статуту МКС, є виключення кримінальної відповідальності, то у судді, який розглядатиме таку справу, однозначно виникнуть сумніви у прийнятті такого рішення, адже йдеться про осіб, обвинувачених у вчиненні тяжких злочинів проти людяності. З іншого боку, позбавлення волі для таких осіб суперечитиме будь-яким принципам міжнародного права і справедливості. Тому необхідна законодавча можливість застосування щодо вказаних осіб альтернативних примусових медичних заходів з метою їх лікування і запобігання вчиненню ними суспільно небезпечних діянь.

3. Щодо **сп'яніння**, як обставини, що виключає притягнення до кримінальної відповідальності, то ст. 31 (1) (b) Статуту МКС передбачено, що особа, яка під час учинення злочину нездатна була усвідомлювати протиправність або характер своєї поведінки чи узгоджувати свої дії відповідно до вимог закону через сп'яніння, не підлягає кримінальній відповідальності. Під час слухань справ у Міжнародному кримінальному трибуналі щодо колишньої Югославії кілька підсудних висували заяви про те, що вчиняли злочини в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння [10, 11, 12]. Судова палата МКТЮ у справі Квачки вказала, що сп'яніння можна врахувати лише як пом'якшуючу обставину за умови, що до такого стану суб'єкта довели через застосування сили або примусу. Головно таке сп'яніння пов'язують із вживанням алкоголю або наркотичних речовин. У стані сп'яніння виконавець злочину втрачає можливість оцінювати і контролювати свою поведінку. Сформулювати узагальнене правило, яке стосується певної концентрації відповідної речовини в організмі винного, відповідно до якого особа не підлягатиме відпові-

дальності, є неможливим. Такі обставини вирішуються в кожному конкретному випадку.

Якщо особа довела себе до стану сп'яніння добровільно і свідомо, то, з урахуванням того, що ми говоримо про найтяжчі злочини проти всього людства, така обставина є швидше обтяжуючою, а не пом'якшуючою, а тим паче не може виключати кримінальну відповідальність [10]. І це підтверджується п. b ч. 1 ст. 31 Статуту, де вказано: якщо особа зазнала добровільно стану інтоксикації (сп'яніння) за таких обставин, коли знала, що внаслідок інтоксикації (сп'яніння) нею може бути вчинене діяння, яке є злочином, що потрапляє під юрисдикцію Суду, або проігнорувала ризик вчинення нею такого діяння, – положення про виключення кримінальної відповідальності за цим пунктом не застосовується.

У літературі триває дискусія з приводу того випадку, чи нестиме суб'єкт повну відповідальність, якщо в нього не було умислу на вчинення злочину на момент доведення себе до стану сп'яніння, а таке ставлення виразилося у злочинній недбалості до можливого ризику вчинення ним злочину. Питання в більшості науковців виникає з приводу терміну «*проігнорувати*» ризик учинення злочину. Чи у дієслові «*проігнорувати*» ризик розуміють лише як умисел особи, чи також сюди входить недбале ставлення до виникнення ризику? [6]. Інші науковці зазначають, що коли ми говоримо про міжнародні злочини і співвідношення понять «*злочинна недбалість*» та «*ігнорування*», то семантика їх подібна, а тому сп'яніння не може бути підставою для виключення кримінальної відповідальності за таких умов: 1) особа умисно довела себе до стану сп'яніння; 2) особа свідомо або недбало поставилася до ризику вчинення міжнародного злочину, яке потрапляє під юрисдикцію МКС [13, с. 267].

Важливо також, чи можна застосовувати таку обставину при вчиненні усіх міжнародних злочинів? У пояснювальній записці до цього пункту ст. 31 Статуту МКС вказано, що добровільне доведення до сп'яніння не може визнаватися обставиною, яка виключає кримінальну відповідальність за геноцид і злочини проти людяності, але може застосовуватися за окремі воєнні злочини [14]. Проте п. b ч. 1 ст. 31 Статуту такого обмеження не містить.

4. Концепція **крайньої необхідності** охоплює загрозу життю або здоров'ю, які спричинені об'єктивними чинниками, особливо природними. Основою цієї обставини, яка виключає настання кримінальної відповідальності, є «*вибір найменшого зла*» [13, с. 279]. Враховуючи велику кількість судових рішень, саме

крайня необхідність виконує значну роль серед обставин, що виключають притягнення до кримінальної відповідальності, порівняно із іншими обставинами.

Статтею 31 (I) (d) Статуту МКС передбачено, що крайня необхідність як обставина, яка виключає притягнення до кримінальної відповідальності, може застосовуватися за таких умов:

1) є загроза неминучої смерті або неминучого заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або продовження заподіяння таких ушкоджень для особи або для іншої особи з боку особи-агресора або іншого джерела;

2) необхідна та обґрунтована реакція, щоб відвернути загрозу;

3) з суб'єктивної сторони – шкода, яка заподіюється, не повинна бути більшою, ніж відвернена.

Розглянемо більш детально кожну з умов застосування цієї обставини для виключення кримінальної відповідальності.

Загроза життю чи здоров'ю. Першою умовою застосування крайньої необхідності є наявність загрози життю або здоров'ю особі, яка вчиняє злочин, або третій особі. Тобто закон не вимагає тут обов'язкового зв'язку між нападником і тим, хто захищає інтереси. Особа може захищати як свої охоронювані інтереси, так і інтереси третіх осіб, якщо їм загрожує відповідна шкода. Шкода здоров'ю за крайньої необхідності в міжнародному кримінальному праві трактується у вузькому значенні як загроза заподіяння винятково тяжких тілесних ушкоджень. Застосування крайньої необхідності не охоплює загрози іншим охоронюваним інтересам, приміром, особистій волі чи майну.

Учинення злочину повинно в цьому випадку бути «відповіддю-реакцією» на «загрозу неминучої смерті» або «загрозу заподіяння тяжких тілесних ушкоджень». Така загроза може виникати від іншої особи або інших чинників. Тобто важливими тут є не джерело загрози, а її тяжкість. Невирішеним залишається питання, чи можна застосовувати крайню необхідність, якщо особа свідомо чи несвідомо своїми діями наразила себе на небезпеку. Це питання залишено на розсуду Суду, зважаючи на обставини кожного конкретного випадку вчинення міжнародного злочину [6].

Ще одним обмеженням застосування крайньої необхідності у вчиненні міжнародних злочинів виступає статус особи. Приміром, військовослужбовець зазнає більш високих ризиків загрози життю чи здоров'ю через свої службові функції. Однак, попри те, що військовослужбовці повинні долати більші ризики заподіяння шкоди своєму життю чи здоров'ю

(або життю чи здоров'ю третіх осіб) відповідно до функцій, які вони виконують порівняно із звичайними людьми, це не означає, що вони зобов'язані пасивно прийняти смерть чи заподіяння шкоди своєму здоров'ю. Питання статусу особи пов'язане безпосередньо зі шкодою, яка заподіюється, а також контекстом (обстановкою) заподіяння такої шкоди (в бойовій обстановці чи в час тимчасового миру, скажімо).

Щодо часових меж, то така загроза повинна бути дійсною, тобто її матеріальне втілення не може бути віддаленим у часі. Можливість чи висока ймовірність існування такої загрози не є достатніми для застосування крайньої необхідності.

Необхідна та обґрунтована реакція. Реакція є необхідною, якщо вона є єдиною можливістю негайного запобігання загрозі. І є обґрунтованою, якщо вона може відвернути загрозу, але не спричинити більшої шкоди. В цьому випадку позбавлення життя однієї людини заради порятунку іншої за наявності всіх інших умов крайньої необхідності не є злочином. Але тут є виняток. З урахуванням практики міжнародних трибуналів, убивство невинних цивільних є злочином за будь-яких обставин, наявність крайньої необхідності може лише бути обставиною, яка пом'якшує покарання [15].

Суб'єктивна сторона крайньої необхідності – намір уникнути загрози. Виключення кримінальної відповідальності за крайньої необхідності можливо, якщо особа діяла з метою відвернути загрозу або уникнути її. Якщо особа діяла з іншими мотивами (свідомо, добровільно, заради власних амбіцій чи інтересу [6]) вчиняла злочин, крайня необхідність виключається.

Також у статті 31 (I) (d) Статуту МКС вказано, що для застосування крайньої необхідності особа не повинна мати на меті заподіяти більшу шкоду, ніж та, яка відвернена. Перенесення умови про співмірність загрози та заподіяної шкоди в результаті її відвернення у суб'єктивну площину (як елемент сприйняття виконавцем злочину) є новелою міжнародного кримінального права. Загалом злочин, учинений в умовах крайньої необхідності, повинен бути меншим злом із двох можливих [16].

Висновки

На відміну від традиційних поглядів вітчизняної кримінально-правової науки та законодавства, де виокремлюються обставини, що виключають злочинність діяння, обставини, за якими особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності, обставини, за яких відсутній склад злочину (неосудність особи чи недосягнення віку кримінальної відповідаль-

ності), міжнародне кримінальне право вживає поняття обставин, які виключають (або усувають) притягнення особи до кримінальної відповідальності. Навіть у Статуті МКС (ст. 31, яка об'єднує більшість цих обставин), не вказано їх назви. Можливо, це зроблено з урахуванням того, що розробники Статуту МКС умисно уникали застосування тієї чи іншої термінології, яка часом суттєво відрізняється у континентальних, прецедентних чи звичаєвих системах права. Оскільки членами Статуту МКС є понад 100 держав, розробники намагалися створити

універсальний документ, який би не був витлумачений з точки зору конкретної системи права. Тому назва «обставини, що виключають притягнення до кримінальної відповідальності» є дещо умовною. За відсутності україномовних наукових праць із цього питання ми вивчали англійські тексти, де вжито терміни «defences» або «justifications». До прийняття Статуту МКС такі обставини були продуктом лише науки міжнародного кримінального права і судової практики міжнародних трибуналів.

Список використаних джерел

1. Статут Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії від 22 лютого 1993 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU93375>
2. Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind on 1996. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_4_1996.pdf
3. Bourloyannis-Vrailas M.-C. The Convention on the Safety of United Nations and Associated Personnel. *International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 44. Part 3. 2000. P. 560–590.
4. Рішення у справі Prosecutor v. Kordic and Cerkez від 26 грудня 2001 р. пар. 451. URL: https://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/en/kor-tj010226e.pdf
5. Fletcher G. Basic concepts of Criminal Law. Oxford University Press. USA: 1998. 240 p.
6. Kai Ambos. Defenses in International Criminal Law URL: <file:///C:/Users/%D0%94%D1%96%D0%BC/Downloads/SSRN-id1961533.pdf>
7. David Eric Principles of the law of armed conflict. Law Faculty of the Free University of Brussels. Brussels: 1994. 792 p.
8. Natalia Silva Santaularia «Mental Insanity at the ICC Proposal for a new regulation». URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2533743
9. Prosecutor v. Mucic від 16 листопада 1998 р. URL: http://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf
10. Prosecutor v. Kvočka від 2 листопада 2001 р. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kvočka/tjug/en/kvo-tj011002e.pdf>
11. Prosecutor v. Todorovic від 31 липня 2001 р. URL: <https://www.icty.org/x/cases/todorovic/tjug/en/tod-tj010731e.pdf>
12. Prosecutor v. Vasiljevic від 29 листопада 2002 р. URL: <https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/tjug/en/vas021129.pdf>
13. Верле Г. Принципи міжнародного уголовного права : учебник. Фенікс; М. : ТрансЛіт: 2011. 910 с.
14. Explanatory Notes to Rome Statute. URL: <https://www.casematrixnetwork.org/cmn-knowledge-hub/icc-commentary-clicc/commentary-rome-statute/commentary-rome-statute-part-3/>
15. Prosecutor v. Erdemovic від 7 жовтня 1997 р. URL: <https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/acjug/en/erd-aj971007e.pdf>
16. Prosecutor v. Erdemovic від 7 жовтня 1997 р. Separate and dissenting opinion of judge Cassese. URL: <https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/acjug/en/erd-adojcas971007e.pdf>

References

1. Statut Mignarodnogo kryminalnogo sudu po kolyshniy Yugoslaviyi [International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia] [in Ukr.]
2. Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind on 1996. Retrieved from https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_4_1996.pdf
3. Bourloyannis-Vrailas M.-C. (2000). The Convention on the Safety of United Nations and Associated Personnel. *International and Comparative Law Quarterly*, 44, 3, 560–590.
4. Rishennya u spravi Prosecutor v. Kordic and Cerkez on 26th of December 2001 [Judgment in Prosecutor v. Kordic and Cerkez Case].
5. Fletcher, G. (1998). Basic concepts of Criminal Law. Oxford University Press. USA.
6. Kai Ambos. Defenses in International Criminal Law. Retrieved from <file:///C:/Users/%D0%94%D1%96%D0%BC/Downloads/SSRN-id1961533.pdf>

7. David, Eric (1994). Principles of the Law of Armed Conflict. Law Faculty of the Free University of Brussels. Brussels.
8. Natalia Silva, Santaularia. Mental Insanity at the ICC Proposal for a new regulation. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2533743
9. Prosecutor v. Mucic on 16th of November, 1998 p. Retrieved from http://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf
10. Prosecutor v. Kvočka on 2 November, 2001 p. Retrieved from <https://www.icty.org/x/cases/kvočka/tjug/en/kvo-tj011002e.pdf>
11. Prosecutor v. Todorovic on 31 July, 2001 p. Retrieved from <https://www.icty.org/x/cases/todorovic/tjug/en/tod-tj010731e.pdf>
12. Prosecutor v. Vasiljevic on 29th of November, 2002 p. Retrieved from <https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/tjug/en/vas021129.pdf>
13. Verle, G. (2011). Prinzipi megdunarodnogo ugovnogo prava [Principles of International Criminal law] [in Russ.].
14. Explanatory Notes to Rome Statute. Retrieved from <https://www.casematrixnetwork.org/cmnn-knowledge-hub/icc-commentary-clicc/commentary-rome-statute/commentary-rome-statute-part-3/>
15. Prosecutor v. Erdemovic on 7th of October, 1997 p. Retrieved from <https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/acjug/en/erd-aj971007e.pdf>
16. Prosecutor v. Erdemovic on 7th of October, 1997 p. Separate and Dissenting Opinion of Judge Cassese. Retrieved from <https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/acjug/en/erd-adojcas971007e.pdf>

*Стаття: надійшла до редакції 25.04.2020
прийнята до друку 07.09.2020*

*The article: is received 25.04.2020
is accepted 07.09.2020*

UDC (УДК) 343.977
JEL Classification: K 40

Січковська Інна Віталіївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: i.sichkovska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9437-8850

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНИХ УБИВСТВ

Анотація. Висвітлено основні положення щодо використання спеціальних знань під час досудового розслідування сексуальних убивств. Визначено види експертиз, які призначаються під час досудового розслідування сексуальних убивств, і види експертиз, які найчастіше призначаються на початковому етапі досудового розслідування таких злочинів. Уточнено особливості виявлення слідів на етапі огляду місця події під час початкового етапу розслідування сексуальних убивств.

Ключові поняття: знання, експерт, слідчий, вбивство, спеціаліст, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Sichkovska Inna,

PhD (Law),
Associate Professor
of the Department of Criminal Proceedings and Criminology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: i.sichkovska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9437-8850

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE AT THE INITIAL STAGE OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF SEXUAL MURDERS

Abstract. The scientific article is devoted to the coverage of the main provisions of the use of special knowledge at the initial stage of the pre-trial investigation of sexual homicides. Introduction. Most often, conducting public and covert investigative (search) actions during a pre-trial investigation is almost impossible without the involvement of specialists from various fields of science, technology, art, craft and the use of scientific and technical means. The use of specialized knowledge in the investigation of sexual homicides is particularly acute. The purpose of our study is to highlight the main provisions of the use of special knowledge, by appointing a forensic examination during the investigation of sexual murder. Thus, the use of specialized knowledge at the stage of pre-trial investigation of sexual homicides is of particular importance. This type involves the involvement of investigators in the conduct of investigative (search) actions of various specialists and experts, whose activities in criminal proceedings are diverse. A special place among the use of special knowledge of this type of criminal offense is given to forensic examinations, which are assigned to objects that in the vast majority of cases are seized at the scene of sexual murder, such as saliva, blood, shoes, hair, earth, etc. The types of examinations that are most often appointed at the initial stage of pre-trial investigation of these types of murders are identified. It has been clarified how to better classify the types of traces during the inspection of the scene at the initial stage of the pre-trial investigation of sexual homicides. The peculiarities of identifying the main types of traces during the inspection of the scene at the initial stage of the pre-trial investigation of this type of murder have been clarified. It is determined that special knowledge in the course of the investigation is applied by involving a specialist in conducting certain investigative (search) actions and the appointment of a forensic examination.

Key concepts: knowledge, expert, investigator, murder, spetsialist, criminal proceedings, pre-trial investigation.

Вступ

Злочинній, як і будь-якій іншій діяльності, при- таманні сліди – матеріальні і нематеріальні. Сучасні технології та високий інтелектуаль- ний рівень злочинців змушують законодавця удосконалювати Кримінальний кодекс України новими статтями, а органи досудового розслі- дування – максимально використовувати спе- ціальні знання, зокрема сучасні досягнення науки та техніки. Найчастіше проведення слід- чих (розшукових) дій під час досудового роз- слідування фактично неможливо без допомоги фахівців із різних галузей науки та техніки. Надзвичайно гостро постало питання щодо використання спеціальних знань під час роз- слідування сексуальних убивств.

Вивчення стану дослідження цієї тематики засвідчило, що організаційним, правовим і так- тичним проблемам використання спеціальних знань у сфері кримінального судочинства присвя- чено наукові праці П. Д. Біленчука, М. Ф. Буді- янського, В. Г. Гончаренка, В. О. Коновалової, Л. І. Мандрика, Л. П. Конишевої, М. В. Костиць- кого, М. М. Коченова, О. Р. Ратинова, О. Д. Сіт- ковської та інших учених. Окремі елементи розслідування вбивств на сексуальному ґрунті розглядалися С. В. Товтин, О. В. Любчинсь- ким, М. Г. Купянським та іншими. Однак, незважаючи на ґрунтовні наукові напрацю- вання у сфері використання спеціальних знань саме під час розслідування різної категорії кри- мінальних проваджень, їх застосування у кри- мінальних провадженнях про сексуальні вбив- ства та їх практичну реалізацію достеменно не опрацьовано.

Тому *метою статті* є висвітлення основ- них положень використання спеціальних знань, а саме – шляхом призначення судової ек- пертизи під час розслідування сексуального вбивства.

1. Поняття та мета використання спеціаль- них знань

У чинному кримінально-процесуальному зако- нодавстві в Україні мета та форми викори- стання саме спеціальних знань, а також форми участі у цьому фахівців різноманітні. Найбільш повно визначена в КПК України одна з форм використання спеціальних знань – експертиза (ст.ст. 69, 242–245 КПК України), менш регла- ментована – участь спеціаліста в слідчих діях (ст. 71 КПК України). Експертиза є найбільш поширеною й ефективною формою викори- стання та застосування спеціальних знань у кри- мінальному судочинстві.

Учені-криміналісти багаторазово робили спроби науково визначити термін «спеціальні знання» [1; 2; 3 та ін.]. Визначено, що під цим

терміном варто розуміти знання, якими воло- діє певне обмежене коло людей. Такі знання мають відповідати сучасному розвитку, вдо- сконаленню науки та техніки. Деякі нау- ковці поділяють спеціальні знання на жит- теві (щоденні) і наукові, які охоплюють певні теоретичні та практичні знання і формуються внаслідок наукової та практичної діяльності, зафіксовані в джерелах інформації. Згідно з кримінально-процесуальним законом України допускається використання не лише спеціаль- них знань, а й навичок. Певні навички – це дії, які в результаті постійного повторення ста- ють автоматичними. У криміналістичній літе- ратурі часто вживається термін «спеціальні знання». Визначено, що саме це поняття є уза- гальнювальним. Воно охоплює поняття «нау- кові знання» та «практичні навички».

Використовувати «спеціальні знання» потрібно не лише з метою пошуку та експерт- ного дослідження речових доказів, а також інших слідів, але і з метою отримання орієн- тувальної інформації про можливого злочинця задля складання його орієнтовного психологіч- ного профілю, організації термінового пере- слідування за гарячими слідами, висування початкових версій про здійснений злочин. Їх також можуть використовувати з метою попе- редження злочинності та планування тактики оперативних заходів та дій під час розсліду- вання злочину. Спеціальні знання під час роз- слідування злочинів використовуються шляхом залучення спеціаліста до вчинення окремих слідчих (розшукових) дій та проведення судової експертизи.

2. Спеціальні знання під час розслідування сексуальних убивств

З уваги на мету нашого дослідження, аналіз слідчої та судової практики кримінальних про- ваджень про сексуальні вбивства, визначено, що найбільш часто призначають саме такі експертизи: судово-медичну експертизу трупа (100%); судово-медичну експертизу живих осіб (64%); експертизу речових доказів (89%); генотипоскопічну (35%); експертизу за матері- алами провадження (5%); судово-психіатричну (92%); судово-психологічну (23%); експер- тизу матеріалів і речовин (46%); ґрунтознавчу (22%); судово-біологічну (34%); одорологічну (3%); почеркознавчу (12%); техніко-криміна- лістичну експертизу документів (8%); судо- во-балістичну (72%); експертизу холодної зброї (75%); трасологічну (64%).

Так, працівник слідчого підрозділу, який прибув на місце події за фактом учинення сек- суального вбивства, найперше повинен вжити заходів для охорони місця події та встанов-

лення всіх осіб, які були присутні на цьому місці, з метою з'ясування змін слідової картини. Невиконання цієї умови може неправильно спрямувати слідство. Завдяки виявленому сліду взуття можна встановити його розмір і зріст злочинця. Зафіксована доріжка невидимих слідів вказує на напрямок, із якого прибув на місце вчинення злочину злочинець і в якому зник. Якщо виявлено слід від взуття злочинця на м'якому ґрунті, то можна приблизно припустити його статуру та вагу.

Відтак, дії учасників слідчо-оперативної групи у процесі розслідування сексуальних убивств насамперед повинні бути спрямовані на встановлення та виявлення всіх слідів рук. Сучасні методики та досягнення науки й техніки дозволяють виявити сліди рук не лише на предметах з ідеально гладкою поверхнею (лакована поверхня, дзеркальце, пудрениця), але й на таких об'єктах, як яблука, банани, гумові рукавички, цибулина, свічка і навіть на стіні, яка покрита олійною фарбою.

Так, сліди рук Гусева, який вбив двох студенток, виявили на обрізку водопровідної труби, попри те, що скривлені поверхні не ідеальні для фіксації слідів. Під час досудового розслідування сексуального вбивства необхідно шукати сліди рук навіть на цупких тканинах. Крім того, слід зазначити, що траплялися випадки, коли вдавалося виявити й вилучити сліди рук, які залишилися на атласному жіночому поясі, на плащовій тканині. Крім того, сліди рук можуть бути виявлені на шкірі трупа. Це можливо у випадку висихання, ущільнення та задубіння шкіри [4, с. 79].

За допомогою слідів рук можна встановити найрізноманітнішу інформацію стосовно осіб, які їх залишили: стать, вік, група крові, наявність певних дефектів та аномалій (шрамів, обручок, пов'язок). Дослідження потожирової речовини, якою був утворений слід руки, дозволяє встановити наявність окремих захворювань у людини. Вид папілярного узору може свідчити про генетичне захворювання [4, с. 78].

Під час розслідування сексуальних убивств працівником слідчого підрозділу перед експертом для дактилоскопічної експертизи можуть бути поставлені різноманітні питання, але основне з них – придатність виявлених слідів рук для ідентифікації та їх приналежність жертві. Експертові можуть бути задані й інші питання, як-от про приналежність виявленого сліду руки (пальця, долоні) певній особі.

За результатами експертного дослідження можна з'ясувати таке: злочин учинений злочинцем-одинаком чи групою; належать виявлені сліди пальців рук одній чи декільком особам; сліди правої чи лівої руки виявлені на місці

злочину; виявлені сліди залишені пальцями чи ділянкою долоні. Експерту під час дослідження слідів рук можуть бути поставлені й більш загальні питання: чи наявні певні особливості будови руки (відсутність одного або декількох пальців, наявність мозолів, шрамів, каліцтв кистей рук тощо [5, с. 14–15]; чи є ознаки, які вказують на те, що вбивця шульга.

Під час проведення огляду місця вчинення сексуального вбивства можуть бути виявлені та вилучені сліди ніг (взуття). Найчастіше їх називають типовими. За частотою виявлення й вилучення вони на другому місці після слідів рук. Однак, погодимося з П. П. Іщенком, на думку якого, пошуку цих слідів на місці події не приділяється належна увага [1, с. 47].

Зауважу, що особливістю сексуальних убивств є саме те, що вони вчиняються головню в територіальних межах міста, де майже всі громадські місця покриті бетонними плитами та заасфальтовані. А на таких поверхнях дуже складно знайти відбитки ніг (взуття).

Найбільш імовірні місця виявлення саме слідів ніг на місцях учинення сексуальних убивств такі: це, зазвичай, ґрунт та інша поверхня, покрита барвником, пилом або будь-якою іншою схожою пластичною речовиною. Крім того, сліди ніг (взуття) виявляють на склі, стінах, папері, одязі та тілі потерпілого. Іноді трапляється таке, що сліди босих ніг можна виявити на паркеті в квартирі або будинку. Сліди ніг (взуття) використовуються для ідентифікації злочинця. Крім того, ще до встановлення особи злочинця саме такі сліди є джерелом важливої пошукової інформації. Її отримують під час вивчення сліду і після проведення криміналістичної діагностичної експертизи. За відбитком взуття можна копіювати його аналог, а це вже дає шанс здійснити розшук злочинця за певними ознаками. За зразком відбитку взуття можна приблизно визначити зріст злочинця, а це вже є важливою пошуковою інформацією. У вивченні проблем розслідування сексуальних убивств визначено, що безпосередньо біля тіла людини слідів ніг може й не бути, але часто одиничні або групи слідів можна знайти не далеко від місця вчинення злочину. Варто шукати сліди ніг саме у місцях передбачуваного напрямку «підходу-відходу» злочинця. Часто сліди ніг виявляють у місцях приховування або поховання тіла жертви.

Вивчення кримінальних проваджень цієї категорії довело, що доріжка слідів ніг простежується вкрай нечасто, а невидимі сліди практично не виявляються (можуть бути залишені взуттям із гумовою, мікропористою, поліуретановою підшоною) [6, с. 141; 4, с. 82]. За наявністю таких слідів можна визначити

маршрут втечі та появи злочинця або потерпілого на місці вчинення злочину. Іноді сліди ніг (взуття), які здаються невидимими, можна виявити за допомогою спеціаліста на таких поверхнях, як килим і килимове покриття.

Під час вивчення кримінальних проваджень цієї категорії ми зробили висновок, що пошук слідів ніг на таких слідосприймаючих поверхнях, як паркет, кахель, лінолеум, плитка, необхідно організувати обов'язково, тому що вони є найкращою слідосприймаючою поверхнею. Пошук невидимих слідів ніг необхідно проводити до світла навкоси, а іноді в затемненому приміщенні. Під час цього може використовуватися порошок відновленого заліза та магнітний пензлик [7, с. 131–136]. Сліди можуть бути виявлені також на більш еластичних поверхнях (килим, килимове покриття) [7, с. 150].

Під час огляду місця події або житла, де, можливо, було вчинено сексуальне вбивство, варто зважати, що для приховування слідів крові злочинці навіть переклеюють шпалери, зачищають і зафарбовують поверхні, на яких можуть бути виявлені сліди крові. Саме зважаючи на це перед проведенням огляду помешкання доцільно з'ясувати у сусідів, родичів або людей з близького кола підозрюваного, чи раптом не здійснювався недавно у цьому житлі ремонт, або про будь-які інші зміни в облаштування приміщення. Також ці факти можна виявити шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Судово-біологічна експертиза під час розслідування сексуальних убивств дає відповіді на велику кількість питань, зокрема про наявність або відсутність на певній території або об'єкті слідів крові та її приналежність або неналежність певній особі. Крім того, можна визначити її вид, групу (чи належить певній людині), статеву належність, регіональне походження (з якої частини тіла кров), чи належить вона вагітній, дорослій людині чи дитині. Переважно зазначена експертиза дає відповідь на питання про давнину слідів крові, кількість втраченої крові, її втрату за життя чи вже після смерті, а також чи можливе походження плями від менструальної крові.

Сліди крові на місці вчинення сексуального вбивства іноді мають криміналістичне значення. За цими слідами визнається механізм учинення злочину (під час огляду місця події, трупа або внаслідок проведення криміналістичної трасологічної експертизи). За експертного дослідження слідів крові, виявлених на місці вчинення сексуального вбивства, можна установити: а) з якої висоти падали краплі крові; б) чи перебував певний об'єкт або предмет, на який крапала кров, у вертикальному, горизонтальному або похилому положенні; в) чи пере-

сувалася людина в момент або після заподіяння ушкоджень; г) у якому положенні перебував потерпілий в момент заподіяння йому пошкоджень; г) з якого боку був завданий удар. Ця група питань може бути певною мірою вирішена шляхом вивчення розташування, форми й особливостей слідів крові, наявних на речових доказах [5, с. 54–55].

На місці вчинення сексуального вбивства найчастіше заходять багато крові, яка належить потерпілому. Важко знайти сліди крові злочинця. Для експертного дослідження часто ставлять питання про те, чи належать сліди крові, які знайдені на місці вчинення злочину, одній або декільком особам.

Сліди крові найчастіше знаходять: а) на дверних ручках, спинках ліжка, у щілинах паркету, на вимикачах, розетках, знаряддях учинення злочину, які залишені на місці події; б) на знайдених на місці події шнурках, шматках тканини, якими зв'язували потерпілого; в) на шторах, тюлях, покривалах та інших предметах і поверхнях, які контактували з тілом потерпілого.

Також варто шукати сліди крові у ванній кімнаті, туалеті на/між плиткою поблизу ванни, рукомийника, а також у місцях дотику рушників із плиткою або іншою поверхнею.

Огляд місця події під час розслідування сексуальних убивств повинен бути спрямований на виявлення не тільки слідів взуття, рук, крові, але й сперми, присутність якої на місці злочину, вчиненого з інших мотивів, не характерно.

Найчастіше сліди сперми виявляють на трупі, одязі, а також на прилеглих предметах і поверхнях. Є правильна рекомендація, згідно з якою всі плями на зовнішніх статевих органах, лобку, стегнах та інших частинах тіла, які схожі зовні й за запахом на сперму, вилучаються на місці події. Виявлений одяг і інші предмети з плямами, схожими на кров і сперму, вилучаються повністю. Сліди сперми потрібно шукати не тільки на трупі й одязі. Їх місцезнаходження залежить від місця вчинення статевого акту. Сліди сперми на трупі або біля нього можна виявити навіть під час візуального огляду. Більш ефективним пошук слідів сперми, особливо на землі, підлозі й інших предметах, буде за використання лампи ультрафіолетового випромінювання. Однак на одязі сліди сперми не завжди чітко помітні. Візуальний огляд, використання ультрафіолетового випромінювача також повну вірогідність не дають [4, с. 84–85].

Щодо кожного з убивств, учинених, імовірно, із сексуальних мотивів, необхідно орієнтувати судово-медичного експерта на пошук сперми в ротовій порожнині й гортані потерпілої. Це може свідчити про вчинення сексуаль-

ного вбивства членами молодіжного злочинного угруповання.

Вивчені нами слідча та експертна практики доводять, що сперма може бути виявлена в порожнинах трупа. Для того, щоб виявити сперму в природних порожнинах людини, а також у заподіяних ранах і на одязі, необхідно призначити судово-біологічну експертизу.

Спеціаліста можна залучати для допомоги з метою встановлення виду походження плям на одязі, для виявлення слідів сперми серед крові й піхвових виділень і з метою встановлення її приналежності до певної групи та типу. З метою визначення належності до певної групи сперми експерт повинен надати речові або інші докази із зразками досліджуваних плям, а також слину й кров (у закритій скляній посудині) кожного підозрюваного. Після проведення експертизи висновки судово-біологічної експертизи стосовно групи сперми, виявленої на місці події, потрібно оцінювати разом з іншими зібраними доказами.

Під час судово-біологічної експертизи може бути встановлено: а) здатність наданої сперми до запліднення (під час необхідності вирішення зазначеного питання сперма повинна бути досліджена невдовзі після її одержання. Вилучення сперми здійснює судово-медичний експерт [5, с. 55]); б) наявність у наданих для дослідження плямах сперми домішок вагінального (піхвового) походження, зокрема клітин епітелію піхви (під час їх виявлення можуть бути порушені питання про їхню подібність із клітинами, узятими з піхви потерпілої); в) до якої групи належать клітини епітелію піхви.

Можливості судово-біологічної експертизи сперми обмежені. Під час виявлення на місці події слідів сперми найбільш правильною версією вчинення вбивства є сексуальний мотив. За дослідження сперми може бути встановлена її групова приналежність. Навіть ці відомості мають важливе значення під час розслідування серійних сексуальних убивств, тому що за збігу груп крові та сперми можна висунути обґрунтовану версію про те, що злочини були вчинені однією особою. З метою перевірки версій про убивства серійного характеру, вчинені на сексуальному ґрунті, необхідно проводити генотипоскопічну експертизу. Експертиза цього виду дозволяє зробити висновок про відповідність біологічного матеріалу певній особі. Об'єктами генотипоскопічного дослідження бувають сліди крові, сперми, слини, волосся зі збереженою цибулиною, іноді також лупа зі шкіри голови.

Незалежно від результатів огляду місця події слідчий повинен проконтролювати, щоб експерт-танатолог взяв мазки зі всіх порожнин трупа, а також зі всіх об'єктів і предметів, на

яких передбачається наявність слідів сперми. Для остаточного висновку про мотив учиненого вбивства доцільно здійснювати на місці події активний пошук слідів сперми.

Вивчена практика розслідування сексуальних убивств доводить те, що під час огляду місця події часто виявляють волосся і потерпілого, і підозрюваного. Володіючи знаннями про структуру волосся різних частин тіла людини, можна шляхом перекочування між пальцями або долонями встановити регіональне походження волосся. У тому випадку, якщо волосся має ребристу структуру, можна припустити, що воно виділене з ділянки статевих органів.

Під час виявлення волосся або об'єктів, схожих на волосся на одязі, тілі потерпілої людини, а також навколишніх предметах, треба обов'язково описати точне місце їх виявлення, кількість, колір, довжину, ступінь забруднення. Після цього волосся вилучається й направляється на дослідження. Крім того, повинні бути відібрані зразки волосся з голови, лобка й піхвових западин трупа.

У процесі судово-біологічної експертизи об'єктів, виявлених на місці вчинення сексуального вбивства, можна установити приналежність волосся людині або тварині (його вид), з'ясувати його колір, навіть те, чи його штучно фарбували або знебарвлювали, здійснювали на ньому завивку, нагрівали під дією високої температури, також можна встановити його регіональне походження (з якої частини тіла людини), статеву й групову приналежність. Крім того, судово-біологічна експертиза може визначити: а) як і як давно було відділене волосся (зрізане, вирване або випало); б) якщо волосся було обірване, то швидким чи повільним рухом; в) чи є на волоссі сліди пошкоджень, який їх характер і яким предметом вони могли бути завдані; г) чи наданим для експертного дослідження предметом були заподіяні поранення [8, с. 194].

Бувало, під час судово-біологічної експертизи була встановлена однорідність знайденого волосся на місці злочину з волоссям певної особи. Неабияке значення можуть мати результати фізико-технічної або комплексної експертизи про характер забруднення волосся, який може вказати на професію потерпілого, особа якого не встановлена [5, с. 56–57].

Найчастіше під час розслідування сексуальних убивств сліди зубів виявляють на трупі, а також продуктах, цигарках. Призначена судово-медична стоматологічна експертиза може відповісти на питання про особливості зубного апарату, що залишив слід (чи є всі зуби, чи є протези, коронки, наявність дефектів зубів тощо), зубами якої щелепи та з якого боку (правого, лівого) залишені сліди, а також про їх придат-

ність для ідентифікації. Але можливості судово-стоматологічної експертизи не безмежні. У зв'язку з тим, що шкіра людини має підвищену еластичність, не завжди можливо ідентифікувати зубний апарат конкретної людини зі слідами, виявленими на трупі. Іноді на шкірі все ж таки фіксуються індивідуальні особливості злочинця. У випадку виявлення на трупі слідів, які зовні нагадують укуси, необхідно організувати пошук осколків зубів або пломб. За хімічним складом можна встановити стоматологічні кабінети, в яких ставлять пломби з виявленого матеріалу. Не менш важливі результати комплексної криміналістичної й стоматологічної експертизи. Відомі випадки виявлення на місці вчинення сексуального убивства осколків зубів злочинця. Безумовно, це інформація орієнтувального характеру, що також уможливило проведення ідентифікації особи за допомогою слідів від зубів. Для ідентифікації людини за слідами зубів, залишених на людському тілі, необхідно призначати комплексну криміналістичну й судово-медичну експертизу. Для вирішення інших питань – комплексну криміналістичну й стоматологічну експертизу [5, с. 87].

Під час розслідування сексуальних убивств, за виявлення на тілі потерпілих слідів укусів, необхідно досліджувати одяг у ділянці укусів з метою виявлення плям слини злочинця. А у випадку їх виявлення доцільно порушити питання про з'ясування статевої приналежності епітеліальних клітин, виявлених у плямах слини [5, с. 56].

Іноді на тілах осіб – жертв сексуальних убивств – можна знайти сліди крові злочинця або його біологічних тканин. Приміром, коли потерпілий під час опору кусає або дряпає особу, яка вчиняє злочин, або підозрюваний отримує пошкодження від гострих предметів, які є на одязі потерпілого, чи інших речей з місця вчинення злочину.

Результати дослідження біологічних тканин допомагають установити органо-тканинну відповідність клітин, стать організму, від якого виділені біологічні клітини, крім того, може свідчити про вроджені аномалії та захворювання. Така інформація використовується з метою полегшення доведення вини підозрюваного. Результат дослідження крові допомагає встановити або виключити походження крові від певної конкретної людини.

Трапляється, що на місці вчинення сексуального вбивства або виявлення трупа виявляють найрізноманітніші сліди, як-от губ, коліна, ліктя, відбитки одягу або особистих речей, а також супутні сліди (портфеля, дипломата, інших предметів злочинця). Значний відсоток сексуальних убивств учиняється не в приміщеннях, а на від-

критій місцевості, де земля є слідосприймаючою поверхнею. Наведемо позитивний приклад використання спеціальних знань під час дослідження слідів взуття. Так, у кримінальному провадженні за фактом учинення сексуального вбивства експерт, який досліджував зліпок взуття, зробив припущення про те, що злочинець – мотоцикліст (за втисненою смугою на відбитку підошви). Правильно висунута версія стосовно виду діяльності злочинця дозволила в найкоротший термін розкрити вбивство [1, с. 47].

За виявленими на ґрунті слідами ніг (взуття) експерт може встановити таке: а) чи був виявлений слід залишений взуттям, вилученим у підозрюваного (обвинувачуваного); б) одним чи різними взуттями залишені сліди; в) до якого виду належить взуття, сліди якого виявлені на місці події, та його особливості (матеріал підошви, спосіб кріплення, наявність набойок, потертостей). Крім того, експерт може надати відомості щодо пересування людини, сліди якої виявлені на місці події (повільним, швидким кроком, підтюпцем) [5, с. 13–14].

Тому судово-ґрунтознавчу експертизу варто проводити, якщо на місці вчинення злочину виявлено частинки ґрунту, які не характерні для цієї місцевості та типу ґрунту. За результатами дослідження може бути встановлено, чи є на наданому для дослідження зразку (взутті підозрюваного, шинах автомобіля тощо) ґрунтове нашарування, яке за типом ґрунту відповідає тому, що було виявлено під час огляду місця події. Взаємна співпраця працівника слідчого підрозділу та експерта під час здійснення судово-ґрунтознавчої експертизи дає змогу забезпечити повноту дослідження, виявити схожість або відмінність досліджуваних об'єктів, які є важливими під час розслідування сексуальних вбивств. Це загалом сприяє кращим результатам, якості та точності зазначених експертиз.

Висновки

Отож використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування сексуальних убивств має особливе значення. Такий вид взаємодії передбачає залучення слідчим до провадження слідчих (розшукових) дій різних спеціалістів та експертів, діяльність яких у кримінальному провадженні є різноманітною. Особливе місце серед використання спеціальних знань цього виду кримінального правопорушення відведено судовим експертизам, що призначаються за об'єктами, що в більшості випадків вилучаються на місці вчинення вбивства на сексуальному ґрунті, якими є слина, кров, взуття, волосся, земля тощо.

Список використаних джерел

1. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
2. Ціркаль В. В. Участь спеціалістів при проведенні слідчих дій: кримінально-процесуальні, організаційні й криміналістичні аспекти : навч.-практ. посіб. Київ : Кантрі Лайф, 2003. 184 с.
3. Щербаковский М. Г. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.
4. Протопопов А. Л. Расследование сексуальных убийств : моногр. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2001. 226 с.
5. Каткова Т. В. Судебные экспертизы : практ. пособие. Харьков : Ун-т внутр. дел. 1997. 102 с.
6. Погорєцький М. А., Сергєєва Д. Б. Криміналістична тактика : навч. посіб. Київ : Алерта, 2017. 244 с.
7. Експертизи у судовій практиці: посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
8. Товтин С. В. Тактичні прийоми розслідування вбивств, пов'язаних із сексуальними відхиленнями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; суд. експертиза; оператив.-розшук. діяльність». Ірпінь : Держ. фіскал. служба України, Ун-т держ. фіскал. служби України, 2016. 19 с.
9. Судова практика у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. URL: sudpraktika.in.ua/sudova-praktika-uspravax-pro-zlochiny-proti-statevoi-svobodi-ta-statevoi-nedotorkannosti-osobi/
10. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1998. 242 с.

References

1. Shepitzko, V. J., Konovalova V. O., Zhuravel V. A. and other. (2016). Kryminalistyka [Criminalistics]. K.: InJure [in Ukr.].
2. Tsirkal, V. V. (2003). Uchast specialistiv pru provedenni slidchuh diyah: kruminalno-procesualni, organizaciyni ta kruminalistychni aspektu [Participation of specialists in conducting investigative actions: criminal procedural, organizational and forensic aspects]. Kiev: Kantri Laif [in Ukr.].
3. Shcherbakovskiy, M. G. (1999). Primenenie specialnuh znanij pri raskrutii I rassledovanii prestuplenij [Application of special knowledge in the disclosure and investigation of crimes]. Kharkov: University of Internal Affairs [in Russ.].
4. Protopopov, A. L. (2001). Rassledovanie seksualnyh ubiystv [Sexual Murder Investigation]. SPb : Jurid. centr Press [in Russ.].
5. Katkova, T. V. (1997). Sudebnuje expertizu [Forensic expertise]. Kharkov: University of Internal Affairs [in Russ.].
6. Pogoretskiy, M. A., & Sergeeva, D. B. (2017). Kryminalistychna Taktyka [Criminalistic tactics]. K.: Alerta [in Ukr.].
7. Ekspertyzy u sudovii praktytsi [Examinations in judicial practice]. K.: Jurinkom inter [in Ukr.].
8. Tovtyn, S. V. (2016). Taktychni pryimy ozsliduvannia vbyvstv, poviazanyh iz seksualnymy vidhyleniamy [Tactics for investigating homicides related to sexual misconduct]. Irpin: Derzh. fisk. sluzhba Ukrainu [in Ukr.].
9. Sudova praktika u spravax pro zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkannosti osoby [Judicial practice in cases of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person]. Retrieved from sudpraktika.in.ua/sudova-praktika-uspravax-pro-zlochiny-proti-statevoi-svobody-ta-statevoi-nedotorkannosti-osobi/ [in Ukr.].
10. Starushkevych, A. V. (1998). Kruminalistychna harakterystuka seksualnyh vbyvstv: poniattia, zmist, znachennia dlia rozsliduvannia [Forensic characteristics of sexual homicides: concept, content, meaning for investigation]. K.: Nacionalna akademiia vnutrishnih sprav Ukrainu [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 05.08.2020
прийнята до друку 24.09.2020*

*The article: is received 05.08.2020
is accepted 24.09.2020*

UDC (УДК) 343.82

Гриченко Оксана Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ
(Одеса, Україна)

e-mail: oksanochka.oksi78@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1376-6956

ЕФЕКТИВНІСТЬ УСТАНОВ ІЗ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ І ПОКАЗНИКІВ

Анотація. Висвітлено аналіз і деякі тенденції визначення критеріїв і показників ефективності установ із виконання покарання у виді позбавлення волі. Проаналізовано як тотожні поняття «критерій» та «показник» у контексті визначення ефективності виконання покарання у виді позбавлення волі. Досліджено позиції, в яких відображено витоки нового погляду на оцінку ефективності діяльності установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі. Доведено, що в основі оцінки має бути поведінка засудженої особи впродовж усього терміну перебування в ізоляції від суспільства.

Ключові поняття: виправлення, ефективність, засуджений, критерії, кримінально-виконавча система, позбавлення волі, покарання, установи з виконання покарання, показник.

Hrytenko Oksana,

PhD (Law),

Associate Professor,

Professor of the Department of Criminal Law and Criminology,
Odessa State University of Internal Affairs
(Odessa, Ukraine)

e-mail: oksanochka.oksi78@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1376-6956

EFFICIENCY OF PENAL INSTITUTIONS IN THE FORM OF IMPRISONMENT: SOME TRENDS IN DETERMINING CRITERIA AND INDICATORS

Abstract. The article deals with retrospective of analysis and some ways to improve determining criteria and indicators of efficiency of penal institutions in the form of imprisonment. The definitions of "criterion" and "indicator" in relation to determining the effectiveness of the execution of punishment in the form of imprisonment are used as identical. Three positions have been examined in which the origins of a new vision of evaluating the effectiveness of penal institutions in the form of imprisonment are reproduced. An attempt was made to characterize a typical point of view, the essence of which was that the level of effectiveness of institutions in fulfilling the tasks (objectives) that they were facing should be evaluated. The problem, nevertheless, is that there has been no consensus as to what the tasks (functions, objectives) of the agencies activities should be main and real. In the current context of reforming the criminal justice system of Ukraine, this issue is becoming increasingly important and needs urgently to be addressed. The assessment (among other indicators) should be based on the behavior of the convicted person throughout his / her term of isolation from a society. Respectively, it is better to treat corrections as a process that has a specific meaning and impact tools, depending on the stage of serving punishment of staying in isolation. The correctional process is also the individualization of the use of punitive and educational influence on the convicted person, it is also the differentiation and individualization of the use of different forms of stimulating exposure on the behavior of the convicted person (changing conditions of confinement within an institution, transfer to another institution, application of a system of encouragement and discipline, mitigation of punishment, early release from punishment, etc.). This approach reinforces the urgency of more in-depth investigation of the content, nature, characteristics, application forms of progressive system performance (serving) sentence, the ratio of the institute interdisciplinary institutes of differentiation and individualization of punishment, encouraging law behavior while serving their sentence.

Key concepts: corrections, efficiency, convicted, criteria, criminal enforcement system, imprisonment, punishment, penitentiary institutions, indicator.

Вступ

Проблема ефективності покарання у виді позбавлення волі стало розглядається на різних рівнях системоутворювальних елементів, особливостей їхнього взаємозв'язку та взаємообумовленості та рівнів узагальнення. Покарання є доволі важливою соціально-правовою категорією, необхідною складовою кримінально-правової та кримінально-виконавчої (пенітенціарної) політики, системи виконання покарання як такого, системи установ із виконання покарання. Окрему проблему становить ефективність виконання покарання у виді позбавлення волі, а відповідно – ефективність діяльності установ із виконання цього покарання (до певного часу – виправно-трудових установ).

Метою статті є вивчення та аналіз деяких тенденцій визначення критеріїв і показників ефективності установ із виконання покарання у виді позбавлення волі.

Деяким аспектам вивчення цього питання присвячено чимало наукових публікацій. Зокрема, вони стали предметом аналізу у працях таких учених, як М. Н. Андрющенко, Л. В. Багрій-Шахматов, Н. А. Беляєва, Т. А. Денисова, В. Я. Конопельський, О. Г. Колб, М. П. Мелентьев, А. Е. Наташев, А. Ф. Степанюк, В. М. Трубников, І. В. Шмаров, І. С. Яковець тощо.

1. Установлення показників і критеріїв ефективності діяльності установ із виконання покарання у виді позбавлення волі

Ефективність діяльності установ із виконання покарання залежить від значної кількості чинників, які як безпосередньо, так і опосередковано впливають на виконання ними своїх функцій та завдань. А відповідно, має значення і рівень розвитку кримінально-виконавчої науки; і досконалість і чіткість законодавчих положень, ступінь відтворення в них проблем правозастосовної практики; і професійний рівень і кваліфікація співробітників установ із виконання покарання; управлінський та організаційний рівні виконання завдань щодо організації праці засуджених, професійного та загальноосвітнього навчання, виховного впливу. Усе це впливає на ефективність (дієвість) виправно-трудового впливу.

Утім, розглянемо більш вузьке розуміння ефективності діяльності установ із виконання покарання у виді позбавлення волі, коли ефективність їхнього цілеспрямованого процесу визначається насамперед ступенем досягнення завдань (цілей), заради яких здійснюється цей процес. Відповідно, дослідження має здійснюватися з урахуванням історичного підходу та сучасних напрямів оцінки їхньої ефективності щонайменше на двох рівнях: щодо значення цілей покарання, визначених у кримінальному та кримі-

нально-виконавчому кодексах, із точки зору критеріїв оцінки ефективності установ із виконання покарання у виді позбавлення волі; встановлення того узагальнювального критерію (показника), в якому мають відобразитися позитивні реально та об'єктивно можливі результати виконавчого процесу діяльності відповідних установ.

Термін «ефективний» аксіоматично (з уваги на зміст словників щодо тлумачення змісту та ознак цього терміна) означає дієвий, результативний, тобто такий, що надає певний результат, завершується певними наслідками, які є найоптимальнішими в певних конкретних умовах [1, с. 745; 2, с. 549].

Отже і термін «ефективність права» здебільшого тлумачився як результативність його дії, а відповідно більшою мірою обговорювався на тлі аналізу оптимальних можливостей та умов забезпечення ефективності певних галузей права. Такий підхід, якого дотримувалися вчені за радянського періоду [3, с. 149], має право на існування і за сучасних доволі складних умов реформування законодавства, кримінально-виконавчого зокрема.

Погоджуємося із тим, що оцінка ефективності будь-якої сфери діяльності, а отже і сфери виконання (відбування) покарання та діяльності установ із виконання покарання у виді позбавлення волі, – передбачає визначення її основної спрямованості, стану досягнення результатів, механізму (засобів), які використовуються у цьому [4, с. 1]. У підсумку такий підхід має велике практичне значення, оскільки завжди є основою подальшого реформування та удосконалення досліджуваної сфери.

Відповідно «ефективність» є завжди певною кількісною характеристикою співвідношення цілей, теоретичних можливостей та матеріалізації конструктивного рішення, реальної становища [5, с. 45]. Отже, особливого значення набувають ті критерії (показники), які є підставою для оцінки дієвості будь-якого процесу або явища.

Використовуючи в цьому випадку категорії «критерії» та «показники» як тотожні, проаналізуємо особливості їхнього співвідношення. Критерій (від грец. *kriterion* – засіб для судження) – це ознака, на підставі якої здійснюється оцінка предмету або явища; ознака, яка є підставою для класифікації; засіб перевірки, міра оцінки, міра судження тощо [1, с. 248; 6, с. 226; 2, с. 231]. Показник – те, що надає можливість конкретного судження щодо розвитку під час здійснення чого-небудь [1, с. 445].

Отже, слід визнати, що за цього підходу категорія «критерій» є більш широкою, оскільки відображає певне спрямування, цілі і навіть особливості механізму реалізації бажаного. Тоді

як показник – це зазвичай кількісна ознака, яка відображає реальне становище, ступінь досягнення запланованого, є підставою для визначення недоліків і негативних наслідків, а відповідно і напрямів удосконалення. На перший погляд, ці категорії є самодостатніми. Проте вони завжди доповнюють один одного, і в певному сенсі (у разі сприйняття окремого показника як критерію для оцінки, судження про певне соціально-правове явище) навіть можуть розглядатися як тотожні. Такий комплексний підхід до використання таких категорій, як «критерії» та «показники» є сталим і висвітлюється у наукових судженнях як кримінологів пострадянського періоду, так і сучасності.

Щодо визначення критеріїв (показників) ефективності діяльності установ із виконання покарання у виді позбавлення волі, то це питання має сталі історичне коріння і не втрачає актуальності. Зокрема, донині на часі наукова позиція, висловлена Л. В. Багрієм-Шахматовим у 90-ті роки попереднього століття, сутність якої полягає у тому, що без кількісних даних (показників) щодо ступеня ефективності кримінально-виконавчого правового регулювання як таких, що свідчать про реальні зміни (наслідки), що виникають в об'єктивній реальності під час виконання вимог законодавства, – вибір його оптимального варіанту є практично неможливим. До того ж, на думку вченого, основним виміром, еталоном оцінки повинна стати та ціль, заради якої правова норма утворювалася, з урахуванням її максимальних результатів, відрізку часу та усіх видів витрат на її досягнення (матеріального, інтелектуального та морального характеру). Зокрема, пропонується критерієм ефективності кримінально-правових заходів впливу (покарання у виді позбавлення волі, зокрема) розглядати таку ознаку (показник), яка би давала змогу обрати ступінь досягнення цілей цих заходів у межах терміну, визначеного за вироком суду, з урахуванням рівня організації карально-виховного впливу на засуджених, матеріальних і духовних витрат [3, с. 149–150, 154, 161]. Отже, в цьому випадку поняття «критерій» та «показник» у контексті визначення ефективності виконання покарання у виді позбавлення волі вживаються як тотожні.

Практично аналогічної позиції дотримувалися і вчені (М. П. Мелентьєв, А. Е. Наташев, І. В. Шмаров), які безпосередньо на початку другої половини попереднього століття розробляли основи щодо підходів і методики оцінки ефективності покарання у виді позбавлення волі через певні показники діяльності установ із виконання цього покарання [7, с. 49–55; 8, с. 11–23; 9]. Зокрема, критеріями ефективності їхньої діяльності визнавалися ті показники, які харак-

теризували ступінь виконання цими установами завдань, визначених виправно-трудовим законодавством. Під цими завданнями розуміли досягнення цілей покарання (виправлення, перевиховання, спеціальне та загальне попередження). Результати виконання цих завдань пропонувалося оцінювати за даними щодо поведінки осіб, звільнених від покарання. Отже, йдеться про дані стосовно рецидивної злочинності. І такий підхід мав загально визначений характер. Розроблялася методика обліку рецидивної злочинності за різні терміни після звільнення засудженого із в'язниці: один, два або ж три роки, що впливала на оцінку інтенсивності цього виду злочинності.

Водночас доволі дискусійним було питання: «Чи можна розглядати критерієм діяльності установ поведінку засудженої особи під час відбування покарання?». І думки висловлювалися вкрай протилежні. Важливим є те, що саме в цей період ученими-фахівцями з виправно-трудового права (Н. А. Беляєв, М. П. Мелентьєв, А. Е. Наташев, І. С. Ной, Н. А. Стручков, І. В. Шмаров) було закладено основи переоцінки показників, які стосувалися безпосередньо процесу виконання покарання, оцінки того, як умови та порядки виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі впливали на якість (інтенсивність) карально-виховного впливу на особистість засудженої особи [10, с. 46; 11, с. 41; 7, с. 50; 8, с. 1, 19; 12, с. 64–69; 9, с. 62].

2. Деякі наукові позиції щодо оцінки ефективності діяльності установ із виконання покарання у виді позбавлення волі

Узагальнений аналіз результатів наукових досліджень зазначених учених в цьому питанні дозволяє виокремити три позиції, в яких відображаються витoki нового погляду на оцінку ефективності діяльності установ із виконання покарання у виді позбавлення волі.

По-перше, поняття виправлення розглядалося у двох значеннях. Як мінімальне завдання, яке має бути вирішене під час виконання покарання, і полягатиме в такому результаті, коли під впливом покарання у свідомості засудженої особи відбуваються такі зміни, що свідчать про втрату ним суспільної небезпеки. Навіть якщо особа утримується від учинення нових злочинів, лякаючись покарання, це також є певним позитивним результатом щодо виправлення засудженої особи (на відміну від перевиховання, яке мало передбачати більш поглиблені особистісні зміни, які свідчать про виховання такої особистості, яка повинна стати корисною для суспільства). І як процес впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, спрямований на зміни в її особистості на краще (у разі перевиховання, – на суттєву докорінну переробку свідомості, фор-

мування нових поглядів, уявлень, навичок). Тоді вчені визнавали, що критерії оцінки процесу відбування засудженим покарання мають велике теоретичне та практичне значення.

По-друге, саме на цьому рівні розуміння виправлення як певного процесу особливого значення набувало питання диференціації та індивідуалізації методів (засобів) впливу. Відповідно, ефективність виконання покарання, дієвість у досягненні мети покарання пов'язувалися із належним рівнем розробленості засобів, форм і методів впливу на особистість засудженої особи. Із тим, наскільки раціонально використовуються сили, енергія та час на досягнення цілей покарання; наскільки це є науково обгрунтованим.

По-третє, виокремлення особливої важливості засобів і форм впливу на особистість засудженої особи у процесі виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі закономірно посилювало теоретичне та практичне значення дієвості застосування поліпшених умов виконання покарання, зміни умов у межах установ і шляхом переведення в інші установи, умовно-дostroкового звільнення, заміни покарання на більш м'яке тощо. Саме під час застосування цих міждисциплінарних кримінально-правових і кримінально-виконавчих стимулюючих інститутів перше місце посідали саме показники щодо ступеня виправлення засудженої особи під час відбування ним призначеного судом покарання. До конкретних показників, які давали змогу оцінити стан поведінки засуджених під час відбування покарання, зазвичай відносили: рівень злочинності серед осіб, які відбували покарання; кількість порушень режимних вимог і дисципліни; ставлення до праці, професійного та загальноосвітнього навчання. Отже, в розрахунок бралася передусім примусова складова карально-виховного впливу, рівень дотримання засудженим дисциплінованості, ступінь його пристосування до обмежувальних умов і порядку відбування покарання. Відповідно, практично невілювався особистісний вольовий чинник.

Висновки

Ретроспективний аналіз наукових підходів стосовно визначення критеріїв (показників) ефективності установ із виконання покарання у виді

позбавлення волі доводить, що типовою була така позиція: оцінюватися повинен рівень дієвості установ із виконання окреслених завдань (цілей). Однак проблема в тому, що не існувало одностійності щодо того, які завдання (функції, цілі) діяльності установ повинні бути головними та реальними. Це питання в сучасних умовах реформування кримінально-виконавчої системи України набуває дедалі більшого значення і потребує нагального вирішення.

Доволі тривалі пошуки відповіді на це питання з пострадянських часів і до сьогодні доводить закономірність трансформації наукових поглядів (відповідно і законотворчих підходів і правозастосування) від визнання головним критерієм даних щодо кількості злочинів, що вчиняються особами, звільненими із місць позбавлення волі (рецидивна злочинність, пенітенціарна рецидивна злочинність), – до необхідності формулювання нових підходів, показників, які б відображали реальне становище сфери виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

В основі оцінки (крім інших показників) повинна бути поведінка засудженої особи впродовж усього терміну перебування в ізоляції від суспільства. Відповідно, доцільніше ставитися до виправлення як до певного процесу, який має свій специфічний зміст та інструментарій впливу, залежно від етапів відбування покарання, від терміну перебування в ізоляції. Виправний процес – це і індивідуалізація застосування засобів карально-виховного впливу на особистість засудженої особи, і диференціація та індивідуалізація застосування різних форм стимулюючого впливу на поведінку засудженої особи (зміна умов утримання в межах установи, переведення до іншої установи, застосування системи заохочення та дисциплінарного примусу, пом'якшення покарання, дострокове звільнення від відбування покарання тощо). Саме такий підхід посилює актуальність більш поглибленого дослідження змісту, сутності, ознак, форм застосування прогресивної системи виконання (відбування) покарання, співвідношення цього інституту із міжгалузевими інститутами диференціації та індивідуалізації покарання, заохочення правослухняної поведінки під час відбування покарання.

Список використаних джерел

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 20-е изд., стереотип. Москва : Русский язык, 1988. 750 с.
2. Данилюк И. Г. Современный словарь иностранных слов для средней и высшей школы. Донецк : ООО ПКФ «БАО», 2008. 560 с.
3. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и формы ее реализации. Одесса : АО БАХВА, 1998. 191 с.
4. Яковець І. С. Критерії та методи оцінки ефективності діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. *Кримінальне право України: теорія і практика*. 2007. № 2–3. С. 15–22.

5. Андрющенко М. Н. Понятие эффективности и его философский смысл. *Ученые записки*. Вып. XII. Л. 6. Изд-во ЛГУ, 1971. С. 45–47.
6. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА-М, 2000. 576 с.
7. Мелентьев М. П. О понятии и критериях эффективности исполнения наказания в виде лишения свободы. *Труды ВНИИ МВД СССР*. Москва, 1969. № 14. С. 49–55.
8. Натасhev А. Е. Критерии эффективности наказания в виде лишения свободы и деятельности исправительно-трудовых учреждений. *Труды ВНИИ охраны общественного порядка МООП СССР*. Москва, 1967. № 11. С. 11–23.
9. Шмаров И. В. Понятие и критерии оценки эффективности исполнения наказаний, связанных с исправительно-трудовым воздействием. *Исправительно-трудовое право : учебник*. Москва : Юридическая литература, 1966. 213 с.
10. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. 186 с.
11. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1962. 208 с.
12. Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью : монография. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1978. 288 с.

References

1. Ozhehov, S. Y. (1988). Slovar russkoho yazyka [Russian dictionary]. Pod red. chl.-korr. AN SSSR N. Yu. Shvedovoi. 20-e yzd., stereotyp. M.: Russkiy yazyk [in Russ.].
2. Danyliuk, Y. H. (2008). Sovremenniy slovar inostrannykh slov dlia srednei i vysshei shkoly [Modern Dictionary of International Words for Secondary and High Schools]. Donetsk: OOO PKF «BAO» [in Russ.].
3. Bahryi-Shakhmatov, L. V. (1998). Sotsyalno-pravovye problemy uholovnoi otvetstvennosti i formy yeyo realizatsii [Social and Law Issues of Criminal Liability and Forms of Their Realization]. Odessa: AO BAKhVA [in Russ.].
4. Iakovets, I. S. (2007). Kryterii ta metody otsinky efektyvnosti diyalnosti Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [Criteria and Methods of Estimation of the Effectiveness of State Criminal Executive Service of Ukraine Activity]. *Kryminalne pravo Ukrainy: teoriia i praktyka (Criminal Law of Ukraine: theory and practice)*, 2-3, 15–22 [in Ukr.].
5. Andriushchenko, M. N. (1971). Ponyatyie efektyvnosti i eho fylosofskiy smysl [The Notion of Effectiveness and its Philosophical Meaning]. *Uchenye zapisky (Scientific notes)*, 12, 6. Yzd-vo LHU, 45–47 [in Russ.].
6. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar [Philosophical Encyclopedia Dictionary]. M.: YNFRA-M, 2000 [in Russ.].
7. Melentev, M. P. (1969). O ponyatii i kriteriyakh effektivnosti ispolneniya nakazaniya v vide lisheniya svobody [The Notion and Criteria of the Effectiveness of Punishment Implementation by Imprisonment]. *Trudy VNIY MVD SSSR (Works of All-Union Scientific Research Institution of Ministry of Internal Affairs of the USSR)*. M., 14, 49–55 [in Russ.].
8. Natashev, A. E. (1967). Kriterii effektivnosti nakazaniya v vide lisheniya svobody i deyatelnosti ispravitelno-trudovykh uchrezhdeniy [Criteria of the Effectiveness of Punishment by Imprisonment and Activities of Labour-Correctional Facilities]. *Trudy VNIY okhrany obshchestvennogo poriadka MOOP SSSR (Scientific Works of Community Policing of All-Union Research Institute of the Ministry of Community Policing of the USSR)*. M., 11, 11–23 [in Russ.].
9. Shmarov, Y. V. (1966). Poniatie i kriterii otsenki effektivnosti ispolneniya nakazaniy, svyazannykh s ispravitelno-trudovym vozdeistviem. *Ispravitelno-trudovoe pravo [The Notion and Criteria of the Effectiveness Estimation of Punishment Implementation, Connected with Labour-Correctional Impact. Labour Correctional Law]*. M.: Iuridicheskaya literatura [in Russ.].
10. Beliaev, N. A. (1963). Tseli nakazaniya i sredstva ikh dostizheniya v ispravitelno-trudovykh uchrezhdeniyakh [Purpose of Punishment and Means of Their Realization in Labour-Correctional Establishment]. L.: Yzd-vo Lenynhr. un-ta [in Russ.].
11. Noi, Y. S. (1962). Voprosy teorii nakazaniya v sovetskom uholovnom prave [Issues of the Theory of Punishment in Soviet Criminal Law]. Saratov: Yzd-vo Saratovskoho un-ta [in Russ.].
12. Struchkov, N. A. (1978). Uholovnaia otvetstvennost y yeyo realizatsiya v borbe s prestupnostiu [Criminal Liability and its Realization in Preventing Criminality]. Saratov: Yzd-vo Saratovskoho un-ta [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 11.06.2020
прийнята до друку 17.09.2020

The article: is received 11.06.2020
is accepted 17.09.2020

Розділ 3

Соціально-економічні студії

Chapter 3

Socio-Economic Studios

UDC (УДК) 338.1: 339.562
JEL Classification: F13; F52

Ревак Ірина Олександрівна,
доктор економічних наук, професор,
декан факультету управління та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: irarevak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1755-2947

Кондро Ігор Володимирович,
здобувач освітнього ступеня доктора філософії у галузі економіки
кафедри соціальних дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: kondro_i@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7416-7562

СЕКТОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано імпорتنу залежність окремих секторів вітчизняної економіки від надходжень сировини, напівфабрикатів і готової продукції з-за кордону. Наголошено, що українська хімічна промисловість характеризується надмірною імпортозалежністю в сегменті проміжного споживання (понад 80%), у структурі імпорту хімічної продукції найвищу питому вагу має фармацевтична продукція (28%). Виявлено причини високої імпортової залежності легкої та деревообробної промисловості, що є наслідками використання толінгових механізмів і продукції з високим ступенем переробки сировини. Аргументовано, що ступінь імпортозалежності галузей вітчизняного виробництва залежить від таких критеріїв, як рівень технологічності та витратності виробництва.

Ключові поняття: сектори національної економіки, хімічна промисловість, легка промисловість, деревообробна промисловість, імпортозалежність, економічна безпека.

Revak Iryna,
Doctor of Economics, Professor,
Dean of the Faculty of Management and Economic Security,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: irarevak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1755-2947

Kondro Ihor,
Postgraduate Student of the Department of Social Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: kondro_i@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7416-7562

SECTORAL ANALYSIS OF IMPORT DEPENDENCE OF UKRAINE'S ECONOMY

Abstract. The domestic economy is characterized by excessive import dependence on both high-tech products and consumer goods, the production of which can be established in the country. This situation is caused by the lack of real structural and institutional reforms, low investment and innovation activity of domestic producers, the use of outdated technological base and the dominance of low-tech industries.

The aim of the study is to analyze the reasons and features of import dependence of certain sectors of the economy of Ukraine considering the share of imports in intermediate and final consumption and the commodity structure of imports.

General and special methods of scientific research, including induction and deduction, analysis and synthesis were used to summarize the conceptual foundations and theoretical foundations of the domestic economy; economic and statistical methods were used to get a detailed analysis of the import dependence of individual sectors of the national economy in terms of product groups and intermediate and final consumption; systematization and generalization methods were used to identify the causes and destructive factors of increasing the level of import dependence of the Ukrainian economy.

The import dependence of certain sectors of the domestic economy is analyzed in the article. It is pointed out that the Ukrainian chemical industry is characterized by excessive import dependence in the segment of intermediate consumption (over 80%). It is grounded that the light industry of Ukraine largely depends on toll raw materials and the use of tolling schemes, the product range is dominated by imported textiles and textile products (over 75%), indices of light industry production and sales have been showing a decreasing tendency since 2017.

The research shows that the structure of imports of the woodworking industry is dominated by products with a high level of technological processing (48 product groups), intermediate consumption accounts for more than 80%, gross capital accumulation in this sector is almost absent.

The article proves that the degree of import dependence of domestic industries depends on such criteria as the level of manufacturability and cost of production.

Key concepts: sectors of the national economy, chemical industry, light industry, woodworking industry, import dependence, economic security.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-145-153

Вступ

Сучасний стан зовнішньоторговельних зв'язків України характеризується надмірною імпоротною залежністю як щодо високотехнологічної продукції, так і товарів широкого використання, виробництво яких можна налагодити всередині країни. У структурі експорту переважає сировинна продукція, що є абсолютно не виправданим з огляду на наявний в Україні потужний ресурсний потенціал, якісну робочу силу, сприятливі кліматичні умови, географічне розташування, розвинуту індустрію інформаційних технологій. Ще однією особливістю вітчизняної економіки є чималі обсяги тіншового обороту і контрабанди, що свідчить про корупційну складову, а також надмірно ліберальна зовнішньоторговельна політика, в той час як для більшості країн світу пріоритетом залишаються національні економічні інтереси.

Метою статті є аналіз причин та особливостей імпортозалежності окремих секторів економіки України за часткою імпорту у проміжному і кінцевому споживанні та товарною структурою імпорту.

Вагомий внесок у теоретико-прикладне обґрунтування імпортозалежності вітчизняної економіки здійснили Т. Васильців, Д. Венцковський, Р. Лупак, А. Мазаракі, Т. Мельник, Т. Осташко та ін. Секторальні особливості ключових галузей вітчизняної переробної промисловості досліджували Л. Дейнеко, С. Іщук, Л. Коваль, Л. Созанський, В. Точилін та ін.

Зважаючи на вагомий науковий доробок вітчизняних учених, особливої актуально-

сті набувають питання виявлення причин і деструктивних чинників зростання імпоротної залежності вітчизняної економіки, що є наслідком неефективної державної політики у різних галузях національної економіки та передумовою виникнення реальних і потенційних загроз економічній безпеці держави.

1. Результати дослідження

Про рівень імпортозалежності окремих галузей національної економіки свідчить їх залежність за окремими видами продукції, сировини чи напівфабрикатів. Особливе місце у цьому процесі посідають показники кінцевого та проміжного споживання, валового нагромадження основного капіталу. Спробуємо проаналізувати рівень імпоротної залежності таких ключових галузей вітчизняного господарства, як хімічна, легка та деревообробна промисловість.

За світовими вимірами хімічна промисловість належить до основних сегментів світової індустрії, а хімічна продукція проміжного споживання використовується в усіх сферах сучасної економіки. Із впевненістю можемо стверджувати, що стан розвитку хімічної промисловості визначає рівень конкурентоспроможності національної економіки загалом і характер інноваційних процесів зокрема. У промислово розвинених країнах питома вага хімічної продукції у промисловому виробництві становить від 5–8 до 13–16%, в Україні – менше 3% [1, с. 66].

За структурою хімічних речовин в Україні домінують елементи сировинного походження (добрива та азотні сполуки, пластмаси, син-

тетичні каучуки), а частка імпорту у проміжному споживанні хімічної продукції за останні чотири роки перевищує 92% [2]. Варто зауважити, що хімічна галузь є особливо вразливою до кон'юнктури світового ринку, а така надмірна імпортна залежність є результатом несистемного структурного реформування галузі загалом.

Стосовно кінцевого споживання продукції хімічної промисловості, то її частка у загальному використанні імпортної продукції щороку зростає. Так, у 2015 році цей показник дорівнював 4,0%, а у 2018 році – 11,22%, тобто зріс у

тура імпорту товарів представлена за широкими економічними категоріями у розрізі товарних груп [3]. Обсяги імпорту продукції хімічної промисловості та пов'язаних із нею галузей промисловості впродовж 2015–2019 рр. за товарами проміжного та кінцевого споживання невинно зростають. За аналізовані п'ять років сумарні обсяги імпорту зросли у 1,44 раза, позитивною була динаміка щорічних темпів зростання як товарів проміжного споживання, так і споживчих товарів (табл. 1).

Таблиця 1

Товарна структура імпорту продукції хімічної промисловості та пов'язаних із нею галузей промисловості

Найменування груп товарів	2015	2016	2017	2018	2019
Продукція хімічної промисловості та пов'язаних із нею галузей промисловості, млн. дол. США з них	7540	8297	9575	10425	10870
Товари проміжного споживання	5131	5483	6409	7012	7208
темпи зростання до попереднього року, %	78,0	106,86	116,89	109,41	102,80
Споживчі товари	2409	2814	3165	3413	3663
темпи зростання до попереднього року, %	64,56	116,81	112,47	107,84	107,32

Розраховано за [3].

2,8 раза. Продукція такого виду головно (понад 99,0%) використовується домогосподарствами. Водночас практично не відбувається валового нагромадження капіталу, зокрема і в основний капітал. За підсумками 2015–2018 рр., частка валового нагромадження капіталу коливалася від –1,74% у 2015 році до –0,74% у 2018 році [2]. Серед основних споживачів хімічної продукції найбільше імпортних товарів використовують хімічна і харчова промисловість, а також сільське господарство.

Відповідно до нових методологічних засад МВФ, зокрема КПБ6 (керівництво з платіжного балансу, 6-те видання), струк-

Ще однією особливістю хімічної промисловості є надмірна ресурсо- та енергоємність, зумовлена критичним станом основних засобів, високим ступенем зношеності, низькою інноваційністю вітчизняних підприємств і домінуванням низькотехнологічних виробництв.

Упродовж аналізованого періоду сумарний обсяг імпорту хімічної продукції у розрізі товарних груп за кодами УКТЗЕД зростав до 2018 року, а в 2019 році демонстрував дещо спадну тенденцію. Сумарний обсяг імпорту хімічної продукції подано у табл. 2.

Як зрозуміло з табл. 2, питома вага імпорту хімічної продукції (у розрізі 28–38 товарних

Таблиця 2

Сумарний обсяг імпорту хімічної продукції за 2015–2019 рр. *

Роки	Сумарний обсяг імпорту хімічної продукції			
	млн. доларів США *	питома вага, %*	млн. доларів США **	питома вага, %**
2015	5020	13,7	7540	19,4
2016	5620	14,4	8297	20,5
2017	6546	13,2	9575	19,4
2018	7058	12,4	10439	18,6
2019	6812	11,3	10870	18,0

* Розраховано відповідно до українського класифікатора товарів ЗЕД [4].

** Розраховано відповідно до КПБ6 [3].

груп за українським класифікатором товарів ЗЕД (УКТЗЕД) за 2015–2019 рр. у структурі всієї імпортованої продукції знизилася із 13,69% у 2015 році до 11,25%. За методологією МВФ спостерігаємо майже ідентичну ситуацію у динаміці товарної структури імпорту продукції хімічної промисловості. Це підтверджує доволі сильну залежність вітчизняної економіки від імпоротної сировини, напівфабрикатів і готової продукції.

Розподіл імпорту хімічної продукції та пов'язаних із нею галузей промисловості за географічними регіонами представлено у табл. 3.

виробництво (С13), виробництво одягу (С14), виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (С15)).

Особливістю текстильного виробництва з позиції імпортозалежності є висока питома вага кінцевого споживання у структурі використанні імпоротної продукції. За даними [2], питома вага кінцевого споживання упродовж 2015–2019 рр. перевищує 84%, а основними споживачами виступають домогосподарства (98%).

Така ситуація зумовлена насамперед мінілітвістю розвитку вітчизняної легкої промисло-

Таблиця 3

Географічна структура імпорту хімічної продукції за 2015–2019 рр.,%

Регіони світу	2015	2016	2017	2018	2019
Європа	51,4	52,6	52,5	54,1	55,7
Азія	20,1	21,2	20,0	22,6	23,7
СНД	24,0	21,6	23,0	18,9	15,5
Америка	4,1	4,3	4,1	3,9	4,1
Африка	0,4	0,3	0,3	0,4	1,0

Розраховано за [3].

Беззаперечним лідером серед імпортерів хімічної продукції є країни Європи, причому за останні п'ять років частка європейських постачальників зросла із 51,4% до 55,7%. Посилюють позиції щодо імпорту в Україну хімічної продукції та споріднених галузей промисловості азійські країни – їх квота у структурі імпорту теж невпинно зростає. Більше ніж у двічі зросли обсяги імпортованої хімічної продукції з африканського континенту, водночас послаблюється імпортозалежність вітчизняної економіки від хімікатів із країн СНД.

Вітчизняні дослідники [1, с. 71] зазначають, що в географічній структурі українського імпорту товарів хімічної промисловості (основних товарних груп – 28, 29, 31) спостерігаються такі протилежні тенденції: з одного боку, повна або часткова переорієнтація імпорту з РФ на країни Європи та Китай, а з іншого – зростання частки РФ у структурі імпорту окремих товарних позицій основної хімії. Підтримуємо позицію авторів, що за окремими товарними позиціями хімічної продукції потрібно переорієнтувати імпорт на інші географічні терени, або ж налагоджувати процес імпортозаміщення в Україні.

Серед галузей національної економіки, що потерпають від надмірної імпортозалежності, варто виокремити легку промисловість (за кодами КВЕД до неї входить текстильне

виробництво, її надмірною залежністю від давальницької сировини. За аналізований період основні показники, що характеризують динаміку виробництва продукції текстильного виробництва, виробництва одягу та виробів зі шкіри, демонстрували змінні тенденції. Так, індекс продукції легкої промисловості з 2016 року невпинно знижувався, а індекс обсягу реалізованої продукції демонстрував різновекторну динаміку (див. рис. 1).

Варто зауважити, що у структурі реалізованої продукції легкої промисловості переважає виробництво одягу, другу позицію займає текстильне виробництво, третю – виробництво шкіри та виробів з неї. Упродовж аналізованого періоду у структурі реалізованої продукції легкої промисловості домінує виробництво одягу, про що свідчать дані (див. рис. 2).

Позитивні тенденції окреслилися у зростанні обсягів реалізації продукції текстильного виробництва, питома вага якого у 2018 зросла на 11,28 в. п. порівняно з 2015 роком. Щорічне зниження обсягів реалізованих товарів зі шкіри (із 30,72% у 2015 році до 22,45% у 2018 році) сигналізує про те, що продукція такого виду заміщується імпортними аналогами.

Проаналізуємо динаміку ввезення на територію України продукції легкої промис-

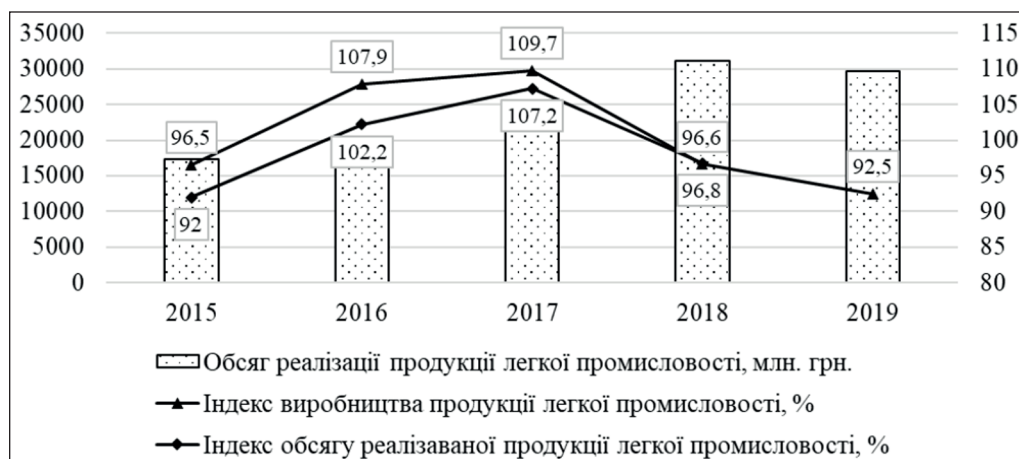

Рис. 1. Індекси продукції легкої промисловості та обсягів реалізації за 2015–2019 рр. [5]

Рис. 2. Структура реалізованої продукції легкої промисловості в Україні (за видами виробництв), % [5]

ловості за 2015–2018 рр. у розрізі її основних видів (табл. 4).

Із даних, відображених у табл. 4, можна простежити такі основні тенденції:

– «левоу» частку у структурі імпорту займають текстильні матеріали та текстильні вироби, хоч за три роки (2017–2019 рр.) спостерігаємо незначну тенденцію до їх зниження;

Таблиця 4

Структура продукції легкої промисловості у товарній структурі імпорту

Рік	Шкури необроблені, шкіра вичинена		Текстильні матеріали та текстильні вироби		Взяття, головні убори, парасольки	
	млн. дол. США	%*	млн. дол. США	%*	млн. дол. США	%*
2015	167,4	9,15	1414,6	77,29	248,3	13,57
2016	208,8	10,32	1545,7	76,37	269,4	13,31
2017	251,3	11,13	1738,7	77,03	267,1	11,83
2018	284,9	10,70	2011,7	75,58	365,1	13,72
2019	283,0	9,03	2376,0	75,85	473,5	15,12

* Питома вага у структурі імпорту продукції легкої промисловості. Розраховано за [6].

це зумовлено надмірною відкритістю вітчизняної економіки, зокрема у цій сфері, практичною відсутністю продукції імпортозаміщення та переважанням толінгових схем;

– поступове нарощування імпорту взуття, що можна пояснити, з одного боку, усталеним стереотипом про вищу якість імпортного взуття, а з іншого, – скороченням внутрішнього виробництва шкіри та виробів з неї;

– приблизно десяту частину всієї імпортованої продукції легкої промисловості становлять шкіри необроблені та вичинені, причому така тенденція зберігається доволі тривалий період;

– текстильне, виробництво одягу та шкіри у структурі переробної промисловості належить до низькотехнологічних галузей, відтак імпортозалежність від такого виду товарів можна вважати однією із загроз економічній безпеці держави.

Про зростання імпортозалежності текстильного виробництва свідчать також дані офіційних джерел Державної фіскальної служби України. Так, імпорт текстилю та виробів із текстилю (XI товарна група УКТЗЕД) зріс із 1418 млн дол. США 2015 року до 2165 млн дол. США 2019 року, або у 1,5 раза (рис. 3). Варто також зауважити, що питома вага текстильної продукції у загальній структурі імпорту товарів не перевищує 4,0%, причому переважають тканини із синтетичних комплексних ниток, бавовняні тканини, гумові нитки та корд.

74,8 тис. дол. США, натомість у 2015 році – 364,9 тис. дол. США та 0,6% відповідно [6].

За результатами дослідження [7], збільшення в Україні кількості підприємств, які займаються переробкою давальницької сировини, зумовлює низку деструктивних чинників, а відтак і загроз економічній безпеці. Насамперед йдеться про перетворення України на «полігон» дешевої робочої сили для іноземних виробництв із високою часткою доданої вартості, посилення імпортової залежності від давальницької сировини, втрату експорторієнтованого потенціалу щодо нарощування високотехнологічної продукції, зниження обсягів прямих іноземних інвестицій.

Потерпає від надмірної імпортової залежності у секторальному розрізі вітчизняної економіки і деревообробна промисловість.

Важко не погодитися з авторами [8], що зростання експортоорієнтованості української деревообробної промисловості в частині збільшення обсягів експорту деревообробної продукції з низьким ступенем переробки сировини є швидше негативною, аніж позитивною ознакою економічного розвитку, зокрема, з позиції екологічної безпеки. Цю тезу можна підтвердити статистичними даними щодо структури експорту деревообробної продукції у розрізі товарних груп. Так, упродовж останніх п'яти років у структурі експорту зростає частка продукції з низьким рівнем технологічності. Приміром, у 2018 році експорт

Рис. 3. Сумарний обсяг текстилю та виробів з текстилю у 2015–2019 рр., млн дол. США [4]

Вітчизняна легка промисловість використовує імпортовану давальницьку сировину, яка у відсотках до загального обсягу у 2019 році становила 15,5%, а у вартісному вимірі – 486,2 млн дол. США; у 2015 році аналізовані показники дорівнювали 391,2 млн дол. США та 16,5% відповідно. Імпорт готової продукції з давальницької сировини у 2019 році становив 0,3%, або

деревини та виробів із деревини (44 товарна група) досягнув 73,05% від загального обсягу експорту. Водночас аналіз структури імпорту деревообробної продукції у розрізі товарних груп сигналізує про невпинне зростання імпорту цієї продукції, особливо з високим ступенем обробки сировини (особливо 48 товарної групи). Розгорнуту структуру

імпортозалежності деревообробної промисловості України подано у табл. 5.

Вітчизняна промисловість значною мірою залежить від імпортованої маси з деревини

Таблиця 5

Структура імпорту деревообробної продукції у розрізі товарних груп, %

Товарна група	2015		2016		2017		2018	
	Імпортна вартість, тис. дол. США	%	Імпортна вартість, тис. дол. США	%	Імпортна вартість, тис. дол. США	%	Імпортна вартість, тис. дол. США	%
44	139909	13,62	187465	16,86	271402	22,65	294489	21,20
45	6840	0,67	7547	0,68	6500	0,54	7535	0,54
46	1714	0,17	1743	0,16	2237	0,19	1874	0,13
47	95429	9,29	84226	7,57	93536	7,81	128612	9,26
48	752660	73,27	798856	71,83	792946	66,18	923512	66,48
49	30733	2,99	32333	2,91	31573	2,64	33097	2,38
Всього	1027285	100	1112170	100	1198194	100	1389119	100

Розраховано за [4].

Аналізуючи дані, висвітлені у табл. 5, зауважимо, що у структурі деревообробної продукції «левою» частку займає продукція з високим ступенем переробки сировини. Йдеться насамперед про товарну групу 48 «Папір і картон; вироби з них», питома вага якої хоч і демонструє певну спадну динаміку за 2015–2018 рр. – 66,48% 2018 року проти 73,27% 2015 року. Однак темпи зниження є незначними. Загалом можемо вважати, що зменшення обсягів імпорту продукції з вищим ступенем переробки сировини є ознакою імпортозаміщення такої продукції.

Доволі мінливу динаміку демонструє продукція товарної групи 44 «Деревина і вироби з деревини, деревне вугілля», частка якої у структурі імпорту деревообробної продукції неспинно зростала із 13,62% у 2015 році до 22,65% у 2017 році. Хоч у 2018 році її частка знизилася до 21,20%, проте у вартісному вираженні обсяги продукції цієї товарної групи щороку зростали, відтак за аналізований період збільшилися у 2,1 раза.

або з целюлози (47 товарна група), обсяги якої неспинно зростають і в загальній структурі імпорту деревообробної продукції посідають третю позицію. У 2015–2018 рр. практично однаковою частку займає 47 товарна група «Друкована продукція» – близько 3%, тоді як спостерігаємо щорічне зростання імпортової вартості товарів цієї групи.

Про рівень імпортозалежності деревообробної промисловості сигналізує частка імпортованої продукції у проміжному та кінцевому споживанні. Так, у 2018 році частка імпорту деревообробної продукції (групи С13-С15 за кодами КВЕД) порівняно з 2015 роком знизилася на 10,22 в.п. – із 92,4% до 82,18%. Водночас цей же показник у кінцевому споживанні збільшився на 9,61 в.п. – із 7,57% у 2015 році до 17,18% у 2018 році.

Динаміку проміжного та кінцевого споживання, а також валового нагромадження капіталу подано у табл. 6.

Таблиця 6

Динаміка проміжного та кінцевого споживання виробництва деревини, паперу, поліграфічної діяльності та тиражування у структурі використання імпортової продукції, %

Показник	2015	2016	2017	2018	Відхилення (+/-)		
					2016–2015	2017–2016	2018–2017
Проміжне споживання, %	92,39	91,69	82,23	82,18	-0,7	-9,46	-0,05
Кінцеве споживання, %	7,57	7,65	17,13	17,18	0,08	9,48	0,05
Валове нагромадження капіталу, %	0,04	0,66	0,64	0,64	0,62	-0,02	0

Розраховано за [2].

Дані табл. 6 свідчать про зростаючу тенденцію використання імпортованої продукції деревообробної промисловості кінцевими споживачами, зокрема домогосподарствами, та цілковиту відсутність валового нагромадження капіталу.

Резюмуючи, можна наголосити на домінуванні у структурі імпорту деревообробної продукції товарів із високим рівнем технологічної обробки. Натомість продукція вітчизняної деревообробної промисловості характеризується надмірною енерго- та ресурсомісткістю. Як зазначають Л. Созанський та Л. Коваль, українська деревообробна промисловість не забезпечує необхідною продукцією виробничого призначення меблеву промисловість і сектор будівництва. Попит на продукцію кінцевого споживання меблевої промисловості на внутрішньому ринку на понад 90% забезпечується імпортом [8].

Висновки

Проведений аналіз дає змогу зробити такі висновки:

– українська хімічна промисловість, яка забезпечує продукцією майже усі види економічної діяльності, значною мірою залежить від імпортних поставок як сировини, так і готових товарів. Про це свідчить високий рівень імпортозалежності у сегменті проміжного споживання (понад 80%);

– у географічній структурі імпорту продукції хімічної промисловості за 2015–2019 рр. окреслилися позитивні тенденції щодо зниження імпортозалежності від поставок із країн СНД, натомість зросли імпортні надходження з країн Європи, Китаю та Америки;

– легка промисловість України значною мірою залежить від давальницької сировини

та використання толінгових схем, у товарній номенклатурі переважають імпортовані текстильні матеріали та текстильні вироби (понад 75%), індекси виробництва продукції легкої промисловості та обсягу реалізованої продукції демонструють стадну тенденцію з 2017 р.;

– у структурі імпорту деревообробної промисловості переважає продукція з високим рівнем технологічної обробки (48 товарна група), на проміжне споживання припадає понад 80%, валове нагромадження капіталу у цьому секторі практично відсутнє;

– особливістю вітчизняної хімічної, деревообробної промисловості є висока витратність виробництва, яка наближається до 90% [2] та є найвищою серед країн ЄС. Основною причиною цього є висока зношеність основних засобів, надто висока енерго- та матеріалоемність, тобто домінування низьких технологічних виробництв (III–IV технологічного укладу).

Реальна ситуація з надмірною імпортозалежністю ключових галузей національної економіки, хронічний від'ємний торговельний баланс є сигналами для реалізації ефективної політики імпортозаміщення. Вважаємо, що цей процес є каталізатором структурних зрушень в економіці та передумовою інноваційного розвитку, а відтак – нарощуванням експортного потенціалу вітчизняних товаровиробників.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є аналіз ефективності політики імпортозаміщення з позиції зміцнення економічної безпеки держави та інтегральне оцінювання імпортозалежності основних секторів вітчизняної економіки.

Список використаних джерел

1. Ішук С. О., Созанський Л. Й. Виклики та перспективи розвитку хімічної промисловості України. *Економіка промисловості*. 2019. № 1. С. 65–80.
2. Таблиця «витрати-випуск» України за 2018 рік в основних цінах. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_tv_18.pdf (дата звернення: 22.05.2020).
3. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції» (МВФ, 2009). URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1> (дата звернення: 19.05.2020).
4. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД (тисяч доларів США). URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення: 15.05.2020).
5. Індеси промислової продукції за видами діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.05.2020).
6. Зовнішня торгівля товарами та послугами. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.05.2020).
7. Ішук С. О., Созанський Л. Й., Косовська В. В. Тенденції розвитку легкої промисловості в Україні: регіональні аспекти. Науково-аналітична записка / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», Львів, 2019. 35 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/e20190602b.pdf> (дата звернення: 25.05.2020).

8. Созанський Л. Й., Коваль Л. П. Тенденції зовнішньої торгівлі продукцією деревообробної промисловості в Україні і країнах ЄС. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7552> (дата звернення: 15.04.2020).

References

1. Ishchuk, S. O., & Sozanskyi, L. Y. (2019). Vyklyky ta perspektyvy rozvytku khimichnoi promyslovosti Ukrainy [Challenges and prospects for the development of the chemical industry of Ukraine]. *Ekonomika promyslovosti (Industrial economics)*, 1, 65–80 [in Ukr.].
2. Tablytsia «vytraty-vypusk» Ukrainy za 2018 rik v osnovnykh tsinakh [Table "cost-output" of Ukraine for 2018 in basic prices]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_tv_18.pdf [in Ukr.].
3. Statystyka zovnishnoho sektoru Ukrainy za metodolohiieiu 6-ho vydannia kerivnytstva z platizhnoho balansu ta mizhnarodnoi investytsiinoi pozytsii (MVF 2009) [External sector statistics of Ukraine according to the methodology of the 6th edition of the "Balance of Payments and International Investment Position Manual" (IMF, 2009)]. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1> [in Ukr.].
4. Sumarnyi obsiah importu ta eksportu u rozrizi tovarnykh pozytsii za kodamy UKTZED (Tysiach Dolariv SShA) [Total volume of imports and exports in terms of commodity items by UKTZED codes (thousands of US dollars)]. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/ms/f11> [in Ukr.].
5. Indeksy promyslovoi produktsii za vydamy diialnosti [Indices of industrial production by type of activity]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Zovnishnia torhivlia tovaramy ta posluhamy [Foreign trade in goods and services]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukr.].
7. Ishchuk, S. O., Sozanskyi, L. I., & Kosovska, V. V. (2019). Tendentsii rozvytku lehkoï promyslovosti v Ukraini: rehionalni aspekty [Trends in light industry development in Ukraine: regional aspects]. *Naukovo-analitychna zapyska / DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy»* (Scientific and analytical note / Government Agency "Institute of Regional Studies named after MI Dolishny NAS of Ukraine"). Lviv. Retrieved from <https://ird.gov.ua/irdp/e20190602b.pdf> [in Ukr.].
8. Sozanskyi, L. I., & Koval, L. P. (2019). Tendentsii zovnishnoi torhivli produktsiieiu derevoobrobnoi promyslovosti v Ukraini i krainakh YeS [Trends in foreign trade in wood products in Ukraine and EU countries]. *Efektivna ekonomika (Efficient economy)*, 12. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7552> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 04.08.2020
прийнята до друку 29.09.2020*

*The article: is received 04.08.2020
is accepted 29.09.2020*

UDC (УДК) 336.71
JEL Classification: G 21; G 32

Мойсеєнко Ірина Павлівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: iruna_m2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3140-461X

Козій Ірина Стефанівна,

старший викладач кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: koziyiryna09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0348-0671

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Анотація. Розглянуто власний капітал як елемент банківського капіталу, що за міжнародними та національними нормативами поділяється на основний та додатковий. Аналіз власного капіталу досліджуваного банку здійснено за такими етапами: визначення розміру та структури власного капіталу; нормативний аналіз достатності капіталу; аналіз показників ефективності використання власного капіталу банку. Розроблено методичний інструментарій аналізу формування та використання власного капіталу банку.

Ключові поняття: власний капітал, основний капітал, додатковий капітал, регуляторний капітал, коефіцієнтний аналіз, порівняльний аналіз.

Moiseienko Iryna,

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: iruna_m2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3140-461X

Koziy Iryna,

Senior Lecturer of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: koziyiryna09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0348-0671

ANALYSIS OF FORMATION AND USE OF BANK CAPITAL

Abstract. Formulation of the problem. Equity makes it possible to carry out a wide range of banking operations and ensures the sustainability and efficient operation of the bank. The problems of determining the efficiency of using equity are the choice of methods of analysis of components of capital.

The purpose of this article is to reveal the theoretical and practical bases of the analysis of the efficiency of using the bank's own capital, to determine the instruments of managing the bank's capital on the example of JSC CB "Privatbank".

Methods: The following methods of equity analysis are used in the paper: Normative method of comparative, structural and dynamic analysis of regulatory capital; The method of coefficient analysis of the efficiency of using equity.

Results: Indicators of efficiency of use of equity of JSC CB "Privatbank" for 2016–2018 are analyzed.

Conclusions. Methodical toolkit for analysis of the bank's equity structure, carried out according to international and national standards, is supplemented by indicators of the coefficient and comparative analysis of the return on equity. The formation of analytical tools for determining the efficiency of the use of equity meets the principles of comprehensive management of the bank's equity.

Key concepts: equity, fixed capital, additional capital, regulatory capital, coefficient analysis, comparative analysis.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-154-161

Вступ

У системі головних економічних цінностей банківської системи загалом, які визначають потенціал і темпи їхнього ефективного економічного розвитку, важлива роль належить банківському капіталу. Капітал банку становить фінансову основу його діяльності та є джерелом ресурсів. Банки працюють із позиковими коштами, тому саме власний капітал банку покликаний підтримувати довіру клієнтів до банку. Можливість залучення банком додаткових коштів залежить від ефективності управління формуванням та використанням його власного капіталу. У зв'язку з цим у сучасних умовах розвитку економіки актуальною є проблема створення такої системи управління формуванням власного капіталу банку, яка забезпечувала би стійкість та ефективність банківської діяльності.

Власний капітал дає змогу реалізувати великий спектр банківських операцій і забезпечує стійкість та ефективну діяльність банку. Отож у сучасних умовах необхідності забезпечення стабілізації та розвитку економіки особливого значення набуває дослідження формування структури власного капіталу найбільшого банку країни АТ КБ «Приватбанк» і визначення ефективності його використання.

У працях відомих вітчизняних науковців М. Алексеєнка [1], О. Антонюка [2], М. Дмитришина [4], Я. Зінковської [7], В. Коваленко [8], О. Лисенюк [9] та ін. розглянуто проблеми сутності, ролі власного капіталу, досліджено особливості формування та управління банківським капіталом.

Однак проблеми аналізу достатності та адекватності власного капіталу і вибору методів аналізу ефективності його використання потребують уточнення понятійного та методичного апарату, що визначає актуальність цього дослідження.

Метою статті є розкриття теоретичних і практичних основ аналізу ефективності використання власного капіталу банку, визначення

інструментів управління капіталом банку за даними АТ КБ «Приватбанк».

1. Поняття власного банківського капіталу

Власний капітал банку – це грошові кошти і виражена у грошовій формі частина майна, які належать його власникам, що забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовуються для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою одержання прибутку та забезпечення фінансової безпеки функціонування.

Власний капітал банку – це спеціально фонди та резерви, сформовані за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел. Створений власниками статутний капітал і доформований за рахунок чистого прибутку власний капітал банку призначений для забезпечення ефективного функціонування банку та погашення можливих збитків [1–4].

Критерії формування банківського капіталу:

а) наявність права володіння: власний банківський капітал формується з внесків акціонерів банку та прибутку у процесі діяльності банку;

б) наявність права функціонування: використання залучених коштів для активних операцій банку;

в) забезпечення стабільності: стійкість обсягу та ефективності використання [8].

Основні принципи формування ефективної структури капіталу банків:

керованості – розвиток банківських установ на основі регулювання, організації, стимулювання, контролювання, прогнозування, планування і програмування;

еволюційний – поступальний, стадіальний, етапний і закономірний хід розвитку;

адекватності – адекватність реальному сектору економіки і адекватність елементів банку один одному, порівнянність, узгодженість дій, взаємодоповнюваність, єдність принципів і способів роботи [7].

За структурою банківський капітал поділяється на основний капітал першого рівня та додатковий – капітал другого рівня. В склад основного капіталу включають зареєстрований та фактично сплачений статутний капітал та розкриті резерви, які створені за рахунок нерозподіленого прибутку. Додатковий капітал – це та частина банківського капіталу, обсяг якої підлягає змінам. До складу додаткового капіталу банку входять: резерви за кредитними операціями інших банків і клієнтів; прибуток поточного року; результати переоцінки основних засобів; субординований капітал [3]. Структура основних складових банківського капіталу подана в табл. 1.

2. Методи аналізу власного капіталу банку
Методологічною основою аналізу банківського капіталу є положення Закону України «Про банки і банківську діяльність», за якими капітал банку поділяється на основний і додатковий [12].

Банківський власний капітал, що регулюється економічними нормативами, називається регулятивним капіталом. Згідно з методикою аналізу ефективності використання власного капіталу, розробленою Національним банком України, регулятивний власний капітал банку складається із суми основного капіталу (капітал 1-го рівня) за вирахуванням суми недосформованих резервів за активними операціями

Таблиця 1

Структура основних складових банківського капіталу

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність»	Рекомендації Базельського комітету
Основний капітал	
сплачений і зареєстрований статутний капітал; розкриті резерви (створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку); надбавки до курсу акцій і додаткові внески акціонерів у капітал; загальний фонд покриття ризиків.	звичайні акції та привілейовані акції; нерозподілений прибуток; емісійний дохід при продажі акцій вище номіналу; додаткові внески акціонерів без додаткового випуску акцій; пакети акцій консолідованих дочірніх компаній.
Додатковий капітал	
нерозкриті резерви, резерви переоцінювання активів, гібридні капітальні інструменти субординований борг	боргові зобов'язання субординованого типу; загальні резерви (за умови, що вони становлять не більше як 25% активів зважених за коефіцієнтами ризику); пакет привілейованих акцій; кошти переоцінювання основних засобів

Джерело: [8; 9].

Отже, власний капітал банку: є основним елементом банківського капіталу; формує фінансові можливості заснування банку; визначає ефективність функціонування; забезпечує фінансову безпеку банку і покриття негативних наслідків ризикових операцій.

Структура власного капіталу має багатofункціональне призначення і містить такі частини:

– для забезпечення банківської діяльності у формі статутного капіталу, емісійних різниць, розміру переоцінки основних засобів і нематеріальних активів, різного роду фондів розвитку банку;

– для страхування від збитків (у розмірі резервного капіталу, резервів для покриття збитків);

– для регулювання розміру власного капіталу – у формі нерозподіленого прибутку, коштів субординованого боргу [5; 7].

банків, додаткового капіталу (капітал 2-го рівня), за вирахуванням відвернень [10].

Алгоритм розрахунку розміру регулятивного власного капіталу банку виглядає так:

$$PBK = OK + DK - B,$$

де PBK – регулятивний власний капітал банку; OK – основний капітал, зменшений на суму недосформованих резервів за активними операціями банку; DK – додатковий капітал банку; B – відвернення.

Водночас необхідно враховувати такі основні вимоги до формування власного капіталу банку:

– основний капітал банку є постійним джерелом коштів, яке не може передаватися, перерозподілятися чи вилучатися у банку;

– зменшення розмірів власного капіталу здійснюється у вигляді витрат на формування резервів для покриття імовірних збитків від активних операцій або у вигляді збитків від списання активів;

– до додаткового капіталу включають резерви під стандартну кредитну заборгованість клієнтів;

– розрахункова сума регулятивного власного капіталу зменшується на придбані капітальні та боргові цінні папери, які випущені іншими банками. Та на здійснені банком інвестиції в асоційовані компанії та банки та/або дочірні компанії і банки;

– збитки виключаються у розрахунку з основного капіталу, а прибутки включаються до додаткового капіталу;

– під час розрахунку загальної суми регулятивного власного капіталу додатковий капітал не повинен перевищувати розмір основного капіталу;

– залучення коштів на умовах субординованого боргу (субординований борг у розрахунках власного капіталу фактично обмежується 50% розміру основного капіталу) [11].

Технологію аналізу власного капіталу банку пропонуємо розглядати за такими етапами:

– визначення розміру та структури власного капіталу для ефективного функціонування банку;

– аналіз достатності власного капіталу згідно з дотриманням встановлених нормативів;

– оцінка ефективності результатів діяльності та ефективності використання власного капіталу банку.

Розрахунки виконано заданими показників формування та використання власного капіталу АТ КБ «Приватбанк» як найбільшого та найефективнішого банку України (7 рн. 7.2) (табл. 2).

Метод визначення адекватності капіталу за міжнародними стандартами передбачає врахування вимог Базельської угоди про конвергенцію капіталу, що передбачає визначення структури капіталу, врахування кредитних ризиків активів та позабалансових зобов'язань. Банківський капітал за міжнародними нормативами поділяється на два типи:

основний капітал, або капітал першого порядку (1 рівня);

додатковий капітал, або капітал другого порядку (2 рівня).

Динаміка основних нормативних показників формування власного капіталу досліджуваного банку відображена на рис. 1.

Таблиця 2

Основні показники аналізу капіталу АТ КБ «Приватбанк»,
7 рн. 7 рн., %, п.п.

Показники	31.12.2016		31.12.2017		31.03.2018		Темп зростання, %	
	7 рн. 7 рн.	%	7 рн. 7 рн.	%	7 рн. 7 рн.	%	2017/	2018/
							2016	2017
Зобов'язання всього	207714	95,02%	233454	90,12%	229351	89,56%	12,39%	-1,76%
Статутний капітал банку	50695	23,19%	206060	79,54%	206060	80,46%	306,47%	0,00%
Власний капітал банку	10885	4,98%	25608	9,88%	26749	10,44%	135,26%	4,46%

Джерело: [3].

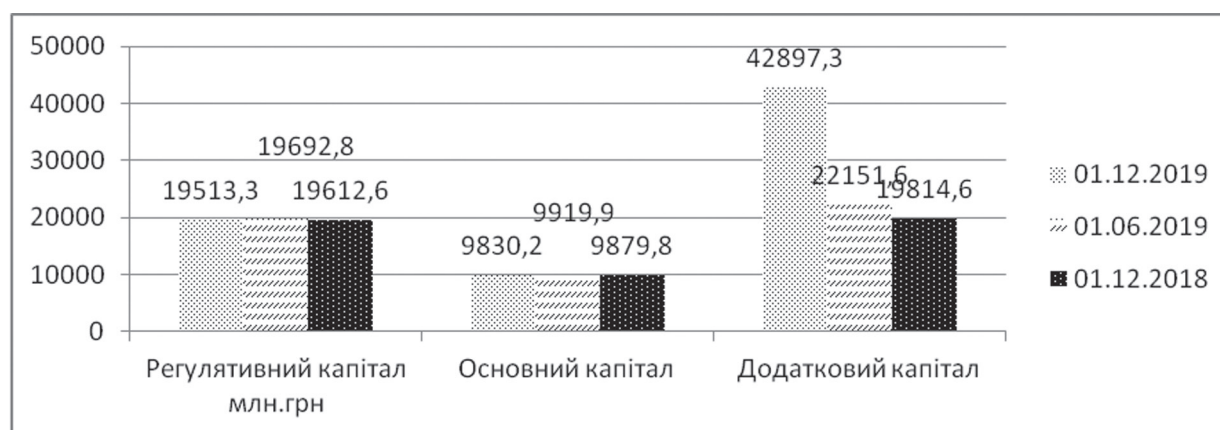

Рис. 1. Динаміка основних нормативних показників власного капіталу АТ КБ «Приватбанк» за 2019 р.

Із даних рис. 1 видно, що формування власного капіталу досліджуваного банку свідчить про зростання ефективності його діяльності у 2019 р.

3. Розвиток методик визначення ефективності використання власного капіталу банку
Для забезпечення комплексності та глибини аналізу банківського капіталу використовуємо порівняльний та аналіз коефіцієнтів ефективності його використання.

Порівняльний аналіз ефективності використання власного капіталу банку через фінансові показники здійснюється на основі зіставлення значень окремих груп аналогічних показників. Під час розрахунку використовують значення абсолютних і відносних відхилень показників, що порівнюються [5]. Порівняльний аналіз показників АТ КБ «Приватбанк» з даними по системі банків свідчить про значно вищі значення показників використання власного капіталу банку, ніж за системою банків.

За даними 2016–2018 рр., в АТ КБ «Приватбанк» економічні нормативи щодо власного капіталу та його використання становили значення, вказані в табл. 3.

мінімальний розмір регулятивного капіталу банку – Н1 (500 млн грн);

норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу – Н2 (не менше 10%). За АТ КБ «Приватбанк» за 2019 р. він зростає та має значення вище ніж за системою банків. Норматив мінімального регуляторного капіталу (Н1) АТ КБ «Приватбанк» станом на 01.04.2017 становив 500 млн грн, за системою його розмір був 109 654 млн грн, за банком – 3 135,8 млн грн [13].

Поточний розмір регуляторного капіталу АТ КБ «Приватбанк» вказує на виконання вимог НБУ щодо розміру Н1 та має дуже великий запас за цим нормативом. Норматив адекватності регулятивного капіталу станом на 01.06.2018 р. становить 18,64%, сформувавши запас за Н2 у розмірі 8,64 [13].

Отож АТ КБ «Приватбанк» дотримується нормативів формування власного капіталу банку та ефективності його використання за методом розрахунку регулятивного капіталу. Розглянемо ефективність використання власного капіталу досліджуваного банку за коефіцієнтним аналізом (див. табл. 4).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз основних нормативів АТ КБ «Приватбанк», %

Показник	Нормативне значення	01.04.2017		01.04.2018		01.04.2019	
		за системою	банк	за системою	банк	за системою	банк
Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2)	>10%	13,72%	7,29%	16,49%	19,24%	16,96%	16,82%
Норматив миттєвої ліквідності (Н4)	>20%	61,93%	65,98%	56,95%	35,92%	70,15%	49,58%
Норматив поточної ліквідності (Н5)	>40%	115,54%	176,11%	103,11%	145,94%	100,97%	139,62%
Норматив короткострокової ліквідності (Н6)	>60%	95,76%	84,85%	92,87%	96,61%	92,63%	96,03%
Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7)	<25%	22,31%	37,52%	20,19%	4,86%	18,99%	4,82%
Норматив великих кредитних ризиків (Н8)	<800%	284,08%	119,35%	184,23%	0,00%	174,68%	0,00%

Джерело: складено автором за даними [3; 6].

Норматив регулятивного капіталу АТ КБ «Приватбанк» становив 20,484 млрд грн станом на 01.06.2018 р. за граничного значення НБУ в розмірі 500 млн грн.

Розглянемо розміри нормативів регулятивного капіталу банку:

У пропонованій методиці аналізу ефективності власного капіталу, крім показників економічних нормативів, за допомогою коефіцієнтного аналізу враховують відносні показники рентабельності власного капіталу. Відносні показники рентабельності власного капіталу

Таблиця 4

**Коефіцієнтний аналіз ефективності використання власного капіталу
за даними АТ КБ «Приватбанк», млн грн, %**

Показник	Роки			Приріст		
	2016	2017	2018	17/16	18/17	18/16
Коефіцієнт концентрації власного капіталу (незалежності або автономії)	-112,11	9,31	11,32	-112,11	9,31	11,32
Коефіцієнт концентрації залучених коштів	114,66	90,69	88,68	114,66	90,69	88,68
Коефіцієнт фінансової залежності	-89,20	1074,03	883,70	-89,2	1074,03	883,7
Коефіцієнт стабільності	-97,78	10,27	12,76	-97,78	10,27	12,76
Коефіцієнт фінансового ризику (фінансового важеля)	-1,02	9,74	7,84	-1,02	9,74	7,84
Мультиплікатор капіталу	3,55	1,23	1,35	3,55	1,23	1,35

Джерело: [3].

мають окремі недоліки: не оцінюють стабільність потоків доходів у майбутньому; мають обмежені можливості врахування ризиків; ретроспективний і короткостроковий характер оцінки (табл. 5).

Показники ефективності використання власного капіталу АТ КБ «Приватбанк» подані в табл. 5.

ношення середніх активів до власного капіталу банку.

Значення мультиплікативного ефекту капіталу дає змогу визначити:

– якість вхідних і вихідних фінансових відсоткових потоків або рівень управління спредом (різниця між відсотковими ставками за розміщені активи і залучені платні грошові ресурси);

Таблиця 5

**Показники ефективності використання власного капіталу
АТ КБ «Приватбанк» за 2016–2018 рр.**

Показники	2016	2017	2018	Норматив
Достатність регулятивного капіталу – Н2, (%)	12,69%	16,10%	17,33%	>10%
Мультиплікатор – М	3,55	1,23	1,35	>8, <16
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу – ROE, (%)	15,6	103,7	281,5	>5%
Коефіцієнт співвідношення власного капіталу та залучених коштів – К1, (%)	-97,78	10,27	12,76	X
Коефіцієнт рентабельності статутного капіталу – К3, (%)	61,9	11,9	14,9	X

Джерело: розраховано автором на основі даних [3].

Рентабельність власного та статутного капіталу розрахована за даними відсоткового доходу з річної звітності АТ КБ «Приватбанк» постійно зростає. Це свідчить про зростання ефективності використання власного капіталу банку. Достатність регулятивного капіталу зростає і в 2018 р. становила 17,33%, що перевищує норматив на 7,33%.

Узагальнювальною характеристикою ризику діяльності банку є співвідношення власних і залучених коштів банку. Це співвідношення свідчить про рівень забезпечення залучених коштів власним капіталом банку. У методиці аналізу ефективності використання власного капіталу показником ризику банку є мультиплікатор капіталу М, який розраховується як від-

– ефективність структури власного і залученого капіталу банку [11].

Мультиплікатор капіталу є прямим показником фінансового важеля банку, що вказує, яку кількість активів у гривнях повинна забезпечувати кожна одиниця власного капіталу і, відповідно, яка частка банківських ресурсів може бути сформована у формі боргових зобов'язань. Чим вищий мультиплікатор, тим вищий потенціал банку для збільшення виплат власникам (акціонерам). У випадку АТ КБ «Приватбанк» зниження значень мультиплікатора свідчать про зниження рівня ризику банкрутства та, поряд зі зростанням коефіцієнтів Н2 та К1, про високий рівень ефективності діяльності банку.

Висновки

Власний капітал банку розглядається як елемент банківського капіталу, значення якого змінюється залежно від термінів реалізації банківської діяльності. Ефективне використання власного капіталу може бути успішним лише за умови оптимального використання його складових. За міжнародними та національними нормативами власний капітал поділяється на основний та додатковий.

Для розвитку методичного інструментарію аналізу структури власного капіталу банку, що здійснюються за методиками НБУ та міжнародними методиками, пропонується методика комплексного аналізу ефективності використання власного капіталу на основі визначення нормативних значень регуляторного капіталу,

показників коефіцієнтного аналізу рентабельності капіталу та порівняльного аналізу за даними у системі банків.

Використання запропонованого аналітичного інструментарію для визначення ефективності використання власного капіталу досліджуваного банку дозволяє зробити висновок: ефективність використання власного капіталу відповідає принципам управління банківським капіталом для забезпечення стратегічного розвитку банку, максимізації прибутку акціонерів.

Поєднання нормативних методик із методами статистичного порівняльного та коефіцієнтного аналізу ефективності використання власного капіталу забезпечує гнучкість та оперативність управління банківським капіталом.

Список використаних джерел

1. Алексеєнко М. Д. Капітал банку: навч. посібн. Київ : КНЕУ, 2004. 320 с.
2. Антонюк О. І. Особливості формування капіталу комерційними банками в Україні. *Інноваційна економіка*. 2014. № 50. С. 160–164.
3. Дані з офіційного сайту ПАТ «ПриватБанк». URL: <https://privatbank.ua/ua/>
4. Дмитришин М. В., Базилів Г. Я. Оцінка ефективності функціонування власного капіталу комерційного банку. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 2. С. 147–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2015_2_22
5. Жердецька Л. В. Розвиток методичних підходів до оцінки капіталу банків під операційний ризик. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 3. С. 125–129.
6. Звіт про фінансову стабільність. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2019-roku/>
7. Зінковська Я. В. Актуальні аспекти управління капіталом комерційного банку. *Проблеми матеріальної культури. Економічні науки*. 2012. С. 31–35.
8. Коваленко В. В., Черкашина К. Ф. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрямки підвищення: монографія: Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 153 с.
9. Лисенко О. В. Оцінка достатності власного капіталу банків. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 1. С. 63–67.
10. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні. Методика, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.11.2001 р. № 489. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0315500-09>.
11. Чиж Н. М., Дзямучич М. І., Урбан О. А. Управління власним капіталом банку: проблеми та перспективи. *Економічний форум*. 2016. № 2. С. 310–314.
12. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 р. № 2121-III. URL: www.portal.rada.gov.ua

References

1. Alekseyenko, M. D. (2014). Kapital banku [Bank's capital]. K.: KNEU [in Ukr].
2. Antonyuk, O. I. (2014). Osoblivosti formuvannya kapitalu komertsyynimi bankami v Ukrayini [Features of capital formation by commercial banks in Ukraine]. *Innovatslyna ekonomika (Innovative economy)*, 50, 160–164 [in Ukr].
3. Data from the official site of PJSC “PrivatBank” [Data from the official site of PJSC “PrivatBank”]. Retrieved from <https://privatbank.ua/en/>.
4. Dmytryshyn, M. V., & Basilov, G. Ya. (2015). Otsinka efektyvnosti funktsionuvannya vlasnogo kapitalu komertsynogo banku [Estimation of efficiency of functioning of own capital of a commercial bank]. *Visnik Zaporizkogo natsionalnogo unversitetu. Ekonomichni nauki (Bulletin of Zaporizhzhya National University. Economic sciences)*, 2, 147–154. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2015_2_22 [in Ukr].
5. Zherdetska, L. V. (2016). Rozvitok metodichnih pidhodiv do otsinki kapitalu bankiv pid operatsyyniy rizik [Development of methodological approaches to the assessment of banks' capital under operational risk].

- Ekonomichnyi visnik Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi* (Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy), 3, 125–129 [in Ukr].
6. Zvit pro finansovu stabilnist [Financial Stability Report] (2019). Retrieved from <https://bank.gov.ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2019-roku> [in Ukr].
 7. Zinkovskaya, Y. V. (2012). Aktualni aspekti upravlinnya kapitalom komertsynogo banku [Actual Aspects of Commercial Bank Capital Management.]. *Problemy materialnoy kulturyi. Ekonomicheskie nauki (Problems of material culture. Economic Sciences)*, 31–35 [in Ukr].
 8. Kovalenko, V. V., & Cherkashchina, K. F. (2010). Kapitalizatsiya bankiv: metodi otsinyuvannya ta napryamki pidvischennya [Capitalization of Banks: Methods of Assessment and Directions of Increase]. Sums: State Higher Education Institution “UAB NBU”, (Sumi: DVNZ «UABS NBU») [in Ukr].
 9. Lysenok, O. V. (2016). Otsinka dostatnosti vlasnogo kapitalu bankiv [Assessment of adequacy of banks' equity]. *Formuvannya rinkovih vidnosin v Ukrayini (Formation of market relations in Ukraine)*, 1, 63–67 [in Ukr].
 10. Metodika rozrahunku ekonomichnih normativiv reguluyuvannya diyalnosti bankiv v Ukrayini. Metodika, zatverdzhena postanovoyu Pravlannya Natsionalnogo banku Ukrayini vid № 489 [Methods of calculation of economic norms for regulating the activity of banks in Ukraine]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0315500-09> [in Ukr].
 11. Chizh, N. M., Demyulich, M. I., & Urban, O. A. (2016). Upravlinnya vlasnim kapitalom banku: problemi ta perspektivi [Management of bank's equity: problems and prospects]. *Ekonomichnyi forum (Economic Forum)*, 2, 310–314 [in Ukr].
 12. Pro banki i bankivsku diyalnist: Zakon vid 07 grudnya 2000 r № 2121-III [On Banks and Banking Activity: Law of December 07 2000]. Retrieved from www.portal.rada.gov.ua.

*Стаття: надійшла до редакції 25.03.2020
прийнята до друку 11.08.2020*

*The article: is received 25.03.2020
is accepted 11.08.2020*

UDC (УДК) 338:330:658
JEL Classification: J11, J21, M21, M5

Копитко Марта Іванівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: marta_kernytska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6598-3798

Ільків Юлія Ігорівна,
здобувач освітнього ступеня доктора філософії
у галузі менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: yulya_ilkiv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2727-3749

УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ІННОВАЦІЙНО АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Досліджено особливості трактування поняття «інноваційна активність підприємств». Проаналізовано взаємозв'язок таких категорій, як «інноваційний потенціал», «інноваційна діяльність» та «інноваційна активність». Досліджено структуру процесу інноваційної активності. Здійснено аналіз особливостей та порівняння відмінностей інноваційної діяльності від інших видів господарської діяльності. Розроблено структуру процесу управління інноваційно активними підприємствами з урахуванням аспектів безпекової діяльності.

Ключові поняття: інноваційна активність підприємств, інноваційна активність персоналу, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, безпекова діяльність, загрози, ризики, небезпеки, можливості, управління інноваційно активними підприємствами, глобальні загрози, COVID-19.

Kopytko Marta,
Doctor of Economics, Professor,
Professor of Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: marta_kernytska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6598-3798

Ilkiv Yulia,
Postgraduate Student
of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: yulya_ilkiv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2727-3749

MANAGEMENT OF SAFE ACTIVITY OF INNOVATIVE ENTERPRISES

Abstract. The article examines the peculiarities of the interpretation of the concept of "innovative activity of enterprises". The sequence and interrelation of such categories as innovation potential, innovation action and innovation activity are analyzed. The structure of the process of innovation activity is studied. The rhombus of innovation activity is analyzed, which is formed from the following elements: receptivity to the new - provision of resources - communication and organization of the innovation process – a measure of competence. In studying

the specifics of management of innovation-active enterprises, an analysis of the features and comparison of differences between innovation and other types of economic activity is carried out.

The structure of the process of management of innovatively active enterprises taking into account aspects of security activity is developed. The prospect of further research is a thorough analysis of the features of the process in the management of innovative enterprises, taking into account the impact of global risks and threats.

It is determined that the innovative potential of the enterprise is the basis of its innovative activity, it is substantiated that it should be considered as a combination of resources and management methods to achieve goals in tactical and strategic dimensions. The peculiarities of the dominant influence of innovative activity of employees on the effectiveness of the innovation process are analyzed.

The prospect of further research determines that for the effective implementation of the management process of innovative enterprises it is necessary to form an appropriate organizational structure and adopt a number of relevant regulatory documents that would clarify the responsibilities of employees, level of subordination, opportunities for initiative and creativity and regulation of activities, clearly distinguished as the concept of "duty – responsibility – rights".

Key concepts: innovative activity of enterprises, innovative activity of personnel, innovative activity, innovative potential, security activity, threats, risks, dangers, opportunities, management of innovatively active enterprises, global threats, COVID-19.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-162-172

Вступ

Підприємства в процесі діяльності у сучасних умовах опиняються перед значною кількістю ризиків і загроз, які проявляються у макроекономічних негативних впливах та обмеженнях, виявах недобросовісної конкуренції, проблем у сфері кадрового забезпечення, дефіциту коштів, витоку конфіденційної інформації тощо. Всі ці аспекти вносять певні корективи у процес управління, головною ціллю якого повинно бути управління ризиками, що передбачає орієнтацію на забезпечення економічної безпеки. Тобто виникає ситуація, за якої процес управління неможливий без функціонування ефективної системи економічної безпеки.

Ще більш специфічним є процес управління інноваційно активними підприємствами (ІАП), адже вони характеризуються значно вищою ризикованістю діяльності та рівень невдачі чи отримання надзвичайного ефекту є також вищим порівняно з іншими підприємствами. У зв'язку з цим першочергового вирішення потребують питання з організації цього процесу з урахуванням особливостей інноваційної діяльності.

Мета статті – дослідження сутності інновацій та інноваційної активності підприємств.

1. Поняття інноваційно активних підприємств: сутність та особливості трактування
Інноваційна діяльність є рушієм змін в економіці та основою отримання стійких конкурентних переваг суб'єктами господарювання. Для кожного підприємства процес інноваційної діяльності є особливим та має притаманні йому специфічні особливості.

Інновацію трактують як кінцевий результат інноваційної діяльності підприємства, у вигляді

нового чи вдосконаленого продукту, який впроваджений на ринок; нового чи удосконаленого технологічного процесу, який використовується в практичній діяльності чи у новому підході до надання соціальних послуг [1, 2]. У Законі України «Про інноваційну діяльність» визначено, що інновація – це «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [3].

Для трактування інноваційної активності підприємств проаналізуємо сутність поняття «активність».

Поняття «активність» походить від латинського *actio* – дія, рух. Класичне філософське трактування поняття «дія» і «руху» загалом позиціонується як онтологічна основа буття, для якого постулюється та ж незнищенність і вічність, як і для буття [4]. Науковці трактують активність як невіддільну частину діяльності і її форму прояву [5, 6]. О. С. Чернова дотримується схожої позиції та розглядає діяльність як заняття або сукупність дій, активність передбачає участь у діяльності [7]. Т. В. Гаврилова окреслює ширше розуміння категорії «активність»: з точки зору діяльності; з точки зору характеристики діяльності; з точки зору активності як характеристики здатності системи до ведення діяльності [8].

Відповідно, вихідним поняттям є діяльність, а активність – похідним (див. рис. 1). Активність підприємства у будь-якій сфері діяльності визначається шляхом порівняння показників з аналогічними за попередні пері-

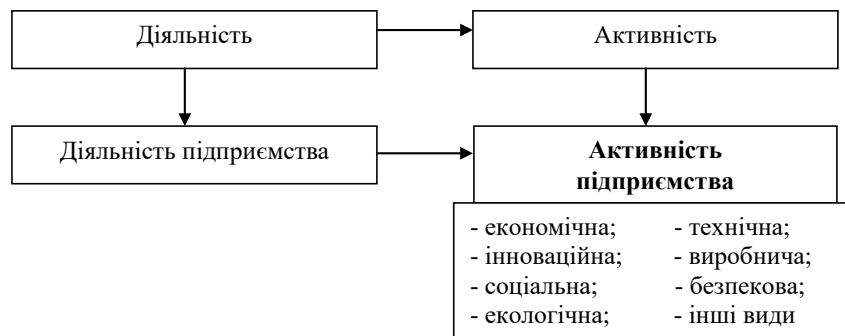

Рис. 1. Структурно-логічна модель декомпозиції поняття «активність підприємства»

Джерело: авторська розробка на основі [6].

оди. Тобто за умови, якщо показники активності діяльності у цьому періоді є вищими за показники у порівнюваних періодах, то можна стверджувати про активізацію діяльності.

Крім того, існує твердження, що поняття «активність» та «інтенсивність» є синонімами. З цим доцільно не погодитися, адже активність відповідає за здійснення діяльності, а інтенсивність – за нарощення її обсягів. Такої ж позиції дотримується і О. М. Анісімова, яка економічну активність підприємства розуміє як економічну категорію, яка характеризує економічну діяльність підприємства та проявляється безпосередньо через зміну її інтенсивності у часі і є наслід-

ком дії сукупності суб'єктивно-об'єктивних чинників у розвитку підприємства [9].

Одним із видів активності підприємства є інноваційна активність. Аналіз наукових підходів до розуміння сутності інноваційної активності підприємств наведено на рис. 2. Аналізуючи рис. 2, можна зробити висновки, що ототожнення інноваційної активності з інноваційною діяльністю та позиціонування інноваційної активності як спроможності до інноваційної діяльності є хибними, адже інноваційна активність характеризує реальний інноваційний потенціал підприємства та описує ступінь інтенсивності реалізації інноваційних проектів [9].

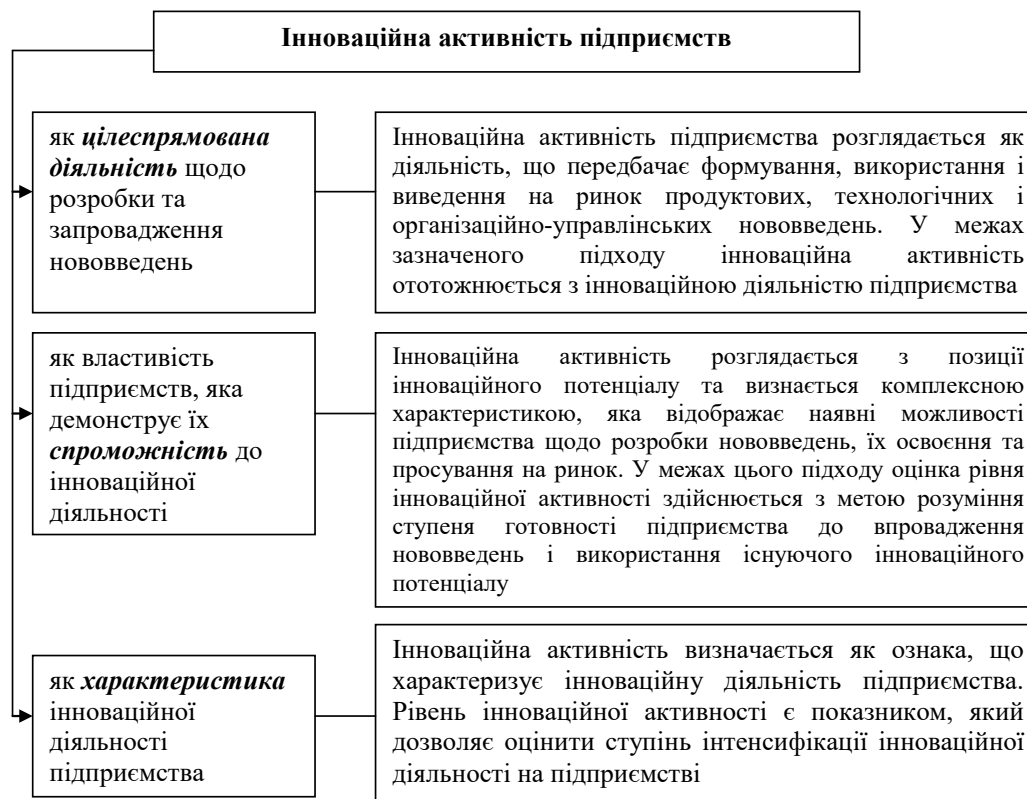

Рис. 2. Аналіз наукових підходів до розуміння сутності інноваційної активності підприємств

Джерело: авторська розробка на основі [11].

У функціонуванні будь-якого підприємства інноваційна діяльність має передумови виникнення, тобто на підприємстві повинні бути відповідні умови, ресурси та бажання працівників (за підтримки керівництва) для її здійснення. Тобто повинен існувати інноваційний потенціал (рис. 3). Інноваційний потенціал, за твердженням О. Ю. Шилова, Є. С. Чермо-

шенцева – це можливість як явної реалізації здатностей підприємства до впровадження нововведень, так і в прихованих можливостях, що не використовуються; зазначені характеристики можуть мати як фактичний результат, так і запланований, або бажаний за тих чи інших макроекономічних та внутрішніх умов суб'єкта господарювання [10].

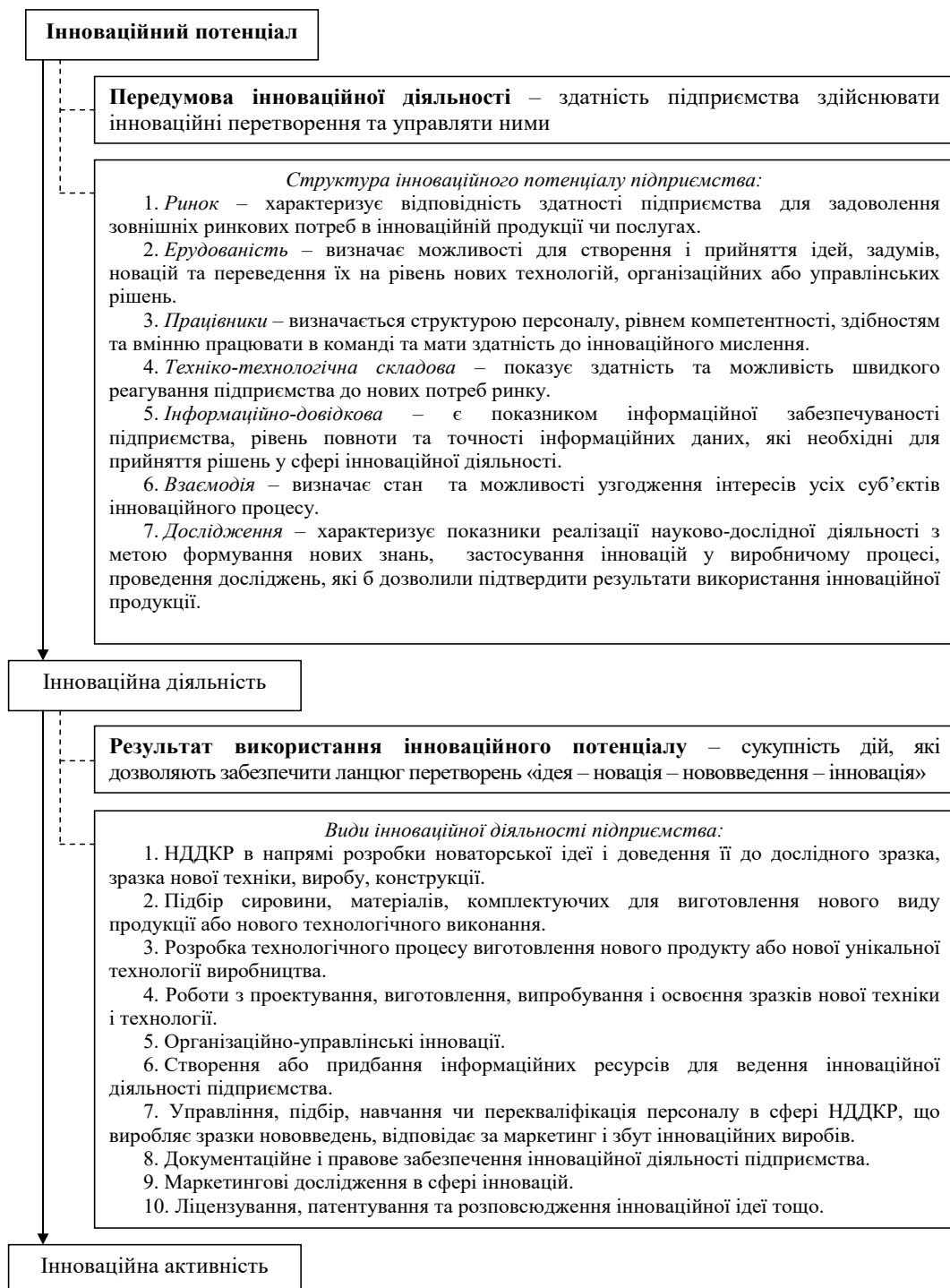

Рис. 3. Взаємозалежність інноваційного потенціалу, інноваційної діяльності та інноваційної активності на сучасному підприємстві

Джерело: авторська розробка на основі [11, 13–19].

Інноваційний потенціал підприємства доцільно розглядати як комбінацію ресурсів та методів управління для досягнення цілей у тактичному та стратегічному вимірах. Важливо розуміти, що від масштабів інноваційного потенціалу залежить вибір стратегії інноваційного розвитку підприємства. За наявності достатньої кількості ресурсів і висококласних управлінців підприємство має змогу обрати стратегію лідера, за умови обмеженості ресурсів та управлінського потенціалу підприємству доцільно обирати стратегію послідовника.

Особливий підхід до розуміння сутності інноваційної активності підприємств пропонують провідні фахівці у сфері управління інноваціями В. П. Баранчєєв, Н. П. Масленнікова, В. М. Мішин. Як зазначають науковці, особливістю інноваційної активності сучасних підприємств є те, що у ланцюжку інноваційного процесу бере участь декілька ланок, які демонструють потік потреб (споживачів) і потік поставок (постачальників), а також група конкурентів, які стараються реалізувати власні конкурентні переваги.

Отож запропоновано визначати інноваційну активність споживачів, постачальників і конкурентів. Зважаючи на те, що категорія «інноваційна активність» притаманна всім учасникам інноваційного процесу, обумовлюється можливість для вимірювання усіх залучених до інноваційного процесу суб'єктів: споживач інноваційного продукту, інноватор та інвестор [12].

Науковці пропонують таку структуру процесу інноваційної активності відповідно до концепції «чорної скриньки» – рис. 4.

Використання методу «чорної скриньки» дозволяє визначити поєднання найважливіших

чинників інноваційного процесу підприємства, які формують так званий ромб інноваційної активності (див. рис. 5): сприйнятливості до нового – забезпеченості ресурсами – спілкування і організованості інноваційного процесу – міра компетентності [12].

Особливої уваги заслуговує дослідження інноваційної сприйнятливості підприємства, яка демонструє здатність персоналу та керівництва виявляти і використовувати для активізації процесу інноваційної діяльності як зовнішні, так і внутрішні можливості. Саме формування високого рівня інноваційної сприйнятливості підприємства вимагає докладання значних зусиль, адже необхідно ретельно відстежувати зміни у зовнішньому середовищі щодо інформації, нових публікацій, патентів, формування інноваційних колаборацій, результатів інноваційної діяльності конкурентів, вивчення передового досвіду в реалізації інноваційних проєктів, сприяння інноваційній активності персоналу на підприємствах-лідерах у сфері інноваційної діяльності. Найбільш складним є аналіз зібраної інформації, адже її надзвичайно багато. Тому виникає необхідність у залученні висококваліфікованих працівників, позаяк використання технічних пристроїв для аналізу такої інформації не дасть бажаного результату.

Отож висококваліфікований персонал є першочерговим ресурсом для забезпечення інноваційної активності підприємства. Визначальним є показник інноваційної компетентності працівників. Адже лише досвід і відпрацьовані навички інноваторів-працівників дозволяють досягати суттєвих результатів у інноваційній діяльності.

Важливим для успіху інноваційних проєктів є організація праці на підприємстві та рівень побудови організаційної структури та корпора-

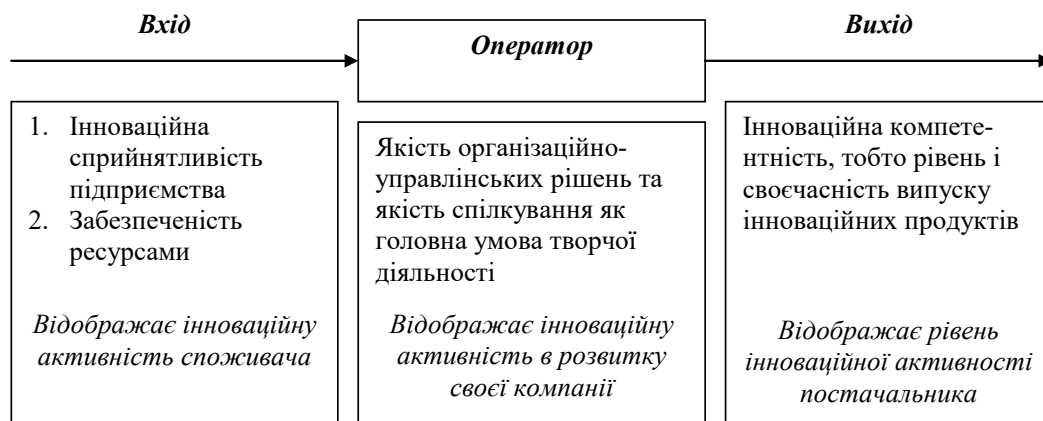

Рис. 4. Структура процесу інноваційної активності
(за Баранчєєвим В. П., Масленніковою Н. П., Мішиним В. М.)

Джерело: авторська розробка на основі [12].

тивної культури. Важливість цих процесів обумовлюється необхідністю формування середовища, комфортного для праці, та можливості до проявлення творчості у ньому.

Відтак, дослідивши сутність та особливості інноваційної активності підприємств, необхідно проаналізувати специфіку управління такими підприємствами.

2. Основи управління інноваційно активними підприємствами

Специфіка управління інноваційно активними підприємствами формується на основі особливостей інноваційної діяльності як об'єкта

управління та її відмінністю від інших видів господарської діяльності. Аналіз особливостей та порівняння відмінностей інноваційної діяльності від інших видів господарської діяльності підприємств наведено у табл. 1.

Як видно з табл. 1, рівень ризикованості діяльності є визначальним фактором в управлінні інноваційною активністю підприємств. Тобто це означає, що всі підрозділи повинні в межах своїх повноважень визначати рівень ризиків та їх вплив на діяльність, а також максимально сприяти мінімізації їхнього впливу. Вагоме значення в управлінні інноваційними ризиками має кадрове забезпечення на підпри-

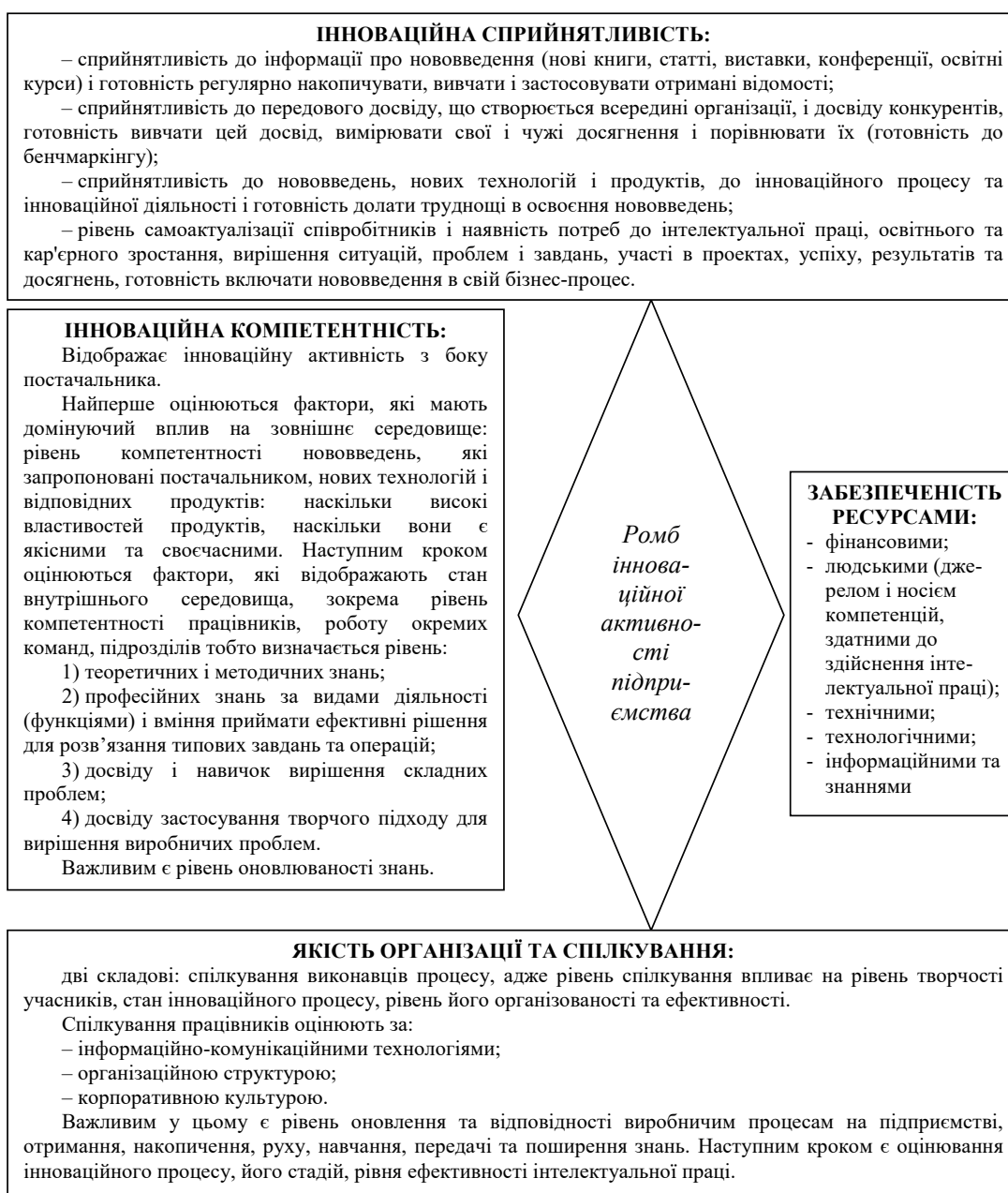

Рис. 5. Ромб інноваційної активності підприємства

Джерело: авторська розробка на основі [12].

Таблиця 1

Аналіз особливостей та порівняння відмінностей інноваційної діяльності від інших видів господарської діяльності

Відмінна ознака	Особливості традиційної діяльності	Особливості інноваційної діяльності
Рівень ризикованості та невизначеності діяльності	Помірний рівень ризиків та невизначеності	Високий рівень невизначеності та високий рівень ризиків, обумовлені складністю прогнозування результатів інноваційної діяльності
Пріоритетність забезпеченості трудовими та фінансовими ресурсами	Питання забезпеченості трудовими та фінансовими ресурсами є важливими, але їх обмеженість не призведе до катастрофічних наслідків	Для успішності інноваційної діяльності фінансові та трудові ресурси є визначальними, адже вона потребує постійних капіталовкладень у технологічний процес і зацікавленого в її результативності персоналу
Першочерговість питань, які підлягають вирішенню	Вирішення питань організаційного характеру	Необхідність вирішення питань щодо: - координації дій учасників інноваційного процесу; - забезпечення ресурсами та комерціалізації інноваційної продукції; - забезпечення інформаційної та економічної безпеки, які дозволяють зберегти право власності на інноваційну продукцію
Змінність та непостійність об'єктів управління	Процес управління спрямований на достатньо стабільні об'єкти, які характеризуються прогнозованою динамікою параметрів	Зміни в об'єкті управління, які виникають внаслідок удосконалення предметів праці, зміни товарів чи послуг тощо
Охоплювані стадії життєвого циклу товарів і послуг	Кінцевий етап виробничо-господарської діяльності характеризується випуском продукту чи послуги	Питанням, яке потребує першочергового вирішення, у процесі життєвого циклу інноваційної продукції є її промислове освоєння та комерціалізація
Існування спротиву персоналу та споживачів	Є поодинокими випадками	Спротив персоналу та споживачів є звичним явищем, що призводить до негативних наслідків, на які необхідно вчасно реагувати
Роль знань та рівня творчості	Знання необхідні для виконання обраних цілей з мінімальним рівнем творчості	Знання та рівень творчості є визначальними факторами успіху інноваційної діяльності та вимагають специфічного способу управління для їх носіїв

Джерело: авторська розробка на основі [20].

емстві. Саме персонал має найбільший вплив на рівень успішності інноваційних проєктів, що одночасно зумовлює можливість певного керування ризиками.

У менеджерській практиці провідних держав-інноваторів (США, Японія, Німеччина) існує практика стимулювання інноваційної активності працівників. Зокрема, для цього створюються відповідні відділи на підприємствах, які відповідають за підготовку та підвищення кваліфікації працівників для здійснення інноваційної діяльності. Робота таких відділів полягає у сприянні розкриттю потенціалу працівників, який в подальшому буде використаний для розвитку інноваційності певної галузі. Важливим методом стимулювання інноваційної активності є сприяння інтеграції освіти з бізнес-середовищем. Як зазначають науковці О. В. Гук та О. В. Коробейник, університети та підприємства працюють над вирішенням одна-

кових проблем, але університети, здебільшого, попереду, адже мають можливість залучати провідних науковців та володіють відповідною базою для досліджень [21].

Процес управління інноваційно активним підприємством є складним і вимагає додаткових зусиль від керівників різних рівнів. Так, керівники найвищого рівня повинні вносити вчасно корективи до інноваційної стратегії та формувати відповідну політику її досягнення, керівники нижчих ланок повинні максимально сприяти досягненню визначених пріоритетів і стежити за ресурсним забезпеченням процесу, менеджери найнижчих рівнів управління повинні відповідати за максимальну ефективність здійснюваних одиничних операцій.

Менеджери всіх рівнів опиняються перед низкою проблем, які формують перешкоди на шляху досягнення корпоративних цілей. У працях Г. В. Іванченко [22] і Л. О. Гризовської [23]

проаналізовано основні фактори, які зумовлюють відмову підприємств від нововведень:

1. Значні витрати ресурсів, зокрема фінансових. Інноваційна активність підприємства вносить зміни у його повсякденне функціонування: реформуються відділи, змінюються правила роботи на місцях, вносяться корективи до звичного процесу діяльності.

2. Інноваційні суперечності, які виникають як порушення межі між традиційними виробничими процесами та інноваційними і несуть зміни в роботі цілої системи.

3. Опір інноваційним змінам з боку персоналу, який може мати різні форми прояву: від пасивного непогодження до активного спротиву.

4. Нерозуміння менеджерами різних рівнів управління важливості та переваги здійснення інноваційної діяльності [22, 23].

У випадку подолання зазначених проблем процес управління ІАП доцільно сфокусувати на такі роботи: нормативно-правове забезпечення, яке передбачає юридичну охорону

інноваційної продукції/послуг (патентування, сертифікація, ліцензування); інформаційне забезпечення – полягає у аналізі інформації про ринок, конкурентів, настрої споживачів, реакцію суспільства на інноваційну продукцію; виробничо-технічне забезпечення – забезпечення інноваційних процесів необхідними ресурсами.

Для забезпечення максимальної ефективності процесу управління ІАП необхідно: визначити найбільш ризиковані напрями діяльності підприємства; використати усі доступні джерела новаторських ідей; установити кількісні показники, які необхідно отримати для досягнення цілей, визначених реалізовуваними інноваційними проектами; визначити основні етапи роботи з реалізації інноваційного проекту, важливо здійснювати перехід до наступного етапу лише за умови повного виконання попереднього етапу [24].

Схематично структуру процесу управління ІАП можна відобразити за допомогою рис. 6.

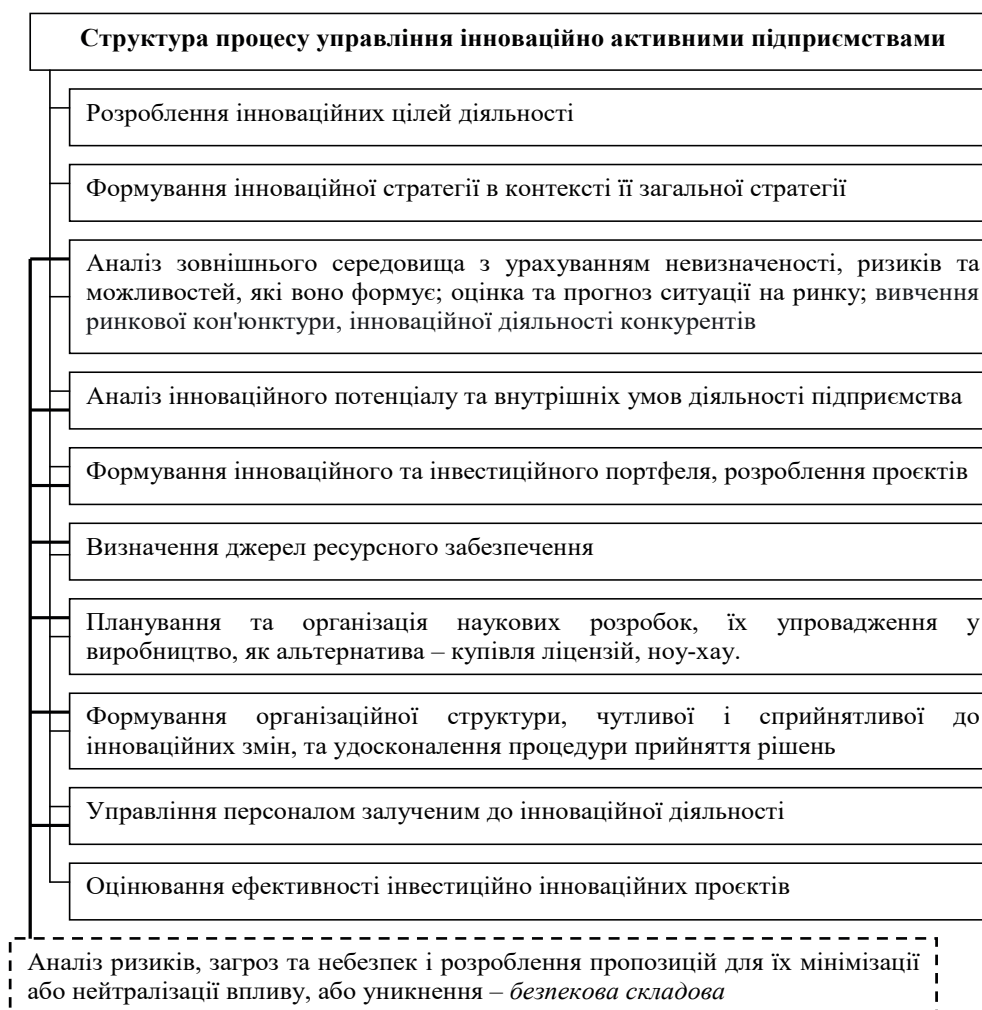

Рис. 6. Структура процесу управління інноваційно активними підприємствами з урахуванням аспектів безпекової діяльності

Джерело: авторська розробка.

Особливої уваги у процесі управління ІАП заслуговує реалізація дій щодо забезпечення економічної безпеки, адже саме ця діяльність дозволяє максимально врахувати ризики і загрози, які створюються середовищем функціонування, а також адаптувати до змін, уникнути чи мінімізувати наслідки їх впливу на підприємство чи його інноваційні проекти.

У здійсненні управління ІАП необхідно розуміти, що лише ретельне дослідження впливу внутрішнього та зовнішнього середовища із притаманними їм ризиками, загрозами чи можливостями, а також використання всього комплексу безпекових методів дозволять досягнути бажаних результатів та визначених цілей діяльності.

Суттєво на весь бізнес і менеджмент у світі вплинула пандемія коронавірусу COVID-19. Призупинення підприємств, які ніколи не зупиняли діяльність, внесло корективи до процесу управління ними. Перед топ-менеджментом світових компаній постало питання, як втримати компанії на досягнутому рівні, продовжити започатковані проекти та не втратити кваліфікованих працівників. Суттєвий негативний вплив на світову економіку через пандемію COVID-19 оцінили в ООН у розмірі 3,4 трлн дол. США [25]. Великим компаніям вдається зазнати менших

втрат, а от малому та середньому бізнесу надзвичайно складно. Менеджери опинилися у складній ситуації і не знають, як поведеться для втримання компаній «на плаву». Тому питання безпеки у процесі управління набувають актуальності і потребують суттєвого аналізу.

Висновки

Отже, досліджено особливості розуміння інноваційної активності підприємств. Визначено вихідні та результуючі категорії у цій сфері. Проаналізовано основні параметри інноваційної активності сучасних підприємств. Наголошено на тому, що у процесі управління інноваційною активністю підприємств необхідно значну увагу приділяти розвитку інноваційному потенціалу працівників та формуванню сприятливої корпоративної культури, адже лише за комфортних умов працівники зможуть із бажанням працювати для досягнення максимального результату.

Перспективою подальших досліджень визначено формування оптимальної організаційної структури інноваційно активних підприємств, яка дозволить охопити всі ланки процесу управління, а також сприятиме реалізації заходів із забезпечення економічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Тебенко В. М. Економіка та організація інноваційної діяльності: навч. посіб. Вид-во: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2014. 302 с.
2. Копитко М. І. Управління інноваціями: навч. посіб. для самостійного вивчення дисципліни у схемах і таблицях. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 292 с.
3. Про інноваційну діяльність : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 27.04.2020).
4. Новая философская энциклопедия в 4-х томах / научно.-ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, А. П. Огурцов. Москва : Мысль, 2000. Т. 1–4. 2659 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989> (дата звернення: 29.04.2020).
6. Турило А. М., Вчєрашня І. С. Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «економічна активність підприємства». *Фінанси України*. 2011. № 10. С. 79–84.
7. Чернова А. С. Сущность инновационной активности предприятий. *Young Scientist*. № 1 (81). January 2015. С. 311–312.
8. Гаврилова Т. В. Категорія «активність» як методологічна основа для вивчення проблем активізації діяльності. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2007. Вип. 224. Т. 1. С. 263–270.
9. Анісімова О. М. Аналіз ділової активності підприємства як системна оцінка ефективності використання власних ресурсів. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2013. № 2. С. 19–24.
10. Шилова О. Ю., Чермошенцева Є. С. Інноваційний потенціал підприємства: сутність і механізм управління. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 1. С. 220–227.
11. Лазаренко Ю. О. Інноваційна активність підприємства як економічна категорія. *Стратегія економічного розвитку України*. 2010. Вип. 26–27. С. 40–48.
12. Баранчев В. П., Масленникова Н. П., Мишин В. М. *Управление инновациями: учебник для бакалавров*. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2015. 711 с.
13. Єпіфанова І. Ю., Гладка Д. О. Інноваційний потенціал підприємства: сутність, складові та фактори впливу. *Економіка і суспільство*. 2018. № 14. С. 354–360.

14. Сиротинська Н. М. Сутність інноваційного потенціалу промислових підприємств. *Економічний простір*. 2011. 55. С. 255–260.
15. Ареф'єва О. В., Коренков О. В. Управління потенціалом розвитку підприємства : монографія. Київ : ГРОТ, 2004. 286 с.
16. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми концепції, методи : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2003. 278 с.
17. Джеджула В. В., Єпіфанова І. Ю., Цвик О. Г. Інноваційна діяльність як чинник конкурентоспроможності підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 4. С. 5–8.
18. Єпіфанова І. Ю., Джеджула В. В. Особливості формування інноваційної стратегії вітчизняними підприємствами. Інноваційні, фінансові та технічні аспекти діяльності підприємств : колективна монографія / за заг. ред. Л. М. Савчук, Maria Fic. Дніпро: Пороги, 2017. С. 33–42.
19. Чалдаєва Л. А. Экономика предприятия: учебник и практикум для вузов. 5-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 435 с.
20. Полукеєва А. В. Особливості управління інноваційною діяльністю промислового підприємства. *Организатор производства*. 2015. № 4 (67). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-upravleniya-innovatsionnoy-deyatelnostyu-promyshlennogo-predpriyatiya> (дата звернення: 07.05.2020).
21. Гук О. В., Коробейник О. В. Кадрове забезпечення інноваційної діяльності вітчизняних та зарубіжних підприємств. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/pspe/2010_4/Korobeunyk_410.htm (дата звернення: 11.05.2020).
22. Іванченко Г. В. Особливості використання нематеріальних стимулів на вітчизняних підприємствах. *Економіст*. 2010. № 3. С. 21–23.
23. Гризовська Л. О. Чинники мотивації у підвищенні ефективності інноваційної діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 3. Т. 2. 2014 (212). С. 90–94.
24. Лозовський О. М., Глухова Н. В. Особливості інноваційних стратегій як рушійного фактору розвитку інновацій на підприємствах. URL: <http://nauka.zinet.info/23/gluhova.php>
25. В ООН порахували фінансові втрати людства від COVID-19. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/05/4/660132/> (дата звернення: 18.05.2020).

References

1. Tebenko, V. M. (2014). *Ekonomika ta orhanizatsiia innovatsiinoi diialnosti* [Economics and organization of innovation]. Vyd-vo: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Liuks» [in Ukr.].
2. Копытко, М. І. (2019). *Upravlinnia innovatsiiamy* [Innovation management]. Lviv: LvDUVS [in Ukr.].
3. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy [On Innovation: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> [in Ukr.].
4. Stepin, V. S., Huseinov, A. A., Semihin, H. Yu., & Ohurtsov, A. P. (Ed.) (2000). *Novaia filosofskaia entsyklopedyia v 4-kh tomakh* [The new philosophical encyclopedia in 4 volumes]. M.: Mysl [in Russ.].
5. Busel, V. T. (Ed.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: Perun. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989> [in Ukr.].
6. Turylo, A. M., & Vcherashnia, I. S. (2011). *Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennia poniattia «ekonomichna aktyvnist pidpriemstva»* [Theoretical and methodological approaches to the definition of "economic activity of the enterprise"]. *Finansy Ukrainy (Finance of Ukraine)*, 10, 79–84 [in Ukr.].
7. Chernova, A. S. (2015). *Sushchnost innovatsionnoi aktivnosti predpriyatii* [The essence of innovative activity of enterprises]. *Young Scientist*, 1 (81), 311–312 [in Russ.].
8. Havrylova, T. V. (2007). *Katehoriia «aktyvnist» yak metodolohichna osnova dlia vyvchennia problem aktyvizatsii diialnosti* [The category "activity" as a methodological basis for studying the problems of intensification of activity]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky (Economics: problems of theory and practice)*, 224, 1, 263–270 [in Ukr.].
9. Anisimova, O. M. (2013). *Analiz dilovoi aktyvnosti pidpriemstva yak systemna otsinka efektyvnosti vykorystannia vlasnykh resursiv* [Analysis of business activity of the enterprise as a systematic assessment of the efficiency of own resources]. *Problemy i perspektivy rozvytku pidpriemnytstva (Problems and prospects of entrepreneurship development)*, 2, 19–24 [in Ukr.].
10. Shylova, O. Yu., & Chermoshentseva, Ye. S. (2012). *Innovatsiinyi potentsial pidpriemstva: sutnist i mekhanizm upravlinnia* [Innovative potential of the enterprise: essence and mechanism of management]. *Marketynh i menedzhment innovatsii (Marketing and innovation management)*, 1, 220–227 [in Ukr.].
11. Lazarenko, Yu. O. (2010). *Innovatsiina aktyvnist pidpriemstva yak ekonomichna katehoriia* [Innovative activity of the enterprise as an economic category]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy (Strategy of economic development of Ukraine)*, 26-27, 40–48 [in Ukr.].

12. Barancheev, V. P., Maslennikova, N. P., & Mishin, V. M. (2015). Upravlenie innovatsiyami [Innovation management]. M.: Izdatelstvo Yurait [in Russ.].
13. Yepifanova, I. Yu., & Hladka, D. O. (2018). Innovatsiyni potentsial pidpriemstva: sutnist, skladovi ta faktory vplyvu [Innovation potential of enterprise: essence, components and factors of influence]. *Ekonomika i suspilstvo (Economy and society)*, 14, 354–360 [in Ukr.].
14. Syrotynska, N. M. (2011). Sutnist innovatsiynoho potentsialu promyslovykh pidpriemstv [The essence of the innovation potential of industrial enterprises]. *Ekonomichnyi prostir (Economic space)*, 55, 255–260 [in Ukr.].
15. Arefieva, O. V., & Korenkov, O. V. (2004). Upravlinnia potentsialom rozvytku pidpriemstva [Management of development potential of enterprise]. K.: HROT [in Ukr.].
16. Illiashenko, S. M. (2003). Upravlinnia innovatsiynym rozvytkom: problemy kontseptsii, metody [Managing Innovation Development: Problems of Concepts, Methods]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukr.].
17. Dzhdzhula, V. V., Yepifanova, I. Yu., & Tsvyk, O. H. (2017). Innovatsiina diialnist yak chynnyk konkurentospromozhnosti pidpriemstv [Innovative activity as a factor of enterprise competitiveness]. *Investysii: praktyka ta dosvid (Investments: practice and experience)*, 4, 5–8 [in Ukr.].
18. Yepifanova, I. Yu., & Dzhdzhula, V. V. (2017). Osoblyvosti formuvannia innovatsiynoi stratehii vitchyznianymy pidpriemstvamy. Innovatsiini, finansovi ta tekhnichni aspekty diialnosti pidpriemstv [Features of formation of innovation strategy by domestic enterprises. Innovative, financial and technical aspects of enterprise activity]. Dnipro: Porohy [in Ukr.].
19. Chaldaeva, L. A. (2019). Ekonomika predpriyatiya [Enterprise economy]. Moskva: Izdatelstvo Yurait [in Russ.].
20. Polukeeva, A. V. (2015). Osobennosti upravleniya innovatsyonnoi dyeiatelnosti promyshlennoho predpriyatiya [Features of the management of innovative activities of an industrial enterprise]. *Orhanizator proizvodstva (Production organizer)*, 4 (67). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-upravleniya-innovatsionnoy-deyatelnostyu-promyshlennogo-predpriyatiya> [in Russ.].
21. Huk, O. V., & Korobeinik, O. V. Kadrove zabezpechennia innovatsiynoi diialnosti vitchyznianykh ta zarubizhnykh pidpriemstv [Staffing of innovative activity of domestic and foreign enterprises]. Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/pspe/2010_4/Korobeinik_410.htm [in Ukr.].
22. Ivanchenko, H. V. (2010). Osoblyvosti vykorystannia nematerialnykh stymuliv na vitchyznianykh pidpriemstvakh [Features of the use of intangible incentives in domestic enterprises]. *Ekonomist (Economist)*, 3, 21–23 [in Ukr.].
23. Hryzovska, L. O. (2014). Chynnyky motyvatsii u pidvyshchenni efektyvnosti innovatsiynoi diialnosti pidpriemstva [Factors of motivation in increase of efficiency of innovative activity of the enterprise]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu (Bulletin of Khmelnytsky National University)*, 3, 2, 90–94 [in Ukr.].
24. Lozovskiy, O. M., & Hlukhova, N. V. Osoblyvosti innovatsiynykh stratehii yak rushiinoho faktoru rozvytku innovatsii na pidpriemstvakh [Features of innovation strategies as a driving factor in the development of innovation in enterprises]. Retrieved from <http://nauka.zinet.info/23/gluhova.php> [in Ukr.].
25. The UN has calculated the financial loss of humanity from COVID-19 URL [The UN has calculated the financial loss of humanity from COVID-19]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2020/05/4/660132/> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 29.06.2020
прийнята до друку 17.08.2020

The article: is received 29.06.2020
is accepted 17.08.2020

UDC (УДК) 338.2
JEL Classification: B41, O20, D69, E60, R19, R50

Романовська Юлія Анатоліївна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів

Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету
(Вінниця, Україна)

e-mail: bogdana32rom@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1099-0787

ПРИНЦИПОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УРБОГЕОСИСТЕМИ

Анотація. Розглянуто принципові засади посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми: розгляд урбогеосистеми з позицій певного теоретичного підходу, який пояснює її зміст та особливості функціонування; врахування оцінок соціально-економічної безпеки урбогеосистеми, виявлених загроз її функціонуванню, особливостей міста. Відображено загальні напрями посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми, принципи, обмеження, чинники їхнього формування.

Ключові поняття: урбогеосистема, соціально-економічна безпека, посилення, загроза.

Romanovska Yuliia,

PhD (Economics),

Associate Professor of Finance,

Vinnitsia Institute of Trade and Economics,
Kyiv National University of Trade and Economics
(Vinnitsia, Ukraine)

e-mail: bogdana32rom@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1099-0787

THE PRINCIPLE ESSENTIALS OF FORMING THE DIRECTIONS OF STRENGTHENING SOCIAL-ECONOMIC SECURITY OF AN URBOGEOSYSTEM

Abstract. The modern city (urban geosystem) today is one of the central elements of the state as a territorial, economic and political entity. The objective trend in Ukraine is an increase in the share of urban and a decrease in the share of rural population. That is why the city as a complex urban geosystem has recently begun to become an object of study, on various aspects of which some results have already appeared. One of the important areas of study of urban geosystems is their socio-economic security (assessment and provision).

The purpose of the article is to form the basic principles of determining the directions of strengthening the socio-economic security of the urban geosystem, based on a set of certain conditions and requirements. There are the principle essentials of strengthening social-economic security of an urboegeosystem considered in the article: understanding of the urboegeosystem basing on some theoretical approach that explains its content and specific features of functioning; taking into account evaluations of social-economic security of the urboegeosystem, found threats to its functioning and specific features of a city. The general directions of strengthening social-economic security of the urboegeosystem, principles, limitations and factors of their constructing are considered.

Determining the directions of strengthening the socio-economic security of the urban geosystem should be based on a clear idea of its content and features of functioning, to explain which involved the concepts of functionalist and conflictual approaches, as well as interactionism.

Urboegeosystem is presented as a complex, internally differentiated and orderly integrity, the elements of which are in constant conflict due to their hidden or open struggle, which is caused by differences in

interests not only of the elements themselves, but also of people who not only have their interests but also have own interests, preferences, views and assessments, which are based on decision-making within the given competence for the functioning of the urban geosystem.

The directions of increase of social and economic safety of the city given in the general case can be taken as a basis for concrete urbogeosystem taking into account the revealed threats and features of functioning.

Key concepts: urbogeosystem, social-economic security, strengthening, directions, threat, interests.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-173-183

Вступ

Сучасне місто (урбогеосистема) є одним із центральних елементів держави як територіального, економічного та політичного утворення. Об'єктивною тенденцією в Україні (як і в значній кількості інших країн) є зростання частки міського і зменшення частки сільського населення. За оцінками фахівців Інституту економіки та прогнозування НАН України, у 2019 році сільські жителі становили менше третини населення України [19], тобто частка міського населення в Україні у 2019 році становила майже 70% [13]. За останні 10 років чисельність сільського населення скоротилася на 16% [19]. Саме тому місто як складна урбогеосистема почало перетворюватися на об'єкт дослідження, щодо різних аспектів якого вже є певні результати.

Одним із важливих напрямів дослідження урбогеосистем є їхня соціально-економічна безпека (оцінювання та забезпечення). Важливість цього напрямку зумовлена, по-перше, роллю сучасних міст у житті значної частини населення країни, що наявно і у більшості країн, і в Україні, по-друге, – значенням соціально-економічної безпеки міст у забезпеченні соціально-економічної безпеки держави.

1. Дослідження проблематики соціально-економічної безпеки міста в публікаціях фахівців

Сучасні міста виконують ключову роль у соціальних та економічних аспектах життя людей у всьому світі [26]. Саме тому в останньому десятилітті економічне зростання на чолі з містами визначено пріоритетним у розробленні національної економічної політики в багатьох країнах світу [22; 23; 29]. Здавалося б, за такого визнання ролі сучасного міста увага науковців до дослідження різноманітних аспектів урбогеосистеми (економіка та екологія міста, управління ним, соціально-економічна безпека міста та ін.) має бути дуже пильною. Проте сьогодні у вітчизняній науці виконуються дослідження з проблематики міста лише за окремими напрямами, де слід відзначити достатньо вагомі результати. Одним із таких напрямів є інтелектуальні (або, за теорією Т. Нам та

Т. Пardo, «розумні» [27]) міста [24]. В таких містах активно використовуються інформаційні технології, завдяки яким підтримуються навчання, технологічний розвиток та інноваційні процеси в місті, воно адаптується до потреб користувача шляхом створення середовища для обміну інформацією, співпраці, сумісності та бездоганного досвіду для всіх мешканців у будь-якій точці населеного пункту [9].

Інші напрями урбаністичної економіки у вітчизняній науці представлені науковими працями, в яких окреслено проблематику дослідження за окремими напрямами:

- економіка міста (наприклад, [20]);
- сталого розвитку міста та управління ним (як-от, [6]);
- методи господарювання міста: бюджетний розрахунок, господарський розрахунок, комерційний розрахунок [3; 28];
- механізм господарювання міста (приміром, [11]).

Проблематика соціально-економічної безпеки міста представлена науковими працями Є. Жадана [4], Н. В. Жукової [5], А. В. Плужніка [16; 17]. Але конструктивні напрацювання системного характеру щодо визначення напрямів посилення соціально-економічної безпеки міста, які закладають підвалини структурованої відповіді на запитання, що і як необхідно зробити, як організувати безпекозабезпечувальні заходи, поки ще перебувають у стадії окреслення проблеми.

Метою статті є формування принципових засад визначення напрямів посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми, зважаючи на сукупність певних умов і вимог.

2. Умови посилення соціально-економічної безпеки міста

Функціональність, корисність і позитивна роль урбогеосистем у соціально-економічній системі держави не потребують додаткових доказів. Урбогеосистемам різного масштабу та складності належить вирішальна роль у розвитку будь-якої країни, вони є важливим елементом соціально-економічної системи держави, а тому потребують відповідного рівня соціально-економічної безпеки.

Посилення соціально-економічної безпеки міста має:

- ґрунтуватися на розгляді урбогеосистеми з позицій певного теоретичного підходу, який пояснює її зміст та особливості функціонування;

- засновуватися на оцінках соціально-економічної безпеки урбогеосистеми, які свідчать про наявність «вузьких» місць в її функціонуванні;

- ґрунтуватися на виявлених загрозах функціонуванню урбогеосистеми, їхньому характері (потенційні або реальні), етапі розвитку реальних загроз (актуалізація, активізація, насичення або реалізація, як це показано у [8]). Адже захисний підхід є основним у економічній безпекології будь-якого рівня;

- враховувати особливості міста;

- ґрунтуватися на відповідних принципах.

Посилення соціально-економічної безпеки міста – це не просто розроблення за вибраними напрямами заходів та дій, що поєднуються у межах відповідних міських програм і проєктів. Насправді це значно складніший процес. І для того, щоб він не мав суто формального характеру і, відповідно, низької результативності, необхідно сформулювати бачення урбогеосистеми, відтак – визначити напрями посилення її соціально-економічної безпеки.

Урбогеосистема є складною соціально-економічною системою, а тому пояснити її зміст, структуру та особливості функціонування в межах якогось одного теоретичного підходу (спосіб бачення особливостей світу, орієнтація, яка передбачає певні методи вивчення соціального досвіду, пошуки його пояснення, коригування нових і отриманих раніше знань [25]) складно. У такому випадку контекстуальний підхід, який дозволяє виділити контексти, що, згідно з позицією В. Н. Поруса, мають значення у дослідженні генези, розвитку та утворення певного знання [18], втрачає сенс, оскільки перешкоджає отриманню цілісного уявлення про об'єкт дослідження – урбогеосистему, звужує його межі, за якими залишаються важливі аспекти досліджуваного об'єкта. Пояснення змісту, призначення, структури та особливостей функціонування урбогеосистеми із застосуванням концептів кількох теоретичних підходів надає можливість отримати її цілісний образ, сформувати чітке уявлення про неї, з використанням яких і мають визначатися напрями посилення соціально-економічної безпеки міста.

У поясненні феномена урбогеосистеми доцільно зважати на:

- структурний функціоналізм Т. Парсонса, в межах якого урбогеосистему можна представити як внутрішньодиференційовану та упо-

рядковану цілісність, елементи якої роблять у кожний конкретний відрізок часу свій внесок у підтримування цілісності системи, її функціонування та відтворення [14, с. 83];

- конфлікціонізм, за концептами якого слід визнати невіддільність конфлікту між елементами урбогеосистеми через боротьбу різних соціальних груп (за владу, багатство або престиж), його рушійну роль у розвитку цієї соціально-економічної системи. За концепцією Р. Дарендорфа, в основі конфлікту у соціально-економічній системі лежать не просто протилежність інтересів і відносин його учасників, а глибокі відмінності інтересів. Тому для з'ясування природи конфлікту в урбогеосистемі слід розуміти інтереси її елементів, поведінку їхніх носіїв, які інтереси не збігаються, міру незбігу і чи усвідомлюють його учасники конфлікту [1];

- інтеракціонізм [7], в якому головним є поняття «інтеракція» – соціальна взаємодія, тобто взаємодія людей у певній спільноті (групі, суспільстві тощо). Аналіз процесу соціальної взаємодії в урбогеосистемі дозволяє зрозуміти соціальну поведінку окремих людей, що мають певні владні повноваження у місті або є носіями інтересів окремих елементів урбогеосистеми (адже люди не просто виконують правила життя та соціальні ролі, в них є власні інтереси, оцінки подій та ситуацій, правила прийняття рішень), засоби здійснення і регулювання процесів соціальної інтеракції в урбогеосистемі.

З використанням концептів наданих теоретичних підходів урбогеосистему слід розглядати як складну, внутрішньодиференційовану та упорядковану цілісність, елементи якої перебувають у постійному конфлікті через їхню приховану або відкриту боротьбу, причиною якої виступає різність інтересів не лише елементів, а й людей, які не лише є носіями їхніх інтересів, а й ще мають власні інтереси, уподобання, погляди та оцінки, на які, зокрема, спираються у прийнятті рішень у межах наданої компетенції щодо функціонування урбогеосистеми.

Подолання формального характеру у розробленні напрямів посилення соціально-економічної безпеки міста має сприяти врахування умов, поданих на рис. 1.

Напрями посилення соціально-економічної безпеки міста залежать від наявності загроз урбогеосистемі, їхнього характеру та етапу розвитку. Загалом дослідження у цьому аспекті повинні тільки розпочинаються і спершу необхідно розкрити зміст поняття «загроза урбогеосистемі».

З уваги на визначення поняття «загроза» [8], зміст поняття «загроза урбогеосистемі» доцільно тлумачити в такий спосіб: загроза урбогеосистемі – це процеси, що перебігають у місті та в його зовнішньому середовищі, які

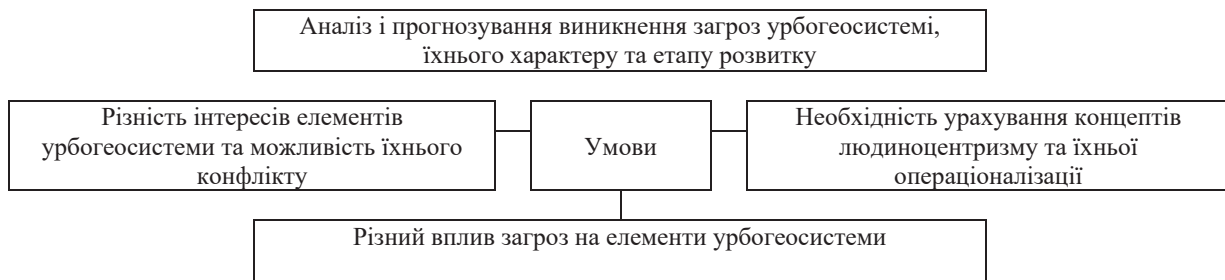

Рис.1. Умови розроблення напрямів посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми

за наявності певних умов в урбогеосистемі спроможні спричиняти негативні зміни різного характеру, масштабу та наслідків, через що вона не може повернутися до попереднього стану (або повернення буде тривати) і, відповідно, виконувати свої функції у попередньому обсязі.

Через складність урбогеосистеми негативний вплив процесів, що тривають у місті та його зовнішньому середовищі, різний. Практично мало таких процесів, що з однаковою інтенсивністю впливають на всі елементи урбогеосистеми і, відповідно, на систему загалом. Прикладом таких процесів, що становлять загрозу урбогеосистемі загалом, є поширення коронавірусу COVID-19. Це загроза урбогеосистемі будь-якого масштабу, але вона стала набагато серйознішою через поганий стан медичних закладів у містах України, їхню неготовність до подолання цієї загрози (відсутність необхідного матеріального забезпечення та невідпрацьована організація діяльності), несистемні заходи, зокрема місцевої влади, щодо організації життєдіяльності міста у складній ситуації пандемії.

Дії та заходи, які сконцентровано у напрямках посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми, спрямовані на попередження або пригальмовування реалізації виявлених загроз. Це може зумовлювати в урбогеосистемі негативні зміни, які перешкоджатимуть її повноцінному функціонуванню та розвитку. Однак дії одного напрямку можуть протидіяти усуненню або пом'якшенню наслідків одразу кількох загроз, а для реакції урбогеосистеми на одну загрозу потрібне виконання (одночасне або поступове) дій, що належать до кількох напрямків.

Переважно процеси, що перебігають у місті та в його зовнішньому середовищі, становлять загрозу окремим елементам певної урбогеосистеми. Приміром, масова трудова міграція в країні почала перетворюватися на загрозу бізнесу, який відчув не просто відтік кадрів, а відтік кваліфікованих кадрів. Водночас трудову міграцію як загрозу не відчували такі елементи вітчизняних урбогеосистем, як населення та місцева влада. Утім, трудова міграція найбільшою мірою відобразилася на ресурс-

них потребах бізнесу у невеличких містах із депресивним характером економіки, а бізнес у великих містах країни серйозних негативних наслідків від трудової міграції не зазнав.

Наведені приклади підтверджують загальний характер напрямів забезпечення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми, які для кожного міста мають наповнюватися конкретним змістом.

Забезпечення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми повинно здійснюватися з урахуванням концептів людиноцентризму (діалог і толерантність як імперативи людських відносин, визнання пріоритетності гідності особи, прагнення до соціальної справедливості, позитивний екзистенціалізм, соціальний прагматизм, орієнтація на реальні проблеми і турботи людини, поєднання індивідуальних та групових, колективних, соціальних, національних і загальноцивілізаційних інтересів [10; 15]), тобто значну увагу необхідно приділяти не лише різноманітним заходам і проектам у межах відповідних напрямків, а шукати резерви розвитку урбогеосистеми в людині, її свідомості і духовному капіталі. Операціоналізувати концепти людиноцентризму складно. Необхідний пошук нових підходів і способів, що їх об'єктивізують, який дотепер незавершений і реалізується дещо неспішно.

3. Інтереси елементів урбогеосистеми

І нарешті слід зважити на тісний зв'язок між забезпеченням соціально-економічної безпеки міста і збалансованістю різноманітних за характером і способами вияву інтересів елементів урбогеосистеми.

Усі елементи урбогеосистеми (групи населення, що виділяються за різними ознаками, міська влада, бізнес-структури, різноманітні економічні агенти, громадські організації, структури мас-медіа та ін.) перебувають у тісній взаємодії, як складові єдиного цілого. Для взаємодії елементів урбогеосистеми є певні механізми, в основі яких – задоволення інтересів, притаманних елементам. Згідно з засадами поведінкової парадигми [21], поведінку кожного з елементів

урбогеосистеми можна представити як реакцію і на загрозу певного виду та ймовірність її реалізації, і на поведінку інших елементів урбогеосистеми (обмін «вигодами» або схема «стимул – реакція»). В основі цієї реакції лежить задоволеність/незадоволеність інтересів елементів урбогеосистеми. Залежно від міри задоволеності/незадоволеності кожен елемент урбогеосистеми може вплинути як позитивно, так і негативно і на інтереси інших груп, і на соціально-економічну безпеку міста загалом. У цьому контексті соціально-економічну безпеку міста значною мірою забезпечує збалансованість системи інтересів елементів урбогеосистеми, що визначає їхні здатність і бажання брати участь, відповідно до досягнутих домовленостей, у функціонуванні урбогеосистеми, вирішенні загальних завдань її функціонування та розвитку.

Спектр інтересів елементів урбогеосистеми дуже широкий: від виживання в умовах край напруженої економічної ситуації – до спільної участі у розвитку міста. Так, до інтересів елементів урбогеосистеми додаються ще й інтереси їхніх носіїв. Загалом проблематика інтересів елементів урбогеосистеми становить окремішій напрям досліджень, у якому є певні результати (як-от [5]).

У визнанні доцільності збалансованості інтересів елементів урбогеосистеми необхідно зауважити, що домінуючими мають бути інтереси всіх верств населення. Адже саме людина була, є і буде основною метою соціально-економічного розвитку міста, регіону, країни загалом [2, с. 113]. Проте є й певні труднощі. Зокрема, йдеться про носіїв інтересів населення.

Населення як елемент урбогеосистеми не має конкретних носіїв їхніх інтересів, на від-

міну від інших елементів. Так, носіями інтересів міської влади є посадові особи, комунальних підприємств – їхні керівники, різноманітних бізнес-структур – їхні власники та керівники. Щоправда, є громадські організації, які намагаються бути носіями інтересів окремих груп населення. Але їхня роль у функціонуванні урбогеосистем в Україні не можна визнати значущою.

Конфлікт інтересів загалом спроможний суттєво загальмувати будь-який процес. І забезпечення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми не є винятком. Зокрема, йдеться не лише про конфлікт інтересів елементів урбогеосистеми, а й конфлікт інтересів окремих її елементів із суб'єктами зовнішнього середовища (наприклад, конфлікт інтересів міської влади з інтересами регіональної влади). Конфлікт між законодавчим полем, в якому об'єктивізовано інтереси держави та міської влади, реальною ситуацією в місті, для регулювання якої не завжди застосовані норми чинних нормативно-правових документів, та поведінкою людей (повсякденною або у певній ситуації) завжди спричиняє виникнення певних феноменів, відхилення від норм соціальної поведінки, які, своєю чергою, перетворюються на загрозу урбогеосистемі.

4. Напрями посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми

Надані положення щодо умов формування дієвих напрямів посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми дозволяють сформулювати загальні положення з цього питання, які повинні ґрунтуватися на відповідних принципах (табл. 1) і визначатися з урахуванням низки економіко-правові обмежень (див. табл. 2).

Таблиця 1

Принципи посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми

Принцип	Дія принципу
синергізму	Напрями посилення соціально-економічної безпеки міста повинні доповнювати один одного, що сприятиме досягненню більшого ефекту в її забезпеченні, ніж сумарний ефект всіх окремих напрямів
законності	Посилення соціально-економічної безпеки міста повинно здійснюватися у правовому полі чинного законодавства (у бюджетній, податковій, трудовій сферах, розпорядженні земельними ресурсами), не порушувати чинні нормативні акти
кластеризації	Кожен із напрямів й всі разом мають урахувувати доцільну та виправдану кластеризацію (однофункціональну, компліментарну тощо) об'єктів різного призначення в структурі урбогеосистеми
економічності	Результати посилення соціально-економічної безпеки міста мають бути адекватними витратам необхідних ресурсів

Продовження таблиці 1

колегіальності	Напрями посилення соціально-економічної безпеки міста треба визначати із залученням не лише органів міської влади, а й представників бізнесу, науки, громадськості
публічності	Напрями посилення соціально-економічної безпеки міста повинні публічно обговорюватися
несуперечливості	Напрями посилення соціально-економічної безпеки міста за змістом та особливостями реалізації мають не суперечити один одному, не передбачати різні за змістом дії міських органів та бізнесу, не перетинатися у використанні тих же ресурсів (фінансових, кадрових, земельних, матеріальних)
врахування наслідків	Затвердженню напрямів посилення соціально-економічної безпеки міста повинне передувати аналіз комплементарних наслідків дій визначених напрямів, оскільки певні дії за одним напрямом можуть поліпшувати одні характеристики безпечного стану міста, але погіршувати інші
суб'єктності	Напрями посилення соціально-економічної безпеки міста повинні мати суб'єктів, що координують, контролюють і корегують виконання дій на пряму, несуть відповідальність за їхню результативність і витрачання ресурсів
цільового характеру	Для кожного з напрямів посилення соціально-економічної безпеки міста необхідно з використанням SMART-критерію визначити його мету

Таблиця 2

Обмеження, що повинні бути враховані у розробленні напрямів посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми

Обмеження	Зміст обмежень
наявність антагоністичності інтересів елементів урбогеосистеми	Антагоністичність інтересів елементів урбогеосистеми призводить до того, що задоволення інтересів одного з елементів щодо посилення соціально-економічної безпеки міста з різною мірою обмежує інтереси інших елементів
обмежений горизонт дій	Горизонт розроблення дій щодо посилення соціально-економічної безпеки міста, їхнього виконання та аналізу наслідків є обмеженим, через що не вдається визначити увесь спектр наслідків безпекозабезпечувальної діяльності міста
юридична несамостійність	Влада міста має певні межі як суб'єкт нормотворчості і у безпекозабезпечувальній діяльності суттєво залежить від нормативних актів, що приймаються державою
структурна залежність	Місто як одночасно об'єкт і суб'єкт посилення соціально-економічної безпеки є елементом систем вищого порядку – соціально-економічної системи регіону та соціально-економічної системи держави, а тому заходи з посилення соціально-економічної безпеки міста повинні виконуватися з урахуванням напрямів та орієнтирів посилення соціально-економічної безпеки у цих системах
різноманітний статус активів, що розташовані у місті	На території міста можуть знаходитися цілісні майнові комплекси та майно з різним статусом власності – комунальний, казенний, державний, приватний, щодо використання якого у посиленні соціально-економічної безпеки у влади міста повноважень немає
обмеженість кількісного опису характеристик урбогеосистеми	Окремі особливості урбогеосистеми, які є вирішальними у забезпеченні її соціально-економічної безпеки, складно кількісно описати, а тому їхні оцінки є дуже суб'єктивними

Надані положення щодо умов формування дієвих напрямів посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми свідчать, що їхнє визначення є унікальним для кожного міста, проте можна сформулювати загальні напрями посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми. Основні з них подано у

табл. 3. Такі напрями можна визнати актуальними для посилення соціально-економічної безпеки більшості міст України.

Зміст напрямів посилення соціально-економічної безпеки міста залежить від сукупності чинників, які зображено у табл. 4. Звичайно, що у табл. 4 висвітлено не всі чинники, але до

Таблиця 3

Напрями посилення соціально-економічної безпеки міста

	Зміст напрямку
Поліпшення умов для ведення бізнесу у місті	Розвиток соціального партнерства міської влади та бізнес-структур міста, спрощення отримання адміністративних послуг міської влади, заохочення соціальної відповідальності бізнесу. Стимулювання створення та розвитку мікро- та малих підприємств, ФОП
Залучення інвесторів	Посилення привабливості міста для створення нових підприємств та розширення діяльності наявних, що сприятиме створенню нових робочих місць, збільшенню надходжень до місцевого бюджету. Організація співпраці з неурядовими та міжнародними організаціями з метою отримання грантів на розвиток міста
Забезпечення безпеки міського середовища	Забезпечення екологічної, кримінологічної, правової безпеки для всіх елементів урбогеосистеми (мешканців, бізнесу, громадських організацій, ЗМІ та ін.), а також продовольчої безпеки (особливо у критичних ситуаціях)
Забезпечення комфортності проживання у місті	Забезпечення відповідності рівня життя населення (окремих прошарків та груп) регіональним і державним стандартам якості життя. Забезпечення якості та доступності медичного обслуговування, всіх ступенів освіти, транспортних та ін. видів послуг з обслуговування населення, а також комунальних послуг. Оснащення медичних закладів комунальної власності сучасним обладнанням, ремонт будівель, поліпшення житлових умов медичних працівників, контроль місцевою владою програм і проєктів розвитку медицини у місті. Організація роздільного збору твердих побутових відходів та їхньої утилізації
Упровадження технологій енергозбереження	Організація термомодернізації будівель та споруд, зокрема житлових будинків, установлення лічильників тепла, заохочення мешканців для вироблення «зеленої» електричної енергії
Підтримка різних верств населення міста	Створення та надання підтримки організаціям, які мають задовольняти потреби осіб похилого віку та осіб з обмеженими можливостями (поза межами державної соціальної допомоги). Створення та надання підтримки організаціям, які мають задовольняти потреби молодіжні, працюють із підлітками
Використання природно-ресурсного, історико-культурного та інфраструктурного потенціалу міста	Використання переваг природно-ресурсного, історико-культурного та інфраструктурного потенціалу міста, культурної спадщини, переваг місця розташування тощо, підвищення рівня загальної культури у місті, підтримування його іміджу для залучення інвесторів, туристів та ін., що сприятиме наповненню міського бюджету
Налагодження міської комунікаційної мережі	Формування якісних комунікацій (сукупності комунікаційних каналів) мешканців міста та міської влади щодо інформування суспільства про дії міської влади, її взаємодії з бізнесом, громадськими організаціями. Розвиток місцевого самоврядування. Створення та підтримка діяльності громадських організацій, підтримування їхньої взаємодії з міською владою. Активна діджиталізація в діяльності міської влади з метою збільшення її прозорості та контролю з боку громадськості міста, економії коштів міського бюджету, зменшення навантаження на соціальні установи
Забезпечення стабільності у місті	Забезпечення стабільності суспільної, політичної та національно-етнічної ситуації в місті. Забезпечення дотримання прав мешканців міста

цієї сукупності ввійшли найзначущі. Ці чинники демонструють, що напрями забезпечення соціально-економічної безпеки для конкретної урбогеосистеми матимуть і різне значення, і неоднакове наповнення.

криту боротьбу, причиною якої виступає різність інтересів не лише елементів, а й людей, які не лише є носіями їхніх інтересів, а й ще мають власні інтереси, уподобання, погляди та оцінки, на які, зокрема, спираються у прийнятті рішень

Таблиця 4

Чинники, що визначають зміст напрямів посилення соціально-економічної безпеки міста

Чинник	Вияв чинника
Чисельність населення у місті	«Глобальні» міста з населенням понад 500 тис. мешканців: в Україні таких налічується 6 (без м. Київ). Міста з населенням понад 100 тис. мешканців: в Україні таких 37. Міста з населенням від 50 до 100 тис. мешканців: в Україні таких 33. Малі міста (до них належать і міста районного значення): в Україні таких налічується 82 [12].
Статус міста	Обласний центр Місто обласного підпорядкування Місто районного значення
Домінанти економічної підсистеми міста	Місто з домінуванням промисловості Туристичне (або курортне) місто Місто одного підприємства (містоутворювального) Місто четвертинного сектора Місто з вираженим креативним ландшафтом
Екологічна ситуація	Місто зі складною екологічною ситуацією Місто з прийнятною екологічною ситуацією Місто з доброю екологічною ситуацією
Демографічна ситуація	Місто з переважанням старшої групи населення Місто з рівномірним розподілом груп населення за віком
«Вік» міста	«Старі» міста Порівняно молоді міста Молоді міста

Висновки

Визнання не лише важливою умовою, а й однією з цілей результативного функціонування урбогеосистеми соціально-економічної безпеки зумовлює необхідність визначення напрямів її посилення.

Визначення напрямів посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми повинно ґрунтуватися на чіткому уявленні про її зміст та особливості функціонування, для пояснення чого залучено концепти функціоналістського та конфлікціоністського підходів, а також інтеракціонізму. З використанням концептів цих теорій урбогеосистему представлено як складну, внутрішньодиференційовану та упорядковану цілісність, елементи якої перебувають у постійному конфлікті через їхню приховану або від-

у межах наданої компетенції щодо функціонування урбогеосистеми.

Напрями посилення соціально-економічної безпеки урбогеосистеми треба розробляти з дотриманням розглянутих принципів та обмежень, наявності загроз урбогеосистемі, їхнього характеру та етапу розвитку, з урахуванням концептів людиноцентризму та тісного зв'язку між забезпеченням соціально-економічної безпеки міста і збалансованістю різноманітних за характером і способами вияву інтересів елементів урбогеосистеми.

Надані у загальному випадку напрями підвищення соціально-економічної безпеки міста можуть слугувати основою для конкретної урбогеосистеми з урахуванням виявлених загроз та особливостей функціонування.

Список використаних джерел

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы; пер. с нем. Л. Ю. Пантиной. Москва : РОССПЭН, 2002. 284 с.
2. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Макуха С. М. та ін. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / за ред. Л. С. Шевченко. Харків : Право, 2009. 312 с.
3. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 1. / за ред. С. В. Мочерного. Київ : ВЦ «Академія», 2000. 864 с.
4. Жадан Є. Методологічні засади формування моделі соціальної безпеки міста. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. № 1(24). URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01\(24\)/33.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01(24)/33.pdf) (дата звернення: 15.03.2020).
5. Жукова Н. В. Економічні інтереси сталого розвитку малих міст у системі економічної безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 14. Ч. I. С. 98–103.
6. Захожай В. Б., Лазебник Ю. О., Чала Т. Г. Методологічні основи статистичного забезпечення управління сталим міським розвитком. *Бізнес Інформ*. 2018. № 6. С. 208–214.
7. Ковалевський В. Інтеракціонізм. Політична енциклопедія. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 294–296.
8. Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С. Загроза діяльності підприємства як імперативне поняття економічної безпекології мікрорівня. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. № 1 (53). С. 161–170.
9. Корепанов О. С. До питання становлення поняття «розумного» сталого міста. *Бізнес Інформ*. 2018. № 3. С. 114–120.
10. Мельник Р. С. Концепція людиноцентризму у сучасній доктрині адміністративного права. *Право України*. 2015. № 10. С. 157–165.
11. Мельникова М. Механізм господарювання міста та забезпечення його ефективного функціонування. *Схід*. 2011. № 1 (108). С. 100–104.
12. Міста в Україні. URL: <https://www.prostir.ua/?news=mista-v-ukrajini> (дата звернення: 19.03.2020).
13. Населення. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html (дата звернення: 25.02.2020).
14. Парсонс Т. Социальная система (The Social System). Москва : Академический проект, 2018. 529 с.
15. Пашко Л. Людиноцентризм як принцип і пріоритет державного управління в Україні. *Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів з державного управління*. 2010. № 3–4. С. 81–89.
16. Плужник А. В. Формування системи забезпечення економічної безпеки міста. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2015. № 7/3(12). URL: <http://journals.uran.ua/sciencerrise/article/view/47225/43687> (дата звернення: 14.04.2020).
17. Плужник А. В. Концепція економічної безпеки міст України в умовах глобалізації. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. № 2 (53). С. 51–53.
18. Порус В. Н. Контекстуалізм в філософії науки. *Епистемологія і філософія науки*. 2018. Т. 55. № 2. С. 75–93. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontekstualizm-v-filosofii-nauki/viewer> (дата звернення: 01.04.2020).
19. Сільське населення України за 10 років скоротилося на 16%. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2736219-silskoe-naselelna-ukraini-za-10-rokiv-skorotilosya-na-16-ekspert.html> (дата звернення: 23.02.2020).
20. Томчук О. В. Категоріально-понятійний концепт дослідження економіки міст. *Економіка і організація управління*. 2018. № 4 (32). С. 173–179.
21. Blau P. Exchange and Power in Social Life. New York : Wiley, 1964. 372 p.
22. Dahiya V. Southeast Asia and Sustainable Urbanization. *Global Asia*. 2014. Vol. 9. No. 3. P. 84–91.
23. Dahiya V. World Urban Realities. *Magazine for Architecture and Urban Planning – DaNS*. 2015. Vol. 2. URL: http://www.dans.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=660&Itemid=52 (дата звернення: 20.03.2020).
24. Komninos N. Intelligent cities: Variable geometries of spatial intelligence. *Intelligent Buildings International*. 2011. Vol. 3. P. 172–188.
25. Laplane L., Mantovani P., Adolphs R., Chang H., Mantovani A., McFall-Ngai M., Rovelli C., Sober E., Pradeu Th. Opinion: Why science needs philosophy. URL: <https://www.pnas.org/content/116/10/3948> (дата звернення: 05.04.2020).
26. Mori K., Christodoulou A. Review of sustainability indices and indicators: Towards a new City Sustainability Index (CSI). *Environmental Impact Assessment Review*. 2012. Vol. 32, No. 1. P. 94–106.
27. Nam T., Pardo T. Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions. URL: https://www.researchgate.net/publication/221585167_Conceptualizing_smart_city_with_dimensions_of_technology_people_and_institutions (дата звернення: 25.03.2020).

28. Spence M., Annez P. C., Buckley R. M. Urbanization and Growth: Commission on Growth and Development. World Bank. Washington, 2009. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2582> (дата звернення: 07.04.2020).
29. State of the World's Cities 2012/2013: Prosperity of Cities. UN-HABITAT, 2013. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/745habitat.pdf> (дата звернення: 27.03.2020).

References

1. Darendorf, R. (2002). *Sovremennyj social'nyj konflikt. Oчерk politiki svobody* [Modern social conflict. Freedom Policy Essay]. ROSSPE'N, Moscow [in Russ.].
2. Shevchenko, L. S., Griczenko, O. A., Makukha S. ta in. (2009). *Ekonomi`chna bezpeka derzhavi: sutni`st`ta napryami formuvannya* [Economic security of the state: essence and directions of formation]. Kh.: Pravo [in Ukr.].
3. Mochernyi, S. V. (Ed.) (2000). *Ekonomi`chna encyklopedi`ya* [Economic encyclopedia]. Kyiv: Akademi`ya [in Ukr.].
4. Zhadan, Ye. (2015). *Metodologi`chni` zasadi formuvannya modeli` soczi`al`noyi bezpeki mi`sta* [Methodological bases of formation of model of social safety of the city]. State administration and local self-government, 1 (24). Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01\(24\)/33.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01(24)/33.pdf) [in Ukr.].
5. Zhukova, N. V. (2017). *Ekonomi`chni` i`nteresi stalogo rozvitku malikh mi`st u sistemi` ekonomi`chnoyi bezpeki derzhavi* [Economic interests of sustainable development of small towns in the system of economic security of the state]. *Scientific announcer of the Uzhhorod national university*, 14, 1, 98–103 [in Ukr.].
6. Zakhohaj, V. B., Lazebnik, Yu. O., & Chala, T. G. (2018). *Metodologi`chni` osnovi statistichnogo zabezpechennya upravli`nnya stalim mi`s`kim rozvitkom* [Methodological bases of statistical support of sustainable urban development management]. *Business Inform*, 6, 208–214 [in Ukr.].
7. Kovalevs`kij, V. (2011). *I`nterakczi`oni`zm/ Poli`tichna encyklopedi`ya* [Interactionism. Political encyclopedia]. Kyiv: Парламентське видавництво [in Ukr.].
8. Kozachenko, G. V., & Pogorelov, Yu. S. (2019). *Zagroza di`yal`nosti` pi`dpriyemstva yak i`mperativne ponyattya ekonomi`chnoyi bezpekologi`yi mi`krori`vnya* [The threat of the enterprise as an imperative concept of economic security microlevel]. *Scientists of message of University are "STEP"*, 1 (53), 161–170 [in Ukr.].
9. Korepanov, O. S. (2018). *Do pitannya stanovlennya ponyattya «rozumnogo» stalogo mi`sta* [On the formation of the concept of "smart" sustainable city]. *Business Inform*, 3, 114–120 [in Ukr.].
10. Mel`nik, R. S. (2015). *Konczepczi`ya lyudinocentrizmu u suchasni`j doktrini` admi`ni`strativnogo prava* [The concept of anthropocentrism in the modern doctrine of administrative law]. *Right for Ukraine*, 10, 157–165 [in Ukr.].
11. Mel`nikova, M. (2011). *Mekhani`zm gospodaryuvannya mi`sta ta zabezpechennya jogo efektyvnogo funkczii` onuvannya* [The mechanism of economic management of the city and ensuring its effective functioning]. *East*, 1 (108), 100–104 [in Ukr.].
12. *Mi`sta v Ukrayini`* [Cities in Ukraine]. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=mista-v-ukrajini> [in Ukr.].
13. *Naselennya* [Population]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html [in Ukr.].
14. Parsons, T. (2018). *Soczial`naya sistema* [The Social System]. Moscow: Akademicheskij proekt [in Russ.].
15. Pashko, L. (2010). *Lyudinocentrizm yak princip i` pri`oritet derzhavnogo upravli`nnya v Ukrayini`* [Man-centeredness as a principle and priority of public administration in Ukraine]. *Public management: theory and practice: collection of scientific works of Association of doctors from state administration*, 3-4, 81–89 [in Ukr.].
16. Pluzhnik, A. V. (2015). *Formuvannya sistemi zabezpechennya ekonomi`chnoyi bezpeki mi`sta* [Formation of the system of economic security of the city]. *Scientific Journal «ScienceRise»*, 7/3 (12). Retrieved from <http://journals.uran.ua/sciencerrise/article/view/47225/43687> [in Ukr.].
17. Pluzhni`k, A. V. (2012). *Konczepczi`ya ekonomi`chnoyi bezpeki mi`st Ukrayini v umovakh globali`zaczi`yi* [The concept of economic security of Ukrainian cities in the context of globalization]. *Scientific announcer of the Poltava university of economy and trade*, 2 (53), 51–53 [in Ukr.].
18. Porus, V. N. (2018). *Kontekstualizm v filosofii nauki* [Contextualism in the philosophy of science]. *Epistemologiya and science philosophy*, 55, 2, 75–93. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/kontekstualizm-v-filosofii-nauki/viewer> [in Russ.].
19. *Si`l`s`ke naselennya Ukrayini za 10 roki`v skorotilosya na 16%* [The rural population of Ukraine has decreased by 16% in 10 years]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2736219-silske-naselenna-ukraini-za-10-rokiv-skorotilosa-na-16-ekspert.html> [in Ukr.].

20. Tomchuk, O. V. (2018). Kategori`al`no-ponyati`jniy koncept dosli`dzhennya ekonomii`ki mi`st [Categorical-conceptual concept of urban economy research]. *Economics and organization of management*, 4 (32), 173–179 [in Ukr.].
21. Blau, P. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
22. Dahiya, B. (2014). Southeast Asia and Sustainable Urbanization. *Global Asia*, 9, 3, 84–91.
23. Dahiya, B. (2015). World Urban Realities. *Magazine for Architecture and Urban Planning – DaNS*, 2. Retrieved from http://www.dans.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=660&Itemid=52
24. Komninos, N. (2011). Intelligent cities: Variable geometries of spatial intelligence. *Intelligent Buildings International*, 3, 172–188.
25. Laplane, L., Mantovani, P., Adolphs, R., Chang, H., Mantovani, A., McFall-Ngai, M., Rovelli, C., Sober, E., & Pradeu, Th. Opinion: Why science needs philosophy. Retrieved from <https://www.pnas.org/content/116/10/3948>.
26. Mori, K., & Christodoulou, A. (2012). Review of sustainability indices and indicators: Towards a new City Sustainability Index (CSI). *Environmental Impact Assessment Review*, 32, 1, 94–106.
27. Nam, T., & Pardo, T. Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions. Retrieved from nceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions. available at https://www.researchgate.net/publication/221585167_Conceptualizing_smart_city_with_dimensions_of_technology_people_and_institutions
28. Spence, M., Annez, P. C., & Buckey, R. M. (2009). *Urbanization and Growth: Commission on Growth and Development*. World Bank. Washington. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2582>
29. State of the World's Cities 2012/2013: Prosperity of Cities, (2013), UN-HABITAT. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/745habitat.pdf>

*Стаття: надійшла до редакції 30.06.2020
прийнята до друку 18.09.2020*

*The article: is received 30.06.2020
is accepted 18.09.2020*

UDC (УДК) 338.242.2
JEL Classification: C 10, C 13, I 20, I 21

Кухарська Лілія Василівна,
здобувач освітнього ступеня доктора філософії у галузі економіки
кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: liliia_kukharska@ukr.net
ORCID ID: 000-0002-8957-6983

РИНОК ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Встановлено, що кінцевим результатом діяльності закладів вищої освіти є товар і послуга, окреслено основних споживачів і постачальників освітніх послуг на ринок. Проаналізовано динаміку рейтингових позицій нашої країни в сфері освіти за індексом глобальної конкурентоздатності, кількості закладів вищої освіти на ринку, чисельності студентів у них, оцінено структуру закладів вищої освіти та студентів за низкою ознак, визначено взаємозв'язок розвитку освітньої сфери та економічного розвитку України і впливу на національну безпеку країни та її складові. У результаті дослідження виявлено основні загрози ефективному функціонуванню ринку освітніх послуг в Україні, зміцненню освітньої та національної безпеки держави. Запропоновано способи їх подолання.

Ключові поняття: ринок, ринок освітніх послуг, освіта, споживачі, заклади вищої освіти.

Kukharska Liliya,
Postgraduate Student of the Management Department,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: liliia_kukharska@ukr.net
ORCID ID: 000-0002-8957-6983

EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS

Abstract. The education of the population has always played an important role for the formation of the individual's own intellectual potential, his or her competitiveness in the labor market, and was a guarantee of education, spirituality, patriotism, national identity, conscious behavior in a world where there are information and hybrid wars. Therefore, education, the quality of educational services provided and the functioning of the educational services market are the determining factors in government policy to increase the intellectual, economic and spiritual potential of society, improve the welfare of the population, increase of the country's prestige at the international level, its competitiveness, and in general national security in all its manifestations.

The aim of the article is to analyze the market of educational services in Ukraine, identifying threats and develop proposals to overcome them.

In the course of the research the following methods of research were used: dynamic series analysis to study changes in the rating positions of Ukraine in the educational sphere according to the index of global competitiveness and number of students in the national higher education institutions; absolute, relative and average indicators to determine a number of indicators on the educational services market, the structure of higher education institutions by form of ownership, the distribution of students by form of education and applicants by source; tabular and graphical methods to visualize the results of the analysis.

According to the World Economic Forum's Global Competitiveness Index estimates, Ukraine is ahead of a number of countries in terms of tertiary education enrolment, but the quality of this education leaves ought to be better. Ukraine is reducing the number of institutions of higher education and the number of students in them; the share of institutions with private ownership is also decreasing; public funding for education is decreasing; and postgraduate and doctoral training is decreasing.

The study identified the main threats to the effective functioning of the educational services market in Ukraine and to the strengthening of educational and national security. Ways of overcoming them have been proposed.

Key concepts: market, educational services market, education, consumers, higher education institutions.

Вступ

У сучасному світі робити висновок про інтелектуальний потенціал особистості, її позицію на ринку праці можна за рівнем освіченості населення країни.

Оскільки працівники, які мають вищу освіту, створюють близько 56 % ВВП, то кожна держава й суспільство зацікавлені в якісній освіті та висококваліфікованій робочій силі, яка відповідає потребам соціального та економічного розвитку країни [1; 2, с. 90]. Рівень освіченості певною мірою визначає рівень вихованості особистості, її духовність, патріотизм, націоналістичність, свідомість, уміння розпізнати, де «права», а де «видумки». Особливо це важливо у період, коли війни стали інформаційними та гібридними.

Важливість освіти для сталого розвитку і безпеки суспільства задекларовано на міжнародному рівні низкою актів: у 2002 році в Йоганнесбурзі прийнято, а у 2005 році у Вільнюсі затверджено «Стратегію Європейської економічної комісії ООН для освіти в інтересах сталого розвитку», у 2004 році прийнято «План дій на XXI століття» [3, с. 207].

Тому освіта, якість наданих освітніх послуг, функціонування ринку освітніх послуг є визначальними у державній політиці для нарощування інтелектуального, економічного та духовного потенціалу суспільства, підвищення добробуту населення, національної безпеки країни та усіх її функціональних складових: демографічної, соціальної, військової, інноваційної, інвестиційної, макроекономічної, виробничої, фінансової, продовольчої, енергетичної та зовнішньоекономічної безпеки.

Питання щодо якості надання освітніх послуг і розвитку сфери освіти були предметом дослідження багатьох науковців, таких як В. Александров, Н. Бабовал, С. Багдік'ян, О. Бурлакова, Н. Бутова, Н. Варжина, А. Дмитрів, І. Каленюк, М. Кісіль, О. Козак, Ю. Кравченко, О. Куклін, О. Лебедев, О. Ляшенко, В. Майковська, О. Мещанінов, Т. Мінакова, Т. Оболенська, В. Огаренко, С. Семенюк, Е. Скрипак, А. Субетто, Л. Ткаченко, І. Філіппова, Л. Цимбал та інші. Проблемам функціонування ринку освітніх послуг та його регулювання присвячували свої праці О. Грішнова, М. Долішній, І. Заблудська, М. Згуровський, І. Каленюк, В. Куценко, Е. Лібанова, А. Погрібний, І. Ходікіна та інші.

Однак зазначене коло питань ніколи не втрачало своєї актуальності. Новий час і реалії створюють виклики, які потребують вирішення. Тому питання щодо розвитку сфери освіти, якості надання освітніх послуг, функціонування та регулювання ринку освітніх

послуг потребують постійного моніторингу та завжди залишаються в полі зору науковців і практиків.

Тому *метою статті* є аналіз ринку освітніх послуг в Україні, виявлення загроз і розробка пропозицій щодо їх подолання.

1. Теоретичні основи ринку освітніх послуг

Кінцевим результатом діяльності закладів вищої освіти є товар – інтелектуальна власність у виді підручників, навчальних посібників, монографій, методичних матеріалів, статей, публікацій, виступів на науково-практичних конференціях різного рівня тощо; та послуга як процес передачі знань, умінь, навичок від постачальника (закладу вищої освіти) до замовника-споживача (індивідуума, підприємства, держави тощо) в освітньому процесі. Саме вони і стають предметом купівлі-продажу на ринку освітніх послуг, який розвивається швидкими темпами.

Споживачів освітніх послуг можна поділити на безпосередніх та опосередкованих. Безпосередніми споживачами освітніх послуг є вступник, студент, чи випускник, які здобувають знання, вміння і навички. А до опосередкованих слід зарахувати: батьків, які спонукують дітей до навчання і здобуття даних послуг з метою підвищення їх статусу на ринку праці, отримання престижної високооплачуваної роботи для дітей та забезпечення собі достойної старості; підприємства, які отримують у результаті висококваліфікованих спеціалістів і підвищення імовірності зростання ефективності виробництва; державу, для якої надання якісних освітніх послуг може сприяти зростанню соціально-економічної стабільності; і суспільство, загальний добробут якого помітно зростає.

Ринок освітніх послуг вельми специфічний. О. В. Мудра вирізняє такі його головні особливості: асиметричність інформації, яка передбачає відмінність у знаннях одних учасників порівняно з іншими; неоднакова доступність усіх суб'єктів ринку до відповідних ресурсів; формування ринкових відносин у сфері освіти відбувається на засадах ринкової конкуренції за впливу державного регулювання; самостійність закладів вищої освіти у здійсненні своєї діяльності, зокрема можливість самотужки обирати напрям підготовки спеціалістів і виконання наукових досліджень; висока еластичність попиту на освітні послуги, швидка реакція на зміни попиту; висока еластичність попиту на освітні послуги, швидка реакція на зміни попиту; структурування ринку освітніх послуг проводиться за економічною та територіальною локальністю, за кон'юнктур-

ною та сегментною ознаками; індивідуальність й нестандартність наданих послуг і технологій, висока диференціація продукту за однією і тією ж спеціальністю; розвиток функції адаптації освіти та людини до нових можливостей навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації; зміни суспільної думки щодо сприйняття освіти як найважливішої передумови та основи матеріального добробуту; формування недержавної освіти на всіх рівнях; орієнтація молоді на престижні професії [4, с. 38].

2. Оцінка ринку освітніх послуг України

Світовий економічний форум проводить щорічні оцінки позиції країн у світі за індексом глобальної конкурентоздатності. Відповідно до нього, Україна посідає порівняно високі позиції у світі за рівнем охоплення населення вищою освітою, хоча освіта часом є недостатньо якісною. Різною є і динаміка зазначених показ-

ників. За аналізованого періоду 2010–2018 років рейтинг України за рівнем охоплення вищою освітою значно знизився, а за якістю освітньої сфери дещо зріс. Частково це пояснюється втратою інтересу молоді до здобуття вищої освіти, її знеціненням у суспільстві, виїздом молоді за кордон на навчання і проживання, втечею молодих чоловіків від призову до армії через військові дії на сході країни (рис. 1).

На ринку освітніх послуг функціонують заклади вищої освіти різних рівнів акредитації, серед яких переважають заклади I–II рівня акредитації: коледжі, технікуми та училища (близько 60%), дещо меншу частку ринку освітніх послуг займають заклади III–IV рівня акредитації: університети, академії, інститути (відповідно понад 40%). Хоча за аналізований період частка закладів III–IV рівня акредитації дещо зросла (+2,4 пункти). Також на ринку

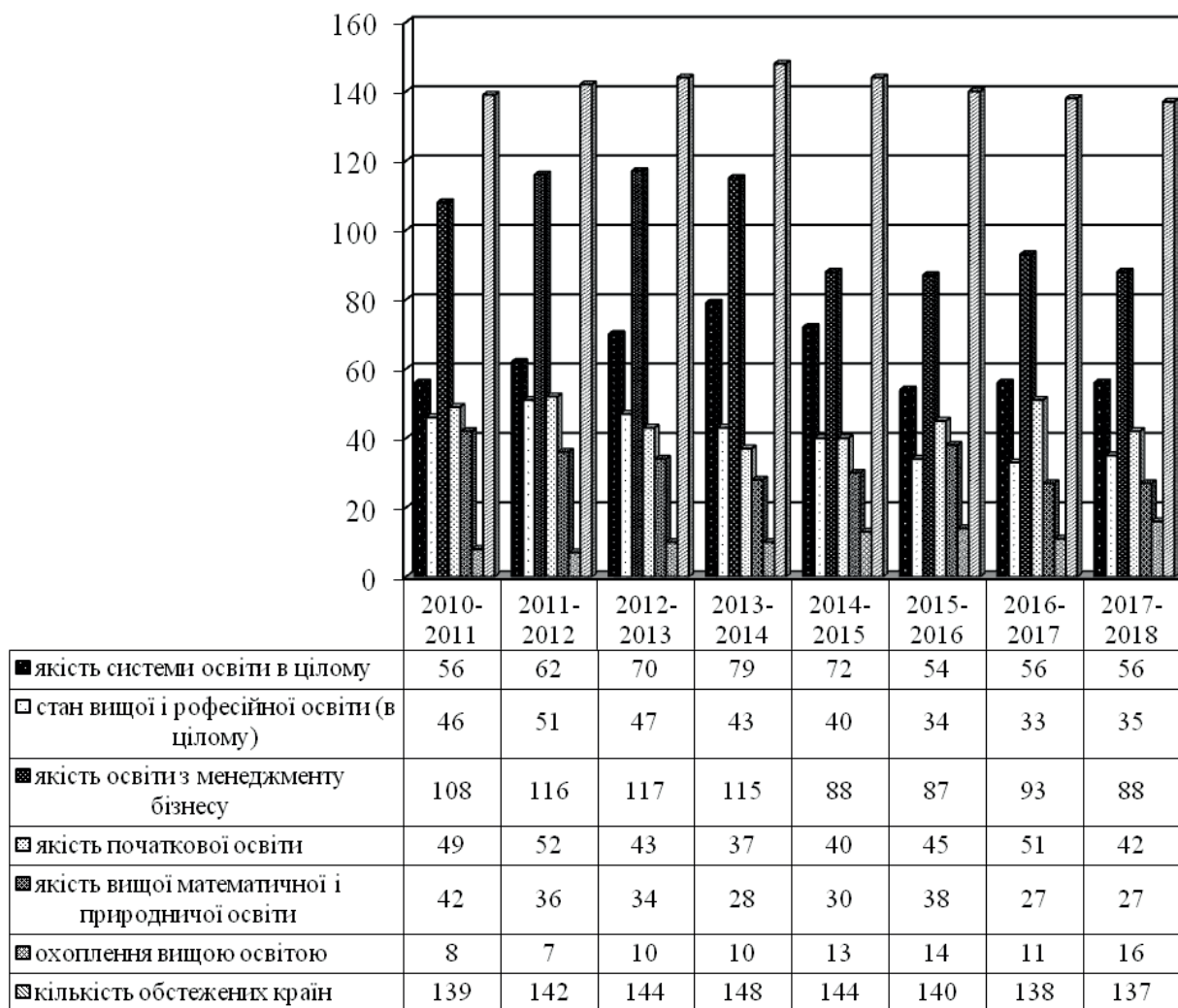

Рис. 1. Рейтинг України у сфері освіти за індексом глобальної конкурентоздатності за оцінками Світового економічного форуму*

* Розраховано та побудовано за джерелом: [5]

знизилась частка закладів вищої освіти, заснованих на приватній формі власності (рис. 2).

період значно зросла частка і педагогічних працівників, і науково-педагогічного персоналу, що

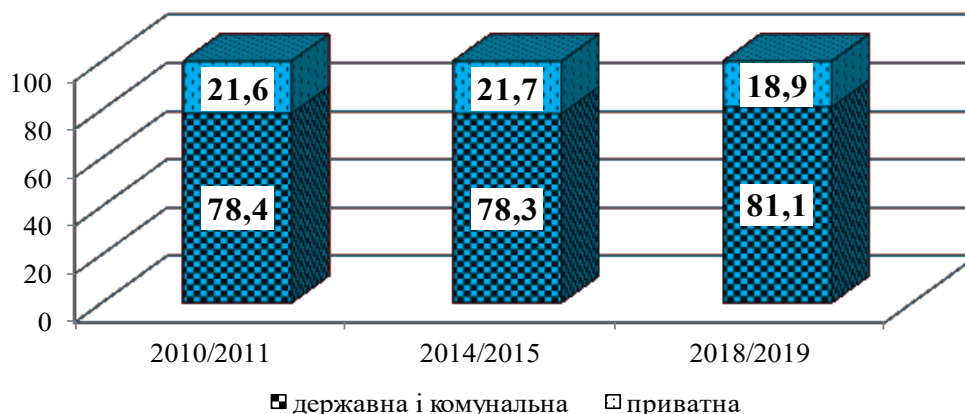

Рис. 2. Розподіл ЗВО за формою власності, %*

* Розраховано за даними джерела [1]

За період 2010–2019 рр. на ринку освітніх послуг значно скоротилась кількість закладів вищої освіти за всіма рівнями акредитації, як і середня чисельність студентів у них. З одного боку, це свідчить про зниження попиту на освітні послуги, а з іншого – сприяє підвищенню якості наданих послуг, оскільки скорочується і навантаження студентами на одного викладача (табл. 1).

має науковий ступінь кандидата чи доктора наук, і тих, що мають учене звання доцента та професора. Проте знецінення науково-педагогічної праці призвело до скорочення викладацького складу ЗВО усіх рівнів акредитації та зниження у їх складі частки працівників із науковими ступенями та вченими званнями, як у ЗВО I–II рівня акредитації, через відтік кадрів і втрату зацікавленості у підвищенні науково-педагогічної квалі-

Таблиця 1

Кількість закладів вищої освіти та чисельність студентів у них*

Показник	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	Відносна зміна, ±%
ЗВО I–II р. а.										
кількість, од.	505	501	489	478	387	371	370	372	370	-26,7
середня чис-ть студентів, осіб	715	713	706	688	649	620	586	562	541	-24,3
припадає студентів на 1 викладача, осіб	9,7	9,6	9,5	9,1	8,2	8,0	7,8	7,8	7,7	-20,6
ЗВО III–IV р. а.										
кількість, од.	349	345	334	325	277	288	287	289	282	-19,2
середня чис-ть студентів, осіб	6103	5667	5464	5305	5191	4774	4770	4602	4688	-23,2
припадає студентів на 1 викладача, осіб	13,0	12,2	11,5	10,9	10,4	10,2	10,4	10,3	10,4	-20,0
Співвідношення ЗВО I–II р. а. до III–IV р. а.	1,45	1,45	1,46	1,47	1,40	1,29	1,29	1,29	1,31	-9,7

* Розраховано за даними джерела [1]

Якість наданих освітніх послуг значною мірою залежить від якості викладацького складу закладів вищої освіти. Згідно з даними Державної служби статистики України, за аналізований

фікації викладачів. Окрім того, в закладах такого рівня чисельність науково-педагогічних працівників мізерна, що потребує пильної уваги та регулювання з боку держави (див. табл. 2).

Таблиця 2

Якісний викладацький склад ЗВО різних рівнів акредитації*

Частка у викладацькому складі, %	I–II рівень акредитації			III–IV рівень акредитації		
	2010 р.	2014 р.	2018 р.	2010 р.	2014 р.	2018 р.
Педагогічні працівники	99,4	99,5	98,8	12,8	15,1	16,2
в т.ч. у їх складі: кандидати наук	2,5	3,1	4,4	2,5	3,8	6,8
доктора наук	0,2	0,2	0,3	0,1	0,2	0,3
доценти	0,9	0,9	1,2	1,0	1,2	2,2
професори	0,2	0,1	0,3	0,1	0,1	0,2
Науково-педагогічні працівники	0,6	0,5	1,2	87,2	84,9	83,8
в т.ч. у їх складі: кандидати наук	50,7	75,0	66,8	46,7	53,0	56,7
доктора наук	10,2	10,1	9,2	9,4	10,8	13,2
доценти	23,1	30,4	23,1	31,3	36,3	38,4
професори	9,8	11,3	7,4	8,5	9,6	10,5

* Розраховано за даними джерела [1]

Якісний викладацький склад закладів вищої освіти потребує постійного оновлення, чому повинна сприяти підготовка аспірантів і докторантів. Утім, чисельність охочих підвищити свій науковий рівень в Україні катастрофічно знижується, як і кількість установ, у яких наявна аспірантура чи докторантура (рис. 3).

На ринку України упродовж 2010–2019 рр. окреслилися негативні тенденції щодо зниження попиту на освітні послуги. Зокрема, охоплення населення ЗВО I–II рівня акредитації за аналізований період зменшилося на 42,0%, а ЗВО III–IV рівня акредитації – на 34,0%.

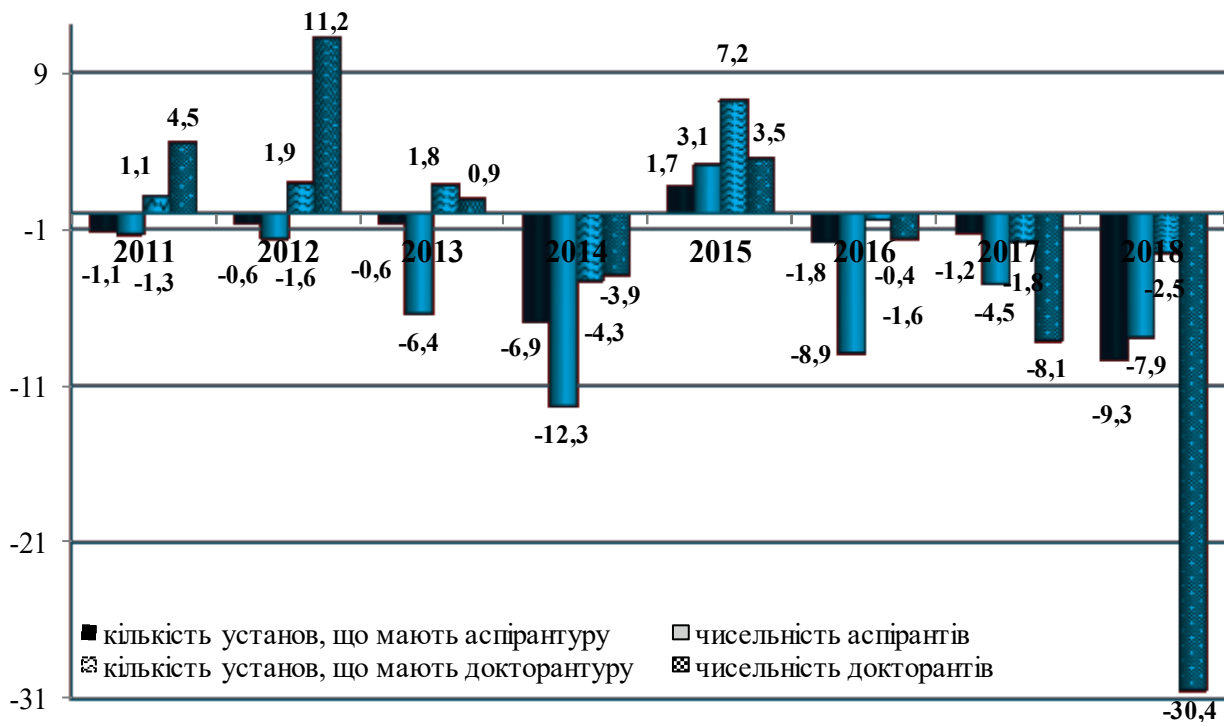

Рис. 3. Темпи приросту (зниження) показників розвитку аспірантури та докторантури в Україні, %*

* Розраховано за даними джерела [1]

Однією з основних причин зниження попиту на освітні послуги в Україні можна вважати незадоволеність якістю послуг, що надаються освітніми закладами, зниження рівня життя населення і, відповідно, низька його платоспроможність, у результаті чого молодь по завершенні загальноосвітніх навчальних закладів поспішає за кордон з метою не лише отримання вищої освіти, а й у пошуку кращого життя. Також виїзду молоді за кордон сприяє хиткість політичної ситуації в країні та дестабілізація її економічного розвитку, а також військові дії на Сході України. Отож серед зовнішніх іммігрантів за аналізований період значно зросла частка чоловіків у віці 15–19 та 20–24 років (на 0,9 та 12,2 пункти, або у 1,3 та 4,0 рази відповідно), хоча питома вага жінок у віці 15–19 та 20–24 років упродовж усіх років залишалась приблизно на одному рівні.

Ті ж, хто вибирає освіту в Україні, за даними 2018 року, концентрують свою увагу на таких спеціальностях, як інженерні, економіка та підприємництво, гуманітарні науки та мистецтво й право. Упродовж аналізованого періоду змінився лише рівень їх пріоритетності. Підвищився інтерес до природничих спеціальностей та лісівництва, а частка інших спеціальностей у структурі вступників до ЗВО залишається приблизно на одному рівні (рис. 4).

Переважно попитом користується денна форма навчання, частка якої за аналізований період зросла на 9,8 пункти. Попит на здобуття освіти за вечірньою формою навчання практично не підтримується, а заочну форму навчання обирає менше третини студентів, частка яких у 2010–2019 рр. скоротилась на 9,6 пункту (практично на 1/3 від рівня 2010 року) (рис. 5).

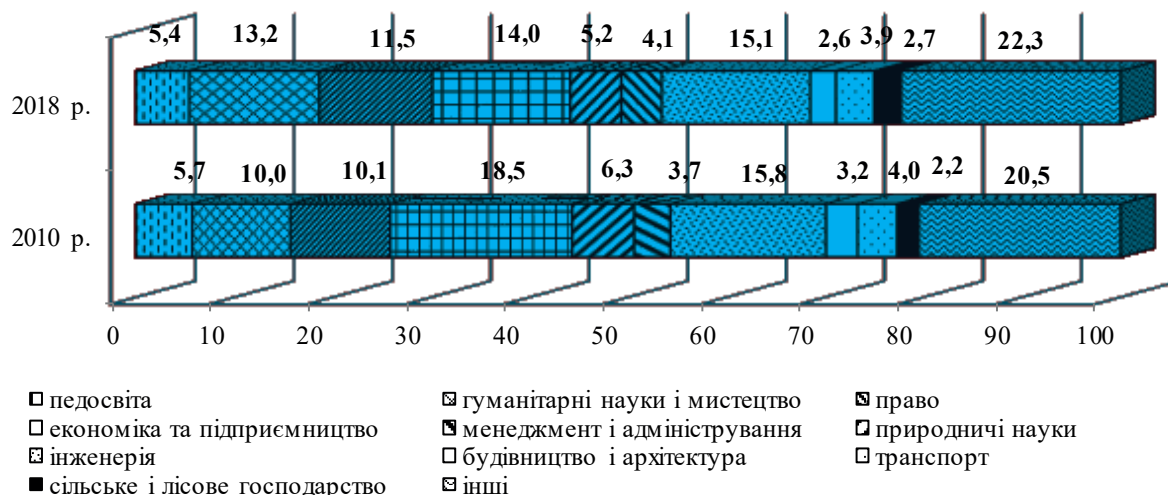

Рис. 4. Структура прийнятих на навчання за напрямками підготовки/спеціальностями, %*
* Розраховано за даними джерела [1]

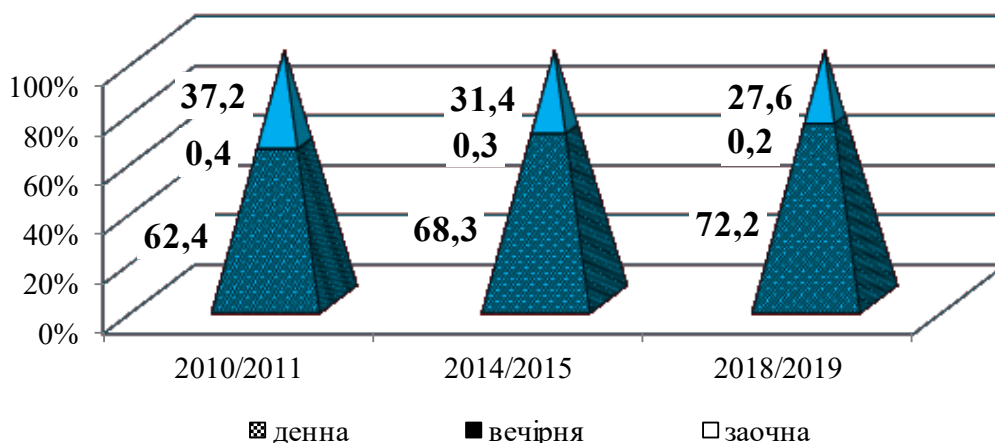

Рис. 5. Структура студентів у ЗВО за формами навчання, %*
* Розраховано за даними джерела [1]

Прийом на навчання до закладів вищої освіти здійснюється переважно за рахунок фізичних осіб (близько 50%), значною є частка вступників за рахунок державного бюджету (приблизно 40%), мало серед абітурієнтів може навчатись за рахунок місцевих бюджетів (за аналізований період їх частка зросла у двічі від 5,3% до 10,9%), а от питома вага осіб, що навчатимуться за рахунок юридичних осіб, є надзвичайно мізерною і ще знижується.

3. Оцінка впливу ринку освітніх послуг на економічну та національну безпеку країни

Основним завданням освітніх закладів є підготовка висококваліфікованих спеціалістів для галузей економіки, що можуть конкурувати на ринку, працювати на примноження доходів своїх підприємств і суспільного добробуту, сприяти зростанню престижу країни на міжнародній арені.

Загальна безпека країни може бути забезпечена лише за рахунок одночасного вирішення цього питання в низці різноманітних галузей, а саме: військовій, технічній, технологічній, економічній, фінансовій, політичній, екологічній, інформаційній тощо. Освітня сфера не може бути винятком із наведеного переліку, хоча б у зв'язку з тим, що першочерговим завданням її функціонування є підготовка висококваліфікованих фахівців для всіх перелічених галузей. І в такому сенсі аспекти безпеки освіти є визначальними для всіх інших сфер соціально-економічного життя [6, с. 13].

Актуальність зміцнення освітньої безпеки особливо гостра на тлі наростання внутрішніх суперечностей та конфліктів на різному ґрунті. Тому постає потреба у вивченні внутрішніх загроз, якими слід вважати: можливе зниження рівня освіченості та кваліфікації випускників через активніше залучення студентів до дистанційного навчання та створення мережі віртуальних університетів, що стало особливо актуальним у зв'язку із поширенням коронавірусу; психологічний тиск і насильство щодо студентів з боку однолітків і викладачів; прояви корупції; некомфортні умови навчання; швидке «старіння» отриманих знань і недостатній

рівень оновлення навчальних програм; висока вартість навчання, проживання та харчування; фізична недоступність навчання через низьку густоту розміщення навчальних закладів; зниження якості наданих освітніх послуг через недостатнє фінансування державою освітньої сфери, низький рівень матеріально-технічного та інформаційно-технічного забезпечення тощо.

У сфері освіти можна вирізнити низку напрямів її розвитку для зміцнення національної безпеки. Зокрема слід виокремити: збереження високих показників охоплення освітою за поліпшення її якості; удосконалення вивчення пріоритетних груп навчальних дисциплін, передусім природничо-наукового, суспільствознавчого, інформаційно-технологічного напрямів, а також іноземних мов; оновлення форм і змісту освіти; активне впровадження медіа-освіти як засобу підвищення рівня підготовки до самостійного життя й одночасно протидії інформаційній агресії; коригування структури підготовки кадрів з метою забезпечення її відповідності потребам національної економіки; розширення участі у міжнародних науково-освітніх програмах, у першу чергу, програмі НАТО «Наука заради миру і безпеки»; розвиток освіти упродовж життя [2, с. 91]; навчання працівників виробничих підприємств на місцях із залученням досвідчених працівників і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти; обмін досвідом викладання.

Висновки

Результати проведеного дослідження виявили звуження ринку освітніх послуг за низкою параметрів упродовж 2010–2019 років, суттєву залежність економічної та національної безпеки країни від рівня розвитку освітньої сфери, загрози для зміцнення освітньої безпеки, можливі способи їх подолання. Одним із ключових чинників зміцнення освітньої безпеки, забезпечення ефективного розвитку ринку освітніх послуг є його державне регулювання та підтримка, адже від рівня кваліфікаційної підготовки спеціалістів залежить подальший розвиток усіх сфер національної економіки.

Список використаних джерел

1. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.06.2020).
2. Лузік Е. В., Хоменко Л. О. Модернізація вищої освіти України в контексті національної безпеки. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія*. 2017. № 1(10). С. 88–92.
3. Живко З., Кухарська Л. Освіта в системі національної безпеки країни. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. № 2 (54). С. 205–211.

4. Мудра О. В. Особливості взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці. *Економіка*. 2012. № 5 (119). С. 35–40.
5. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>
6. Баранівський В. Ф. Вища освіта у вирішенні проблем духовної безпеки українського суспільства. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 41 (1). С. 206–221.

References

1. Ofitsiina veb-storinka Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official web-site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukr.].
2. Luzik, E. V., & Khomenko, L. O. (2017). Modernizatsiia vyshchoyi osvity Ukrainy v konteksti natsionalnoyi bezpeky [Modernization of higher education in Ukraine in the context of national security]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya Pedagogika. Psykholohiia (Bulletin of the National Aviation University. Pedagogy series. Psychology)*, 1 (10), 88–92 [in Ukr.].
3. Zhyvko, Z., & Kukharska, L. (2019). Osvita v systemi natsionalnoyi bezpeky krayiny [Education in the national security system of the country]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» (Scientific notes of KROK University)*, 2 (54), 205–211 [in Ukr.].
4. Mudra, O. V. (2012). Osoblyvosti vzaiemodiyi rynku osvitnikh posluh ta rynku pratsi [Features of the interaction of the market of educational services and the labor market]. *Ekonomika (Economy)*, 5 (119), 35–40 [in Ukr.].
5. Pozyttsiia Ukrainy v reytynhu krayin svitu za indeksom hlobalnoyi konkurentospromozhnosti 2017–2018 [Ukraine's position in the ranking of countries according to the global competitiveness index 2017–2018]. Retrieved from <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> [in Ukr.].
6. Baranivskiy, V. F. (2013). Vyshcha osvita u vyrishenni problem dukhovnoyi bezpeky ukrayinskoho suspilstva [Higher education in solving problems of spiritual security of Ukrainian society]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Filosofii (Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. Philosophy)*, 41(1), 206–221 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 06.06.2020
прийнята до друку 15.09.2020

The article: is received 06.06.2020
is accepted 15.09.2020

Розділ 4

Соціально-психологічні студії

Chapter 4

Socio-Psychological Studios

UDC (УДК) 159.9

Калька Наталія Миколаївна,

старший викладач кафедри психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: mavochka2002@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6989-4909

Одинцова Галина Юріївна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: horashko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7102-7724

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ ЗАСОБАМИ МАНДАЛОТЕРАПІЇ (ПІД ЧАС КАРАНТИНУ ЧЕРЕЗ ПАНДЕМІЮ КОРОНАВІРУСУ В УКРАЇНІ)

Анотація. Розкрито сутність особливостей переживань осіб у час карантину через пандемію коронавірусу в Україні. Для визначення особливостей цих переживань застосовано метод мандали. Завдяки цьому методу вдалося з'ясувати особливості сприйняття життєвої ситуації та особливості переживань, а також послабити психологічну напругу, знайти ресурси задля психоемоційного зцілення особистості на етапі переживання кризових ситуацій.

Ключові поняття: арт-терапія, мандалотерапія, мандала, емоції, переживання, символ, самозцілення.

Kalka Nataliya,

Senior Lecturer of the Department of Psychology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: mavochka2002@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6989-4909

Odyntsova Halyna,

PhD (Psychology),
Associate Professor of the Department of Psychology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: horashko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7102-7724

THE RESEARCH OF PERSONAL EMOTIONAL EXPERIENCES BY MANDALA ART THERAPY (DURING THE QUARANTINE OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC IN UKRAINE)

Abstract. Introduction. The essence of the peculiarities of individual emotional experiences during the quarantine of the coronavirus pandemic in Ukraine is revealed. The authors used the mandala method to determine the characteristics of these experiences. This art-therapeutic method had psychodiagnostical and at the same time psychotherapeutic function. In the psychodiagnostic section, through the use of mandala, we were able to find out the peculiarities of the actual life situation perception, emotional experiences and personal attitudes towards it. In the psychotherapeutic sense, the drawing of a mandala helped to relieve the psychological tension, reduce depression and find the resource.

Purpose. The purpose of the article is to reveal the diagnostic and psychotherapeutic possibilities of the mandala method in dealing with personal emotional experiences and mental states of the individual during crisis situations.

Methods. To achieve this goal, the projective method of MARI by J. Kellogg was used, which gives the opportunity to study the life of individual in the current time.

Results. According to the results of mandalas analysis, most of the subjects are at the stage of "dragon fight", "crystallization" and "fragmentation". The results of the qualitative analysis confirm the importance of using mandala art therapy as a resource of the individual during crisis emotional experiences. Most respondents show the urgent need for freedom, self-realization, development, creativity and the implementation of ideas. At the same time they feel anxiety, fear and tension that may be associated with a quarantine situation that has led to forced isolation, lack of social contacts, activity and full-fledged professional implementation.

Conclusion. The authors substantiate the need to use the mandala method at the stage of emotional crisis for the psychological and emotional healing of the individual.

Key concepts: art therapy, mandala art therapy, mandala, emotions, experiences, symbol, self-healing.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-193-201

Вступ

За перебування чималої кількості людей у карантині в період пандемії коронавірусу в Україні чітко спостерігається різка зміна життєвого вектора, особистісних установок, сенсів і ставлень. Зміна звичного життєвого ритму в час карантину, вимушена соціальна ізоляція, неконтрольовані інформаційні потоки, що спричиняють стрес, невизначеність майбутнього, нездатність планувати і контролювати віддалені життєві перспективи, страх за здоров'я та життя, нестабільність суспільно-економічних і політичних процесів у державі зумовлюють сукупність дестабілізаційних процесів для психічної структури особистості. Першочерговою ціллю цих процесів можна виокремити емоційну сферу, оскільки вплив означених чинників сприяє виникненню емоційної нестійкості, спустошення, пригніченості, суму, неспокою, стресу та фрустрації, що є наслідком щоденних переживань, які пов'язані із ситуацією перебування у доволі незвичній ситуації карантину.

Важливим завданням для особистості у цих умовах є збереження власної емоційної стабільності, контроль за емоційними проявами, адекватне вираження емоцій та «утилізація» негативних переживань.

Задля глибинного пізнання та регуляції емоційних переживань особистості доцільно застосовувати арт-терапевтичні методи, зокрема, у нашому варіанті використання арт-терапевтичного методу мандал як малюнка, що символізує образ Усесвіту та особистість.

Мандала у психології (за ученням К.-Г. Юнга) є архетипічним символом людської досконалості (коло) і використовується як засіб досягнення повноти розуміння власного «Я» [1, с. 35].

Застосування методу малювання мандал забезпечує потужну «внутрішню роботу» особистості з думками, поведінкою, почуттями та ціннісними орієнтаціями. Робота з мандалою – це завжди несподіване внутрішнє відкриття власного «Я», занурення у найглибші пласти власної

психіки, що сприяє налагодженню контакту з собою, зменшенню травмуючих переживань та усвідомленню власних потреб, бажань і почуттів.

На думку К. Юнга, кожна мандала є процесом руху до центру особистості, індивідуалізації та здатна фіксувати «психічну трансформацію» [2, с. 42]. Також учений вважав, що образ мандал – це проекція психічної реальності особистості та відображення її внутрішнього світу у символах. Зазначимо, що глибинний зміст мандал – це місток між зовнішнім і внутрішнім світами, спрямований на створення психологічного балансу особистості.

Психотерапевтичний сенс використання мандал – це забезпечення психологічного гомеостазу індивіда через самопізнання та саморозвиток засобами використання символів і кольорів під час її створення. З юнґіанської позиції, кожна мандала розширює межі свідомості та активізує внутрішні ресурси, забезпечує виникнення позитивних психічних станів. Загалом мандалотерапія є дієвим способом звільнення від психотравм, стресу, втоми, депресії, психоматичних розладів, а також екзистенційних переживань (сенс життя, самотність, цінність життя).

Метою статті є розкриття діагностичних і психотерапевтичних можливостей методу мандал у роботі з особистісними переживаннями та психічними станами особистості у період кризових ситуацій.

Цінність наукових відкриттів у застосуванні мандал належить, безперечно, К.-Г. Юнґу. Він трактував мандалу як ідеальну схему внутрішнього світу особистості. На його думку, мандала – це внутрішня цілісність, яка прагне гармонії і не терпить самообману [2, с. 50].

Поряд із його вченням варто відзначити прикладні дослідження Дж. Келлог стосовно технік малювання мандал, де відображено філософські, культурологічні та психологічні основи мандалотерапії, а також подано модель інтерпретації циркулярних малюнків [3].

Так, цінність застосування малювання мандал відзначена у роботах Д. Глік, яка підкрес-

лює доцільність застосування мандалотерапії у роботі з різноманітними психічними станами особистості. Ефективність застосування технік малювання мандал у діагностичній та терапевтичній практиках доводить К. Кокс [3].

Зокрема, використовуючи цей метод у клінічній практиці, він вирізняв певні типи малюнків мандал у пацієнтів із різними видами захворювань.

Грунтовні дослідження діагностики та інтерпретації символів мандал (М. Аргулеса, Т. Колошиної, О. Копитіна, М. Шевченка) містять ґрунтовну характеристику стадій мандал, їхній символізм та процедуру застосування цього методу у психоконсультативній та психотерапевтичній діяльності психолога.

1. Психодіагностичні, психокорекційні та психотерапевтичні можливості застосування мандал

У психологічній та психотерапевтичній практиках мандала як метод арт-терапії полягає у використанні малюнка, виконаного у колі, але може сягати за його межі. Кожна мандала є процесом розвитку та психічних змін у внутрішній реальності особистості. За аналізу та інтерпретації мандал важливим є використання ефектів дзеркала, структурних елементів мандал та сенсу.

Ефект дзеркала полягає у відображенні стану людини, оскільки вона є беззаперечною проекцією реальної життєвої ситуації та актуальних станів.

Ефект структурних елементів допомагає особистості усвідомити єдність усіх елементів кола:

власне коло як символ глибокого зв'язку з власним «Я» та своєю сутністю, відчуття абсолютної безпеки та комфорту (символ кола як «особистісного кокона»), що сприяє саморозкриттю; центр усередині кола як символ Еґо або центр самості, що є ядром всієї мандал (тут, зазвичай, розміщуються найважливіші елементи мандал).

Кожна мандала має певне смислове навантаження, чим і реалізовується ефект сенсу. Тому в індивідуальному варіанті інтерпретації мандала містить унікальний специфічно особистісний зміст.

Основні завдання, які допомагає реалізувати застосування мандалотерапії:

- підтримка дезінтегрованої психіки особистості;
- діагностика та корекція актуального емоційного стану;
- активізація ресурсних станів особистості;
- підвищення внутрішнього балансу та впевненості;
- відчуття безвиході в кризових життєвих ситуаціях;
- корекція страху, особливо страху втрати контролю над собою;
- стимуляція творчого потенціалу [4].

Мандала володіє неймовірною цінністю для діагностики та балансу внутрішньої психічної реальності індивіда. Недарма Дж. Келлог вважає, що мандала – немов крапля людської крові, жива клітина. Аналізуючи її, можна сказати, в якому стані здоров'я людини. Аналізуючи велике коло мандал, Дж. Келлог виокремила 12 стадій (рис. 1) [3].

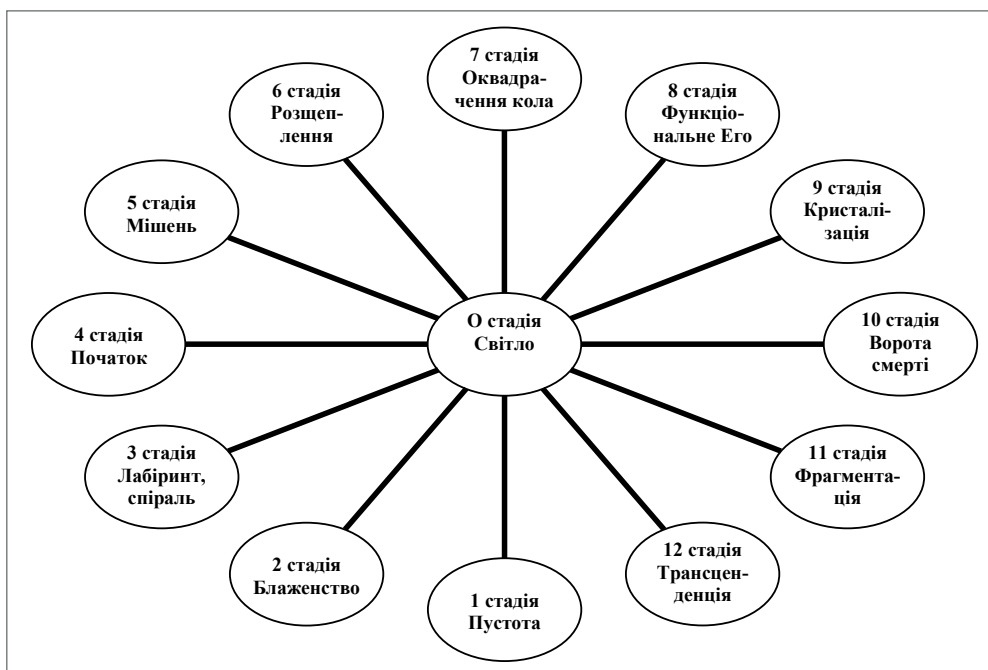

Рис. 1. Велике коло мандал Дж. Келлог

Кожна із цих стадій характеризується такими особливостями: 0 стадія (світло) – відображає життєву ситуацію безвиході або стан глобального переходу; 1 стадія (пустота) – свідчить про розщеплення, інерцію, покинутість, безнадію та пригнічення; 2 стадія (блаженство) – відповідає стану довіри, самовіддачі, легкості, надмірної емпатійності; 3 стадія (лабірінт, спіраль) – характерна для стану динаміки і пошуку виходу; 4 стадія (початок) – характеризується зростанням і магією; 5 стадія (мішень) – конфронтація, вихор, формування психологічних захистів, копінг-механізмів, поведінкової гнучкості, самовизначення та Его, зовнішній світ сприймається як загроза; 6 стадія (єдиноборство з драконом, розщеплення) – негативізм, протиріччя, амбівалентність, активна життєва позиція, віра в свої сили; 7 стадія (оквадрачення кола) – рівновага, воля, цілепокладання, відчуття, свободи, зміна соціальних ролей; 8 стадія (функціональне Его) – радість від усвідомлення тілесності, насолода руховою активністю, вихід зі стану спокою; 9 стадія (кристалізація) – стан гармонії з собою та навколишнім світом, проте присутня залежність від соціальних ролей, обмежена свобода; 10 стадія (ворота смерті) – стадія втрати контролю, відчуття безпорадності, бажання принести себе в жертву, мазохістичні тенденції, вікова криза, втрата ідеалів, переоцінка цінностей, потреба в оновленні, занурення в несвідоме; 11 стадія (фрагментація) – втрата Я, дезінтеграція, проте є шанс для росту та самоактуалізації; 12 стадія (трансценденція, екстаз) – наповнення життєвою енергією, любов до життя і до себе, прагнення до справжності, розуміння і усвідомлення сенсу життя, тріумф [3].

Аналіз психічного статусу особистості, яка в конкретній життєвій ситуації перебуває на певній стадії, допомагає осмислити домінуючі переживання, психоемоційний стан і спрямованість особистості.

2. Процедура та результати дослідження особистісних переживань: кількісний та якісний аналіз

Дослідження специфіки особистісних переживань і ставлень у період карантину зумовило вибір методики малювання мандал, оскільки це одна з арт-терапевтичних технік, що успішно поєднує діагностичну і психокорекційну функцію, а процес малювання мандали є ресурсним і зцілюючим.

Для досягнення мети використано проєктивну методику MARI Дж. Келлог [5]. Її застосування допомагає ознайомитися із цілісною картиною життя особистості, розумінням актуальної життєвої ситуації, визначенням перспек-

тивних напрямків руху та особливостями самореалізації шляхом малювання мандали. Розуміння несвідомих процесів психіки, особливостей переживань, ставлення до життєвої ситуації забезпечує трактування малюнка мандали.

Кожному із досліджуваних подано таку інструкцію: «На чистому аркуші паперу формату А4 простим олівцем намалюйте велике коло. Віднайдіть центр кола. Олівцями чи фарбами починайте малювати всередині кола. Пам'ятайте, що зовнішні межі кола не повинні бути для Вас перешкодою. Якщо хочете вийти за межі кола, Ви можете це зробити, – це Ваше коло. Коли Ви закінчите малювати, назвіть малюнок і напишіть дату. Вкажіть, де знаходиться верхня частина зображення» [3].

Після закінчення малювання досліджуваним запропоновано відповісти на такі питання:

– Які емоції та почуття викликає у Вас малюнок?

– Назвіть основні символи малюнка та проаналізуйте, яке значення вони мають для Вас.

– Озвучте три слова, з якими у Вас асоціюється малюнок.

– Яке основне смислове повідомлення Вашого малюнка?

– Що Ви готові зробити з малюнком і де його розмістити?

– Прокоментуйте назву Вашого малюнка.

У дослідженні взяли участь 40 осіб (30 жінок і 10 чоловіків) віком 17–57 років, із них 26 одружених, 12 неодружених і 2 розлучених. Дослідження проводилося у квітні 2020 року у м. Львові. Зазначимо, що всі досліджувані перебували на карантині, тобто в умовах ізоляції та, відповідно до цих умов, дослідження проводилося он-лайн. Зауважимо, що особи жіночої статі вибірки проявили інтерес і високий рівень мотивації у малюванні мандали, чого не можна сказати про чоловіків, які навпаки – під час виконання завдання методики були обережними та настороженими.

Отримані малюнки респондентів підлягали інтерпретації, а основними критеріями якісної оцінки кожної мандали слугували:

I. Характеристика зображення мандали:

– стадія великого кола мандали за Дж. Келлог;

– зовнішнє коло мандали, що символізує особливості меж Его (їх наявність, чіткість, розірваність тощо);

– центр мандали, що відображає Его та цінності, переживання та змістове наповнення актуальної ситуації (наявність центру, його розміщення, зв'язок із межами кола);

– верхня частина мандали, яка демонструє свідомі психічні процеси особистості, та нижня – несвідомі;

– структурні елементи та домінуючі зображення мандали;

– переважаюча кольорова гама мандали.

II. Сміслові навантаження мандали.

III. Характеристика назви мандал (психолінгвістичний та семантичний аналіз назви та її зв'язок із особистісними переживаннями).

IV. Емоційне реагування на мандалу та ставлення до неї автора.

Наведемо результати кількісного та якісного аналізу результатів використаного методу. У результаті аналізу стадій великого кола мандали виявлено такий розподіл між стадіями (рис. 2).

Стадія «Фрагментація» пов'язана із втраченою «Я», переживанням страхів, тривоги, проте вона є стадією повного очищення, трансформації та поступовим шляхом до самоактуалізації. Малювання таких мандал для респондентів було сеансом самоусвідомлення та самоочищення, про що вони переконливо заявляли, коментуючи їх.

Перебування на стадії «Кристалізація» свідчить про прийняття життя особою в такому форматі, яким воно є, сформованість зрілої позиції стосовно усіх життєвих процесів, страх і небажання змін, супротив усьому, що не вписується в індивідуальну картину світу.

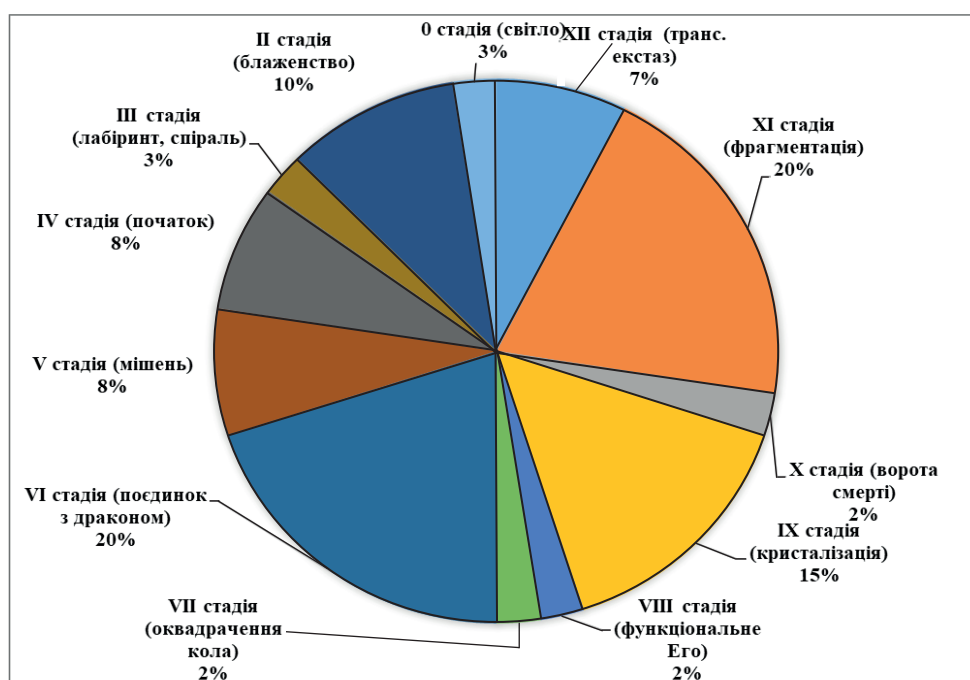

Рис. 2. Результати розподілу стадій мандали за Дж. Келлог

Так, у досліджуваних помічено домінування одинадятої «Фрагментація» (20%), шостої «Поєдинок з драконом» (20%) та десятої стадій «Кристалізація» (15%) (рис. 3.1–3.3).

Респонденти, що перебувають на стадії «Поєдинок із драконом», переживають суперечливі емоції, активно хочуть заявити про себе, прагнуть бути незалежними від середовища.

Рис. 3.1. «Фрагментація»

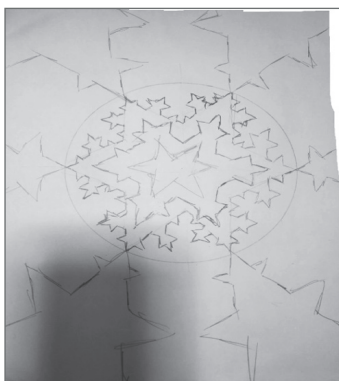

Рис. 3.2. «Кристалізація»

Рис. 3.3. «Поєдинок з драконом»

Часто для них властиве переживання страхів, амбівалентності почуттів та втечі від реальності.

Характеризуючи межі мандал досліджуваних, варто зазначити, що лише 10 осіб виходили за межі під час малювання, проте усі особи дуже чітко промалювали межі власного кола. Це свідчить про усвідомлення власних особистісних меж і ретельне піклування про них (рис. 4.1–4.2).

Рис. 4.1. Мандала (вихід за межі)

Рис. 4.2. Мандала (чіткі межі)

Випробування для особистісних меж особливо загострилося під час карантину, оскільки усі особи повинні окреслювати свої фізичні, соціальні та територіальні межі особистісного простору й унеможливити зазіхання на них, що особливо стосується фізичного та соці-

яка призводить до браку їх переживання через ізоляцію у зв'язку з карантинном і вимушеним сповільненням ритму життя, неможливістю повноцінно реалізувати потребу відпочинку та розваг, які зазвичай є джерелом позитивних емоцій (рис. 5.1–5.3).

Рис. 5.1. Мандала «Райський куточок»

Рис. 5.2. Мандала «Весняне цвітіння»

Рис. 5.3. Мандала «Похід»

ального простору, як додаткове особистісне завдання для турботи про власне здоров'я та безпеку свою й інших, що пов'язано із пандемією коронавірусу.

Також доцільно зазначити, що більшість малюнків не мають чітко окресленого центру, хоча інструкція мала конкретну вказівку на пошук центру, проте центральні елементи та символи помітні у більшості мандал. Найчастіше це символи природи (пташки, квітки, дерева, озера, ріки, дельфіни, океан) або ж частини тіла (очі, голова, волосся, тіло

Щодо емоційної гами, то у більшості мандал вона домінує у теплих і пастельних кольорах. Проте в осіб, що перебувають на стадії фрагментації та кристалізації, зазвичай домінують чорно-білі, контрастні (червоно-синій, синьо-чорний, помаранчево-чорний) або «гарячі» кольори (червоний, оранжевий).

Аналізуючи назви мандал та їх смислове навантаження, умовно виокремлено основні групи відповідно до особистісних структур, а саме: мотиваційна, ціннісно-смилова, емоційна та соціальна.

Таблиця

Назви та смислове навантаження мандал

Сфера особистості	Назва мандали	Смислове повідомлення
Мотиваційна	«Футбол», «Дорога у нове життя», «Коли є нова ідея».	- «Все буде добре». - «Найскладніше у житті – це вибір». - «Не потрібно опускати руки після кожного падіння». - «Все омріяне здійсниться!» - «Хочеться жити та йти вперед».
Ціннісно-смилова	«У всьому є зв'язок», «Ми», «Настане час», «Земля», «Моя метаморфоза», «Щаслива планета».	- «Надскладне – це певна кількість ітерацій простого». - «Все не так просто, як здається». - «Жити – яскраво». - «Щастя в свободі». - «Життя, будь-ласка, крутись». - Все, зроблено нами, – наслідок наших думок і дій».
Емоційна	«Барви світу», «Весна», «Весняне цвітіння», «М'яч», «М'яч-веселка», «Літо», «Село влітку», «Мрійниця», «Райський куточок», «Гімнастка».	- «Будь гармонійна». - «Світись». - «Радій». - «Гарного настрою».
Соціальна	«Шапіто»	- «Допомогу усім, чим могу».

Проаналізувавши назви мандал і смислові повідомлення до них, можна впевнено зазначити, що здебільшого усі переживання респондентів мають екзистенційне спрямування та стосуються сенсу життя, місця і ролі людини в ньому, сили впливу особистості на життєвий ритм, відчуття свободи і контролю над ним (рис. 6.1–6.2).

Рис. 6.1. Мандала
«Моя метаморфоза»

Рис. 6.2. Мандала
«Відчуй це»

Ймовірно, раптова ситуація пандемії різко сфокусувала особистісні переживання саме в це русло. Тому малювання мандал та робота з нею дала респондентам змогу вкотре усвідо-

мити ці переживання та «висловити» їх кольорами та символами.

Незважаючи на зміст намальованого, для більшості досліджуваних мандал є ресурсними і наповнюють їх позитивними емоціями, про що свідчить відповідь на запитання «Які емоції та почуття викликає у Вас малюнок?». Переважно серед відповідей – перелік

таких позитивних емоцій та станів: «захоплення», «піднесення», «радість», «позитив», «веселість», «умиротворення», «невагомість», «політ».

Відповідь на запитання «Що Ви готові зробити з малюнком і де його розмістити?» підтверджує важливість та цінність намальованого в мандалі і повідомлення автору, оскільки більшість респондентів вирішують «розмістити на аватарку», «покласти на робочому столі та дивитися щодня», «повісити над ліжком», «зберегти в думках», «зберегти на телефоні», «заховати в шухляду». Тільки троє осіб мали бажання знищити свій малюнок.

Насамкінець варто зазначити про відмінності між мандалами чоловіків та жінок (рис. 7, 8).

Чоловічі мандали пов'язані із ціннісно-сисловою та мотиваційною сферами і здебільшого стадіями «Кристалізація», «Фрагментація» та «Оквдрачення кола». Вони головню містять елементи, пов'язані із хобі, цілями,

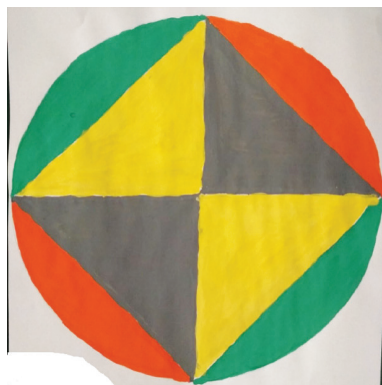
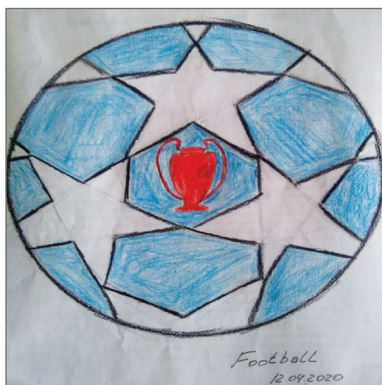

Рис. 7. «Чоловічі» мандали

досягненнями, досягненням мети, цілепокладанням та усвідомленням життєвих процесів.

«Жіночі» мандали закономірно є більш емоційними і пов'язані із переживанням спектра емоцій, спрямовані на виявлення жіночої позиції, містять, зазвичай багато елементів природи (квіти, птахи, риби, вода, метелик), частини тіла чи загалом образ жінки.

Рис. 8. «Жіночі» мандали

Аналізуючи сукупність зображень мандал, доведено безперечну цінність роботи цього методу саме у контексті самопізнання, структурування внутрішнього світу та «утилізації» негативних переживань. Оскільки, незважаючи

інколи на тривалий, ускладнений процес створення мандали, усі досліджувані переконливо заявляли про ефективність цього методу для усвідомлення та прийняття внутрішньопсихічних процесів.

Висновки

У результаті проведеної проєктивної методики MARI психодіагностичні та психокорекційні можливості використання методу мандали підтвердили важливість її застосування для гармонізації та встановлення внутрішнього балансу особистості у період переживання невизначених і кризових ситуацій. Доведено,

що мандала як зображення внутрішнього світу сприяла усвідомленню емоційних станів, пошуку ресурсів для їх регуляції та відновлення психіки.

Застосування методу мандал забезпечило фокусування особистості на актуальних переживаннях і дало змогу опрацювати витіснений або травматичний матеріал у безпечний для особистості спосіб. Ураховуючи результати дослідження, тривалість карантину, потребу та мотивацію осіб, подальше дослідження вбачаємо у малюванні тематичних мандал для роботи із особистісними сферами, що виявилися найбільш емоційно «зарядженими».

Список використаних джерел

1. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуализации. Москва : Наука, 1996. 220 с.
2. Юнг К. Г. О природе психики. Киев : Ваклер, 2002. 195 с.
3. Копытин А. И. Диагностика в арт-терапии. Метод «Мандала». Санкт-Петербург : Речь, 2014. 145 с.
4. Копытин А. И. Теория и практика арт-терапии. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 368 с.
5. Тамашина Н. Метод МАРИ (MARI) Дж. Келлог. URL: <https://www.b17.ru/article/32450/>
6. Практическое руководство по трактовке психоаналитических мандал. URL: <http://uhimik.ru/rukovodstvo-po-traktovke-psihoanaliticheskikh-mandal-inverted-t/index.html>

References

1. Jung, K. G. (1996). *Struktura psihiki i process individualizacii* [The structure of the psychics and the process of individualization]. M.: Nauka [in Russ.].
2. Jung, K. G. (2002). *O prirode psihiki* [About the nature of the psychics]. K.: Vakler [in Russ.].
3. Kopytin, A. I. (2014). *Diagnostika v art terapii. Metod "Mandala"* [Diagnostics in art therapy. The Mandala Method]. SPb.: Rech [in Russ.].
4. Kopytin, A. I. (2002). *Teoriia i praktika art terapii* [Theory and practice of art therapy]. SPb, Piter [in Russ.].
5. *Prakticheskoe rukovodstvo po traktovke psikhoanaliticheskikh mandal* [Practical guidance on the interpretation of psychoanalytical mandalas]. Retrieved from <http://uhimik.ru/rukovodstvo-po-traktovke-psihoanaliticheskikh-mandal-inverted-t/index.html> [in Russ.].
6. Tamashina, N. *Metod MARI (MARI) Dzh. Kellogg* [The MARI Method J. Kellogg]. Retrieved from <https://www.b17.ru/article/32450/> [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 14.05.2020
прийнята до друку 16.09.2020*

*The article: is received 14.05.2020
is accepted 16.09.2020*

UDC (УДК) 16.624:159.9

Козирєв Микола Петрович,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології управління
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: kozurevmp@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1832-1975

НАСИЛЬСТВО У СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. Розкрито поняття «домашнє насильство», види насильства (економічне, фізичне, сексуальне, психічне), типологію агресивних проявів за критерієм впливу мотиваційної складової та «неочевидні» насильницькі діяння; теорії, що пояснюють природу зневажливого ставлення та насильства, умови та чинники агресивності в сім'ї. Проаналізовано фактори ризику, обумовлені структурою сім'ї й моделлю спілкування, особистістю батьків і дитини.

Ключові поняття: насильство, види домашнього насильства, теорії, чинники, фактори ризику.

Kozyrev Mykola,
PhD (Philosophy),
Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Psychology of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: kozurevmp@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1832-1975

DOMESTIC VIOLENCE AS SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Abstract. The notion "domestic violence" and types of violence: financial, physical, sexual, psychological are covered in the article. Typology of aggressive manifestations concerning criteria of influence of motivation component: impulsive, instrumental, violence for the sake of violence, aggressive drive, violence through emotional pressure, forced, violence as a manifestation of individual and group solidarity; and "non-obvious" violent deeds: pedagogical violence, socializational, informational, imposture, indifference as violence are analyzed. Theories, that explain the nature of domestic violence: situational, social changes, symbolic interaction, social and historic or socio-cultural, systematic and family, individual and psychological are characterized in the paper. The author shows the determinants of destructive conflict and violence: spiritual degradation, neglecting religious and universal values, crises of morality, condition of anomie, liberalization of sexual morality, patriarchal, authoritarian traditions, spreading of false gender stereotypes, gender inequality in society and others. Factors of risk, conditioned by the structure of family and communication model: incomplete and family with many children, stepfather in family or foster parents, problems between parents, passing of negative experience from elder generation to younger, parents, who were victims or witnessed violence are tendentious to act the same in communication with own children, emotional and physical isolation of family, conflict or violent relationship of a child and parents are also covered in the article. Psychology of parents' personality: their psychological features, negative attitude to environment, low level of social skills, condition of psychological health as well as psychology of children: undesirable children, prematurely-born children with wounded or acquired mutilation, low intellect, health defection, etc. Domestic violence is a form of destructive social and psychological interaction that reflect its general trouble and violation in valuable and normative sphere of individuals.

Key concepts: violence, types of domestic violence, theory of violence, factors, factors of risk.

Вступ

Історія людства переконливо свідчить, що основи буття людини, її ставлення до соціального і природного середовища, духовні, моральні та світоглядні цінності закладаються в сім'ї. Психологічне здоров'я родини впливає на людину, її долю, життєвий шлях, бачення моделі своєї майбутньої сім'ї. Тому беззаперечним є твердження, що насильство в сім'ї, його поширення та виникнення нових форм і виявів руйнують не лише гармонію, злагоду, здоров'я членів родини, а й є однією з передумов негативного психологічного стану суспільства.

Фундаментальні засади домашнього насильства висвітлюються багатьма дослідниками: теоретичні основи насильства розглядають Л. Герасіна, І. Зверєва, М. Максимова; природу та наслідки домашнього насильства розкривають Т. Сафонова, Е. Цимбал, соціально-психологічні аспекти аналізують Н. Максимова, К. Мілютіна, І. Трубавіна, юридичні, психолого-педагогічні та медичні механізми запобігання домашньому насильству охарактеризовані в працях А. Довженко, В. Ганцюра, А. Присяжнюк, Я. Юрківа та ін. Розробляють методичні рекомендації та корекційні програми для працівників соціальної сфери, використовуючи вітчизняний і світовий досвід, С. Буров, І. Дубиніна, В. Міленко, М. Ясиновська та ін.

На нашу думку, проблема домашнього насильства є гострою та актуальною в сучасному суспільстві, але, аналізуючи наукові праці, можна визначити, що вона є не достатньо розробленою та дослідженою у соціально-психологічній літературі. Тому *метою статті* є розкриття сутності, видів та чинників домашнього насильства як соціально-психологічної проблеми.

1. Визначення і види домашнього насильства

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», *домашнє насильство* – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [3].

Практика соціальної роботи з сім'ями доводить, що до основних ознак домашнього

насильства можна віднести такі: першоджерелом насильства є виключно члени сім'ї або родини; необхідність збереження міжособистісних взаємовідносин і взаємодії з жертвою насильства; повторюваність учинення насильницьких дій, циклічність такого насилля; певна тривалість подібних дій; матеріальна, емоційна залежність між суб'єктами; високий рівень латентності; низький рівень караності винних за вчинене насилля; доволі часте поєднання кількох видів насильства; порушення особистих прав і свобод особи (жертви насильства в сім'ї); здійснення насильницьких учинків під дією алкогольних, наркотичних, токсичних тощо речовин.

Залежно від форм прояву насильства законодавчо виокремлено основні його види – фізичне, психологічне, сексуальне й економічне.

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [3].

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що містить словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність спричинили у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [3].

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [3].

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що містить будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи

чи статевої недоторканості особи, зокрема вчинені стосовно дитини або в її присутності [3].

Насильство як специфічна взаємодія може мати прямий або інструментальний характер. Із цією особливістю насильницької поведінки пов'язана *типологія агресивних проявів за критерієм впливу мотиваційної складової: імпульсивне насильство* як безпосередня реакція на ситуацію, обумовлену емоційною нестриманістю; *інструментальне насильство*, що використовується як засіб досягнення злочинної мети; *«насильство заради насильства»*, яке є самоціллю, а не засобом досягнення цілей; *змушене насильство* – результат невиконання вимог певного суб'єкта; *насильство як прояв індивідуальної чи групової солідарності*, що реалізує прагнення зберегти або підвищити свій престиж у групі; *«агресивний драйв»*, спричинений перешкодами у цілеспрямованих діях суб'єкта або деструкцією його самооцінки; *насильство через емоційну напругу*, спровоковане комплексом чинників, які здійснюють на суб'єкта шкідливий вплив.

Також можна виокремити *«неочевидні» насильницькі діяння* – ті, що не мають мети заподіяння шкоди і тому не завжди рефлексуються суб'єктом насильства [7]: *«Педагогічне насильство»*, що розгортається в системі виховних відносин, де покарання – це засіб заохочування (адаптивного насильства); його застосування обумовлено закономірностями психіки людини; *«соціалізаційне насильство»*, що виявляється через дію тих же засобів – заохочення та покарання. Воно може бути агресивним (соціальна ізоляція, навмисне ігнорування з боку членів сім'ї) та неагресивним, індіферентним (ресоціалізація, обмеження свободи пересування, байдужість до вибору життєвого шляху близькими); *«інформаційне насильство»* з метою так званого надмірного просвітництва: ознайомлення з позитивними і негативними аспектами життя. Наприклад, суб'єктивним психологічний тиск, коли батько втлумачує синові належну реакцію на силову агресію з боку ровесників; *«самозванницьке насильство»* має багато виражень – від деспотизму ревнивців, «люблячих, які жадають бути коханими», егоїзму, зрадництва і до агресивної непримиренності «принципових» охоронців моралі; *«байдужість як насильство»* виникає щоразу, коли людина (як-от уповноважена особа) зневажає проблемами людей, які залежать від неї; тому її бездіяльність розцінюється контрагентом інтеракції як скоєне зло.

Аналізуючи зареєстровані випадки сімейного насильства, можна вирізнити його особливості [5]: жертвами стають зазвичай жінки і діти; найбільш масовим є психологічне і

фізичне насильство; найчастіше носіями агресії виявляються рідні, а не сторонні особи; насильство в більшості випадків не одиничний акт, а повторюване явище; потерпілі та їхні родичі зазвичай не звертаються в поліцію, а шукають підтримки і допомоги у друзів (але не родичів) або в спеціалізованих організаціях; частота насильства не пов'язана з етнічною чи конфесійною належністю; рівень освіти не корелює з частотою насильства; питома вага душевнохворих серед гвалтівників; насильство трапляється частіше в сім'ях, де шлюб зберігається заради дітей; періодичний характер сімейного насильства, замкнуте коло взаємин із залежними членами сім'ї.

У науковій літературі стосовно теорій, що розкривають природу насильства та агресивного ставлення між членами сім'ї, виокремлюють такі: *ситуаційну модель; теорію соціальних змін; модель символічної взаємодії, соціально-історичну або соціокультурну, системно-сімейну, індивідуально-психологічну* [4].

Ситуаційна модель ґрунтується на тому, що ймовірність виникнення агресії визначається тривалістю і інтенсивністю дії певних ситуативних і структурних змінних. До них належать: фізична, матеріальна, емоційна тощо залежність, соціальна ізоляція, негативні впливи соціального середовища, життєві кризи, емоційне вигорання, соціальна і особистісна стигматизація та ін.

У *теорії соціальних змін* наголошено на тому, що соціальна взаємодія як процес є послідовною зміною заохочень і стягнень, унаслідок того, що деякі особи під час сімейного спілкування завдяки своїм перевагам (реальним або уявним) прагнуть до збільшення своїх винагород і постійного підпорядкування (покори) інших членів сім'ї. Використовуючи їх уразливе становище, а це зазвичай маленькі діти, люди з інвалідністю, особи похилого віку, які є більш безпорадними, залежними і вразливими порівняно з носієм агресії і мають менше варіантів у виборі власної позиції в подальших стосунках, насильник демонструє та здійснює відповідну поведінку, з уваги на свою безкарність.

В основі концепції *моделі символічної взаємодії* лежить твердження, що спілкування між людьми – це безперервний процес обміну інформацією, за якого кожне попереднє висловлювання визначає подальше, в результаті чого для розуміння змісту сказаного необхідно встановлення єдиного шаблону декодування символічного сенсу слів, ролей. Якщо ж такої «згоди» не досягнуто, можливі непорозуміння, несприйняття опонента і, як результат, підвищення ймовірності конфліктів і поява напруженості й агресивності у взаєминах.

Представники *соціально-історичної або соціокультурної теорії* основною причиною домашнього насильства вважають бачення сім'ї як патріархальної інституції, що виступає відповідним джерелом цінностей, традицій та поглядів, що виправдовують нерівність чоловіків і жінок, нерівноцінність їх особистісних статусів. Причини насильства переносяться у соціокультурну площину, сферу суперечностей суспільної свідомості з питань взаємовідносин чоловіка і жінки та їхньої ролі та місця в сім'ї.

У *системно-сімейному* підході сім'я розглядається як особлива соціальна система з притаманним тільки їй цінностями, стосунками, властивостями, що перебувають у динамічних, мінливих, іноді втаємничених зв'язках і відносинах. Сімейна система створюється та функціонує у своєрідній психологічній атмосфері. Члени сім'ї постійно перебувають як під внутрішнім, так і під зовнішнім впливом. Це має і позитивні, і негативні наслідки та може бути причиною домашнього насильства.

Прихильники *індивідуально-психологічної* концепції беруть за основу генетичні і біологічні аномалії людини, які виявляються у недоліках фізичного, інтелектуального розвитку, проблемах емоційного і психічного здоров'я тощо.

2. Чинники домашнього насильства

На домашнє насильство як соціально-психологічний феномен впливає чимало об'єктивних і суб'єктивних чинників. Основними серед них дослідники виділяють такі [1]: духовна деградація суспільства і особистості, нехтування релігійними та загальнолюдськими цінностями, відсутність соціальних ідеалів, криза моральності, стан соціальної аномії, лібералізація статевої моралі; патріархальні, авторитарні сімейні традиції, дотримання хибних гендерних стереотипів; тривала соціально-економічна криза, низька якість життя, алкоголізація населення, вживання наркотиків; руйнація та зникнення позитивних сімейно-шлюбних традицій; поширення неформальних шлюбів та нижчий рівень солідарності, поширеність у ЗМІ пропаганди насильства, жорстокості, сексизму; збільшення кількості неблагополучних сімей, невігластво батьків у сфері сімейного виховання, неготовність до відповідального батьківства; низька культура міжособистих взаємин, комунікації та урегулювання конфліктів у сім'ї; віктимна позиція жертв сімейного насилля, тривале приховування існування проблеми; панування традиційно-стереотипного, а не індивідуального, особисто орієнтованого підходу до розподілу внутрішньосімейних

ролей; небажання або неможливість чоловіка бути годувальником у сім'ї, криза маскуліності; неефективність системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують, недостатня фахова компетентність соціальних працівників у питаннях гендерної політики, психології, педагогіки, гендерного законодавства та особливостей роботи з сім'єю за умов суспільної кризи.

Крім розглянутих, вагомими чинниками домашнього насильства є: демографічна структура і модель спілкування в сім'ї, психологічна характеристика батьків, психологічні особливості дітей.

Так, до чинників, зумовлених демографічною структурою і моделлю спілкування в сім'ї, входять [5].

1. Неповні та багатодітні сім'ї, які зазвичай перебувають у складних матеріальних умовах, що зумовлюють постійну увагу до проблем харчування, одягу, лікування, надання освіти тощо дітей та викликають у батьків відчуття невпевненості у майбутньому, постійної втоми, психологічного виснаження.

2. Прийомні батьки або наявність вітчима в сім'ї. Загрози сексуального насильства над дівчинкою збільшується в сім'ях з вітчимом, особливо якщо він веде асоціальний спосіб життя, не має твердих моральних настанов.

3. Проблеми між подружжям, що виникають через різний рівень інтелектуального розвитку, соціального і особистісного статусу, сексуальної незадоволеності, емоційної підтримки та інтимної близькості тощо.

4. Перенесення негативного досвіду сімейного виховання батьків у дитинстві на власну сім'ю, на стосунки з дружиною і дітьми.

5. Соціальна, фізична та емоційна ізоляція сім'ї, яка проявляється у відсутності (або прагненні до неї) соціальних контактів та небажанні їх установлювати, підтримувати чи розвивати.

6. Конфліктні або насильницькі відносини між членами сім'ї, відсутність або нерозвиненість відчуттів поваги, емпатії, підтримки тощо.

7. Загроза насильства щодо дитини зростає, якщо хтось із батьків або дитина мають певні фізичні, психологічні та поведінкові особливості, які перешкоджають налагоджуванню комунікації та взаєморозуміння між ними.

Як доводить соціально-психологічна практика щодо запобігання насильства в сім'ї, потужними є *фактори ризику, зумовлені психологією батьків*, а саме [7]:

1. Якщо батьки мають такі психологічні особливості, як ригідність, домінування, тривожність, роздратованість, низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, нерозвинена емпатія, низька стресостійкість, емоційна

лабільність, замкнутість, підозрілість, неадекватна самоідентифікація.

2. Неадекватні соціальні очікування батьків стосовно освіти, професії, майбутнього подружжя тощо своєї дитини.

3. Низький рівень соціальних навичок, який виявляється у відсутності вмінь вирішувати проблеми в соціальних організаціях і установах, вести переговори, залагоджувати конфліктні ситуації, підтримувати офіційні та неофіційні відносини тощо.

4. Проблеми з психічним здоров'ям батьків, що виражається у неадекватному усвідомленні своїх фізичних і психічних можливостей, знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, що реалізуються у відповідній поведінці щодо виховання і розвитку дитини.

5. Алкогольна, наркотична, токсикологічна залежність батьків, яка виявляється у психофармакологічних проблемах та афективних проявах: агресивності, гіперсексуальності, дратівливості, порушенні координації, втраті контролю над своєю поведінкою тощо.

6. Емоційна спрощеність і розумова нерозвиненість батьків, які не спроможні адекватно зрозуміти стан, потреби дитини, особливо хворої, перебіг її недуги, необхідність лікування і тому можуть її залишити без необхідної допомоги та підтримки.

До факторів ризику, зумовлених особистістю дитини, входять [8]: небажані діти, виношування й народження яких було дуже складним для матері; недоношені діти, які часто хворіють чи були розлучені з матір'ю; діти, які живуть у багатодітній сім'ї, де проміжки між народженням дітей були невеликими; діти із вродженими або набутими каліцтвами, низьким інтелектом, порушеннями здоров'я; з розладами й особливостями поведінки; із деякими особливостями особистості, як-от: апатичність, замкнутість, надмірна залежність або вимогливість, байдужість, брехливість; зі звичками,

що дратують батьків; із низькими соціальними вміннями та навичками; з особливостями зовнішності, що відрізняє їх від інших або важко переживаються батьками. Кожна з цих особливостей або їх комбінація збільшує вірогідність вияву насильства щодо дітей.

Проведений аналіз визначення сутності, видів, ознак, чинників домашнього насильства як соціально-психологічного явища є надзвичайно важливим, бо дозволяє застосовувати відповідні форми, методи, засоби запобігання та профілактики цієї проблеми.

Висновки

Домашнє насильство – це будь-яке діяння або загроза застосування фізичного, сексуального, психологічного, економічного тощо впливу щодо членів сім'ї, якщо порушуються конституційні права і свободи, що завдає або може завдати моральної та матеріальної шкоди, негативно вплинути на фізичне або психічне здоров'я людини.

Це негативне соціально-психологічне явище сучасності, яке руйнує нормальні сімейні цінності і норми поведінки, сприяє функціонуванню й засвоєнню хибних моральних орієнтацій. Є формою деструктивної соціально-психологічної взаємодії членів сім'ї, що відображає її соціально-психологічний стан і нормативно-ціннісну сферу. Виявляється негативним чинником соціально-психологічного розвитку людини, її нормальної життєдіяльності, що виявляється у виникненні та поглибленні соціально-психологічної, моральної відчуженості, взаємної недовіри і ворожості членів сім'ї, брутальності й жорстокості у спілкуванні та взаємодії, загрози життю та здоров'ю людини.

Перспективи подальших досліджень убагачуються у розкритті психологічних чинників насильства в сім'ї та їх емпіричному дослідженні.

Список використаних джерел

1. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2015. № 1148. С. 35–40.
2. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 4. С. 47–53.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
4. Запобігання насильства в сім'ї / під заг. ред. А. В. Довженко, А. Й. Присяжнюк, В. А. Ганцора. Київ : ТОВ НОВА, 2004. 136 с.
5. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблем насильства. К., 2003. 337 с.
6. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї: навч.-метод. посібник. (в двох томах). Том 1. / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, Київ : Україна, 2011. 171 с.

7. Повалій Л. В. Концептуальні підходи до аналізу насильства в сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: збірник наукових праць. Вип. 14. Кн. 1. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2010. С. 358–367.
7. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб. Київ : ДЦССМ, 2002. 132 с.
8. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2013. Вип. 28. С. 185–189.

References

1. Herasina, L. M. (2015). Nasylstvo yak sotsialna destruktsiia [Violence as social destruction]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody» (Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological research of modern society: methodology, theory, methods")*, 1148, 35–40 [in Ukr.].
2. Honcharova, T. V. (2010). Nasylstvo ditei u simi: umovy, prychny y faktory vynyknennia [Domestic violence against children: conditions, causes and factors]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka (Social pedagogy: theory and practice)*, 4, 47–53 [in Ukr.].
3. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 2017 roku № 2229-VII [On preventing and combating domestic violence: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (Information of the Verkhovna Rada)*, 5, St. 35 [in Ukr.].
4. Dovzhenko, A. V., Prysiazhniuk, A. Y., & Hantsiura, V. A. (Ed) (2004). Zapobihannia nasylstva v simi [Prevention of domestic violence]. K.: TOV NOVA [in Ukr.].
5. Maksymova, N. Yu., & Miliutina, K. L. (2003). Sotsialno-psykhologichni aspekty problem nasylstva [Socio-psychological aspects of the problems of violence]. K. [in Ukr.].
6. Bandurky, O. M., Levchenko, K. B., & Trubavinoi, I. M. (Ed.) (2011). Sotsialna i korektsiina robota z osobamy, yakі vchynyly nasylstvo v simi [Social and corrective work with people who have committed domestic violence]. K.: Ukraina [in Ukr.].
7. Trubavina, I. M. (2002). Sotsialno-pedahohichna robota z neblahopoluchnoiu simieiu [Socio-pedagogical work with a dysfunctional family]. K.: DTsSSM [in Russ.].
8. Yurkiv, Ya. I. (2013). Nasylstvo ditei u simi yak sotsialno-pedahohichna problema [Domestic violence as a socio-pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pedahohika, sotsialna robota» (Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Pedagogy, social work")*, 28, 185–189 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 22.06.2020
прийнята до друку 28.09.2020

The article: is received 22.06.2020
is accepted 28.09.2020

UDC (УДК) 159.923.2:378.14:130.2
JEL Classification: I21

Шиделко Анна Володимирівна,

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: Shydelko@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-4789-0445

Кузьо Любов Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: kuzolyubov09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОФЕСІЙНІЙ АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Висвітлено проблему професійної адаптації здобувачів вищої освіти на основі української культури. Актуальність зумовлена підвищенням ролі національної культури у формуванні світогляду здобувачів вищої освіти й їхньої професійної адаптації.

Мета – розкрити теоретичні аспекти професійної адаптації майбутнього фахівця, зорієнтованого на культуру українського народу як соціально-історичного феномена.

Проаналізовано поняття, які мають провідне значення для формування нації та держави: екзоетнічність, етнізація, етнічна акультурація, етнічна пам'ять, етнічна традиція, етнічний нарцисизм.

Констатовано, що українська культура у процесі викладання має розглядатися не лише як предмет пізнання, а передусім як культурологічний підхід до всієї життєдіяльності здобувачів вищої освіти, їхнього світогляду, моралі, духовних цінностей і раціонально-естетичного мислення.

З'ясовано, що українська культура – це комплекс характерних матеріальних і духовних, інтелектуальних та емоційних рис суспільства, системи цінностей, традицій, вірувань. У вузчому сенсі – це сфера духовного життя, що охоплює мову, виховання, освіту, науку, літературу, мистецтво, систему релігійних вірувань, політичну, правову, побутову культуру, а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування.

Визначено, що професійна адаптація особистості – складна психоформа внутрішнього світу людини, яка має культурно-історичне походження та сутнісно характеризує її як суб'єкта, індивідуальність і універсум суспільного життя.

Виокремлено й розкрито функції адаптаційного процесу: соціально-культурну, пізнавальну, гностичну, функції соціалізації й професіоналізації, прогностичну (антиципації), фатичну (контакто-встановлююча), естетичну й культурологічну. Ефективність реалізації зазначених функцій в контексті професійної адаптації здобувачів вищої освіти залежатиме від комплексного їх застосування в навчально-виховній роботі закладу з урахуванням вітчизняної культури як соціально-історичного феномена.

Ключові поняття: українська культура, професійна адаптація, здобувач вищої освіти, діяльність.

Shydelko Anna,

PhD (Sociology), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Psychology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: Shydelko@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-4789-0445

Kuzo Liubov,

PhD (Psychology), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: kuzolyubov09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

THE SIGNIFICANCE OF UKRAINIAN CULTURE IN THE PROFESSIONAL ADAPTATION OF THE HIGHER EDUCATION APPLICANT

Abstract. The problem of professional adaptation of higher education applicants on the basis of Ukrainian culture is highlighted. The urgency occurs due to the increasing role of national culture in formation of the worldview of higher education applicants and their professional adaptation.

The aim of the article is to reveal the theoretical aspects of professional adaptation of the future specialist focused on the culture of the Ukrainian people as a socio-historical phenomenon.

The concepts that are of leading importance for the formation of the nation and the state are analyzed: exoethnicity, ethnicization, ethnic acculturation, ethnic memory, ethnic tradition, ethnic narcissism.

It is stated that Ukrainian culture in the teaching process should be considered not only as a subject of knowledge, but above all as a culturological approach to the entire life of higher education applicants, their worldview, morals, spiritual values as well as rational and aesthetic thinking.

It was found that Ukrainian culture is a complex of characteristic material and spiritual, intellectual and emotional features of society, system of values, traditions, and beliefs. In a narrower sense, it is the sphere of spiritual life, which includes language, upbringing, education, science, literature, art, the system of religious beliefs, political, legal, household culture, as well as institutions and organizations that ensure their functioning.

It is determined that the professional adaptation of the individual is a complex psychoform of the inner world of a person, which has cultural and historical origin and essentially characterizes him as a subject, personality and universe of social life.

The following functions of the adaptation process are singled out and revealed: socio-cultural, cognitive, gnostic, functions of socialization and professionalization, prognostic (anticipation), phatic (contact-establishing), aesthetic and culturological. The effectiveness of these functions implementation in the context of professional adaptation of higher education applicants will depend on their comprehensive application in the educational activity of the institution, taking into account the national culture as a socio-historical phenomenon.

Key concepts: Ukrainian culture, professional adaptation, higher education applicant, activity.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-208-213

Introduction

Ukrainian culture is one of the oldest European cultures and in its age is on a par with world cultures of all peoples and nations. The problem of professional adaptation of higher education applicants on the basis of Ukrainian culture is one of the urgent problems of today. The urgency of the topic is growing in connection with the state revival of Ukraine, increasing the role of national culture in the process of forming the worldview of modern applicants for higher education and their professional orientation.

The need to manage the professional self-determination of the individual is constantly reproduced in society as a result of certain contradictions of its development. Dynamic changes and updates of the life of modern Ukrainian society require improvement of the educational process at various levels and types and provide constant modeling,

designing a system of professional adaptation of higher education applicants [1, p. 5].

Analysis of recent research and publications. Adaptation, in particular professional, plays an important role in modern science, as grounded by the study of Ukrainian and foreign scientists: F. Berezin, I. Bondarenko, V. Vasiliev, J. Virna, O. Kokun, A. Nalchadzhyan, S. Chaika, J. Tulsy and others.

Finding ways to improve the process of professional adaptation of higher education applicants is an important state, scientific and practical task based on national culture, national mentality, mastery, revival and preservation of traditions, historical heritage of its people.

The purpose of the article is to reveal the theoretical aspects of professional adaptation of the personality of the future specialist, focused on the culture of the Ukrainian people as a socio-historical phenomenon.

1. The understanding of culture as a concentrated and organized experience of historical and social activity

The understanding of culture as a concentrated and organized experience of historical and social activity of people united by common interests, needs, values, attitudes, and stereotypes has been crystallized in Ukrainian society.

Taking into account the polyethnic composition of Ukrainian society and the recognition of the organic unity of human rights and the rights of nationalities, since 1991 such vital factors that characterize the ethno-national cultural space of the state have been included. The following concepts are of leading importance for the formation of the nation and the state:

- exoethnicity (organization of national life, which is based on the principles of openness of the ethnos, that is on broad contacts with the outside world, all ethnic communities);

- ethnicization (formation, development, consolidation in the personal structures of the peculiarities of the ethnos, which includes a person who seeks to assimilate all the ethnocultural heritage, its wealth);

- ethnic acculturation (the process of changing the cultural dominant, when several ethnic groups lose their own cultural features and borrow them from other communities);

- ethnic memory (the ability of peoples to study and pass on to future generations the best achievements of the past), which is too important factor for every nation;

- ethnic tradition (what is inherited by future generations; a set of standards of behavior that pass through the mechanisms of heredity), which is inherent in each ethnic group;

- ethnic narcissism (egotism, which appeared in the ancient world).

The process of awareness of each individual's belonging to a particular ethnic community defines ethnic self-affirmation as the norm, when traditions, language, culture, customs, needs coincide with their own interests and willingness to defend and implement them, which determines ethnic identity, that is understood as perception of himself as a part of ethnos being the integral social organism. All these factors increase the acquisition of material and spiritual culture of the nation, play a crucial role in ensuring the vital activity of the ethnos, as well as the cultural adaptation of the individual [2, p. 106–107].

Analysis of encyclopedic sources suggests that the most thorough concept of cultural adaptation is covered in the Encyclopedia of Modern Ukraine, which states that cultural adaptation – in a broad and narrow sense – is a dialectically contradictory and inseparable process of adaptation of society and

its members to the natural environment as well as the opposite impact of society on this environment. Since the process of interaction between society and nature is complex, multifaceted and multilevel, culture acts as the mechanism of adjustment. Thanks to culture, society retains its integrity, uniqueness, certainty. Through the culture, the heredity is realized, the continuous existence of the ethnos in time and space is ensured. On the one hand, the subjects' perception of cultural adaptation of new forms and values takes place, and on the other – the influence of cultural adaptation subjects' on the ethnocultural environment occurs [3, p. 178].

XXI century requires the harmonious and self-sufficient development of national and ethnic cultures, as well as a high level of education of future professionals who will help to solve many urgent problems. Consequently, current education in Ukraine reflects the deficit of culture, in particular national culture, which can be eliminated only in terms of consistent and purposeful priority development of renewed culture in general.

All types of Ukrainian culture (culture of production, culture of management, art culture, culture of interpersonal relations, ecological culture) form a single whole as a form of existence and development of our society, because it has long been known that without culture in society there is no morality, social and economic laws do not act, decrees are not fully implemented, science cannot exist and education cannot develop intensively.

Education and upbringing are the components of culture; contradictions and deformation of their interaction reflect the complexity of the exit of the whole sphere of culture from the so-called «residual» principle of social policy. Education and culture are two aspects of the genetically interrelated process of human development and cannot be separated from each other. Ukrainian culture in the process of teaching should be considered not only as a subject of knowledge, but above all as a culturological approach to the entire life of higher education applicants, their worldview, morals, spiritual values and rational and aesthetic thinking. Thus, future professionals in the process of learning as a subsystem of socialization and adaptation, along with higher education must master the system of knowledge and skills related to creativity, ability to perceive and understand artistic and industrial-aesthetic beauty, focused on universal character and cultural values.

The values of culture that are formed in the conditions of Ukrainian reality should become the norm of practically everyday reality, the orientation of its younger generation, an element of self-worth of each individual, a component of humanistic creativity of its people, which is the result of long-term development of Ukraine.

The principle of cultural conformity is extremely important in line with this problem. The implementation of this principle is based on such meaningful concepts of culture as value, quality, significance, etc. The results of research by Ukrainian and foreign researchers (Yu. Babansky, V. Brudny, S. Glushkova, Sh. Darel, O. Nalchadzhyan, E. Novikova etc.) prove that the process of professional adaptation is more effective when both the teacher and the applicants for higher education at the appropriate level are aware of the role and importance of culture at both the personal and social levels. The principle of cultural conformity is able to ensure the formation of a future specialist's non-pragmatic interest in broad education, ability to independently develop value orientations, creative activity, dominant components of which are professionalism, high morality, and spiritual culture. In Ukrainian culture, it is worth looking for something that connects the special-professional with the general cultural, which will have a logical continuation in the future profession [4, p. 23–24].

2. Ukrainian culture as a result of personal creativity of cultural values

The principle of realism also serves as a productive professional adaptation, because at the level of methodology it provides processes of regulating ways of interaction of higher education students with the educational environment in the field of autonomy of personal development, self-control and self-realization. The teaching technique is aimed here not only at providing the means of ordinary translation of knowledge, but also at creating conditions for the independent work of the subject of the educational process.

The guarantee of realization of the realism principle is to provide the organizers of the educational environment with psychological and pedagogical knowledge about the creative nature of human personality, where the main requirement will be a ban on interference in the psyche, direct change of its nature given qualities. Rigid management is impractical and ineffective, it is more important to create conditions for each student to show cognitive and creative activity on the basis of technically (technologically) provided opportunities for self-knowledge and self-realization of educational activities that activate the mechanism of self-education [4, p. 22–23].

Cultural and educational space is the only environment in which «external plan» (world trends, economic and socio-cultural situation of the country, national mentality, educational policy, content of education, etc.) and «internal plan» (educational process of higher education, its material base, motivational aspect of learning, friendly emotional atmosphere during joint activities in the system «teacher-student», «teacher-teacher» etc.) are synthesized. Accordingly, such an environment is a holistic for-

mation, the strength of which is based on the human factor. Under the influence of many factors (psychological, pedagogical, emotional, material), which include cultural and educational environment of the institution, the professional type of personality of the future specialist, his personality with the characteristic style of activity, interests, attitudes, traditions of national culture is formed. The individuality of a specialist is the final result that is achieved in the process of interaction of personality and cultural and educational environment and is the main professional tool in professional activities.

Thus, it is quite obvious that the content of education and the structural components of professional adaptation of the individual must correspond to the socio-cultural type of society, its value systems and social imperatives. At the same time, culturological education faces the difficult problem of determining what content should be invested in the process of Ukrainian culturologization of a professional, what type of society will correspond to the sociocultural identity of such an individual.

The concept of «culture» acquires special significance in all spheres of our life. It does not leave the pages of the press, is used in speeches of politicians, philosophical and theoretical treatises. There are calls to improve the culture of life, the revival of national culture.

Culture is the second nature, way and product of human activity (O. Kalashnikova), that is material and spiritual realities of human life, which are created by this person [5, p. 6]. At the same time, the concept of «Ukrainian culture» is used to determine the level of education, upbringing of a person, the degree of mastery of a particular field of knowledge or activity (culture of language, personal behavior, life etc.).

Thus, Ukrainian culture is a complex of characteristic material and spiritual, intellectual and emotional features of society, which includes not only different types of art, but also a way of life, basic rules of human existence, value systems, traditions, beliefs. In a narrower sense, it is the sphere of spiritual life, which includes language, upbringing, education, science, literature, art, the system of religious beliefs, political, legal, household culture, as well as institutions and organizations that ensure their functioning.

In our opinion, it should be taken into account that Ukrainian culture as a phenomenon is not only the common property of the collective life of people, but also the result of personal creativity of cultural values. Thus, we consider the individual as the driving force that creates a collective cultural product. When humanity realized culture as a system of social memory, experience transfer, and behavior regulation, it became a self-sufficient phenomenon. With the improvement of social

relations, the cultural process also developed, and the identity of national culture was revealed.

Discovering the identity of Ukrainian culture is a way to know each individual's organic connection with the native people, its nature, history, language, culture – and hence to the awareness of personal adaptability in determining their rights and responsibilities, as well as to self-determination in culture.

Self-determination in culture is the highest manifestation of personal perceiving one's place in life and society; awareness of their political, national interests, etc. Thus, considering the self-activity of the individual, O. Asmolov emphasizes his obligatory internal activity aimed at «continuing oneself in other people», which in a sense gives the right to assert the social immortality of man at least as a possibility. The highest type of self-determination is possible when the whole life of an individual and his business is a significant contribution to the development of culture, when it can be said that he became a «man of mankind» [6, p. 360].

The process of professional self-determination includes the development of self-awareness, the formation of a system of value orientations, modeling their future, building standards in the form of an ideal image of a specialist. Personal self-determination is based on the development of socially developed ideas about ideals, culture, norms of behavior and activities. Currently, social orientation determines the professional self-awareness, self-determination and choice of personality, and subsequently its professional adaptation [7, p. 79].

3. Functions determining the professional adaptation of higher education applicants

In our opinion, various functions have an impact on the professional adaptation of higher education applicants in the context of Ukrainian culture as well. The function (Latin – performance, activity) involves pedagogical activities, organized in a special way and aimed at a particular subject or subject of activity [8, p. 205].

Such functions of the adaptation process include:

Socio-cultural function, the essence of which is manifested in the fact that Ukrainian culture is the bearer of experience in teaching and educating the younger generation, with its own unique culture, history, economy, social life, social environment.

Cognitive function involves acquainting applicants for higher education with the specifics of future professional activity.

Gnostic function includes the acquisition of special professional knowledge by students of higher education, the study of special disciplines.

The function of socialization involves the adaptation of the individual to the new system of

relationships, the internal acceptance of the social position of «future professional, specialist».

The function of professionalization involves the professional adaptation of the individual to future professional activities, the transition to the ranks of professionals in his field.

Prognostic (anticipation) function is to predict, guess to some extent the events, as well as to programme the personality of the applicant for higher education, his individual and group training for the future profession.

Phatic (contact-establishing) function involves training future professionals to perceive professional information, mastering professional knowledge, skills, abilities, development of personal qualities required by the specialist of the chosen profession.

Aesthetic function of pedagogical activity presupposes the involvement of higher education students in national and universal cultural values, in Ukrainian literature, art, theater etc.

Culturological function involves the formation of a general culture of behavior of the future specialist: communication style, language culture, professional ethics, balance, tact etc. [9, p. 108–109].

Thus, the effectiveness of the implementation of these functions of pedagogical work to ensure the professional adaptation of higher education applicants will depend on their comprehensive application in the educational activity of the institution, taking into account the national culture as a socio-historical phenomenon.

The process of professional adaptation of the personality of the applicant for higher education is considered from the point of view of the subject, his activity in restructuring his own system of regulation, taking into account the historical and cultural heritage of the Ukrainian people. Such research is comprehensive in the study of mental and physiological states of the individual in the process of professional adaptation.

Professional adaptability of a person is a complex psychoform of the inner world of a person, which has cultural and historical origin and essentially characterizes him as a subject, individuality and universe of social life. In J. Kelly's terms, adaptability is a personal construct through which an individual interprets or explains his mental experience, which is based on the perception of the world and attitude to it, assessment of everyday situations and self-assessment of their behavior and mental images of Self-concept that influence the course of human's adaptive activity. In other words, the adaptation of personality internally sets a certain set of patterns of behavior, and therefore its type, level, content and mechanisms of functioning allow predicting the actions and deeds of a person in certain situations of professional interaction [10, p. 438–452].

The development of the subject of labor can be seen as a gradual socio-professional adaptation in expanding and promoting their capabilities for self-determination and increase the level of realization of prospects in professional activities.

Socio-professional adaptability as a process taking place in the inner world of higher education applicant is considered as a tendency to self-affirmation, self-identification through the identification of the best professional qualities and striving for improvement, self-sufficiency, maturity and competence, creation of oneself as a professional in today's world.

Conclusions

Generalization of the presented material allows drawing conclusion that professional adapta-

tion of applicants of higher education in general should be considered as adaptation of the individual to a certain kind of activity, first of all in the conditions of modern globally fast development of a society. If the content of activity is a conscious future, a goal in the consciousness of the individual, features of his self-regulation, assimilation of means of professional orientation as a person, development of individual qualities and determination of his place in the system of business interpersonal relations, then the essence of professional adaptation is concretized by the psychological and pedagogical conditions of development of the applicant for higher education as a subject of labor focused on Ukrainian culture.

Список використаних джерел

1. Вірна Ж. Основи професійної орієнтації. Луцьк : Вежа, 2003. 156 с.
2. Пащенко Н. І., Чілачава І. П. Культурологія. Теорія культури. Київ : КНУБА, 2016. 136 с.
3. Міхеєв О. А. Культурна адаптація. *Енциклопедія сучасної України*. Київ : Поліграф книга, 2001. Т. 1. С. 178.
4. Васильєв В. В. Система адаптації робітників до професійної діяльності: наукове видання. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1999. 300 с.
5. Калашникова О. Л. Українська та зарубіжна культура. Дніпропетровськ : АМСУ, 2003. 202 с.
6. Асмолов А. Г. Психология личности. Москва : МГУ, 1990. 367 с.
7. Моськін С. До проблеми професійного становлення особистості учнів ПТНЗ : теоретичний аспект. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2007. № 5. С. 79–85.
8. Функція. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. С. 205.
9. Яворська Г. Х. Особливості адаптаційного процесу курсантів як фактор формування соціально-професійної зрілості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2003. № 5. С. 103–110.
10. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности: пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 1997. 608 с.

References

1. Virna, Zh. (2003). *Osnovy` profesijnoyi oriyentaciyi* [Basics of professional orientation]. Lucz`k: Vezha [in Ukr.].
2. Pashhenko, N. I., & Chilachava, I. P. (2016). *Kul`turologiya. Teoriya kul`tury`* [Culturology. Theory of culture]. K.: KNUBA [in Ukr.].
3. Mixeyev, O. A. (2001). *Kul`turna adaptaciya. Ency`klopediya Suchasnoyi Ukrayiny`* [Cultural adaptation. Encyclopedia of Modern Ukraine]. K.: Poligraf kny`ga [in Ukr.].
4. Vasy`l`yev, V. V. (1999). *Sy`stema adaptaciyi robitny`kiv do profesijnoyi diyal`nosti: naukove vy`dannya* [The system of adaptation of workers to professional activities]. Dnipropetrovs`k: Vy`d-vo Dnipropetr. un-tu [in Ukr.].
5. Kalashny`kova, O. L. (2003). *Ukrayins`ka ta zarubizhna kul`tura* [Ukrainian and foreign culture]. Dnipropetrovs`k: AMSU [in Ukr.].
6. Asmolov, A. G. (1990). *Psihologiya lichnosti* [Personality psychology]. M.: MGU [in Russ.].
7. Mos`kin, S. (2007). *Do problemy` profesijnogo stanovlennya osoby`stosti uchniv PTNZ: teoretichny`j aspekt* [To the problem of professional development of personality of vocational school students: theoretical aspect]. *Pedagogika i psy`xologiya profesijnoyi osvity (Pedagogy and psychology of vocational education)*, 5, 79–85 [in Ukr.].
8. Vojtka, V. I. (Ed.) (1982). *Funkciya. Psy`xologichny`j slovny`k* [Function. Psychological dictionary]. K.: Vy`shha shkola [in Ukr.].
9. Yavors`ka, G. X. (2003). *Osobly`vosti adaptacijnogo procesu kursantiv yak faktor formuvannya social`no-profesijnoyi zrilosti* [Features of the adaptation process of cadets as a factor in the form]. *Pedagogika i psy`xologiya profesijnoyi osvity (Pedagogy and psychology of vocational education)*, 5, 103–110 [in Ukr.].
10. Hell, L., & Zigler, D. (1997). *Teoriya lichnosti* [Personality theory]. SPb.: Piter [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 24.06.2020

прийнята до друку 07.09.2020

The article: is received 24.06.2020

is accepted 07.09.2020

Розділ 5

Рецензії

Chapter 5

Reviews

Балинська Ольга Михайлівна,
доктор юридичних наук, професор,
проректор
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: olga_bal@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0168-143X

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію Віктора Трепака
«Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми»
(Львів: вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.)

Анотація. Корупція, на жаль, дедалі впевненіше стає нормою суспільно-політичного й економічного життя в Україні. Щоби подолати корупцію (або хоча би знизити її критично високий рівень), потрібно, передусім, достеменно вивчити і зрозуміти цей соціальний феномен, нормативно закріпити «правила» протидії йому, а далі – виховати і закріпити у громадян відверту нетерпимість до корупційних проявів. Власне це завдання якраз і поставив собі один із представників юридичної науки і практики Віктор Трепак у своїй монографічній розвідці «Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми».

Після ознайомлення зі змістом цієї монографії стає зрозуміло, чому треба робити «ставки» не тільки на масштабні загальнодержавні програми, а й на «короткострокові і середньострокові завдання, що даватимуть вимірювані та швидкі результати», а водночас не полишати зусиль збурення політичної волі протидії корупції, підвищення правової культури громадян України та посадових осіб владних органів, розвитку та стабілізації національної економіки та ін.

Ключові поняття: громадянське суспільство, корупційні діяння, корупція, мінімізація, протидія, правова держава.

Balynska Olha,
Doctor in Law, Professor,
Vice-rector,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: olga_bal@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0168-143X

REVIEW
of the monograph by Victor Trepak
«Countering Corruption in Ukraine: Theoretical and Applied Problems»
(Lviv: Ivan Franko Lviv National University Publishing House, 2020. 444 p.)

Abstract. Corruption, unfortunately, is becoming more and more confidently the norm of social, political, and economic life in Ukraine. In order to overcome corruption (or at least reduce its critically high level), it is necessary, first of all, to accurately study and understand this social phenomenon, to normatively establish the «rules» of counteracting it, and then to educate and reinforce among citizens an outright intolerance of corruption. Actually, this task was set by one of the representatives of legal science and practice, Viktor Trepak, in his monograph «Countering Corruption in Ukraine: Theoretical and Applied Problems».

Empirical material for the study was collected mainly from the professional environment of the author (which is the judicial practice in criminal cases of corruption and administrative offenses related to corruption, the practice of prosecutors in such cases, statistics of the Office of the Prosecutor General of Ukraine, as well as a questionnaire survey of law enforcement officers and citizens on the assessment of corruption and anti-corruption activities).

After reviewing the content of this monograph, it becomes clear why it is necessary to «bet» not only on large-scale national programs, but also on «short-term and medium-term tasks that will give measurable and

rapid results», and at the same time not to abandon the efforts of indignation of the political will to combat corruption, improving the legal culture of citizens of Ukraine and government officials, development of the national economy, etc.

Such studies need to be popularized, because they not only demonstrate the activity of the academic community but also encourage the cohesion of the criminological community, its cooperation with public authorities and all structural elements of civil society (associations and individual citizens). It is possible that awareness of such developments and education of young Ukrainians on their basis will contribute to lead our state onto the path of true democracy, free from various threats and risks.

Key concepts: civil society, acts of corruption, corruption, minimization, counteraction, rule of law.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-215-217

Сучасна Україна демонструє один із найпоширеніших суспільних парадоксів: голосно задекларувавши демократичний курс становлення і розвитку, не може подолати потужний негативний чинник, що руйнує не тільки владу, а й весь суспільний устрій. Ідеться про корупцію, яка вже тривалий час залишається руйнівною силою української державності, призводить до зниження міжнародного авторитету нашої країни, сприяючи натомість розвитку тіньової економіки, підриваючи довіру громадян до влади та руйнуючи віру українців у «краще майбутнє». Ба більше, корупція, на жаль, дедалі впевненіше стає нормою суспільно-політичного й економічного життя в Україні.

Щоби подолати корупцію (або хоча би знизити її критично високий рівень), потрібно, передусім, достеменно вивчити і зрозуміти цей соціальний феномен, нормативно закріпити «правила» протидії йому, а далі – виховати і закріпити у громадян відверту нетерпимість до корупційних проявів. Власне це завдання якраз і поставив собі один із представників юридичної науки і практики Віктор Трепак у своїй монографічній розвідці «Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми». Саме на цьому він акцентує, наводячи основний методологічний підхід, на якому основано все його дослідження, – «метод Поппера», що «полягає в чіткому та зрозумілому формулюванні проблеми, яка обговорюється, і в критичному дослідженні її різноманітних вирішень».

Так, він визнає, що різні теоретичні та прикладні аспекти протидії корупції вже були відображені у «великій кількості» наукових робіт, але водночас зауважує про неналежну увагу науковців до загального й зокрема кримінологічного аналізу особливостей стратегії протидії корупції, а також недостатність досліджень, які враховували б останні модифікації у структурі цього явища, що зумовлене соціальними та політичними змінами, які досі тривають в Україні.

Крім того, цілком очевидно, що не менш вагомим чинником, який зумовив зацікавлення автора корупційними правопорушеннями та супутніми проблемами, стала сфера його про-

фесійної діяльності. Саме фахове середовище дало чимало емпіричного матеріалу (а це – судова практика у кримінальних справах про корупційні злочини та справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, практика органів прокуратури у таких справах, статистичні дані Офісу Генерального прокурора України). Проте дослідник цим не обмежився, він провів анкетне опитування працівників органів правопорядку та громадян щодо оцінки корупції та антикорупційної діяльності. Весь цей матеріал, опрацьований засобами аналізу й синтезу, індукції та дедукції, порівняння й зіставлення, абстрагування й моделювання, став доволі цікавою книгою у найкращому значенні: читачі отримали не просто зброшуроване друковане видання, а цілісний науковий текст, що акумулює нові знання з обраної проблематики та систематизує підходи до її вирішення – тобто пропонує доктринальну модель протидії корупції на сучасному етапі розвитку України.

До слова, такої цілісності й наукової достовірності авторові вдалося досягти завдяки грамотно підібраним і правильно застосованим методам і методологічним прийомам: від уже згаданого комплексного «методу Поппера» та загальнонаукових підходів – до спеціальних і конкретних. При цьому він цілком виправдано (демонструючи обізнаність із напрацюваннями у цій сфері академіка М. Костицького) розташовує методи в горизонтальному порядку, описуючи їх довільно, а з огляду на комплексний предмет вивчення, застосовує плюралістичну методологію з неухильним додержанням методологічної послідовності та виваженості. Це дало дослідникові змогу продемонструвати максимально повний контекст формування й функціонування корупції – проблемну економіку нашої держави, утилітарну психологію сучасної людини, морально-етичні цінності українського суспільства тощо. Тут варто відзначити науково-методологічну сміливість В. Трепака, який наважився відмовитися від інституційного підходу в своєму дослідженні, аргументуючи це тим, що корупція, будучи вагомим соціальним чинником із відверто нега-

тивним «забарвленням», не може бути соціальною інститутом через «неузгодженість між соціально визнаними цілями (успіху та багатства) і соціально організованими засобами їх досягнення, тобто ... використання суспільних ресурсів для досягнення особистих цілей».

Очевидно, такий комплексний методологічний інструментарій монографії був зумовлений предметом вивчення, адже корупція – це комплексна проблема (соціальна, політична, економічна, правова, культурна, психологічна, морально-етична тощо) зі значним історичним закоріненням і постійною динамікою та змінюваністю; її прояви, на жаль, можна спостерігати у будь-якій сфері державного та суспільного життя в Україні.

Комплексність цього дослідження підтверджується ще й тим, що автор не обмежувався у виборі для вивчення видів і форм прояву корупції в Україні (монографія демонструє аналіз політичної корупції, корупції у правоохоронній і судовій системах, в освіті, приватному й громадському секторах, що загалом у динаміці та інтенсивності провокує до думки про існування масової корупції).

Саме такий – комплексний – підхід дозволив В. Трепаку також систематизувати основні причини виникнення корупції, описати масовий характер як особливу характеристику цього явища і навіть говорити про постійні потенційні ризики для українців бути залученими до вчинення корупційних діянь, а найголовніше – окреслити систему протидії корупції в Україні у складі двох основних комплексних компонентів (суб'єктів, а також форм і способів (засобів)), демонструючи найбільш актуальні (вдосконалення законодавства і контроль за правомірністю) та найбільш успішні з них (скажімо, електронне декларування, що має зробити корупцію «суспільно та юридично не вигідною справою»).

Доцільно зазначити, що упродовж останніх років для розвитку та вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин засобами антикорупційного законодавства було ухвалено низку важливих рішень і вжито заходів щодо формування нових структур, які повинні запобігати корупції та виявляти і припиняти конкретні корупційні правопорушення. Автор монографії компетентно й аргументовано зауважує, що вдосконалення вітчизняного антикорупційного законодавства неможливе

без урахування міжнародного досвіду в цій сфері. Нині не можна впевнено назвати хоча б одну із розвинутих країн, де проблема корупції була би вирішена повністю. Й хоча в країнах західної демократії корупція не є настільки загрозливим чинником для державності, як у нас, однак напрацювання їхніх експертів у сфері протидії корупції також було вдало адаптовано до вивчення цієї загрози національній безпеці України у рецензованій праці.

Прикладний аспект, винесений у підзаголовок назви монографії, дуже влучно, хоча й дещо ризиковано (через специфіку цієї сфери правоохоронної діяльності), розкрито в межах оперативного-розшукової протидії корупції, зокрема визнається «неналежний оперативний супровід досудового розслідування, який неможливо замінити виконанням оперативними підрозділами доручень слідчих» і «низька результативність використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій».

Резюмуючи, треба зауважити: цілком виправдано, але при цьому, на жаль, дуже прикро, що науковець говорить не про подолання, а про мінімізацію корупції, зведення її до суспільно допустимого чи прийняттого рівня. Хоча треба віддати належне В. Трепаку: після ознайомлення зі змістом його монографії стає зрозуміло, чому треба робити «ставки» не тільки на масштабні загальнодержавні програми, а й на «короткострокові і середньострокові завдання, що даватимуть вимірювані та швидкі результати», а водночас не полишати зусиль збудження політичної волі щодо протидії корупції, підвищення правової культури громадян України та посадових осіб владних органів, розвитку і стабілізації національної економіки та ін.

Дуже важливо популяризувати такі дослідження, як монографія Віктора Трепака «Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми», адже вони не тільки демонструють активність академічної спільноти, а й спонукають до згуртованості кримінологічного співтовариства, його кооперації з органами публічної влади та всіма структурними елементами громадянського суспільства (об'єднаннями й окремими громадянами). Можливо, обізнаність із такими напрацюваннями й виховання на їхній основі молодих українців сприятиме виведенню нашої держави на шлях справжньої демократії, вільної від різних загроз і ризиків.

*Рецензія: надійшла до редакції 09.07.2020
прийнята до друку 03.09.2020*

*The review: is received 09.07.2020
is accepted 03.09.2020*

ВИМОГИ
ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»

Матеріали подає автор (співавтор) відповідальному секретареві науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії» (далі – Журнал) *безпосередньо або електронною поштою*.

Матеріалами для опублікування у Журналі є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити: постановку проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор; виокремлення не досліджених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших напрацювань за цим напрямом.

ВИМОГИ ДО НАУКОВОЇ СТАТТІ:

1. Приймаються статті українською, англійською та російською мовами.

2. Обсяг тексту статті (без анотацій та списку використаних джерел) не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (10–12 сторінок формату А4); текст має бути набраний тільки у форматі Word.doc (2003, 2007) шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Абзацний відступ – 1,25 см.

3. Графічний матеріал потрібно виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. Статтю не рекомендується переобтяжувати графічним матеріалом і формулами. Таблиці та рисунки повинні містити англійські мітки і пояснення. Заборонено копіювати чужі рисунки і вставляти у свій текст.

4. Стаття має бути структурована за такими елементами:

4.1. Код Універсальної десятикової кодифікації (УДК, UDC); можна визначити за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Код за Тематичним класифікатором Journal of Economic Literature – за можливості (**JEL Classification**; можна знайти за посиланням: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>).

4.3. Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, посада; особистий **e-mail** автора; цифровий ідентифікатор автора **ORCID ID** (можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/>).

4.4. Назва статті (прописними літерами).

Дані, вказані у пп. 4.3–4.4, потрібно продублювати англійською мовою; якщо стаття написана російською – додатково подати аналогічну інформацію українською.

4.5. Анотація та ключові поняття (п'ять): до статті українською мовою – обсягом 500 знаків українською і 1800–2000 знаків англійською мовою (**Abstract**); до статті англійською – 500 знаків мовою оригіналу статті та 1800–2000 знаків українською; до статті російською – 500 знаків мовою оригіналу статті й 1800–2000 знаків англійською та українською мовами).

Анотація англійською мовою (**Abstract**) має включати: постановку проблеми (*Introduction*), мету (*Purpose*), методи дослідження (*Methods*), основні результати дослідження (*Results*), висновки та конкретні пропозиції автора (*Conclusion*). Методологію доцільно описувати лише в тому разі, якщо вона містить новизну і становить інтерес з погляду поданої статті.

За потреби підготувати Анотацію (Abstract), яка б відповідала зазначеним вище вимогам і була викладена якісною англійською мовою, автор може звернутися до редакції, працівники якої виконають цю роботу за окрему плату.

4.6. Вступ охоплює:

– постановку проблеми (визначення проблеми, що аналізується, та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми і на які посилається автор (тут треба виділити не вирішені раніше аспекти загальної проблеми, котрим присвячується стаття);

– мету статті (має узгоджуватися з Анотацією).

4.7. Основні результати дослідження (з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; поділені на окремі розділи з назвами, позначеними порядковими номерами).

Посилання на використані джерела одержання фактичних і/чи статистичних даних є обов'язковими (подаються в тексті цифрою у квадратних дужках і розміщуються після статті в порядку цитування чи згадування). Бажаним є посилання на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подаються українською, а в дужках – мовою оригіналу із зазначенням року видання, наприклад: (Llewellyn, 1962).

4.8. Висновки (підсумки дослідження, пропозиції та перспективи подальших напрацювань у цьому напрямі; мають відповідати Меті та узгоджуватися з Анотацією).

4.9. Список використаних джерел – бібліографія джерел мовою оригіналу, оформлена відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Назви джерел розміщуються в порядку згадування в тексті (не за абеткою). Посилатися на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно.

4.10. References – ті самі використані джерела, але англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (з правилами можна ознайомитися за посиланням: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

Назви неангломовних видань (у т. ч. журналів, збірників тощо) подаються транслітерацією (правила української транслітерації можна переглянути за посиланням: <http://translit.kh.ua/>), а в дужках – англійською мовою.

До рукопису статті додаються:

– *довідка про автора (співавторів)*: повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, поштова адреса, e-mail (для аспірантів потрібно вказати додатково – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника);

– *зовнішня рекомендація доктора наук* із відповідної галузі знань, завірена підписом рецензента і печаткою установи рецензента (може бути сканований підпис або фотокопія підпису, надані в електронній формі) – для авторів без наукових ступенів;

– *квитанція про оплату публікації (після розгляду статті та позитивного рішення редколегії)*.

Редакція залишає за собою право здійснювати **наукове і літературне редагування** статті, погоджуючи відредагований варіант із автором, який дає дозвіл на друк (у довільній формі). Редакторське опрацювання матеріалів і видання Журналу здійснює редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу в бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків освітнього закладу, де працює/навчається автор (один зі співавторів).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, або містять ознаки академічного плагіату.

Подані друковані рукописи не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори та рецензенти.

Остаточне рішення про прийняття рукопису до друку приймає редколегія.

Під час цитування матеріалів Журналу посилання на джерело обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

Не можуть бути розміщені в одному випуску Журналу різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей

одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Журналі наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, сповістивши про це електронною поштою із зазначеного у статті особистого e-mail не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Електронний аналог Журналу розміщений на сайті ЛьвДУВС (Електронна бібліотека: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> та Електронний репозитарій: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

Публікація статті є платною. Якщо стаття та необхідні супровідні матеріали відповідають встановленим вимогам і редакційній політиці Журналу, то автор у разі позитивного відгуку рецензента отримує від редколегії лист про порядок оплати послуг із наукового та літературного редагування, академічного перекладу, підготовки і видання статті, її розміщення та поширення в мережі Інтернет, а також розсилки обов'язковим адресатам.

Банківські реквізити для оплати за публікацію статті можуть змінюватися, тому повідомляються авторові окремо, як і сума вартості оплати, що залежить від обсягу статті та наданих послуг (наприклад, переклад, оформлення літератури тощо).

Друкований примірник Журналу надсилається Новою поштою за рахунок отримувача.

Структура статті (взірець):

UDC (УДК) ____
JEL Classification: _____

Прізвище, ім'я, по батькові автора,
науковий ступінь,
вчене звання,
посада
(місто, країна)
e-mail:
ORCID ID:

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.
Ключові поняття:

Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
(city, country)
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Вступ
1. Назва розділу
2. Назва розділу
3. Назва розділу
Висновки

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References

1. Boryslavs'ka, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyakі pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrainy [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

**REQUIREMENTS
CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION
IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
"SOCIAL & LEGAL STUDIOS"**

The materials are submitted by the author (co-author) to the responsible secretary of the scientific and analytical magazine "Social & legal studios" (hereinafter – the Magazine) *directly or by e-mail*.

Materials for the publication in the Magazine are: scientific articles, reviews on scientific publications, reports on events of a scientific nature.

According to the scientific content, the articles must comply with the requirements approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine No. 7-05 / 1 dated 15 January 2003 "On increasing the requirements for professional editions included in the lists of the Higher Attestation Commission of Ukraine", namely: the statement of the problem and its links with important scientific or practical tasks; an analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and on which the author relies; the identification of previously unexplored parts of the general problem, which is devoted to the article; formation of the purpose of the article (statement of the task); the summary of the main research material with a full substantiation of the scientific results obtained; the conclusions from the conducted research and prospects of further developments in this direction.

REQUIREMENTS TO A SCIENTIFIC ARTICLE:

1. Articles are accepted in Ukrainian, English and Russian.

2. The volume of the text of the article (without annotations and list of sources) should not exceed 0,5 print. copyright (10–12 pages of A4 format); the text should be typed only in the format **Word.doc (2003, 2007)** font Times New Roman through 1,5 intervals, point size – 14 pt. Fields around the text – 2 cm from all. Indented paragraph – 1,25 cm.

3. Graphic material should be made available for further editing programs: tables – in the editor Microsoft Word; diagrams – in the editor Microsoft Excel or Microsoft Graph; drawings – in the form of organizational diagrams using the editor's drawing panel Microsoft Word; formulas – in the editor of the formulas. The article should not be overloaded with graphic material and formulas. Tables and drawings should contain English-language labels and explanations. It is forbidden to copy other people's pictures and paste them into your text.

4. The article should be structured according to such elements:

4.1. Code of Universal Decimal Codification (УДК, UDC); can be determined by the link: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Code according to the Thematic Classifier Journal of Economic Literature – when possible (JEL Classification); can be viewed at the link: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Surname, name, patronymic name of the author (co-authors), scientific degree, academic rank, position; personal e-mail of the author; author's digital ID **ORCID ID** (available via the link: <https://orcid.org/>).

4.4. Title of article (in capital letters).

EVERYTHING that is indicated in pp. 4.3–4.4, should be duplicated in English; if the article is written in Russian – in addition similar information in Ukrainian should be provided.

4.5. Annotation and key words (five): to the article in Ukrainian – 500 characters in Ukrainian and 1800–2000 in English (**Abstract**); to the article in English – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in Ukrainian; to the article in Russian – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in English and Ukrainian).

The abstract in English (**Abstract**) must include: the problem statement (*Introduction*), the aim of research (*Purpose*), the methods of research (*Methods*), the main results of the study (*Results*),

conclusions and specific author's suggestions (*Conclusion*). It is expedient to describe the methodology only if it contains a novelty and is of interest from the point of view of the submitted article.

If the author is not able to prepare the Abstract that would meet the mentioned above requirements and would be presented in high quality English, the author may apply to the editors and it will be done for an additional fee.

4.6. Introduction includes:

– the problem statement (description of the analyzed problem in general and its connection with important scientific or practical tasks);

– the analysis of recent researches and publications, in which the solution of the problem was initiated and which the author refers to (here it is necessary to distinguish parts of the general problem that are not resolved earlier, to which the article is devoted);

– the purpose of the article (to be consistent with the Annotation).

4.7. The main results of the research (with full justification of the scientific results obtained, divided into separate sections with names, indicated by serial numbers).

References to the sources used to obtain actual and / or statistical data are mandatory (given in the text in a square bracket and placed after the article in the citation or reference order). A reference to the works of foreign authors is desirable (their surnames are given in Ukrainian, and in brackets – in the original language indicating the year of publication). For example: (Llewellyn, 1962).

4.8. Conclusions (results of the research, proposals and prospects for further developments in this directions; the conclusions should be consistent with the Objective and be consistent with the Annotation).

4.9. References – bibliography of sources in the original language, issued in accordance with the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015. The names of the sources are placed in the order of the mention in the text (not in alphabetical order). Referring to textbooks, journal articles, is not appropriate.

4.10. References – the same sources used, but in English, drawn up according to the international bibliographic standard APA-2010 (the rules can be found at: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

The names of non-English-language publications (including magazines, collections, etc.) are given by transliteration (the rules of Ukrainian transliteration can be found on the link: <http://translit.kh.ua/>), and in brackets – in English.

The manuscript of the article should be attached with:

– *information about the author (co-authors)*: full name, first name, patronymic, position, place of work, academic degree and academic title, contact phone numbers, postal address, e-mail (for postgraduate students it is necessary to indicate additionally – year of study, full name, scientific degree, title, position of scientific supervisor);

– *external recommendation of the doctor of sciences* in the relevant specialty, certified by the signature and the seal of the reviewer's institution (may be a scanned signature or photocopy of the signature, provided in electronic form) – to authors without scientific degrees;

– *payment receipt of publication (after consideration of the article and the positive decision of the editorial board)*.

The editors have the right to make **scientific and literary editing of the article**, agreeing an edited version with the author authorizing the printing (in an arbitrary form).

Editorial work on materials and publication of the Journal is carried out by the editorial and publishing department of Lviv State University of Internal Affairs.

Articles submitted in English by non-English authors (in translation) must be certified as to the correctness of the translation in the translation agency or at the Department of Foreign Languages or at the Department of International Relations at an educational institution where the author (one of co-authors) is working or studying.

Materials that do not meet the specified requirements are not accepted. The articles that have already been published or submitted for publication to other editions or contain signs of academic plagiarism are not accepted for publication.

The submitted printed manuscripts are not returned.

The authors and reviewers are responsible for the accuracy of the facts and results of their own research set forth in the publications.

The editorial board takes the final decision to accept the manuscript for publication.

A reference to the source is obligatory when quoting the materials of the Journal. Reproduction and reprinting of materials are possible only with the approval of the editorial board.

Different publications of one author (with the exception of one article and one review) cannot be placed in one issue of the Journal. It is not allowed to place more than two articles of one author, provided

that one article is single, and the other is co-authored or both are in co-authorship (only one of the co-authors is printed twice).

The author (the co-authors) may refuse to publish their materials in the Journal or postpone their publication. They must notify their decision by e-mail, which is indicated in their article within 10 days from the date of submission of the materials.

The electronic analogue of the Journal is located on the site of Lviv State University of Internal Affairs (Electronic library: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> and Electronic repository: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

The publication of the article is payable. If the article and the necessary supporting materials meet the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine, international index-bases and editorial policy of the Journal, then the author, in the case of a positive response, will receive from the editorial board a letter on the procedure for paying for scientific and literary editing, academic translation, preparation and publication of the article, its placement and distribution on the Internet, as well as distribution to obligatory addressees.

Bank requisites of the University for payment of the publication may change, so the author is notified separately, as well as the amount of the cost of payment, which depends on the volume of the article and the services provided (translation, literature, etc.).

The printed copy of the Journal is sent via the "Nova Poshta" at the expense of the payee.

Structure of the article (sample):

UDC _____

JEL Classification: _____

In Ukrainian:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:**In English:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:****Introduction****1. Title of the section****2. Title of the section****3. Title of the section****Conclusions****References** (in the language of the original)

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References (the names of non-English-language publications are given by transliteration)

1. Boryslavska, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

Зміст

Розділ 1

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА: ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ

Луценко Ю. В. ПРАВОВІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЯКІ ВІДНЕСЕНІ ДО РОЗДІЛУ І ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ (ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ) (<i>Частина 1</i>)	8
Живко З. Б., Рудий Т. В., Сеник В. В., Родченко С. С. ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ	18
Пелещак О. Р. ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КІБЕРДИВЕРСІЙ	26
Матоліч В. В. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ТА УНІФІКАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ ВИДІВ ІНФОРМАЦІЇ, ЗА ПОРЯДКОМ ДОСТУПУ ДО НЕЇ	34
Єсімов С. С. ПРЕВЕНТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	40
Луців І. І. ЯКІСТЬ І ДОСТУПНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ	48
Бондаренко В. А. ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР	56
Булгакова Д. А. ПРАВОВИЙ СТАТУС 3D-ТЕХНОДРУКОВАНОЇ КОСМІЧНОЇ ЇЖИ	63
Онишко О. Б. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПОЗАШЛЮБНИХ ДІТЕЙ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ (1918–1939 рр.)	69

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Гурковський М. П., Сидор М. Я. ПРИНЦИПИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕЖИМУ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ	77
Домброван Н. В., Ізбаш К. С. ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ РЕАГУВАННЯ ПОЛІЦІЇ НА ПРАВОПОРУШЕННЯ	84
Ковалів М. В., Кузьо Л. І., Боровікова В. С. ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ	91
Миджсин Г. Є. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ	98

Мовчан А. В., Мовчан М. А. ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	104
Климчук М. П., Кунтій А. І. ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЗАСОБІВ СТІЛЬНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ	111
Міськів Д. М. АНАЛІЗ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	119
Броневицька О. М., Серкевич І. Р. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	124
Січковська І. В. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНИХ УБИВСТВ	132
Грищенко О. А. ЕФЕКТИВНІСТЬ УСТАНОВ ІЗ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ І ПОКАЗНИКІВ	139

Розділ 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Ревак І. О., Кондро І. В. СЕКТОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	145
Мойсеєнко І. П., Козій І. С. АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ	154
Копитко М. І., Льків Ю. І. УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ІННОВАЦІЙНО АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ	162
Романовська Ю. А. ПРИНЦИПОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УРБОГЕОСИСТЕМИ	173
Кухарська Л. В. РИНОК ОСВІТНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	184

Розділ 4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Калька Н. М., Одинцова Г. Ю. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ ЗАСОБАМИ МАНДАЛОТЕРАПІЇ (ПІД ЧАС КАРАНТИНУ ЧЕРЕЗ ПАНДЕМІЮ КОРОНАВІРУСУ В УКРАЇНІ)	193
Козирєв М. П. НАСИЛЬСТВО У СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА	202
Шиделко А. В., Кузьо Л. І. РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОФЕСІЙНІЙ АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ	208

Розділ 5
РЕЦЕНЗІЇ

Балинська О. М.

РЕЦЕНЗІЯ на монографію Віктора Трепака
«Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми»
(Львів: вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.) 215

ВИМОГИ ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ» 218

Contents

Chapter 1

PROBLEMS OF REALIZATION OF LAW: THEORY AND HISTORY

Lutsenko Y. LEGAL ASPECTS OF CLASSIFICATION OF CRIMES AGAINST MILITARY SECURITY OF UKRAINE ASSOCIATED WITH SECTION I OF THE SPECIAL PART OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (CRIMES AGAINST THE FUNDAMENTALS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE)	8
Zhyvko Z., Rudyi Taras T., Senyk V., Rodchenko S. PROBLEMS OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR PROVIDING CYBER SECURITY IN UKRAINE: CURRENT SITUATION AND PROSPECTS	18
Peleshchak O. SOME ASPECTS OF CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF CYBER DIVERSION	26
Matolych V. PROBLEMS OF CONCEPTS DEFINITION AND TERMINOLOGY UNIFICATION REGARDING TYPES OF INFORMATION BY ORDER OF ACCESS	34
Yesimov S. PREVENTIVE REGULATION: THEORETICAL ASPECTS	40
Lutsiv I. QUALITY AND AVAILABILITY OF ADMINISTRATIVE SERVICES AS AN ELEMENT OF LEGAL CHARACTERISTICS	48
Bondarenko V. APPEALS OF CITIZENS OF UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL DIMENSION	56
Bulgakova D. LEGAL STATUS OF 3D TECH PRINT SPACE FOOD	63
Onyshko O. THE LEGAL STATUS OF NONMARITAL CHILDREN IN POLAND (1918-1939)	69

Chapter 2

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT

Hurkovskiy M., Sydor M. PRINCIPLES OF THE PROCEDURAL REGIME OF STATE SUPERVISION (CONTROL) IN THE FIELD OF ACTIVITY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE	77
Dombrovan N., Izbash K. PREVENTIVE MEASURES OF THE POLICE RESPONSE TO OFFENSES	84
Kovaliv M., Kuzo L., Borovikova V. MEASURES TO ENSURE PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE SYSTEM OF MEASURES OF ADMINISTRATIVE COERCION	91
Mydzhyn H. DIRECTIONS FOR IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION	98

<i>Movchan A., Movchan M.</i> USE OF UNLIMITED AERIAL VEHICLES IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES	104
<i>Klymchuk M., Kuntii A.</i> DETECTION AND EXTRACTION OF TRACES OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED WITH THE USE OF CELLULAR COMMUNICATION MEANS.....	111
<i>Miskiv D.</i> ANALYSIS OF THE SIGNS OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE WAREHOUSE DECLARATION	119
<i>Bronevytska O., Serkeyych I.</i> DEFENCES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW	124
<i>Sichkovska I.</i> USE OF SPECIAL KNOWLEDGE AT THE INITIAL STAGE OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF SEXUAL MURDERS.....	132
<i>Hrytenko O.</i> EFFICIENCY OF PENAL INSTITUTIONS IN THE FORM OF IMPRISONMENT: SOME TRENDS IN DETERMINING CRITERIA AND INDICATORS	139

Chapter 3

SOCIO-ECONOMIC STUDIOS

<i>Revak I., Kondro I.</i> SECTORAL ANALYSIS OF IMPORT DEPENDENCE OF UKRAINE'S ECONOMY	145
<i>Moiseienko I., Koziy I.</i> ANALYSIS OF FORMATION AND USE OF BANK CAPITAL	154
<i>Kopytko M., Ilkiv Yu.</i> MANAGEMENT OF SAFE ACTIVITY OF INNOVATIVE ENTERPRISES	162
<i>Romanovska Yu.</i> THE PRINCIPLE ESSENTIALS OF FORMING THE DIRECTIONS OF STRENGTHENING SOCIAL-ECONOMIC SECURITY OF AN URBOGEO SYSTEM	173
<i>Kukharska L.</i> EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS	184

Chapter 4

SOCIO-PSYCHOLOGICAL STUDIOS

<i>Kalka N., Odyntsova H.</i> THE RESEARCH OF PERSONAL EMOTIONAL EXPERIENCES BY MANDALA ART THERAPY (DURING THE QUARANTINE OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC IN UKRAINE)	193
<i>Kozyrev M.</i> DOMESTIC VIOLENCE AS SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEM	202
<i>Shydelko A., Kuzo L.</i> THE SIGNIFICANCE OF UKRAINIAN CULTURE IN THE PROFESSIONAL ADAPTATION OF THE HIGHER EDUCATION APPLICANT	208

Chapter 5
REVIEWS

Balynska O.

Review of the monograph by Victor Trepak «Countering Corruption in Ukraine: Theoretical and Applied Problems» (Lviv: Ivan Franko Lviv National University Publishing House, 2020. 444 p.)..... 215

REQUIREMENTS CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION OF MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE “SOCIAL & LEGAL STUDIOS”..... 222

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Науково-аналітичний журнал

Випуск 3 (9)

Редагування
Галина Ялечко

Редагування текстів англійською
Ірина Сковронська

Макетування
Андрій Радченко

Друк
Іван Хоминець

Підписано до друку 30.09.2020 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 26,97.
Тираж 100 прим. Зам. № 59-20.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.